

BKI

Biuletyn Kryminologiczny

THE POLISH BULLETIN OF CRIMINOLOGY

2025 | NR 32

POLSKIE TOWARZYSTWO
KRYMINOLOGICZNE

IM. PROF. STANISŁAWA BATAWII

INSTYTUT NAUK PRAWNYCH
POLSKIEJ AKADEMII NAUK

BKI

Biuletyn Kryminologiczny

THE POLISH BULLETIN OF CRIMINOLOGY

2025 | NR 32

Pełne wersje opublikowanych prac znajdują się w Central and Eastern European Online Library, <https://www.cceol.com> oraz w e-Bibliotece Prawniczej, <http://e-bp.inp.pan.pl:8080/xmlui/>.

Streszczenia tekstów są dostępne online w międzynarodowej bazie danych The Central European Journal of Social Sciences and Humanities, <http://cejsh.icm.edu.pl>.

Zgodnie z Komunikatem Ministra Edukacji i Nauki z dnia 5 stycznia 2024 r. w sprawie wykazu czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych „Biuletyn Kryminologiczny” uzyskał 40 punktów.

Wersją referencyjną niniejszego czasopisma jest wersja elektroniczna.

Wytyczne dotyczące składanych tekstów wraz z procedurą recenzowania dostępne są na stronie internetowej: <https://czasopisma.inp.pan.pl/index.php/bk/about/submissions>

Copyright by Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2025

Teksty opublikowane w „Biuletynie Kryminologicznym” dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 4.0 Międzynarodowa

Tekst licencji: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.pl>

ISSN: 2084-5383
eISSN: 2084-5375

Redakcja i korekta: *Anna Zalewska, Natalia Szymańska*
Proofreading: *Wydawnictwo INP PAN, Eric Hilton*
Projekt graficzny: *Grzegorz Gromulski*, skład: *Ewa Sowulewska*

Wydawnictwo INP PAN
ul. Nowy Świat 72
00-330 Warszawa
tel. (22) 65 72 738
e-mail: wydawnictwo@inp.pan.pl

KOMITET REDAKCYJNY

dr hab. Beata Gruszczyńska, prof. em. UW – redaktor naczelna
dr Paulina Wiktorska – zastępca redaktor naczelnej
dr Konrad Buczkowski – sekretarz redakcji
dr hab. Paweł Ostaszewski – zastępca sekretarza redakcji, redaktor statystyczny

RADA NAUKOWA

prof. dr hab. Krzysztof Krajewski (Uniwersytet Jagielloński) – przewodniczący
prof. dr hab. Katarzyna Laskowska (Uniwersytet w Białymstoku)
prof. dr hab. Emil Pływaczewski (Uniwersytet w Białymstoku)
prof. dr hab. Irena Rzeplińska (emerytowana profesor Instytutu Nauk Prawnych PAN)
dr hab. Dagmara Woźniakowska, prof. UW (prezeska Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego, Uniwersytet Warszawski)
dr hab. Witold Klaus, prof. INP (Instytut Nauk Prawnych PAN)
dr Piotr Boćko (Politechnika Koszalińska)
Assoc. Prof. Katarzyna Celińska (John Jay College of Criminal Justice)

RECENZENCI CZASOPISMA W ROKU 2025

dr Barbara Błońska (Uniwersytet Warszawski), dr hab. Piotr Chlebowicz, prof. UWM (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie), dr Diana Dajnowicz-Piesiecka (Uniwersytet w Białymstoku), dr Michał Dziedzic (Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu), dr Małgorzata Fryszak (Uniwersytet im. Kard. Stefana Wyszyńskiego), dr hab. Justyna Kuszał, prof. UJ (Uniwersytet Jagielloński), dr Paweł Łabuz (Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Przemyślu), dr Kamil Roch Miszewski (Uniwersytet Warszawski), dr hab. Maciej Muskała, prof. UAM (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), dr hab. Barbara Namysłowska-Gabrysiak (Uniwersytet Warszawski), dr Justyna Omeljaniuk (Uniwersytet w Białymstoku), dr Dariusz Schmidt (Uniwersytet Warszawski), dr Halszka Witkowska (Uniwersytet Warszawski), dr Ewelina Wojewoda (Uniwersytet w Białymstoku), dr hab. Dagmara Woźniakowska, prof. UW (Uniwersytet Warszawski)

SPIS TREŚCI

Od Redakcji 7

Artykuły

Alexander de Castro | *The Law of Minors and the Criminology of Childhood in Authoritarian Brazil (1964–1985): A Historical Inquiry into the Governance of Underprivileged Children Under a Military Dictatorship* 9

Michał Dziedziec | *Zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej jako element systemu zapobiegania przestępstwom gospodarczym* 27

Katarzyna Witkowska-Rozpara | *Prawne, prawnokarne i kryminologiczne aspekty ochrony środowiska naturalnego na Svalbardzie. Stan obecny i perspektywy na przyszłość* 47

Tomasz Ziemniak | *Handel ludźmi jako wyzwanie dla systemu prawa karnego i polityki kryminalnej* 69

Wiktor Nowakowski | *Skazani na bezrobocie? Doświadczenie podejmowania pracy po opuszczeniu zakładu karnego* 85

Bartosz Kwiatkowski | *„Brudna praca” w zakładzie karnym: strategie radzenia sobie funkcjonariuszy z fizycznym, społecznym i moralnym skażeniem* 107

Bartosz Zajac | *„Stanowisko monitorowego w zakładzie karnym, a przeciwdziałanie samobójstwom osób pozbawionych wolności* 121

Informacja naukowa

Przemysław Frąckowiak, Magdalena Borowiak | *III edycja cyklu konferencyjnego „Criminology and Public Safety”, nt. „Applied forensics and criminology: between theory and evidence – based practice”* 139

Wybrane publikacje kryminologiczne i z zakresu nauk penalnych opublikowane w 2025 roku 143

OD REDAKCJI

Szanowni Państwo!

Oddajemy w Państwa ręce 32. numer „Biuletynu Kryminologicznego” za 2025 r. Zawiera on siedem artykułów naukowych poruszających szereg zagadnień, które stanowią przedmiot badań kryminologicznych.

Obecny numer otwiera tekst Alexandra Rodrigues de Castro (Uniwersytet Warszawski) pt. *The Law of Minors and the Criminology of Childhood in Authoritarian Brazil (1964–1985): A Historical Inquiry into the Governance of Underprivileged Children under a Military Dictatorship* (Prawo małoletnich i kryminologia dzieciństwa w autorytarnej Brazylii (1964–1985): historyczne studium nad zarządzaniem dziećmi z warstw ubogich w okresie dyktatury wojskowej). Artykuł analizuje – mało znany na kontynencie europejskim – historyczny rozwój brazylijskiego prawa małoletnich oraz jego związek z myślą kryminologiczną w XX w., ze szczególnym uwzględnieniem okresu dyktatury wojskowej (1964–1985). Celem rozważań przeprowadzonych przez Autora jest zrozumienie, w jaki sposób instytucjonalna odpowiedź na „problem małoletnich” została ukształtowana przez rząd i środowisko prawnicze. W wyniku tego procesu doszło do reorganizacji systemu prawa małoletnich w ramach dyktatury. Kluczowym elementem tego procesu była konsolidacja wyspecjalizowanej dziedziny prawa – Prawa małoletnich – która rościła sobie naukową autonomię, opartą na koncepcji „sytuacji nieprawidłowej”, i doprowadziła do uchwalenia Kodeksu Małoletnich z 1979 r.

W kolejnym artykule opublikowanym w Biuletynie, Michał Dziedzic (Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego we Wrocławiu, Akademia Wymiaru Sprawiedliwości) w tekście pt. *Zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej jako element systemu zapobiegania przestępstwom gospodarczym* porusza problematykę dotyczącą środka karnego określonego w art. 39 pkt 2 k.k. tj. zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej. Analizie poddana została istota i treść tego zakazu, jak również jego miejsce w systemie zapobiegania przestępczości gospodarczej. Artykuł prezentuje również wyniki badań empirycznych tego środka karnego wraz z propozycjami zmian w zakresie realnej skuteczności orzekania zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej.

Katarzyna Witkowska-Rozpara (Centrum Analiz Kryminologicznych, Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej, IPSiR, Uniwersytet Warszawski) powraca do analizowanych w szeregu wcześniejszych artykułów problematyki regulacji prawnych na arktycznym archipelagu Svalbard. Tym razem zwraca uwagę na rozwiązania przyjęte w ustawie z 2001 r. – Lov om miljøvern på Svalbard, który to akt prawny reguluje w szerokim zakresie kwestie związane z ochroną przyrody i dziedzictwa kulturowego archipelagu, konstytuując łączącą różne formy odpowiedzialności koncepcję ochrony, która wpisuje się w przyjętą w ustawie aksjologię wraz z nadrzędnym, wyznaczonym przez ustawodawcę celem, jakim jest dążenie do zachowania niemal dziewiczego środowiska archipelagu oraz dziedzictwa kulturowego. W artykule podjęto próbę zarysowania koncepcji tej wielopłaszczyznowej ochrony wraz z oceną, czy i na ile obowiązujące regulacje dążą do ukarania sprawców dopuszczających się naruszeń przepisów środowiskowych i jaki jest ich sens. (*Prawne, prawnokarne i kryminologiczne aspekty ochrony środowiska naturalnego na Svalbardzie. Stan obecny i perspektywy na przyszłość*).

Niezwykle trudną problematykę zjawiska handlu ludźmi, ze szczególnym uwzględnieniem pracy przymusowej i wykorzystywania seksualnego jako jednej z dominujących form tej przestępczości podejmuje w artykule *Handel ludźmi jako wyzwanie dla systemu prawa karnego i polityki kryminalnej* Tomasz Ziemiński (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie). W tekście przedstawiono mechanizmy werbowania, zniewalania i eksploatacji ofiar, a także czynniki społeczne, ekonomiczne i geopolityczne sprzyjające temu zjawisku. Omówiono profil ofiar i sprawców, skalę zjawiska w Polsce oraz kierunki krajowej i międzynarodowej polityki przeciwdziałania. Opracowanie uwzględnia najnowsze akty prawne, dane empiryczne oraz założenia Krajowego Planu Działań Przeciwko Handlowi Ludźmi na lata 2025–2027.

Kolejne trzy artykuły dotyczą zagadnień penitencjarystyki.

W pierwszym z nich autor – Wiktor Nowakowski (Uniwersytet SWPS) porusza zagadnienie doświadczenia podejmowania pracy po opuszczeniu zakładu karnego. Celem artykułu jest ukazanie czynników utrudniających oraz ułatwiających podjęcie pracy przez byłych osadzonych w oparciu o wywiady jakościowe przeprowadzone z czterema byłymi osadzonymi. Artykuł stanowi także próbę odpowiedzi na lukę badawczą poprzez poszerzenie perspektywy na to jakie znaczenie byli osadzeni przypisują podjęciu pracy po opuszczeniu zakładu karnego. Podjęte analizy pozwoliły na przedstawienie perspektywy byłych osadzonych oraz zmapowanie determinantów skutecznego podjęcia pracy. (*Skazani na bezrobocie? Doświadczenie podejmowania pracy po opuszczeniu zakładu karnego*).

W drugim – Bartosz Kwiatkowski (Uniwersytet WSB Merito w Opolu) przedstawia koncepcję „brudnej pracy” zaproponowanej przez Everetta Hughesa. W artykule przybliżono teorię fizycznego, społecznego oraz moralnego skażenia, odnosząc ją do zawodu funkcjonariusza działu ochrony Służby Więziennej. Na podstawie przeglądu zagranicznej literatury w artykule zaprezentowano strategię neutralizacji, przeformułowania, rekalkibracji, przeorientowania, dystansowania się oraz dezidentyfikacji. Podkreślono ponadto potrzebę dalszych badań, w szczególności w celu pogłębienia wiedzy na temat strategii zaradczych funkcjonariuszy zatrudnionych w polskim systemie penitencjarnym (*„Brudna praca” w zakładzie karnym: strategie radzenia sobie funkcjonariuszy z fizycznym, społecznym i moralnym skażeniem*).

Ostatnim artykułem problemowym w bieżącym numerze „Biuletynu Kryminologicznego” jest tekst autorstwa Bartosza Zająca (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie) pt. *Stanowisko monitorowego w zakładzie karnym, a przeciwdziałanie samobójstwom osób pozbawionych wolności*. Artykuł porusza zagadnienia dotyczące stanowiska monitorowego jako jednego z elementów przeciwdziałających negatywnym zdarzeniom z udziałem osób pozbawionych wolności – w tym próbom samobójczym. Analizie poddano przepisy prawne oraz ich zmiany na przestrzeni lat – zarówno w zakresie profilaktyki samobójstw osób pozbawionych wolności, jak i zmian dotyczących stanowiska monitorowego. W tekście przedstawiono wyniki badań funkcjonariuszy Służby Więziennej, pełniących służbę w zakładzie karnym typu zamkniętego w Barczewie. Celem ich było określenie zdarzeń, w celach monitorowanych, w tym również skali zjawisk podejmowanych prób samobójczych oraz na tym tle dokonanie próby oceny przepisów prawnych odnoszących się do problematyki samobójstw w celach monitorowanych oraz wskazanie potencjalnych zmian na stanowisku monitorowego.

Prezentujemy również sprawozdanie z III edycji cyklu konferencyjnego „Criminology and Public Safety”, nt. „Applied forensics and criminology: between theory and evidence – based practice”, która to konferencja odbyła się w dniach 4–5 czerwca 2025 r. w Pile (autorzy: Przemysław Frąckowiak i Magdalena Borowiak – Akademia Nauk Stosowanych im. Stanisława Staszica w Pile).

Numer zamyka przegląd publikacji kryminologicznych wydanych w 2025 r.

Jednocześnie przypominamy, że „Biuletyn Kryminologiczny” znajduje się w Wykazie czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych MEiN (aktualizacja z 5 stycznia 2024 r.) z przyznaną liczbą 40 pkt za publikację.

„Biuletyn Kryminologiczny” jest umieszczony w bazach: ERIH Plus, The Central European Journal of Social Sciences and Humanities, Central and Eastern European Online Library, Ebsco – Legal Source, Directory of Open Access Journals oraz ePBP – Polska Bibliografia Prawnicza, co zdecydowanie zwiększa zasięg cytowalności publikowanych w nim artykułów.

Serdecznie zapraszamy do zgłaszania kolejnych artykułów. Szczegóły dotyczące procedury zgłaszania zamieszczone są na końcu numeru oraz naszej stronie internetowej. Przypominamy, że zgłoszenia przyjmujemy w trybie ciągłym, a te z artykułów, które przejdą procedurę recenzyjną są publikowane na stronie internetowej Biuletynu w sekcji „Online first”.

Zapraszamy do lektury
Redakcja

THE LAW OF MINORS AND THE CRIMINOLOGY OF CHILDHOOD IN AUTHORITARIAN BRAZIL (1964–1985): A HISTORICAL INQUIRY INTO THE GOVERNANCE OF UNDERPRIVILEGED CHILDREN UNDER A MILITARY DICTATORSHIP*

Alexander de Castro

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID: 0000-0002-3316-2773

e-mail: alex.de.castro@hotmail.com

Summary:

This article examines the historical development of Brazilian juvenile law and its relationship with criminological thought during the 20th century, with an emphasis on the period of military dictatorship (1964–1985). The study employs qualitative document analysis to analyze legislative documents, official publications of the National Foundation for the Wellbeing of Minors (FUNABEM), and juridical writings such as Alyrio Cavallieri's Law of Minors – A New Law in order to understand how the institutional response to the “minors problem” was articulated by the government and the legal community. It shows that, grounded in a biosocial and etiological model of crime, childhood vulnerability was reframed as a social pathology and translated into legal categories that legitimized segregating impoverished and marginalized children and justified authoritarian intervention in their lives. The resulting reorganization of the juvenile legal system under the dictatorship produced a technocratic, medicalized model of tutelage that sought to impose social control through disciplinary methods. A key aspect of this process was the consolidation of a specialized legal field – the Law of Minors – that claimed scientific autonomy based on the concept of an “irregular situation” and culminated in the enactment of the 1979 Code for Minors.

Keywords:

Juvenile Law, Criminological Thought, Military Dictatorship, FUNABEM, Law of Minors, Irregular Situation Doctrine, 1979 Code for Minors

* This research is part of the project no. 2022/47/P/H55/02396, co-funded by the National Science Centre and the European Union's Horizon 2020 research and innovation program under the Marie Skłodowska-Curie grant agreement no. 945339. For the purpose of Open Access, the author has applied a CC-BY public copyright license to any Author Accepted Manuscript (AAM) version arising from this submission.

Prawo małoletnich i kryminologia dzieciństwa w autorytarnej Brazylii (1964–1985): historyczne studium nad zarządzaniem dziećmi z warstw ubogich w okresie dyktatury wojskowej

Streszczenie:

Artykuł analizuje historyczny rozwój brazylijskiego prawa małoletnich oraz jego związek z myślą kryminologiczną w XX w., ze szczególnym uwzględnieniem okresu dyktatury wojskowej (1964–1985). W badaniu zastosowano jakościową analizę dokumentów (Qualitative Document Analysis, QDA) w celu zbadania aktów prawnych, oficjalnych publikacji Krajowej Fundacji Dobrostanu Małoletnich (Fundação Nacional do Bem-Estar do Menor – FUNABEM) oraz prac prawniczych, takich jak Prawo małoletnich – nowe prawo autorstwa Alyrio Cavallieriego. Celem jest zrozumienie, w jaki sposób instytucjonalna odpowiedź na „problem małoletnich” została ukształtowana przez rząd i środowisko prawnicze. W artykule pokazano, że opierając się na biospołecznym i etiologicznym modelu przestępczości, podatność dzieciństwa została przekształcona w pojęcie patologii społecznej i przełożona na kategorie prawne, które legitymizowały segregację ubogich i marginalizowanych dzieci oraz uzasadniały autorytarne interwencje w ich życie. W wyniku tego procesu doszło do reorganizacji systemu prawa małoletnich w ramach dyktatury, która doprowadziła do powstania technokratycznego i medykaliзованego modelu opieki, mającego na celu narzucenie kontroli społecznej poprzez metody dyscyplinarne. Kluczowym elementem tego procesu była konsolidacja wyspecjalizowanej dziedziny prawa – Prawa małoletnich – która rościła sobie naukową autonomię, opartą na koncepcji „sytuacji nieprawidłowej”, i doprowadziła do uchwalenia Kodeksu Małoletnich z 1979 r.

Słowa kluczowe:

Prawo małoletnich; Myśl kryminologiczna; Dyktatura wojskowa; FUNABEM; Prawo małoletnich; Doktryna sytuacji nieprawidłowej; Kodeks Małoletnich z 1979 roku.

1. Introduction

This study examines the formation and transformation of Brazilian juvenile law during Brazil's military dictatorship (1964–1985), with a particular focus on the intersection between legal discourse and criminological thought. It seeks to understand how, within different political and intellectual contexts, childhood vulnerability was translated into categories of legal intervention, producing a disciplinary system based on biosocial explanations of criminal and delinquent behavior. The objective is to trace the historical process through which institutions and doctrines concerning minors were consolidated and to reveal how technocratic governance came to justify practices of surveillance and control over impoverished children.

The analysis focuses on the reorganization of this system under the military regime (1964–1985), when the National Foundation for the Wellbeing of Minors (FUNABEM) and the 1979 Code for Minors redefined the objectives and methods of tutelary intervention. In both cases, the law operated as a privileged space for articulating (pseudo)scientific discourses that sought to address this social question by regulating deviant children.

Methodologically, the research employs qualitative document analysis (QDA)¹ and combines historical and hermeneutic approaches to the interpretation of normative, institutional, and doctrinal texts. The primary sources include legislative documents such as the 1979 Code for Minors; institutional pub-

1 H. Morgan, *Conducting a Qualitative Document Analysis*, “The Qualitative Report” 2022, vol. 27, no 1, p. 64–77.

lications such as *Brasil Jovem (Young Brazil)*, the official bulletin of FUNABEM; and juridical writings produced by key figures in the field, notably Alyrio Cavallieri's *Direito do Menor – Um Direito Novo (Law of Minors – A New Law)* from 1979. These materials are examined in relation to one another in order to reconstruct the discursive continuities and ruptures that marked the evolution of juvenile law in Brazil and its underlying criminological ideas.

By situating these sources within the intertwined histories of law and criminological thought, this study tries to demonstrate that the concept of “irregular situation” facilitated the reception of controversial criminological theories – grounded in an enduring neopositivist approach – and thereby enabled the emergence of a new legal field: the Law of Minors.

2. The “minors problem” and the criminology of juvenile delinquency in Brazil

Although the origins of the juvenile legal system in Brazil can be traced back only as far as the early 20th century, its social roots lie in the late 19th century. Amid the convergence of crucial historical transformations – the transition from monarchy to republic, the abolition of slavery, and the massive arrival of European immigrants – intellectuals and policymakers began to draw public attention to the issue of neglected youths in the urban landscape. The emergence of a juvenile legal framework occurred within a broader movement of reform and modernization, through which the new republican elites sought to address the social challenges brought about by this profound demographic change. At the same time, several popular pseudoscientific theories of the period (e.g., hygienism, eugenics)² offered a rationale for the special attention given to underprivileged children: they were seen as malleable subjects who could be disciplined into a productive citizenry aligned with the ideals of the young republic.³ In this context, partly under the influence of the Pan American Child Congresses (the first of which took place in 1916 in Buenos Aires, Argentina⁴) and of the child-saving movement,⁵ jurists, medical doctors, and politicians started campaigning for measures to deal with abandoned and delinquent children.⁶ Consequently, with the establishment of the first juvenile court (in 1923) and the enactment of the first Code for Minors (in 1927), Brazilian juvenile law took shape as a special branch of law directed exclusively at children of the underclasses and designed to transform them into instruments of long-term civilizational progress.⁷ By the end of the 1920s, the main institutional and conceptual pillars of this system had already been consolidated.

During the 1940s through the 1960s, rapid industrialization intensified internal migration from rural areas to urban centers.⁸ The resulting concentration of impoverished families within cities made the presence

2 N.G. de Sant’Ana e Silva Junior, R.M. Garcia, *Moncorvo Filho e algumas histórias do Instituto de Proteção e Assistência à Infância*, “Estudos e Pesquisas em Psicologia” 2010, vol. 10, no 2, p. 613–632; J.R. Franco Reis, “De pequenino é que se torce o pepino”. *A infância nos programas eugênicos da Liga Brasileira de Higiene Mental*, “História, Ciências, Saúde” 2000, vol. 7, no 1, p. 135–157; I. Rizzini, *O Século Perdido. Raízes históricas das políticas públicas para infância no Brasil*, Cortez Editora, São Paulo 2008, p. 46–48.

3 I. Rizzini, *O Século Perdido...*, p. 26–27.

4 It was followed by the ones in Montevideo, Uruguay, in 1919; Rio de Janeiro, Brazil, in 1922; Santiago, Chile, in 1924 and Havana, Cuba, 1927, etc. About the early Pan American Child Congresses, see D.J. Guy, *The Pan American Child Congresses, 1916 to 1942: Pan Americanism, Child Reform, and the Welfare State in Latin America*, “Journal of Family History” 1998, vol. 23, no 3, p. 272–291.

5 About the child-saving movement in Brazil, see A. de Castro, Furlan Rigolin I., *A criança marginalizada das primeiras décadas do século XX no discurso dos salvadores da criança: contribuição à história do direito do menor no Brasil*, “Revista Quaestio Iuris” 2024, vol. 17, no 1, p. 421–443; A. de Castro, H. Diniz Meira, *O recolhimento de Pedro Bala ao reformatório. O Código de Menores de 1927 e os direitos da infância e da adolescência*, “Revista Eletrônica do Curso de Direito da UFSM” 2022, vol. 17, no 1, p. 423–432.

6 A. de Castro, *Codes of Law for Underprivileged Youths. An Overview of Brazilian Juvenile Law in the 20th Century (1927–1979)*, “EViR Working Paper” 2024, vol. 16, p. 6–13.

7 A. de Castro, I. Furlan Rigolin, *A criança marginalizada...*, p. 433–436; A. de Castro, H. Diniz Meira, *O recolhimento de Pedro Bala...*, op. cit.

8 C.F. da Silva Rodrigues, R. Schmidt Filho, *O processo de industrialização. Repercussões e perspectivas*, “A Economia em Revista – AERE” 2017, vol. 25, no 1, p. 77–89; W. Suzigan, *Industrialização brasileira em perspectiva histórica*, “História Econômica

of street children ever more visible.⁹ In 1964, the democratic regime collapsed under a military coup that established a conservative, pro-West dictatorship. Confronted with the growing numbers of abandoned and delinquent youths in the country's urban landscape,¹⁰ the newly installed authorities treated the issue as a matter of national urgency and began describing it as the “minors problem.”¹¹ The segregationist tradition of Brazilian juvenile law was reinterpreted by the military government through the lenses of its authoritarian project of national security and social order.¹² Acknowledging the inadequacies of the *minorist* system¹³ created in the 1920s, the regime dismantled the Service of Assistance to Minors – an institution created to supervise and coordinate the work of the reformatories¹⁴ – and inaugurated a new model to address the situation of delinquent, destitute, and abandoned minors. The regime replaced the abolished institution with FUNABEM, the *Fundação Nacional do Bem-Estar do Menor* (the National Foundation for the Wellbeing of Minors), a federal agency charged with conducting “studies, inquiries and research” on the “minors problem,” formulating a “National Policy for the Wellbeing of Minors,” and coordinating its implementation across the country through state-level agencies.¹⁵ The traditional reformatories and preservation schools¹⁶ were replaced by the *Fundações Estaduais para o Bem-Estar do Menor* (FEBEMs, or State Foundations for the Wellbeing of Minors), which operated under FUNABEM's supervision and were responsible for the institutionalization of children and adolescents.¹⁷

FUNABEM also promoted exchanges with the legal community through dialogue with the Brazilian Association of Judges of Minors, culminating in the drafting of new legislation. The result of a decade-long revision of the previous code, the new Code for Minors was enacted in 1979. During this debate, in which

& História de Empresas” 2012, vol. 3, no 2, p. 7–25; M.A.P. Leopoldi, *O difícil caminho do Meio. Estado, burguesia industrial e industrialização no segundo governo Vargas (1951–1954)*, [in:] T. Szmrecsányi, W. Suzigan (eds.), *História econômica do Brasil contemporâneo*, Editora da Universidade de São Paulo, São Paulo 2002, p. 31–77; R.C. Carvalho, *As migrações e a urbanização no Brasil a partir da década de 1950: um breve histórico e uma reflexão à luz das teorias de migração*, “Revista Espinhaço” 2019, vol. 8, p. 24–33.

9 I.C.R. da Cunha Frontana, *Crianças e adolescentes nas ruas de São Paulo*, Edições Loyola, São Paulo 1999, p. 67.

10 Ibidem.

11 The first time this expression appeared in a legal document was in the statute that created FUNABEM: see Article 7, I, of the Lei nº 4.513, de 1º de dezembro de 1964, https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/1950-1969/L4513imprensa.htm [accessed: 9.04.2025]. See also I.C.R. da Cunha Frontana, *Crianças e adolescentes...*, p. 67.

12 L.C. Bazílio, *O menor e a ideologia de segurança nacional*, Editora Veja/Novo Espaço, Belo Horizonte 1985; da Cunha Frontana I. C. R. da Cunha Frontana, *Crianças e adolescentes...*, p. 69–96; A. de Castro, I. Furlan Rigolin, *O sistema penal subterrâneo no trato aos “menores” durante o regime militar brasileiro. Breve história da violação sistemática de direitos da infância e adolescência no Brasil*, “Revista Eletrônica Direito e Política” 2022, vol. 17, no 2, p. 326–328. About the National Security Doctrine (the semi-official ideology of the regime), see N. Dias de Oliveira, *Os Primórdios da Doutrina de Segurança Nacional. A Escola Superior de Guerra*, “História” 2010, vol. 29, no 2, p. 135–157; and D. Pion-Berlin, *Latin American National Security Doctrines. Hard and Softline Themes*, “Armed Forces & Society” 1989, vol. 15, no 3, p. 411–429.

13 The Portuguese neologism *menorismo* and its adjectival form *menorista* are commonly used in Brazil to refer to the pre-1990 legal system concerning children and its attendant institutions. We have chosen to craft a cognate neologism in English to translate them. See, for instance, M. Nilvane Zanella, *A implantação do menorismo na América Latina no início do século XX. Tendências jurídicas e políticas para a contenção dos mais pobres*, “Revista Ibero-Americana de Estudos em Educação” 2019, vol. 14, no 3, p. 1750–1766.

14 F.A. Tomé de Souza, *A Institucionalização do Atendimento aos Menores – o SAM*, “Revista Brasileira de História & Ciências Sociais” 2020, vol. 12, no 24, p. 61–92; V. de Paula Faleiros, *Infância e processo político no Brasil* [in:] I. Rizzini, F. Pilotti (eds.), *A Arte de Governar Crianças. A história das políticas sociais, da legislação e da assistência a infância no Brasil*, Cortez Editora, São Paulo 2011, p. 33–96.

15 Articles 5, 7 and 10 of the Law 4.513/1964. See Lei nº 4.513, de 1º de dezembro de 1964, https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/1950-1969/L4513imprensa.htm [accessed: 9.04.2025].

16 “Escolas de preservação” (preservation schools) were, alongside reformatories, one of the institutions to which children could be committed, according to Article 55 of the 1927 Code for Minors. See Decreto nº 17.943-A, de 12 de outubro de 1927. *Consolida as leis de assistência e proteção a menores*, https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/decreto/1910-1929/D17943Aimprensa.htm [accessed: 4.04.2025].

17 I. Rizzini, I. Rizzini, *A institucionalização de crianças no Brasil: percurso histórico e desafios do presente*, Edições Loyola, São Paulo 2004, p. 36–48; I.C.R. da Cunha Frontana, *Crianças e adolescentes...*, p. 151–163.

the criminological theories developed and/or sponsored by FUNABEM were converted into legislative proposals, jurists worked to distance these legal frameworks from the nascent discourse on children's human rights, reaffirming instead that such norms were to be applied solely to destitute youths.¹⁸ The earlier, quasi-utopian ambition of producing a disciplined working class through (pseudo)scientific legal intervention gave way to a more pragmatic and repressive objective: imposing social control over what was now perceived as a troublesome segment of the population.¹⁹

FUNABEM advanced an etiological model of crime in its approach to juvenile delinquency, grounded in the search for biological causes of deviant behavior and portraying antisocial conduct as the manifestation of an underlying disease.²⁰ The foundation's ideas were disseminated through its official bulletin, *Brasil Jovem*. In an article published there and titled "The Revolt of the Antisocial," the institution proudly asserted that "Cesare Lombroso, the renowned author of the book *The Delinquent Man*, has just seen his thesis confirmed by Genetics: that crime is, in most cases, the result of a hereditary predisposition manifested through physical and moral defects."²¹ Under this logic, delinquency was not merely a social or moral deviation, but a biological fate: certain children were thought to be born with an inborn tendency toward crime. These children – Glauco Carneiro, the author of the article, continues – display their antisocial traits early on, both in their bad behavior in school (they are "that undisciplined one we all know") and in their physical features: "a peculiar chin, an arm span greater than his height."²² In synthesis, Carneiro concludes, "this child is abnormal: an antisocial creature."²³ Therefore, within this medicalized framework, children exhibiting certain characteristics were construed not as moral subjects, but as biological abnormalities to be diagnosed and contained.

The obvious consequence of considering criminality a disease was that it could potentially be treated. Quoting Leonídio Ribeiro, the Brazilian medical doctor and criminologist,²⁴ Carneiro claims that the allocation of resources for fighting crime should be focused "on preventive and re-educational work for the 5% of *antisocial* individuals."²⁵ These abnormal individuals should be studied "just as is done with lepers and cancer patients," he continues, "in order to determine the reasons that led them to engage in antisocial behavior," which should facilitate the defense of society and the protection of criminals themselves by "treating and educating them for their full reintegration into the community."²⁶ Accompanying the article was a picture of three poor children with a caption underneath that reads: "Many children may have a hereditary predisposition to crime."²⁷ Altogether, the text presented delinquency as a pathological condition rooted in heredity and poverty and the poor child as its visible symptom: a figure to be studied, treated, and morally rehabilitated in the name of social defense.

But why did only impoverished children fall within the scope of the Foundation, even though social factors such as poverty were not considered root causes of antisocial behavior? The answer was that poverty, in fact, was not completely out of the equation in the mechanisms that lead to crime. Citing Nicola Pende,

18 A. de Castro, *Codes of Law...*, p. 16–17; A. de Castro, *A evolução do direito do menor no Brasil: um exame crítico das mudanças na legislação para crianças e adolescentes ao longo do século XX (1927–1979)*, "Revista Eletrônica do Curso de Direito da UFSM" 2023, vol. 18, no 3, p. 18–19.

19 A. de Castro, I. Furlan Rigolin, *O punitivismo no Brasil, o Estado Penal e os adolescentes criminalizados*, "Revista InterAção" 2023, vol. 14, no 3, p. 12.

20 A. de Castro, *Codes of Law...*, p. 15–16; A. de Castro, *A evolução do direito do menor...*, p. 16–17.

21 G. Carneiro, *A revolta dos associaís*, "Brasil Jovem" 1969, vol. 3, no 12, p. 77.

22 *Ibidem*, p. 78.

23 *Ibidem*.

24 About Leonídio Ribeiro, see G. Gutman, *Criminologia, Antropologia e Medicina Legal. Um personagem central: Leonídio Ribeiro*, "Revista Latinoamericana de Psicopatologia Fundamental" 2010, vol. 13, no 3, p. 482–497; M.C. Alvarez, *O homem delinqüente e o social naturalizado: apontamentos para uma história da criminologia no Brasil*, "Teoria & Pesquisa" 2005, vol. 47, p. 71–92.

25 G. Carneiro, *A revolta dos...*, p. 80.

26 *Ibidem*.

27 *Ibidem*.

the controversial Italian medical doctor and eugenicist,²⁸ Carneiro adds that “emotional traumas combined with the effects of poverty and hunger (...) are serious factors that act on a large scale upon still immature children and adolescents.” However, these environmental factors contributed “as co-causes, that is, as triggering or externalizing conditions of what we call amoral diathesis or delinquent constitution, a consequence of a cerebro-endocrinopathic predisposition of an essentially endogenous nature.”²⁹ Therefore, poor children would be at a greater risk of developing antisocial tendencies because their social circumstances were more likely to trigger their possible “delinquent constitution,” when they effectively have such inherent traits. As a consequence, “the marginalized minor, who represents the highest incidence in relation to the minors problem in our country,” becomes the target demographic of FUNABEM policies. And “since the marginalized minor, by definition, is one who lacks the conditions to meet one or more of their basic needs,”³⁰ addressing these adverse social circumstances was thus part of the treatment for antisocial behavior.

Tackling these environmental factors that triggered antisocial behavior, however, did not entail social reforms aimed at reducing poverty and social inequalities. In FUNABEM’s operational framework, providing relief to the social needs of children was part of the medicalized “treatment” of prospective delinquents, as a kind of prophylaxis of a social disease.³¹ After all, the origin of juvenile delinquency – according to Edson Sêda de Moraes, director of FUNABEM’s Prevention Plan – lies in the fact that “entire groups of individuals form communities affected by problems severe enough to marginalize their children, creating the so-called ‘minors problem.’” Therefore, “preventive programs against such marginalization should be implemented in urban areas where the incidence of abandoned, vulnerable, or delinquent minors is highest.”³² These preventive programs – according to FUNABEM experts and officials – could reverse the process of marginalization that poor children were undergoing, if the right techniques were employed to reconduct them to the path of socialization: “both minors and adults found to be in a process of marginalization can, in theory, undergo a process of social reintegration through appropriate techniques of a polyvalent nature (bio-psycho-pedagogical-social).”³³ Thus, rather than confronting the structural roots of poverty and exclusion, FUNABEM’s approach remained centered on adapting the individual to society, reinforcing a model in which marginalization was treated as a pathological deviation to be corrected,³⁴ rather than a social condition to be transformed.

In order to achieve this goal, FUNABEM “implemented 30 projects across the country” that aimed “to keep minors off the streets, address school dropout [rates], provide leisure activities, and prevent the commission of antisocial acts by minors living in disadvantaged urban areas,” as reported by Mario Altenfelder in an international symposium of criminology.³⁵ The strategy of implementing preventive programs in problematic urban areas instead of the simple and all-too-common criminalization of poverty, Sêda de Moraes explained, was chosen due to practical considerations – namely, the fact that even “if it were possible to institutionalize everyone, we would have thousands of institutions, which is obviously not desirable in terms of social organization.” In other words, the prophylaxes of the social disease of juvenile delinquency

28 About Pende’s contribution to eugenics, see L.C.L. Thomaz, *Raízes eugênicas da biotipologia neo-hipocrática francesa no período de entreguerras* [in:] A. Mota, M.G.S.M.C. Marinho (eds.), *Eugenia e história: ciência, educação e regionalidades*, CD.G Casa de Soluções e Editora, São Paulo 2013, p. 73–83, 75–78; About Pende’s influence on the so-called “Latin eugenics”, see C. Becalossi, *Latin Eugenics and Sexual Knowledge in Italy, Spain, and Argentina: International Networks across the Atlantic*, [in:] V. Fuechtner, D.E. Haynes, R.M. Jones (eds.), *A Global History of Sexual Science, 1880–1960*, University of California Press, Berkeley 2017, p. 305–329.

29 G. Carneiro, *Menor: um soco na sociedade*, “Brasil Jovem” 1971, vol. 5, no 2, p. 11.

30 F. de Paula Ferreira, *O Menor e o Desenvolvimento*, “Brasil Jovem” 1974, vol. 8, no 3, p. 11.

31 I.C.R. da Cunha Frontana, *Crianças e adolescentes...*, p. 186–201.

32 E. Sêda de Moraes, *Noções básicas sobre a prevenção da marginalização do menor nos centros urbanos*, “Brasil Jovem” 1974, vol. 8, no 3, p. 35.

33 *A FUNABEM e o menor com desvio de conduta: síntese da apresentação feita pelo presidente da Fundação Nacional do Bem-Estar do Menor, Dr. Mário Altenfelder, no Simpósio Internacional de Criminologia, realizado em São Paulo, entre 8 e 17 de agosto de 1974*, “Brasil Jovem” 1974, vol. 8, no 3, p. 5.

34 I.C.R. da Cunha Frontana, *Crianças e adolescentes...*, p. 186–201.

35 *A FUNABEM e o menor com desvio de conduta...*, p. 5.

through preventive programs strategically located “in urban areas where the problem is most acute” was considered the only viable solution “to interrupt the cycle of marginalization and effectively carry out control and educational processes” in order to neutralize the social danger represented by “minors who are becoming accustomed to idleness, begging, underemployment, and the practice of antisocial acts.”³⁶ Ultimately, these preventive programs functioned less as instruments of social transformation than as mechanisms of containment and normalization, aimed at neutralizing the perceived social threat posed by poor and marginalized children.

The projects implemented by FUNABEM in the 1970s were essentially preventive in nature, aimed directly at urban areas considered critical and offering socio-educational activities designed to keep children and adolescents off the streets and to interrupt cycles of marginalization. According to Mario Altenfelder, they were intended to address school dropout rates, idleness, lack of leisure opportunities, and behaviors deemed antisocial among minors living in disadvantaged urban zones.³⁷ These projects were organized mainly through the creation of Community, Social, or Educational Centers strategically installed in neighborhoods identified by urban planning authorities as areas of social risk.³⁸ In these units, FUNABEM structured an open-regime system of community education, offering guidance and monitoring to youths considered “on the path toward marginalization” or already marked by behaviors viewed as deviant, such as vagrancy, underemployment, begging, or antisocial conduct.³⁹ The content of the programs included a wide range of pedagogical, cultural, and socialization activities, as described by the Foundation itself: classroom activities, craft and expressive workshops, group activities, physical education, leisure, and vocational initiation.⁴⁰ An article published in *Brasil Jovem* presented “the results obtained in a first stage of the implementation and execution of the plan to prevent the marginalization of minors in Londrina,”⁴¹ a city in southern Brazil. The Londrina experience confirms this model, detailing actions such as recreational activities (futsal, dodgeball, or handball), medical and dental care, school support for children already of school age, and artistic activities for those still below school age. The service center also provided meals for the children and offered forms of boarding and semi-boarding when necessary.⁴² Taken together, FUNABEM’s projects constituted integrated programs of preventive protection, aimed at providing occupation, education, and basic care and functioning as an alternative to large-scale institutionalization and the penal framing of juvenile poverty. However, these projects operated within the logic of what Erving Goffman called “institutional display,” focused on offering the public external to the institution (in this case, the entire FUNABEM system) “an ‘appropriate’ image of the establishment.”⁴³ As a result, they were extremely limited in scope and, regardless of any potential merits, they could not effectively achieve the objective of preventing the marginalization of minors at any meaningful scale.

As regards the treatment of individual minors, the basic presumption is that “a minor exhibiting antisocial behavior is, above all, a deprived minor.” Therefore, “FUNABEM’s approach is primarily founded on addressing their basic needs (health, love and understanding, education, recreation, and social security).” After meeting these basic needs, the treatment of the individual antisocial minor would proceed on the psychological level through “the redefinition of their individual and social values.” This would be achieved by “establishing a living environment in which positive conditioning prevails.”⁴⁴ The “individual therapy” is crafted through inputs from different “technical approaches in Social Work, Psychology, Peda-

36 E. Sêda de Moraes, *Noções básicas...*, p. 35.

37 *A FUNABEM e o menor com desvio de conduta...*, p. 5.

38 E. Sêda de Moraes, *Noções básicas...*, p. 35.

39 *Ibidem*.

40 *A FUNABEM e o menor com desvio de conduta...*, p. 7.

41 O. Battini, *Londrina – Uma Experiência em Prevenção*, “Brasil Jovem” 1974, vol. 8, no 3, p. 36.

42 *Ibidem*, p. 38–39.

43 E. Goffman, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Aldine Transaction, New Brunswick 2009, p. 102.

44 *A FUNABEM e o menor com desvio de conduta...*, p. 6.

gogy, and Medicine, based on the idea that antisocial behavior reflects issues related to various domains.” The studies of each case, conducted through different specialized fields, “provide comprehensive data for assessing the problem, diagnosing, formulating, and implementing the Treatment Plan.”⁴⁵ Therefore, the treatment process was to achieve behavioral adjustment through a technocratic model of individualized intervention.⁴⁶ Here too, it becomes evident that meeting the “basic needs” of the child was not an end in itself, nor a genuine strategy to address poverty or inequality, but a functional means of producing socially conforming, law-abiding members of society.

3. The 1979 Code for Minors and the introduction of the concept of an “irregular situation”

On August 14, 1975, Senator José Lindoso submitted to the Senate his substitute for the draft of a new Code for Minors that had been under consideration by the upper house since the previous year.⁴⁷ After the revised draft was sent to the Chamber of Deputies,⁴⁸ it was analyzed by the members of the Brazilian Association of Judges of Minors. Overall, the judges disapproved of the core innovations of the draft and proposed a series of amendments to correct their supposed flaws. These amendments were published in *Brasil Jovem* along with their justifications, where their criticism of the original draft was visible. Alyrio Cavallieri, then president of the Association, also manifested his discontent separately. In an article titled “the Law of Minors is Not the Same as the Law of Children” he is quoted as stating that the shortcomings of the draft version of the new Code for Minors “may hinder the necessary distinction between what constitutes the Law of Minors and what is generally understood as the Law of Children”⁴⁹

The shortcomings that Cavallieri referred to are the welfarist elements present in the draft of the new Code for Minors. According to Article 1 of the draft, the Code was to regulate “the assistance, protection, and supervision of minors” who are “up to eighteen years of age” and who “lack access to their basic needs due to the absence or neglect of parents or guardians.” In turn, Article 2 defined the minors’ basic needs as “a) health; b) education; c) vocational training; d) recreation; e) social security.”⁵⁰ These opening provisions were among those rectified by the amendments. According to the judges, “the draft exceeds the scope of the Law of Minors”⁵¹ when it assigns responsibility over the provision of children’s basic needs to the judges of minors.

The specific issue that the Law of Minors was intended to tackle, as demonstrated above, was the “minors problem.” Therefore, its subject “is not any child, but rather the minor in a condition of broad social pathology.”⁵² This “condition of broad social pathology” should be defined as a series of particular circumstances where children were placed in conditions of social vulnerability or legal irregularity that necessitate formal judicial action.⁵³ To that end, the Association of Judges of Minors proposed amendments to Articles 1 and 2 in order to define these “specific situations.” These single definitions were meant to be

45 Ibidem.

46 I.C.R. da Cunha Frontana, *Crianças e adolescentes...*, p. 186–201.

47 Projeto de Lei do Senado nº 105, de 1974. Institui o Código de Menores, p. 108, <https://legis.senado.leg.br/sdleg-getter/documento?dm=9953905&ts=1747672312289&disposition=inline> [accessed: 9.04.2025].

48 Projeto de Lei n. 1.573, de 1975 (do Senado Federal). Institui o Código de Menores, p. 7, https://www.camara.leg.br/proposicoesWeb/prop_mostrarintegra?codteor=1187142&filename=Dossie-PL%201573/1975 [accessed: 9.04.2025].

49 *Direito do Menor não é o mesmo que Direito da Criança*, “Brasil Jovem” 1976, vol. 10, no 2, p. 56.

50 Projeto de Lei n. 1.573, de 1975 (do Senado Federal). Institui o Código de Menores, p. 7, https://www.camara.leg.br/proposicoesWeb/prop_mostrarintegra?codteor=1187142&filename=Dossie-PL%201573/1975 [accessed: 9.04.2025].

51 *Um sistema em favor do menor*, “Brasil Jovem” 1976, vol. 10, no 2, p. 79.

52 Ibidem.

53 Ibidem.

examples of the category “irregular situation,”⁵⁴ a concept that had been promoted by the Inter-American Children’s Institute, an agency of the Organization of American States (OAS).⁵⁵

According to the amended Article 1, the Code was to regulate “the assistance, protection, and supervision of minors,” specifically those “up to eighteen years of age who are in an irregular situation.”⁵⁶ In turn, the amended Article 2 specified that “a minor is considered to be in an irregular situation when” the following circumstances occur:

- a. deprivation of essential conditions – that is, when the minor is “deprived, even temporarily, of essential conditions for subsistence, health, or compulsory education, due to: a) the absence, action, or omission of the parents or caregiver; b) the manifest inability of the parents or legal guardian to provide such conditions”
- b. mistreatment – when the minor is “a victim of mistreatment or excessive punishment imposed by the parents or legal guardian”
- c. moral danger – when the minor is “in moral danger, due to: a) habitually being in an environment contrary to good morals; b) being exploited by a third party in an activity contrary to good morals”
- d. lack of legal representation – when the minor is “deprived of legal representation or assistance due to the temporary absence of the parents or legal guardian”
- e. behavioral deviation – when the minor is “exhibiting behavioral deviation as a result of serious maladjustment to family or community life”
- f. the commission of a criminal offense – when the minor is “the perpetrator of a criminal offense.”⁵⁷

The version of Articles 1 and 2 ultimately approved by Congress differed only in minor details from the proposal put forward by the Association of Judges of Minors.⁵⁸

The irregular situation doctrine dispensed with the categories of “abandoned” and “delinquent” minors, which over time had acquired a “pejorative connotation.”⁵⁹ Instead, it sought to subsume all forms of social pathology affecting children into a single classificatory framework – an irregular situation – conceived as a continuum with multiple degrees (as discussed above), the most severe of which corresponded to “the perpetrator of a criminal offense.”⁶⁰ By collapsing distinct circumstances, such as abandonment and delinquency, into one overarching category, the doctrine allowed essentially the same set of tutelary and custodial measures to be applied to all these children. These measures were enumerated in Article 14 of the 1979 Code for Minors, ranging from mild admonition to full custodial confinement: a) judicial warning, b) return to parents, guardians, or another suitable person under formal responsibility, c) placement in a substitute home, d) the imposition of assisted liberty, e) placement in semi-liberty institutions, and, at the most severe end of the spectrum, f) institutionalization in educational, occupational, psychopedagogical, medical, psychiatric, or other specialized facilities.⁶¹ In practice, this graduated system of interventions applied uniformly to all children deemed to be in an irregular situation, regardless of whether their condition stemmed from abandonment, an absence of legal representation, or the commission of a criminal offense.

54 Ibidem.

55 H.R. Campos, C.P. Cavalcante, *O adolescente e o estatuto jurídico: transgressão e lei no Brasil*, [in:] L.L.P.C. Souza, D.B. Rodrigues (eds.), *Justiça juvenil teoria e prática no sistema socioeducativo*, Editora da UFRN, Natal 2014, p. 33–48, p. 37–38.

56 *Emendas Propostas pela Comissão de Juízes de Menores*, “Brasil Jovem” 1976, vol. 10, no 2, p. 68.

57 Ibidem.

58 Lei nº 6.697, de 10 de outubro de 1979. Institui o Código de Menores, https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/1970-1979/L6697impressao.htm [accessed: 7.05.2025].

59 *Um sistema...*, p. 79–80.

60 *Emendas Propostas...*, p. 68.

61 Lei nº 6.697, de 10 de outubro de 1979. Institui o Código de Menores, https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/1970-1979/L6697impressao.htm [accessed: 7.05.2025].

4. The formulation of a “new law”: The autonomy and scientific legitimacy of the Law of Minors

Originally published in the *Revista da Faculdade de Direito, an academic legal journal of the Federal University of Minas Gerais*, in 1979, Alyrio Cavallieri’s article “*Direito do Menor – Um Direito Novo*” (“Law of Minors – A New Law”) can be regarded as virtually a theoretical manifesto asserting the autonomy of a disciplinary field that had already taken shape, in practice, over the preceding years. The text was written in the context of debates surrounding the draft of the new *Code for Minors*, which would be enacted later that same year, replacing the 1927 *Mello Mattos Code*.⁶² Cavallieri argued that the *Law of Minor* should be recognized as an autonomous branch of law, endowed with its own principles, institutions, and methods, and directed toward the legal treatment of minors “in an irregular situation.”⁶³

The idea of a “new law” emerged from an effort to confer scientific legitimacy and institutional autonomy upon a legal practice already consolidated within the *juvenile courts*, whose function extended beyond the classical jurisdictional scope to include tutelary, welfare, and disciplinary actions. Cavallieri acknowledged, in a programmatic tone, that the *Law of Minors* “cannot be contained within the limits that have been imposed upon it” and that its “autonomy has become imperative.”⁶⁴ This autonomy, however, did not imply a rupture with the existing legal order, but rather a reorganization of legal power around new subjects and new forms of state intervention over impoverished children.

In advocating for the existence of a distinct legal science, Cavallieri sought to address the problem that judges and *curadores de menores* (court officials acting both as juvenile court prosecutors and guardians *ad litem*) operated without any theoretical training on the subject: “none, absolutely none, received, during their time at the Faculty of Law, the slightest information concerning the matters upon which they are called to decide.”⁶⁵ His proposal therefore aimed to fill this doctrinal void by creating university chairs in Law of Minors and a coherent normative structure capable of supporting the authority of a specialized field within the national legal system.

At the core of the innovation introduced by this *new field of law* was the figure of the “minor,” which Cavallieri sought to distinguish from other individuals who had not yet reached the age of majority. On this point, Cavallieri is explicit: “here, in this sphere, we are not speaking of children, or boys, or adolescents, or youths.” On the contrary, “the reference is to minors,” human beings characterized not only by “an age inferior to that of adults,” but also – and above all – by being “immersed in a state of deficiency before society.” After all, as Cavallieri himself acknowledges, “it is not without reason that, traditionally, in our country, the word *minor* has been reserved to indicate the subject of this new law.”⁶⁶ In this way, the distinction was reaffirmed between the *integrated child*, the object of family and educational protection, and the *marginalized child*, the object of state tutelage and correction.⁶⁷ The outcome of this distinction was evidently a juridical rationalization of social exclusion, legitimized by the discourse of protection and the superior interests of the minor. And in a way, it also contributed to normalizing the violence against socially vulnerable children.⁶⁸

62 Decreto nº 17.943-A, de 12 de outubro de 1927. Consolida as leis de assistência e protecção a menores, https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/decreto/1910-1929/D17943Aimpressao.htm [accessed: 4.04.2025].

63 A. Cavallieri, *Direito do Menor – um direito novo*, “Revista da Faculdade de Direito” 1979, vol. 27, no 21, p. 391.

64 Ibidem, p. 387.

65 Ibidem, p. 388.

66 Ibidem, p. 390.

67 I.C.R. da Cunha Frontana, *Crianças e adolescentes...*, p. 48–60; F.T. Londoño, *A Origem do Conceito Menor*, [in:] M. del Priori (ed.), *História da Criança no Brasil*, Contexto, São Paulo 1996, p. 129–145.

68 C.A. Luppi, *Agora e na bora de nossa morte. O massacre do menor no Brasil*, Brasil Debates, São Paulo 1981, p. 9–82; I.C.R. da Cunha Frontana, *Crianças e adolescentes...*, p. 163–86; A. de Castro, I. Furlan Rigolin, *O sistema penal subterrâneo...*, p. 335–342; A. de Castro, I. Furlan Rigolin, *O punitivismo no Brasil...*, p. 1–22.

Alyrio Cavallieri begins his argument by asserting that the *Law of Minors* constitutes a revolutionary, though not subversive, discipline: “it is not subversive, because it does not seek to alter the essence of legal science; but it is revolutionary, because it intends to bring to light a wide range of conflicting situations, some latent, others evident.” He thus describes it as a “new law” devoted to solving such situations, to “showing new paths, unseen solutions.”⁶⁹ This ambiguous characterization – revolutionary yet compatible with the legal order – reveals the author’s effort to reconcile innovation and authority, presenting the doctrinal rupture as an expansion of the system rather than an epistemological, let alone political, challenge to it. Cavallieri contends that the autonomy of the *Law of Minors* is a necessity imposed by the very recipients of its norms, the “minors in an irregular situation;” it arises, he writes, “as an imperative of the recipients of its norms, its subject of law.” He argues that this field “is no longer subject to subordination to the noble branches of Civil, Criminal, or Procedural Law,” but instead “seeks coexistence rather than subordination.”⁷⁰ The metaphor of *coexistence* thus replaces that of *hierarchy*, signaling the aim to symbolically elevate the *minorist* field to be equivalent to other legal specializations. At the same time, this claim to autonomy conceals a strategy of institutional preservation: the creation of a relatively independent space of power, where *judge of minors* could exercise normative, executive, and judicial functions.

The scientific legitimation of this autonomy is constructed through an analogy with other specialized branches of law. Cavallieri draws on classical authors – Waldemar Ferreira, Alfredo Rocco, Miguel Reale, and Haroldo Valadão – to list the requirements that confer independence upon a discipline: “its own subject matter, specific content, unmistakable principles, distinctive institutions, homogeneous doctrines, legal categories, laws, norms, scientific and didactic independence.”⁷¹ The author demonstrates that the *Law of Minors* would meet all these criteria, possessing its own norms, original institutions (such as *liberdade assistida* [supervised liberty] and *legitimação adotiva* [adoptive legitimation]), and an exclusive thematic field centered on the protection and reeducation of minors. To carry out such a mission, it would be necessary to establish academic chairs and courses dedicated to this new branch of law. In fact, Cavallieri proudly cites the creation of a Chair in *Law of Minors* at Gama Filho University – “with five classes and about three hundred students”⁷² – as a milestone in the institutionalization of *minorist* knowledge.

Therefore, the *new law* does not merely represent a reorganization of the normative system, but rather the creation of a hybrid disciplinary field in which law merges with pedagogy, psychology, and social work. The structuring of a specialized body of knowledge of a legal-dogmatic nature – one that, in addition to a legislative corpus of reference (the code), possesses its own principles, is supported by a doctrine produced by a body of specialists, and is taught in university chairs dedicated to it – strengthens its legitimacy of a rational-legal type (in the Weberian sense).⁷³ Ultimately, the scientific character invoked by Cavallieri relegates to the background the political dimension of the practices consolidated and/or created by the new legislation, ensuring the continued expansion of state power over impoverished children, justified in the name of protection and welfare (after all, FUNABEM was still the Foundation for the *Wellbeing of Minors*). In this case, juridical rationalization does not restrict arbitrariness, but rather clothes it in a legal form.

In this way, the formulation of the *new law* corresponds to a strategy of juridical rationalization of tutelage, through which paternalistic intervention is reinterpreted as a technical and civilizing duty. The claim to scientific autonomy of the *Law of Minors* thus consecrates the autonomy of the tutelary apparatus itself, which comes to operate with its own authority within the authoritarian state of the 1970s.

69 A. Cavallieri, *Direito do Menor...*, p. 387.

70 Ibidem.

71 Ibidem, p. 391.

72 Ibidem, p. 389.

73 M. Weber, *Economy and Society: A New Translation*, Harvard University Press, Cambridge 2019, p. 343–354.

5. The doctrine of the irregular situation and its conceptual implications

The notion of an irregular situation constitutes the conceptual core of Alyrio Cavallieri's theory and the element that gives unity to his project of establishing the autonomy of the *Law of Minors*. Inspired by the recommendations of the Inter-American Children's Institute,⁷⁴ an agency linked to the Organization of American States, the author defines the *Law of Minors* as the "set of legal norms concerning the definition, treatment, and prevention of the irregular situation of the minor."⁷⁵ This definition encapsulates the ambition to endow the field with an internal logic and a theoretical object of its own, replacing traditional moral and charitable categories with ostensibly technical terminology.

Cavallieri explains that the expression was chosen "to encompass the states that define the primary addressee of the norms,"⁷⁶ i.e., the minor, an individual in a state of social pathology (or on the verge of falling into it). The concept of irregular situations was also meant to function as a comprehensive legal category, capable of unifying all forms of childhood vulnerability – abandonment, delinquency, moral exposure, and family maladjustment – under a single normative framework.⁷⁷ By defining *minors* through their irregularity, the author situates them within a social topography of abnormality: it is not every child that is at stake, but rather the *deviant child*, whose divergence from the norm calls for tutelage and correction. As noted above, the application of this *new field of law* was not distinguished solely by an age criterion, since it did not refer to children, boys, adolescents, or youths in general, but specifically to *minors* – that is, those who, beyond being younger in age, were "immersed in a deficient state before society."⁷⁸ This negative definition – the *minor* as one who lacks, who is deficient, who stands "below" the social norm – forms the foundation of the entire doctrinal edifice. The *minor* thus comes to be conceived not as a subject of rights, but as a subject of deprivation, whose place in law is determined by their social abnormality.⁷⁹

Citing Mendizábal, Cavallieri states that "the notion of irregular situation cannot be identified as strictly sociological, although it is regarded as a form of social pathology."⁸⁰ The notion thus presents a dual dimension. At the sociological level, it designates a state of deviation or social pathology,⁸¹ drawing on categories characteristic of positivist criminology.⁸² At the juridical level, it transforms this deviation into an object of legal regulation, allowing the state to intervene preventively, regardless of the commission of any offense.⁸³ Cavallieri acknowledges that the term *irregular* refers to "that which is not in accordance with the rule, the norm." This rule, however, is not necessarily a criminal or legal norm; it refers only to patterns of behavior considered normal and, in that sense, regular. Not even a violation of morality is presupposed, "for there are irregular situations in which morality is not offended and yet the state must exercise its protective tutelage."⁸⁴ In this sense, irregularity is a factual condition converted into a legal status that legitimizes tutelary action and rhetorically transforms state intervention into a form of social therapy. In Cavallieri's own words: "The expression *irregular situation* has a parallel, *state of social pathology*, which is

74 H.R. Campos, C.P. Cavalcante, *O adolescente e o estatuto jurídico...*, p. 37–38.

75 A. Cavallieri, *Direito do Menor...*, p. 391.

76 Ibidem, p. 391–392.

77 J.B.C. Saraiva, *Direito Penal Juvenil: adolescente e ato infracional: garantias processuais e medidas socioeducativas*. Livraria do Advogado, Porto Alegre 2002, p. 39–44.

78 A. Cavallieri, *Direito do Menor...*, p. 390; I.C.R. da Cunha Frontana, *Crianças e adolescentes...*, p. 48–60; F.T. Londoño, *A Origem do Conceito...*, p. 129–145.

79 A similar opinion is shared by C. Carvalho Leite, *Da doutrina da situação irregular à doutrina da proteção integral: aspectos históricos e mudanças paradigmáticas*, "Revista do Ministério Público" 2006, no 23, p. 97.

80 A. Cavallieri, *Direito do Menor...*, p. 392.

81 C. Carvalho Leite, *Da doutrina da situação irregular...*, p. 97.

82 On the history of positivist criminology in Brazil in 20th Century, see M.C. Alvarez, *O homem delinqüente e o social naturalizado...*, op. cit.; a key representative of positivist criminology applied to children in Brazil is E. de Moraes, *Criminalidade da Infância e da Adolescência*, Livraria Francisco Alves, Rio de Janeiro 1927.

83 C. Carvalho Leite, *Da doutrina da situação irregular...*, p. 96–97.

84 A. Cavallieri, *Direito do Menor...*, p. 392.

comprehensively a pathological state framed within juridical terminology.⁸⁵ Consequently, the concept of an irregular situation operates as a bridge between sociological diagnosis and juridical intervention, translating social deviation into a category of law and thereby laying the theoretical foundation for the tutelary system that governed Brazilian juvenile law in the late 20th century.

The *minor* “in an irregular situation” need not be guilty of a criminal offense; it is enough that they are deemed inadequate (according to the many forms of irregular situations, some of which were defined rather vaguely). Legal tutelage, by anticipating any infraction, takes on a preventive and disciplinary character.⁸⁶ Thus, the *Law of Minors* becomes a mechanism for managing abnormality, through which the state authorizes itself to act upon situations of presumed social pathology.⁸⁷ The conception of irregularity formulated by Cavallieri also fulfills a homogenizing function. By merging within a single concept a variety of situations – extreme poverty, orphanhood, delinquency, maladjustment – the Code dissolves the social causes of inequality, transforming them into individual attributes.⁸⁸ The refusal by Cavallieri and Mendizábal to adopt a purely sociological approach embedded in the concept of an irregular situation indicates an effort to shift the issue of poverty and exclusion from the realm of social-welfare policy to the judicial sphere, where the problem is translated into misconduct and a lack of socialization (in the sense of social deviance). This discursive operation helped to reconcile the rhetoric of child protection with the practice of institutional segregation. What presents itself as protection is, in fact, a form of differentiated social control, justified by the idea that the *minor* must be “reeducated” for life in society – hence the importance that Cavallieri attributes to measures of treatment and prevention.⁸⁹

Cavallieri defines the doctrine of *irregular situation* as one in which “minors are subjects of law when they find themselves in a state of social pathology, legally defined.”⁹⁰ From the standpoint of legal theory, therefore, the *concept* introduces a conceptual anomaly: the *subject of law* ceases to be defined by the possession of rights and comes instead to be defined by the need for “protection” and “treatment.” The result is a paradox: a law founded upon the negation of the subject. The *minor* acquires juridical relevance only when they cease to be an autonomous agent and become merely an object of regulation. Their voice is completely replaced by that of the judge, the guardian, or the social worker no matter their age. The category of irregularity, while justifying state intervention, simultaneously nullifies the legal subjectivity of the *minor*, establishing a model of tutelage that is not meant to prepare for the exercise of citizenship, but to ensure their adaptation to the social order through discipline and obedience, rather than through the recognition of rights.

6. Conclusion

The evolution of Brazilian juvenile law throughout the 20th century reflects the gradual construction of a tutelary system aimed at managing the problem of impoverished children through legal, medical, and pedagogical mechanisms. From its beginnings early in the century, this system emerged in response to the social transformations that accompanied the end of slavery, the rise of the Republic, and the urbanization that reshaped the country’s demographic and economic landscape. The first Code for Minors, enacted

85 Ibidem.

86 About the disciplinary character of the doctrine of irregular situation, see G.E. Rossato, *Infância abandonada e Estado de Bem-Estar no Brasil: de menor marginalizado a meninos e meninas de rua*, “Acta Scientiarum: Human and Social Sciences” 2008, vol. 30, no 1, p. 21; Interestingly, both the minors who have committed a conduct defined as a criminal offense and those who have been found in other, non-criminal irregular situations, were committed to the same institutions. About that, see J.B.C. Saraiva, *Direito Penal Juvenil...*, p. 39–44; C. Carvalho Leite, *Da doutrina da situação irregular...*, p. 97.

87 J.B.C. Saraiva, *Direito Penal Juvenil...*, p. 14.

88 H. Smidt Simon, D. Maria da Silva, W. Roberto Theodoro Filho, *Um panorama das políticas de proteção infantojuvenis no Brasil: do contexto da Situação Irregular para o modelo da Proteção Integral*, “Hegemonia – Revista Eletrônica do Centro Universitário Euro-Americano” 2022, no 32, p. 120.

89 A. Cavallieri, *Direito do Menor...*, p. 392.

90 Ibidem, p. 393.

in 1927, embodied the belief that the modernization of the nation required the moral and productive integration of the lower classes. It was within this context that children became divided into two distinct categories: the integrated child, protected by the family and the school, and the “minor,” the child of the poor, who required state intervention and surveillance.

After 1964, the military regime reinterpreted this tradition in light of its authoritarian project of national security and social order. The creation of FUNABEM marked a turning point in the institutional treatment of juvenile delinquency, replacing the earlier philanthropic and judicial initiatives with a centralized and technocratic model. FUNABEM’s activities combined criminological, medical, and educational discourses to present delinquency as a pathology that could be diagnosed and treated. In its main publication, the bulletin *Brasil Jovem*, the foundation revived Lombrosian ideas of biological predisposition to crime and redefined poverty as a condition that could trigger deviant behavior. Through this lens, poor and marginalized children were portrayed simultaneously as victims of deprivation and as potential threats to social stability.

Preventive programs were developed to act upon these so-called risk areas, seeking to “reintegrate” children and families into social life. Yet these initiatives did not aim to transform the structural causes of inequality; instead, they focused on adjusting individuals to the existing social order. The rhetoric of protection thus coexisted with the practice of control and the therapeutic vocabulary of reeducation concealed the disciplinary nature of these interventions. The same logic guided the individualized treatment of minors in institutions, where multidisciplinary techniques – taken from psychology, pedagogy, and medicine – were employed to correct behavior and promote obedience, ensuring conformity with the moral and legal standards of society.

The 1979 Code for Minors consolidated this institutional and doctrinal evolution. By introducing the notion of an irregular situation, the new legislation provided a legal category capable of uniting diverse circumstances – abandonment, delinquency, and maladjustment – under a single framework. It also confirmed the existence of a specialized field, the Law of Minors, which claimed scientific autonomy and established its own concepts, institutions, and principles. This autonomy reinforced the technocratic aspect of the disciplinary power of the state over impoverished childhood, legitimizing its intervention as a legal duty. The figure of the “minor” was defined not by the possession of rights, but by the lack of them. Taken together, these developments illustrate how Brazilian juvenile law evolved as an instrument for governing social difference. What appeared to be protection was often a form of control within a disciplinary framework in a process that reveals the deep historical entanglement between the governance of childhood and the rationalization of social inequality.

Bibliography

Scientific publications

A FUNABEM e o menor com desvio de conduta: síntese da apresentação feita pelo presidente da Fundação Nacional do Bem-Estar do Menor, Dr. Mário Altenfelder, no Simpósio Internacional de Criminologia, realizado em São Paulo, entre 8 e 17 de agosto de 1974, “Brasil Jovem” 1974, vol. 8, no 3, p. 3–7.

Alvarez M.C., *O homem delinqüente e o social naturalizado: apontamentos para uma história da criminologia no Brasil*, “Teoria & Pesquisa” 2005, vol. 47, p. 71–92.

Battini O., *Londrina – Uma Experiência em Prevenção*, “Brasil Jovem” 1974, vol. 8, no 3, p. 36–40.

Bazílio L.C., *O menor e a ideologia de segurança nacional*, Editora Veja/Novo Espaço, Belo Horizonte 1985.

Beccalossi C., *Latin Eugenics and Sexual Knowledge in Italy, Spain, and Argentina: International Networks across the Atlantic*, [in:] V. Fuechtner, D.E. Haynes, R.M. Jones (eds.), *A Global History of Sexual Science, 1880–1960*, University of California Press, Berkeley 2017, p. 305–329.

- Campos H.R., Cavalcante C.P., *O adolescente e o estatuto jurídico: transgressão e lei no Brasil*, [in:] I.L.P.C. Souza, D.B. Rodrigues (eds.), *Justiça juvenil teoria e prática no sistema socioeducativo*, Editora da UFRN, Natal 2014, p. 33–48.
- Carvalho Leite C., *Da doutrina da situação irregular à doutrina da proteção integral: aspectos históricos e mudanças paradigmáticas*, “Revista do Ministério Público” 2006, no 23, p. 93–107.
- Carvalho R.C., *As migrações e a urbanização no Brasil a partir da década de 1950: um breve histórico e uma reflexão à luz das teorias de migração*, “Revista Espinhaço” 2019, vol. 8, p. 24–33.
- Castro A. de, *A evolução do direito do menor no Brasil: um exame crítico das mudanças na legislação para crianças e adolescentes ao longo do século XX (1927–1979)*, “Revista Eletrônica do Curso de Direito da UFSM” 2023, vol. 18, no 3, p. 1–33.
- Castro A. de, *Codes of Law for Underprivileged Youths. An Overview of Brazilian Juvenile Law in the 20th Century (1927–1979)*, “EViR Working Paper” 2024, vol. 16, p. 3–29.
- Castro A. de, Diniz Meira H., *O recolhimento de Pedro Bala ao reformatório. O Código de Menores de 1927 e os direitos da infância e da adolescência*, “Revista Eletrônica do Curso de Direito da UFSM” 2022, vol. 17, no 1, p. 423–432.
- Castro A. de, Furlan Rigolin I., *A criança marginalizada das primeiras décadas do século XX no discurso dos salvadores da criança: contribuição à história do direito do menor no Brasil*, “Revista Quaestio Iuris” 2024, vol. 17, no 1, p. 421–443.
- Castro A. de, Furlan Rigolin I., *O punitivismo no Brasil, o Estado Penal e os adolescentes criminalizados*, “Revista InterAção” 2023, vol. 14, no 3, p. 1–22.
- Castro A. de, Furlan Rigolin I., *O sistema penal subterrâneo no trato aos “menores” durante o regime militar brasileiro. Breve história da violação sistemática de direitos da infância e adolescência no Brasil*, “Revista Eletrônica Direito e Política” 2022, vol. 17, no 2, p. 319–349.
- Carneiro G., *A revolta dos associaís*, “Brasil Jovem” 1969, vol. 3, no 12, p. 77–80.
- Carneiro G., *Menor: um soco na sociedade*, “Brasil Jovem” 1971, vol. 5, no 2, p. 4–13.
- Cavallieri A., *Direito do Menor – um direito novo*, “Revista da Faculdade de Direito” 1979, vol. 27, no 21, p. 384–399.
- Cunha Frontana I.C.R. da, *Crianças e adolescentes nas ruas de São Paulo*, Edições Loyola, São Paulo 1999.
- Dias de Oliveira N., *Os Primórdios da Doutrina de Segurança Nacional. A Escola Superior de Guerra*, “História” 2010, vol. 29, no 2, p. 135–157.
- Direito do Menor não é o mesmo que Direito da Criança*, “Brasil Jovem” 1976, vol. 10, no 2, p. 56–66.
- Emendas Propostas pela Comissão de Juizes de Menores*, “Brasil Jovem” 1976, vol. 10, no 2, p. 67–77.
- Franco Reis J.R., *“De pequenino é que se torce o pepino”. A infância nos programas eugênicos da Liga Brasileira de Higiene Mental*, “História, Ciências, Saúde” 2000, vol. 7, no 1, p. 135–157.
- Goffman E., *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Aldine Transaction, New Brunswick 2009.
- Gutman G., *Criminologia, Antropologia e Medicina Legal. Um personagem central: Leonídio Ribeiro*, “Revista Latinoamericana de Psicopatologia Fundamental” 2010, vol. 13, no 3, p. 482–497.
- Guy D.J., *The Pan American Child Congresses, 1916 to 1942: Pan Americanism, Child Reform, and the Welfare State in Latin America*, “Journal of Family History” 1998, vol. 23, no 3, p. 272–291.
- Leopoldi M.A.P., *O difícil caminho do Meio. Estado, burguesia industrial e industrialização no segundo governo Vargas (1951-1954)*, [in:] T. Szmrecsányi, W. Suzigan (eds.), *História econômica do Brasil contemporâneo*, Editora da Universidade de São Paulo, São Paulo 2002, p. 31–77.
- Londoño F.T., *A Origem do Conceito Menor*, [in:] M. del Priori (ed.), *História da Criança no Brasil*, Contexto, São Paulo 1996, p. 129–145.
- Luppi C. A., *Agora e na hora de nossa morte. O massacre do menor no Brasil*, Brasil Debates, São Paulo 1981.
- Moraes E. de, *Criminalidade da Infância e da Adolescência*, Livraria Francisco Alves, Rio de Janeiro 1927.

- Morgan H., *Conducting a Qualitative Document Analysis*, “*The Qualitative Report*” 2022, vol. 27, no 1, p. 64–77.
- Nilvane Zanella M., *A implantação do menorismo na América Latina no início do século XX. Tendências jurídicas e políticas para a contenção dos mais pobres*, “*Revista Ibero-Americana de Estudos em Educação*” 2019, vol. 14, no 3, p. 1750–1766.
- Paula Faleiros V. de, *Infância e processo político no Brasil*, [in:] I. Rizzini, F. Pilotti (eds.), *A Arte de Governar Crianças. A história das políticas sociais, da legislação e da assistência à infância no Brasil*, Cortez Editora, São Paulo 2011, p. 33–96.
- Paula Ferreira F. de, *O Menor e o Desenvolvimento*, “*Brasil Jovem*” 1974, vol. 8, no 3, p. 9–14.
- Pion-Berlin D., *Latin American National Security Doctrines. Hard and Softline Themes*, “*Armed Forces & Society*” 1989, vol. 15, no 3, p. 411–429.
- Rizzini I., *O Século Perdido. Raízes históricas das políticas públicas para infância no Brasil*, Cortez Editora, São Paulo 2008.
- Rizzini I., Rizzini I., *A institucionalização de crianças no Brasil: percurso histórico e desafios do presente*, Edições Loyola, São Paulo 2004.
- Rossato, G.E., *Infância abandonada e Estado de Bem-Estar no Brasil: de menor marginalizado a meninos e meninas de rua*, “*Acta Scientiarum: Human and Social Sciences*” 2008, vol. 30, no 1, p. 17–24.
- Sant’Ana e Silva Junior N.G. de, Garcia R.M., *Moncorvo Filho e algumas histórias do Instituto de Proteção e Assistência à Infância*, “*Estudos e Pesquisas em Psicologia*” 2010, vol. 10, no 2, p. 613–632.
- Saraiva J.B.C., *Direito Penal Juvenil: adolescente e ato infracional: garantias processuais e medidas socioeducativas*. Livraria do Advogado, Porto Alegre 2002.
- Sêda de Moraes E., *Noções básicas sobre a prevenção da marginalização do menor nos centros urbanos*, “*Brasil Jovem*” 1974, vol. 8, no 3, p. 31–35.
- Silva Rodrigues C.F. da, Schmidt Filho R., *O processo de industrialização. Repercussões e perspectivas*, “*A Economia em Revista – AERE*” 2017, vol. 25, no 1, p. 77–89.
- Smidt Simon H., Maria da Silva D., Roberto Theodoro Filho W., *Um panorama das políticas de proteção infantojuvenil no Brasil: do contexto da Situação Irregular para o modelo da Proteção Integral*, “*Hegemonia – Revista Eletrônica do Centro Universitário Euro-Americano*” 2022, no 32, p. 108–130.
- Suzigan W., *Industrialização brasileira em perspectiva histórica*, “*História Econômica & História de Empresas*” 2012, vol. 3, no 2, p. 7–25.
- Thomaz L.C.L., *Raízes eugênicas da biotipologia neo-hipocrática francesa no período de entreguerras*, [in:] A. Mota, M.G.S.M.C. Marinho (eds.), *Eugenia e história: ciência, educação e regionalidades*, CD.G Casa de Soluções e Editora, São Paulo 2013, p. 73–83.
- Tomé de Souza F.A., *A Institucionalização do Atendimento aos Menores – o SAM*, “*Revista Brasileira de História & Ciências Sociais*” 2020, vol. 12, no 24, p. 61–92.
- Um sistema em favor do menor*, “*Brasil Jovem*” 1976, vol. 10, no 2, p. 78–87.
- Weber M., *Economy and Society: A New Translation*, Harvard University Press, Cambridge 2019.

Official documents

- Decreto nº 17.943-A, de 12 de outubro de 1927. Consolida as leis de assistência e proteção a menores, https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/decreto/1910-1929/D17943Aimpressao.htm [accessed: 4.04.2025].
- Lei nº 4.513, de 1º de dezembro de 1964, https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/1950-1969/L4513impressao.htm [accessed: 9.04.2025].
- Projeto de Lei do Senado nº 105, de 1974. Institui o Código de Menores, <https://legis.senado.leg.br/sdleg-getter/documento?dm=9953905&ts=1747672312289&disposition=inline> [accessed: 9.04.2025].

Projeto de Lei n. 1.573, de 1975 (do Senado Federal). Institui o Código de Menores, https://www.camara.leg.br/proposicoesWeb/prop_mostrarintegra?codteor=1187142&filename=Dossie-PL%201573/1975 [accessed: 9.04.2025].

Lei nº 6.697, de 10 de outubro de 1979. Institui o Código de Menores, https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/1970-1979/L6697impressao.htm [accessed: 7.05.2025].

ZAKAZ PROWADZENIA OKREŚLONEJ DZIAŁALNOŚCI GOSPODARCZEJ JAKO ELEMENT SYSTEMU ZAPOBIEGANIA PRZESTĘPSTWOM GOSPODARCZYM

Michał DziedzicWyższa Szkoła Kształcenia
Zawodowego we Wrocławiu, Akademia
Wymiaru Sprawiedliwości, Polska
ORCID: 0000-0003-4043-5167
e-mail: mdziedzic81@op.pl

Streszczenie:

Niniejszy artykuł porusza problematykę dotyczącą środka karnego określonego w art. 39 pkt 2 k.k. tj. zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej. Przedstawiono w nim istotę i treść przedmiotowego zakazu, jak również jego miejsce w systemie zapobiegania przestępczości gospodarczej. Ponadto zawarto uwagi krytyczne dotyczące realizacji funkcji i celów prawa karnego przez instytucję ww. środka karnego. W końcowej części artykułu omówiono zastosowaną metodologię badań własnych oraz przeprowadzono analizę wyników empirycznych. Podsumowując rozważania dotyczące analizowanego zakazu, przedstawiono propozycje zmian w zakresie realnej skuteczności orzekania zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej.

Słowa kluczowe:

środek karny, działalność gospodarcza, przedsiębiorca

Prohibition on conducting specific economic activity as an element of the economic crime prevention system

Summary:

This article addresses the issue of the penal measure typified in Article 39, point 2 of the Penal Code, i.e. the ban on conducting a specific economic activity. The article presents the essence and content of the ban in question, as well as its place in the system of preventing economic crimes. In addition, critical remarks are also presented regarding the implementation of the functions and objectives of criminal law through the institution of the above-mentioned penal measure. The final part of the article discusses the methodology of the author's own research and the analysis of empirical results. To sum up the considerations

concerning the analyzed ban, proposals for changes in the scope of the real effectiveness of ruling a ban on conducting a specific economic activity are presented.

Keywords:

penal measure, economic activity, entrepreneur

1. Wprowadzenie

Zagadnienie dotyczące ochrony obrotu gospodarczego jest istotne z punktu widzenia szeroko rozumianego bezpieczeństwa państwa i dobrobytu obywateli. Gospodarka stanowi dobro wspólne całego społeczeństwa, a co za tym idzie jej bezpieczeństwo powinno zajmować szczególne miejsce w hierarchii priorytetów każdego narodu. To dzięki gospodarce ludzie mają prace, pieniądze, mogą zaspokajać swoje podstawowe potrzeby, a także realizować plany i się rozwijać. Żle funkcjonująca gospodarka potrafi pogrążyć całe społeczeństwa, czego przykładem są znane na świecie kryzysy ekonomiczne, m. in. „czarny czwartek” na giełdzie w USA (Wall Street), który miał miejsce w 24 października 1929 r. wpędzając w kryzys całą gospodarkę; „tulipanova gorączka” z 3 lutego 1637 r., która doprowadziła do krachu na giełdzie tulipanowej w Amsterdamie, czy też bardziej współczesne jak kryzys naftowy z 1973 r.¹ lub bankructwo Banku Lehman Brothers w pierwszej dekadzie XXI w.²

Gospodarka jest więc podatna nie tylko na zjawiska typowo ekonomiczne, takie jak tzw. niewidzialna ręka rynku, czy geopolityczne, jak np. konflikty zbrojne, ale również na zachowania uczestników obrotu gospodarczego. O ile dwie pierwsze kategorie pozostają poza bezpośrednim wpływem danego państwa, o tyle zachowania przedsiębiorców, które naruszają zasady obrotu gospodarczego wyrządzając szkody, mogą być kontrolowane oraz eliminowane przez odpowiednie instytucje systemu prewencji, np. kary kryminalne lub środek karny w postaci zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej.

W niniejszym artykule omówiona została problematyka dotycząca zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej, analizując zarówno jego treść, jak i cel. Środek ten został również przedstawiony w kontekście istoty systemu zapobiegania przestępczości gospodarczej. W części poświęconej badaniom zaprezentowano zagadnienia empiryczne – na poziomie badań pilotażowych – dotyczące problematyki ww. środka karnego. Sformułowano cel i przedmiot badań oraz postawiono pytania problemowe. Ponadto opisano sposób doboru próby badawczej, przebieg i czas realizacji badań, a także zastosowaną metodę, tj. analizę treści. W końcowej części artykułu przedstawiono analizę, podsumowanie i wnioski z przeprowadzonych badań pilotażowych. Zakończenie zawiera natomiast konkluzje wynikające z przeprowadzonych rozważań, wraz z propozycjami zmian w zakresie stosowania i wykonywania omawianego środka karnego.

2. System zapobiegania przestępstw gospodarczych

Jednym z zasadniczych zadań państwa jest stworzenie systemu ochrony obrotu gospodarczego i gospodarki, przed różnego rodzaju zagrożeniami. Zagrożenia te mogą pochodzić zarówno z samego obrotu gospodarczego, tj. być udziałem uczestników wymiany handlowej, jak i ze strony podmiotów, które tworzą środowisko zewnętrzne dla obrotu gospodarczego. Niezależnie od kierunku zamachu kryminalnego lub rodzaju zagrożenia istniejące nieprawidłowości determinują powstanie, charakter oraz strukturę systemu ochrony obrotu gospodarczego, a więc instytucji i narzędzi prawnych, których zadaniem jest identyfika-

1 T. Borejza, *Ceny energii w dwa miesiące skoczyły o 300 proc. Co rządy zrobiły w 1973 roku?*, <https://smoglab.pl/ceny-energii-w-dwa-miesiace-skoczyly-o-300-proc-co-rzady-zrobily-w-1973-roku/> [dostęp: 2.01.2025].

2 *Pięć rynkowych kryzysów, o których lepiej nie zapominać*, <https://businessinsider.com.pl/finanse/makroekonomia/kryzysy-finansowe-na-swiecie-o-czym-warto-wiedziec/nzk6ndk> [dostęp: 2.01.2025].

cja, eliminacja zagrożenia, a także niedopuszczenie do pojawienia się lub rozwoju zachowań godzących w gospodarkę, w przyszłości.

Działalność państwa mająca na celu zapobieganie przestępczości nie doczekała się jednolitej definicji, a istniejące koncepcje determinowane są rodzajem przestępczości do jakiej się odnoszą, a w konsekwencji przedstawiają różne płaszczyzny zapobiegania przestępstwom i przestępczości. Zwraca na to uwagę przede wszystkim Jerzy Bafia, który wskazuje, że zapobieganie przestępczości to nauka o środkach, jakie należy wyprowadzić z wiedzy o przestępczości w kierunku jej ograniczania. Dalej autor wskazuje trzy zasadnicze płaszczyzny, w jakich umieszcza problematykę zapobiegania przestępczości: 1. płaszczyzna kształtowania bytu społecznego ludzi (budowa rozwiniętego społeczeństwa i zapobieganie przestępczości to wtórna funkcja budowy rozwiniętego społeczeństwa); 2. płaszczyzna psycho-społeczna i kulturowa kształtowania osobowości człowieka i jego społecznych postaw oraz kontrola zachowania ludzi zgodnie z ideałami społecznymi (zapobieganie przestępczości następuje przez zgodność zachowań społecznych ludzi z normami i celami w nich wyrażonymi); 3. płaszczyzna ochrony przed przestępstwami, gdzie państwo tworzy system organów mających na celu utrzymywanie ładu i porządku publicznego, gwarantujących bezpieczeństwo państwa i jego obywateli³. Działania państwa wchodzące w obszar systemu zapobiegania przestępczości mają na celu niedopuszczenie do sytuacji, w której dojdzie do pogorszenia (np. przestępstwem) optymalnego dla społeczeństwa stanu rzeczy (obrotu gospodarczego). Anna Kossowska, w kontekście zapobiegania przestępczości, wskazuje działania skierowane na sprawcę czy też jego środowisko społeczne. Dalej zwraca uwagę na to, że istota sytuacyjnego zapobiegania przestępczości sprowadza się do tego, aby zmniejszyć lub zlikwidować fizyczne możliwości dokonania przestępstwa oraz zwiększyć prawdopodobieństwo ujęcia sprawcy. Można tego dokonać na trzy sposoby. Po pierwsze – można zwiększyć lub zintensyfikować nadzór nad obiektem lub też wytworzyć u potencjalnego sprawcy przekonanie, że przebywając w danym miejscu pozostaje pod bezustanną obserwacją ze strony Policji lub innych osób powołanych do kontroli z racji pełnionego zawodu, bądź też mieszkańców lub użytkowników danego obiektu czy rejonu. Po drugie – można sprawić, że obiekt stanie się mniej podatny na przestępstwo lub że zaistnieją okoliczności, które utrudnią (lub uniemożliwią) dostęp do niego, a kradzież nie przyniesie sprawcy oczekiwanych korzyści. W literaturze anglosaskiej używany jest dla określenia tego typu postępowania termin – *target hardening*. Po trzecie – można podjąć różnorodne działania organizacyjne, które spowodują zaistnienie nowych okoliczności, zmianę środowiska przestępstwa lub sytuacji, w jakiej mogłoby dojść do popełnienia przestępstwa⁴.

Uzupełnieniem powyższych rozważań na temat działalności zapobiegawczej państwa może być stanowisko Tadeusza Hanauska, który podkreśla, że zapobieganie przebiega w trzech podstawowych kierunkach związanych z: czynnikiem zagrażającym, czynnikiem zagrożonym i okolicznościami kształtującymi zagrożenie⁵. Zdaniem autora, wspomniane działania w zakresie zapobiegania przestępczości mogą być realizowane bezpośrednio (np. bezpośrednia ochrona zagrożonego dobra przez organy ścigania) lub pośrednio (np. sygnalizowanie organom zagrożenia).

W ramach tego systemu, rozumianego jako spójna całość, można wyróżnić szereg elementów odpowiedzialnych za ochronę dobra przed przestępstwami oraz innymi nieprawidłowościami. Do systemu tego należy zaliczyć przede wszystkim instytucje, takie jak policja, prokuratura czy sądy, ale także podmioty tworzące system ekonomiczny i gospodarczy.

Innym, równie ważnym elementem omawianego systemu są regulacje prawne, zwłaszcza na poziomie prawa karnego materialnego i wykonawczego, dzięki którym państwo zapewnia ochronę gospodarce. Prawo karne w analizowanym aspekcie pełni podwójną rolę. Z jednej strony stanowi narzędzie państwa, którego celem jest zwalczanie przestępstw, w tym również przestępstw gospodarczych. A więc identyfikowanie i eliminowanie z przestrzeni gospodarczej zachowań wymierzonych w instytucje, podmioty, wartości i zasady

3 J. Bafia, *Problemy kryminologii. Dialektyka sytuacji kryminogennej*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1978, s. 114–116.

4 A. Kossowska, *Sytuacyjne zapobieganie przestępczości*, „Archiwum Kryminologii” 1994, t. 20, s. 10.

5 T. Hanausek, *Kryminalistyka. Zarys wykładu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009, s. 35.

obrotu gospodarczego. Z drugiej strony, przez system stosowanych kar i środków karnych, prawo karne stanowi element ochrony gospodarki przed ponownym wystąpieniem zachowań wyczerpujących znamiona czynów zabronionych. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że główną funkcją prawa karnego jest ochrona dóbr prawnych stanowiących wartość dla człowieka i zakładanych przez niego wspólnot – w tym państwa – jako dobra wspólnego. Ta bezpośrednia funkcja jest realizowana przez szczegółowe zadania stawiane prawu karnemu. Obok niej umieszcza się funkcje gwarancyjną i kompensacyjną prawa karnego⁶. Racjonalny ustawodawca tworzy bowiem typy czynów zabronionych przez prawo nie po to, aby ograniczać wolność jednostki będącej adresatem zawartych w nim zakazów i nakazów, lecz aby chronić dobra prawne przed zachowaniami, które mogłyby je naruszyć lub narazić na niebezpieczeństwo⁷. Wśród funkcji pośrednich realizujących funkcję ochronną na ogół wyróżnia się funkcje sprawiedliwościową i zapobiegawczą. W części ujęć te funkcje lub niektóre z nich są funkcjami samoistnymi, a nie pośrednimi. Czasami autorzy wyróżniają ponadto funkcję represyjną prawa karnego, gdzie represja oznacza karanie⁸.

Ochrona, o której mowa, co do zasady realizowana jest na poziomie orzekanej kary kryminalnej oraz środków karnych, w tym zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej. System ten, realizujący zabezpieczenie obrotu gospodarczego poprzez wykorzystanie instytucji prawa karnego materialnego oraz prawa karnego wykonawczego, ma stworzyć uzasadnione przekonanie wśród uczestników obrotu gospodarczego o sprawności, skuteczności i szybkości działania państwa w kierunku eliminacji podmiotów wyrządzających szkodę w gospodarce. A zatem ostatecznym celem ww. systemu jest stworzenie warunków prowadzenia działalności gospodarczej z wyłączeniem okoliczności, które mogą tę działalność w jakikolwiek sposób zdestabilizować. Sposobem służącym realizacji tego celu jest m.in. środek karny w postaci zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej.

3. Istota oraz treść zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej

Obok kary kryminalnej ustawodawca przewidział możliwość orzekania środka karnego określonego w art. 39 pkt 2 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny⁹ (dalej: k.k.) polegającego na zakazie prowadzenia określonej działalności gospodarczej. Warto w tym miejscu przedstawić zasadnicze cechy tego środka karnego stanowiącego o jego istocie i treści.

Na wstępie rozważań dotyczących istoty środka karnego sprecyzowanego w art. 39 pkt 2 k.k. warto przywołać stanowisko Patrycji Kozłowskiej-Kalisz, która stwierdza, że w niektórych przypadkach orzeczenie środka karnego jest obligatoryjne, niekiedy pozostawione do uznania sądu¹⁰. Dalej autorka wskazuje, że fakultatywne jest zawsze orzeczenie: pozbawienia praw publicznych (art. 40 § 2 k.k.), zakazu zajmowania stanowiska, wykonywania zawodu (niezwiązanych z wychowaniem, edukacją, leczeniem małoletnich lub z opieką nad nimi oraz niewymienionych w art. 39 pkt 2aa k.k.), prowadzenia działalności gospodarczej (art. 41 k.k.), zakazu wstępu do ośrodków gier i uczestnictwa w grach hazardowych (art. 41c § 2 k.k.), podania wyroku do publicznej wiadomości (art. 43b k.k.), degradacji (art. 43ba § 2 k.k.). Inne środki karne orzekane są fakultatywnie (art. 40 § 3, art. 41 § 1ab, art. 41a § 1 i 3, art. 41b § 1, art. 42 § 1, art. 43a § 1 k.k.) lub obligatoryjnie (art. 40 § 3, art. 41 § 1a i 1aa, art. 41 § 1b, art. 41a § 1a i 2, art. 41b § 4, art. 42 § 1a, 2, 3 i 4, art. 43a § 2 i 3 k.k.). Z kolei stosownie do art. 61 § 2 k.k. sąd może odstąpić od orzeczenia środka karnego gdy odstępuje od orzeczenia kary, nawet wtedy, gdy orzeczenie środka karnego jest obowiązkowe.

W literaturze wskazuje się na to, że środki karne:

6 A. Grześkowiak, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Prawo karne*, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 12.

7 M. Bojarski, J. Giezek, Z. Sienkiewicz, *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020, s. 31.

8 A. Grześkowiak, *Funkcja karząca prawa karnego na tle polskiego prawa karnego*, [w:] A. Liszewska, J. Kulesza (red.), *Pro dignitate legis et maiestate iustitiae: Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Witolda Kuleszy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020, s. 349.

9 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, t.j. Dz.U. 2024, poz. 17.

10 P. Kozłowska-Kalisz, [w:] M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2024, LEX – komentarz do art. 39 k.k.

pełnią przede wszystkim funkcję prewencyjną, rozumianą pozytywnie, ale nieraz również negatywnie, gdy obawa przed utratą określonych praw czy uprawnień stanowi wiodący czynnik powstrzymujący sprawcę od popełnienia przestępstwa umyślnego lub też skłania go do dołożenia należytej staranności, aby uniknąć negatywnie wartościowanych społecznie konsekwencji odpowiadających znamionom skutków przestępstw nieumyślnych¹¹.

Obok funkcji prewencyjnej Agata Ziółkowska wskazuje na jeszcze dwie inne funkcje środków karnych, w tym zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej. „Są to środki karne o dominującej funkcji represyjnej (np. podanie wyroku do publicznej wiadomości czy pozbawienie praw publicznych) oraz środki karne o dominującej funkcji kompensacyjnej, takie jak świadczenie pieniężne¹².”

Środki karne mogą być orzekane przez sąd zarówno pojedynczo, jak i łącznie. Co więcej, sąd może orzec środek karny nie tylko łącznie z karą, lecz także jako środek samoistny. Za Konradem Lipińskim należy wskazać, że:

Możliwość samoistnego orzeczenia środka karnego powoduje, że niekiedy stanowić on będzie jedyną formę reakcji karnej. Orzeczenie środka karnego w tym trybie okazać może się trafne szczególnie wówczas, gdy względy prewencyjne wskazują raczej na konieczność wyczulenia sprawcy na określone zachowania, a nie ukarania w ścisłe retributywnym sensie¹³

Ponadto, ustawa karna przewiduje możliwość orzeczenia środka karnego w przypadku warunkowego umorzenia postępowania, o czym stanowi art. 67 § 3 k.k., jak również w przypadku umorzenia postępowania ze względu na niepoczytalność sprawcy, co wynika wprost z art. 93a § 2 k.k. W tym ostatnim przypadku środek karny będzie pełnił rolę zabezpieczającą.

Jedną z kluczowych cech środków karnych, w tym środka polegającego na zakazie prowadzenia określonej działalności gospodarczej, jest jego terminowy lub jednorazowy charakter. Rozpatrując terminowy charakter środka karnego oznacza to, że sąd orzekając dany środek karny powinien dokładnie określić czas jego trwania w wyroku. Zgodnie z art. 99 § 2 k.k. środki karne mogą być orzeczone bezterminowo – jako środki zabezpieczające – jeśli skazany popełnił czyn zabroniony w stanie niepoczytalności. Z drugiej strony, mając na uwadze treść art. 84 k.k., należy podkreślić, że środek karny zostanie uznany za wykonany jeśli został stosowany wobec skazanego przez okres wskazany w cytowanym artykule, tj. po upływie połowy okresu, na który dany środek orzeczono, nie wcześniej jednak niż po roku jego stosowania (§1). Drugą kategorią środków karnych są te, które sąd orzeka jednorazowo. Oznacza to, że jego wykonanie nie zostało ograniczone czasowo – nie wskazano daty początkowej ani końcowej lub ustalono, że ma on obowiązywać bezterminowo. Przykładem jest tutaj degradacja, pozbawienie praw publicznych czy też podanie wyroku do publicznej wiadomości. Treść tych środków ma charakter jednokrotny.

Warto podkreślić, że sąd orzekając środek karny stosuje dyrektywy tożsame, jak w przypadku orzekania kary kryminalnej o czym przesądza art. 56 k.k. A zatem sąd będzie brał pod uwagę dyrektywy wymiaru kary wskazane w art. 53 k.k. takie jak m. in. stopień społecznej szkodliwości czynu czy też okoliczności obciążające i łagodzące (§ 1), ale także motywację i sposób zachowania się sprawcy, rodzaj i stopień naruszenia ciężących na sprawcy obowiązków czy też rodzaj i rozmiar ujemnych następstw przestępstwa, właściwości i warunki osobiste sprawcy, sposób życia przed popełnieniem przestępstwa i zachowanie się po jego popełnieniu. Podkreślić w tym miejscu należy, że „w praktyce (choć nie jest to regułą) zdarza się, że konsekwencje zasto-

11 P. Zakrzewski, *Komentarz do art. 39*, [w:] J. Majewski (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2024, s. 311–313.

12 A. Ziółkowska, *Komentarz do art. 39*, [w:] V. Konarska-Wrzošek (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2023, s. 267–276.

13 K. Lipiński, *Komentarz do art. 39*, [w:] J. Giezek (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, s. 354–356.

sowania środka karnego są dla sprawcy równie dotkliwe lub nawet surowsze niż konsekwencje związane z orzeczeniem kary¹⁴.

Przechodząc do istoty zakazu prowadzenia działalności gospodarczej należy zwrócić uwagę, że jest to środek, który orzekany jest wobec konkretnego rodzaju podmiotów, a mianowicie tych które wyrządziły szkodę w obrocie gospodarczym. Z tego punktu widzenia ustawodawca przesądził, że zakazem objęte jest prowadzenie działalności gospodarczej, czyli zgodnie z art. 3 ustawy z dnia 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców¹⁵ organizowana działalność zarobkowa, wykonywana we własnym imieniu i w sposób ciągły. Definicję działalności gospodarczej odnaleźć można również w art. 431 k.c. Treść omawianego środka karnego determinuje również podmioty, wobec których środek ten może być orzeczony. Biorąc pod uwagę, że jest on ukierunkowany na ochronę działalności gospodarczej, należy podkreślić, że może być orzeczony wobec podmiotów zaangażowanych w tę działalność, tj. przede wszystkim przedsiębiorców¹⁶. Co więcej, zgodnie z art. 41 § 2 k.k. środek ten może być orzeczony tylko wobec osób, które popełniły czyn zabroniony w związku z prowadzeniem działalności gospodarczej, a dalsze prowadzenie tej działalności zagraża istotnym dobrom chronionym prawem. Dobra te to przede wszystkim: uczciwa konkurencja, transparentność obrotu gospodarczego, rzetelność, lojalność kontraktowa i gospodarcza, zaufanie do profesjonalistów obrotu gospodarczego, czyli właśnie przedsiębiorców, zasad obowiązujących w obrocie gospodarczym, czyli wszystkie te wartości, które tworzą zdrową, nowoczesną i rozwijającą się gospodarkę.

Należy zwrócić uwagę na to, że omawiany środek karny ma być dopełnieniem wymierzonej kary, a więc dolegliwości, która spotyka skazanego za wyrządzone zło w obrocie gospodarczym. Środek ten jest z jednej strony nastawiony na ochronę obrotu gospodarczego oraz wszystkich jego uczestników, co realizuje się poprzez wykluczenie – w drodze zakazu – osoby, która dopuściła się przestępstwa wymierzonego w wartości gospodarcze. Z drugiej strony jest on wymierzany wobec osoby skazanej, poprzez wyznaczenie jej okresu czasu, w trakcie którego nie może on prowadzić określonej działalności gospodarczej. Zakaz ten, w ocenie autora, nie może być orzeczony wobec przedsiębiorcy, który zawiesił swoją działalność gospodarczą, nie prowadzi jej lub dopiero zamierza zacząć ją prowadzić. Może być natomiast orzeczony wobec pracownika, który stanowi potencjał osobowy przedsiębiorstwa. Środek karny polegający na zakazie prowadzenia określonej działalności gospodarczej nie pozbawia osoby skazanej uprawnień, kwalifikacji czy też tytułów zawodowych. Jego treść sprowadza się bowiem do zakazu podejmowania określonych czynności w konkretnej dziedzinie czy też branży gospodarczej, np. w zakresie prowadzenia kantorów wymiany walut czy też w zakresie obrotu nieruchomościami. Orzeczony zakaz wyklucza skazanego tylko z jednej branży, natomiast nie z całego obrotu gospodarczego. Skutkiem tego jest oczywiście brak możliwości czerpania zysków z danej działalności gospodarczej, co w ocenie autora może być równie dotkliwe, jak kara kryminalna.

4. Środki karne poza kodeksem karnym

Katalog środków karnych określony w art. 39 k.k. jest katalogiem zamkniętym, ale nie jest katalogiem całkowitym. W ustawodawstwie można odnaleźć szereg środków karnych występujących w różnych aktach prawnych, jak m. in. w art. 35 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt¹⁷, art. 108 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁸ czy w art. 28 ustawy z dnia 7 czerwca 2001 r. o zbiorowym zaopatrzeniu w wodę i zbiorowym odprowadzaniu ścieków¹⁹. Natomiast

14 Tamże.

15 Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców, t.j. Dz.U. 2024, poz. 236.

16 Zgodnie z art. 43¹ k.c. przedsiębiorcą jest osoba fizyczna, osoba prawna i jednostka organizacyjna, o której mowa w art. 33¹ § 1 k.c., prowadząca we własnym imieniu działalność gospodarczą lub zawodową. Dodać należy, że przedsiębiorcą jest także wspólnik spółki cywilnej.

17 Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt, t.j. Dz.U. 2023, poz. 1580.

18 Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, t.j. Dz.U. 2024, poz. 1292.

19 Ustawa z dnia 7 czerwca 2001 r. o zbiorowym zaopatrzeniu w wodę i zbiorowym odprowadzaniu ścieków, t.j. Dz.U. 2024, poz. 757.

z punktu widzenia przedmiotu niniejszego opracowania należy zwrócić uwagę na środek karny umieszczony w art. 373 i następnych ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe²⁰, który swoją treścią jest zbliżony do środka karnego występującego w art. 39 pkt 2 k.k., tj. zakazem prowadzenia określonej działalności gospodarczej. Niemniej jednak dokonując analizy porównawczej obu środków należy wskazać na ich zasadnicze różnice i podobieństwa. Do różnic należy zaliczyć:

- a. źródło ich obowiązywania – dwa różne akty prawne, tj. kodeks karny i prawo upadłościowe;
- b. przesłanki orzeczenia zakazu – prawo upadłościowe dotyczy osoby, która ze swojej winy:
 1. będąc do tego zobowiązana z mocy ustawy, nie złożyła w ustawowym terminie wniosku o ogłoszenie upadłości albo
 - 1a. faktycznie zarządzając przedsiębiorstwem dłużnika, istotnie przyczyniła się do niezłożenia wniosku o ogłoszenie upadłości w ustawowym terminie,
 2. po ogłoszeniu upadłości nie wydała lub nie wskazała majątku, ksiąg rachunkowych, korespondencji lub innych dokumentów upadłego, w tym danych w postaci elektronicznej, do których wydania lub wskazania była obowiązana z mocy ustawy,
 3. jako upadły po ogłoszeniu upadłości ukrywała, niszczyła lub obciążała majątek wchodzący w skład masy upadłości,
 4. jako upadły w toku postępowania upadłościowego nie wykonała innych obowiązków ciążących na nim z mocy ustawy lub orzeczenia sądu albo sędziego-komisarza, albo też w inny sposób utrudniała postępowanie. Natomiast kodeks karny przewiduje, że omawiany środek karny stosuje się wobec osoby, która została skazana za przestępstwo popełnione w związku z prowadzeniem takiej działalności, jeżeli dalsze jej prowadzenie zagraża istotnym dobrom chronionym prawem;
- c. zakres orzeczenia – prawo karne odnosi się do zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej, natomiast prawo upadłościowe odnosi się do prowadzenia działalności gospodarczej na własny rachunek lub w ramach spółki cywilnej oraz pełnienia funkcji zarządcy sukcesyjnego, członka rady nadzorczej, członka komisji rewizyjnej, reprezentanta lub pełnomocnika osoby fizycznej prowadzącej działalność gospodarczą w zakresie tej działalności, spółki handlowej, przedsiębiorstwa państwowego, spółdzielni, fundacji lub stowarzyszenia osoby;
- d. organ orzekający – sąd karny i sąd upadłościowy;
- e. postępowanie o orzeczenie środka karnego – prawo upadłościowe w art. 376 przewiduje, że postępowanie w sprawie o zakaz prowadzenia działalności gospodarczej wszczyna się wyłącznie na wniosek wierzyciela, tymczasowego nadzorcy sądowego, zarządcy przymusowego, syndyka, prokuratora, a także Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów oraz Komisji Nadzoru Finansowego. Z kolei w przypadku środka karnego z kodeksu karnego ustawa nie przewiduje szczególnej procedury jego orzekania;
- f. terminowość – prawo upadłościowe przewiduje, że środek karny może być orzeczony na czas określony w przedziale od roku do lat 10, natomiast zgodnie z kodeksem karnym środek karny z art. 39 pkt 2 k.k. może być orzeczony również na czas określony lub bezterminowo.

Z kolei do cech wspólnych zaliczyć należy:

- g. wykluczeniu z obrotu gospodarczego podmiotów, które wyrządziły szkodę w gospodarce;
- h. zabezpieczenie obrotu gospodarczego przed podmiotami mogącymi wyrządzić szkodę w przeszłości.

5. Wykonanie zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej

Ustawodawca w art. 181 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy²¹ (dalej: k.k.w.) przewidział sposób wykonania zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej. Sposób jego

20 Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe, t.j. Dz.U. 2024, poz. 794.

21 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, t.j. Dz.U. 2024, poz. 706.

realizacji polega na tym, że sąd, który orzekł omawiany środek karny, przesyła odpis wyroku odpowiedniemu organowi administracji rządowej lub samorządu terytorialnego, właściwego dla miejsca zamieszkania skazanego lub dla miejsca prowadzenia działalności gospodarczej objętej zakazem. „Zadaniem właściwego organu jest ujawnienie orzeczonego środka karnego zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej w odpowiednich rejestrach.”²²

Zakaz ten pełni funkcję prewencyjną o charakterze indywidualnym. Prewencja ma na celu realne wyeliminowanie lub zminimalizowanie występowania określonych zachowań kryminalnych lub o takim potencjale, co nie do końca jest realizowane w postępowaniu wykonawczym. Nie chodzi w tym wypadku o samą realizację orzeczenia zawierającego przedmiotowy zakaz, tj. umieszczenie informacji o orzecznym zakazie w odpowiednim rejestrze przedsiębiorców. Chodzi w tym wypadku o realną możliwość wykluczenia przedsiębiorcy, wobec którego orzeczono ww. środek karny z obrotu gospodarczego w ogóle.

W ocenie autora, omawiany środek karny nie do końca spełnia swoją funkcję, ponieważ zakazuje prowadzenia sprecyzowanej w orzeczeniu, działalności gospodarczej, w związku z prowadzeniem której zakaz ten został orzeczony. Nie wyklucza to osoby skazanej z obrotu gospodarczego w ogóle, co może skutkować popełnieniem przestępstw przez tego samego skazanego w obszarze innych branż i gałęzi gospodarki. Na systemowe uchybienia obowiązujących rozwiązań zwraca uwagę również Piotr Karlik. Zauważył on, że:

ustawodawca nie uwzględnił zmian legislacyjnych, które znacząco zmodyfikowały rzeczywistość normatywną w tym zakresie. W konsekwencji od 1.07.2011 r. weszły w życie przepisy ustawy o swobodzie działalności gospodarczej, które wprowadziły rejestr działalności gospodarczej pod nazwą Centralna Ewidencja i Informacja o Działalności Gospodarczej. Tym samym ustał obowiązek gmin do prowadzenia indywidualnych ewidencji działalności gospodarczej funkcjonujących na ich terenie, co *de facto* oznacza brak konieczności informowania organów samorządu terytorialnego o orzecznym zakazie.²³

Jak podkreśla cytowany wyżej autor przepis ewidentnie nie przystaje do obecnych realiów, gdyż nie przewiduje obowiązku informowania Krajowego Rejestru Sądowego, który to również nie ma obowiązku ujawniania informacji o zastosowaniu środka karnego w postaci zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej.²⁴

Iluzoryczność skuteczności omawianego zakazu jest aż nadto widoczna. Z jednej strony niedoskonałości na poziomie postępowania wykonawczego, co wymagałoby przeprowadzenia nowelizacji ustaw gospodarczych oraz kodeksu karnego wykonawczego. Z drugiej strony przedmiotowy zakaz osoba skazana może z łatwością obejść wykorzystując fakt zakazu prowadzenia określonej, a nie każdej działalności gospodarczej. W tym stanie rzeczy osoba, wobec której orzeczono analizowany środek karny może prowadzić tę samą działalność gospodarczą będąc np. współnikiem w spółkach kapitałowych umocowanym do podejmowania określonych czynności. Drugą możliwością obejścia tego zakazu jest ustanowienie osoby skazanej w charakterze pełnomocnika lub prokurenta w przedsiębiorstwie. Wreszcie osoba skazana, wobec której orzeczono taki zakaz, może zasiadać w organach nadzoru przedsiębiorstwa, tj. w Radzie Nadzorczej lub Komisji Rewizyjnej i w ten sposób mieć wpływ na prowadzenie działalności gospodarczej, w związku z którą orzeczono środek karny stypizowany w art. 39 pkt 2 k.k.

22 W. Sych, [w:] T. Przesławski (red.), *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, LEX/el. 2024, LEX – komentarz do art. 181 k.k.w.

23 P. Karlik, *Komentarz do art. 181*, [w:] A. Gerecka-Zołyńska (red.), *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2023, s. 546.

24 Tamże.

6. Metodologia badań własnych

6.1. Wprowadzenie

Badanie problematyki dotyczącej zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej jest zagadnieniem wymagającym zastosowania w pierwszej kolejności metody ilościowej. Przemawia za tym z jednej strony kwestia dotycząca osoby skazanej, tj. rodzaj prowadzonej działalności gospodarczej, funkcja pełniona w podmiocie gospodarczym, popełniony czyn zabroniony, sposób popełnienia przestępstwa, a także forma prawna prowadzonej działalności gospodarczej. Należy mieć bowiem na uwadze, że tak jak kara, tak środek karny ma służyć określonym celom. Nie tylko eliminuje on daną osobę z obrotu gospodarczego, co ma być formą zabezpieczenia gospodarki przed osobami nieuczciwymi, ale także ma służyć poprawie i zmianie osoby skazanej. Z drugiej strony istotną kwestią z empirycznego punktu widzenia jest także to czy środek karny zastosowany przez sąd został orzeczony samodzielnie, czy w związku z daną karą oraz na jaki czas został orzeczony. Należy w tym miejscu podkreślić, że brakuje opracowań empirycznych i teoretycznych w analizowanej problematyce, dlatego istotne wydaje się ukazanie polityki orzeczniczej w zakresie orzekania środka karnego oraz podmiotu, wobec którego sąd ten zakaz stosuje.

Przyjęcie powyższego podejścia ma swoje uzasadnienie w istocie prowadzonych badań społecznych, która sprowadza się do przedstawienia rzeczywistości wraz z występującymi w niej procesami, zachowaniami oraz zjawiskami, które zachodzą według określonych prawidłowości. „Do najistotniejszych elementów tej rzeczywistości zaliczamy różnego rodzaju zbiorowości społeczne (grupy, klasy, warstwy społeczne, kategorie, zbiorowości etniczne i terytorialne itp.), jak również procesy i zjawiska społeczne”²⁵.

Celem przeprowadzonych badań pilotażowych było zbadanie polityki orzeczniczej sądów powszechnych i Sądu Najwyższego w zakresie orzekania zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej, jak również charakterystyka podmiotu, wobec którego ten zakaz orzekano.

7. Cel i przedmiot badań

7.1. Cel badań

Celem badań pilotażowych było przedstawienie instytucji zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej z punktu widzenia jego treści, podmiotów, wobec których jest orzekany, jak również okresu, na jaki sądy go orzekają. W ramach prowadzonych badań, poddano analizie również problematykę dotyczącą branży gospodarki czy też rodzajów prowadzonej działalności gospodarczej, w których orzekono ww. zakaz. Ponadto celem prowadzonej eksploracji empirycznej było także ustalenie czy zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej sądy orzekały w związku z popełnieniem przestępstw, czy też samoistnie. W końcu w ramach badań skupiono się także na wskazanej formie prawnej prowadzonej działalności gospodarczej, w której omawiany zakaz był orzekany.

Zatem celem badań pilotażowych było skonkretyzowanie istoty oraz treści zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej, o którym jest mowa w art. 39 pkt 2 k.k. z punktu widzenia praktyki orzeczniczej. Wyniki przeprowadzonych badań będą punktem odniesienia do prowadzenia dalszych działań badawczych dotyczących problematyki zakazu stypizowanego w ww. artykule kodeksu karnego.

25 M. Balcerowicz-Szkutnik, E. Sojka, *Metody jakościowe i ilościowe w badaniu problemów społecznych. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Katowice 2011, s. 9.

7.2. Przedmiot badań

Z uwagi na cel prowadzonych badań, jako przedmiot działań empirycznych przyjęto orzeczenia sądowe, w których sądy stosowały analizowany środek karny.

8. Problemy badawcze

Kolejnym etapem procesu badawczego jest sformułowanie problemu badawczego. W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że problem ten najczęściej przyjmuje postać konkretnego pytania. Natomiast Stanisław Juszczyk wskazuje, że określenie problemu badawczego powinno obejmować następujące elementy: sformułowane problemy muszą wyczerpywać zakres niewiedzy, zawarty w temacie badań, powinny być wyrażone w języku naukowym (zawierać pojęcia, terminy przyjęte w nauce). Problem powinien mieć rozstrzygalność empiryczną i wartość badawczą, czyli forma pytania badawczego powinna jasno wskazywać czynności, jakie należy podjąć, aby móc sensownie poszukiwać odpowiedzi na to pytanie²⁶. Istota prawidłowo sformułowanego problemu badawczego sprowadza się do realizacji i urzeczywistnienia powziętego celu empirycznego²⁷. Ważne jest również to, aby formułując problem badawczy określić dokładnie jego parametry takie jak zakres obowiązywania i doniosłość rezultatów²⁸.

Na potrzeby niniejszej pracy problem badawczy określono na poziomie następujących pytań problemowych:

1. Czy zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej orzekany jest łącznie z karą czy samodzielnie?
2. Na jaki okres orzekano zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej?
3. Jaka była treść zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej?
4. Wobec kogo – właściciela działalności gospodarczej, członka zarządu, pracownika itp. – orzekano zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej?
5. Jaka była forma prawna prowadzonej działalności gospodarczej w sprawie, w której orzekono zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej?
6. Jaka była branża, w której prowadzona była działalność gospodarcza, co do której orzeczony został zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej?

Powyższe problemy badawcze można podzielić, na te które odnoszą się do samego środka karnego (pkt 1–3) oraz prowadzonej działalności gospodarczej, przedsiębiorcy, formy prawnej i branży (pkt 4–6).

9. Dobór próby badawczej, czas i miejsce prowadzenia badań pilotażowych

Przedmiotem empirycznej analizy było 29 orzeczeń sądów powszechnych i Sądu Najwyższego, w których orzeczony został analizowany środek karny. Dobór, jaki zastosowano w niniejszym badaniu, był doborem celowym. W pierwszej kolejności wybrano orzeczenia zapadłe na gruncie przestępstw gospodarczych stypizowanych w kodeksie karnym – dobór celowy. Następnie wybrano judykaty, w których orzeczony został zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej – dobór celowy. W doborze próby pominięto wyroki sądów administracyjnych z uwagi na to, że w orzeczeniach tych sądy nie rozpoznawały problematyki dotyczącej omawianego środka karnego z punktu widzenia przedmiotu badań.

Orzeczenia przyjęte do badań pochodziły z systemu prawnego LEX oraz wyszukiwarki dostępnych orzeczeń sądowych. Kryterium wyszukiwania stanowiła treść zakazu z art. 39 pkt 2 k.k., tj. „zakaz pro-

26 S. Juszczyk, *Badania ilościowe w naukach społecznych: szkice metodologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, s. 50.

27 S. Przybyliński, *Więźniowie „niebezpieczni” – ukryty świat penitencjarny*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2011, s. 207.

28 A. Stasik, A. Gendźwiłł, *Projektowanie badania jakościowego*, [w:] D. Jemielniak (red.), *Badania jakościowe. Podejścia i teorie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 6.

wadzenia określonej działalności gospodarczej”. Do badania przyjęto wszystkie dostępne rekordy w ww. wyszukiwarkach spełniające powyższe kryterium. Jeśli chodzi o kryterium czasu prowadzenia badań, to badanie było przeprowadzone w okresie listopad – grudzień 2024 r.

Należy podkreślić, że wyniki badań pilotażowych, prezentowanych w artykule, stanowią wprowadzenie do ogólnopolskich badań dotyczących ww. zakazu. Badania te zostaną przeprowadzone w oparciu o analizę pełnych akt sądowych, co pozwoli na przedstawienie pogłębionej analizy badanej instytucji kodeksu karnego.

10. Metoda i technika badawcza

Metoda badawcza rozumiana jest jako uporządkowany sposób działania, który zmierza do realizacji wcześniej postawionego celu. Jest ona traktowana jako powtarzalny i skuteczny sposób rozwiązywania ogólnego problemu badawczego. Pod tym pojęciem rozumiemy świadomie stosowany sposób postępowania, który zmierza do określonego celu w danych warunkach²⁹.

W niniejszej pracy zastosowano metodę polegającą na analizie dokumentów. Jeśli chodzi o technikę badawczą, wykorzystano technikę analizy treściowej dokumentu, tj. prawomocnego orzeczenia oraz technikę analizy formalnej dokumentu. Zauważyć należy, że wybrany rodzaj techniki badawczej polega na badaniu treści danego komunikatu, np. tekstu pisanego³⁰. Wnioski, które można wyciągnąć na podstawie przeprowadzonej analizy dotyczą nie tylko samej treści komunikatu, ale również jego nadawcy, tego jak postrzega rzeczywistość społeczną, jak ją opisuje oraz jak traktuje i zwraca się do odbiorców swojego komunikatu.

Powyższa technika jest również określana jako analiza danych zastanych z uwagi na to, że przedmiotem jej poznania są dane już wytworzone, przetworzone i utrwalone najczęściej w formie dokumentów (np. orzeczenia sądowe), archiwów, różnego rodzaju danych ewidencyjnych, dokumentacji technicznej czy projektowej. Innymi słowy dane zastane to już fizycznie istniejące, dokumentalne źródła poznania, posiadające wartość empiryczną, opisujące i utrwalające określone fragmenty rzeczywistości. Jeśli zaś chodzi o kwestię źródeł danych przyjętych do badań, w świetle przyjętej metody i techniki badawczej, to wskazać należy, że może być to jakikolwiek spis, biblioteka czy też internet.

W niniejszej pracy, analizie treści poddane zostało tylko prawomocne orzeczenie sądu. Natomiast analiza treści, jako technika badawcza mająca na celu dokonanie oceny treści przekazów danego rodzaju (treści wyroku sądu) w poszukiwaniu pewnych prawidłowości³¹, uzupełniona została techniką analizy treści formalnej. Głównym założeniem i przedmiotem poznania analizy formalnej jest forma badanego dokumentu. W tym zakresie ocenie zostały poddane takie elementy orzeczeń jak organ, który wydał dany wyrok, data, sygnatura akt, siedziba sądu oraz rozstrzygnięcie.

11. Analiza wyników badań własnych

Celem prowadzonych badań empirycznych w zakresie objętym tematyką niniejszego opracowania było udzielenie odpowiedzi na postawione problemy badawcze, a także określenie istoty środka karnego, jakim jest zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej.

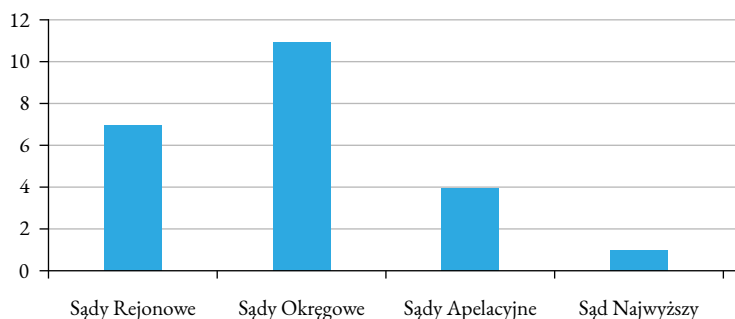
Ponieważ przedmiotem prowadzonych badań empirycznych były orzeczenia sądowe w pierwszej kolejności przedstawione zostaną wyniki analizy treści formalnej.

29 R.A. Podgórski, *Metodologia badań socjologicznych*, Oficyna Wydawnicza Branta, 2007, s. 177.

30 A. Maj, *Analiza treści*, [w:] M. Makowska (red), *Analiza danych zastanych. Przewodnik dla studentów*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2013, s. 127.

31 Tamże, s. 128.

Wykres 1. Sądy orzekające zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej

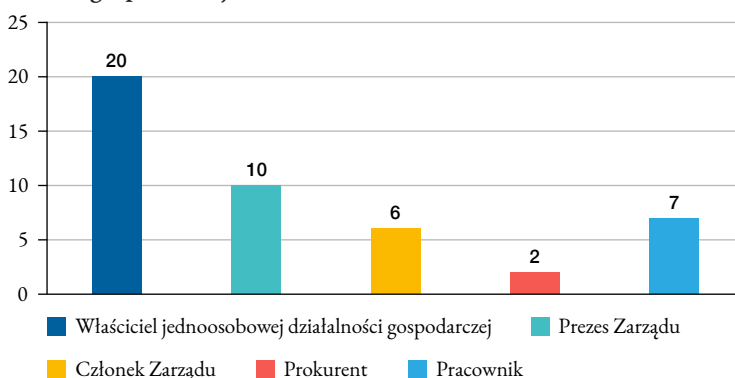
Źródło: Opracowanie własne.

Wykres 1. przedstawia dane dotyczące sądów w ujęciu kryterium rzeczowego, w których orzeczono omawiany środek karny. W toku prowadzonych badań empirycznych analizie poddano orzeczenia siedmiu sądów rejonowych, jedenastu sądów okręgowych, czterech sądów apelacyjnych oraz jedno orzeczenie SN. Jak wynika z przedstawionych danych najczęściej spraw, w których orzeczony został zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej prowadzona była przed sądami okręgowymi oraz sądami rejonowymi. Najmniej z kolei przed sądami apelacyjnymi, jako sądami odwoławczymi od wyroków sądów okręgowych orzekających w pierwszej instancji, oraz przed SN.

Warto w tym miejscu wskazać, że orzeczenia wybrane do badań zapadały w następujących sądach:

- a. sądy rejonowe: SR w Suchej Beskidzkiej, SR dla Warszawy-Śródmieścia w Warszawie, SR dla Wrocławia-Fabrycznej we Wrocławiu, SR w Toruniu, SR w Giżycku, SR w Krośnie, SR Gdańsk-Południe w Gdańsku;
- b. sądy okręgowe: SO we Wrocławiu, SO w Poznaniu, SO w Bielsku-Białej, SO w Gliwicach, SO w Białymstoku, SO w Tarnobrzegu, SO w Jeleniej Górze, SO w Ostrołęce, SO w Gorzowie Wielkopolskim, SO w Koninie, SO w Warszawie;
- c. sądy apelacyjne: SA w Katowicach, SA w Białymstoku, SA w Szczecinie, SAp w Gdańsku;
- d. SN w Warszawie.

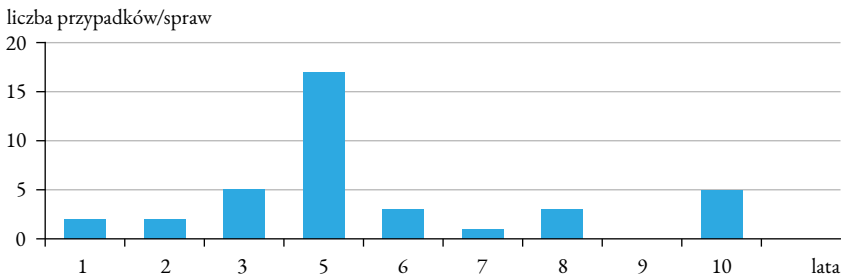
Wykres 2. Pełniona funkcja osoby, wobec której orzeczono zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej

Źródło: Opracowanie własne.

Dane prezentowane na wykresie 2. obrazują informacje dotyczące osób, wobec których orzeczony został zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej, a konkretnie jakie te osoby pełniły funkcje w swoich przedsiębiorstwach. Z punktu widzenia problemów badawczych celem było ustalenie wobec kogo zakaz z art. 39 pkt 2 k.k. był orzekany. Wyniki badań wskazują, że najczęściej ww. zakazu orzeczono wobec właścicieli jednoosobowych działalności gospodarczych, bo aż 20 razy. Z kolei 16 razy omawiany zakaz był orzekany wobec członków organów spółek kapitałowych, tj. wobec prezesa zarządu – 10 razy, a wobec członka zarządu – 6 razy. Wobec prokurenta orzeczono 2 razy ww. środek karny, a wobec zwykłych pracowników 7 razy.

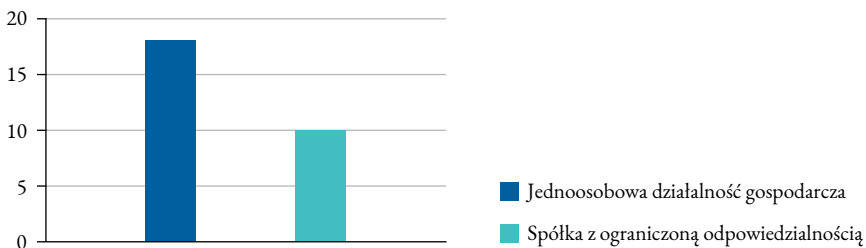
Wykres 3. Zakres czasowy zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej

Źródło: Opracowanie własne.

Z przeprowadzonych badań wynika, że sądy najczęściej orzekały zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej na okres 5 lat. Sytuacja taka miała miejsce w 17 przypadkach. Na drugim miejscu pod względem długości okresu, na jaki orzeczono omawiany zakaz, znalazły się zakazy trwające 3, 4 oraz 10 lat. Orzeczeń takich było po 5 dla każdego z tych okresów. Z kolei zakaz na czas 6 lat i 8 lat, w obu przypadkach orzeczono w 3 sprawach. Zakaz z art. 39 pkt 2 k.k. orzeczony na okres 1 roku oraz 2 lat – w dwóch sprawach dla każdego z tych okresów. W jednej sprawie zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej był orzeczony na okres 7 lat, natomiast nie było sprawy, w której sądy orzekłyby ww. środek karny na okres 9 lub powyżej 10 lat.

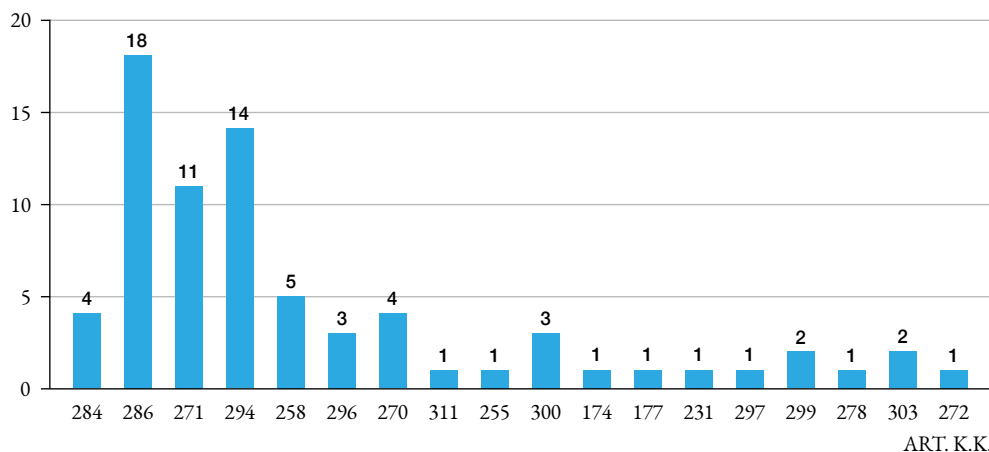
Wykres 4. Forma prawna prowadzonej działalności gospodarczej

Źródło: Opracowanie własne.

Jeśli chodzi o formę prawną prowadzonej działalności gospodarczej, z przeprowadzonych badań wynika, że środek karny określony w art. 39 pkt 2 k.k. orzekano najczęściej wobec oskarżonych prowadzących jednoosobową działalność gospodarczą – 19 przypadków. Drugą formą prawną – i zarazem ostatnią – prowadzonej działalności gospodarczej, była spółka z ograniczoną odpowiedzialnością. W badaniach nie wystąpiły inne formy prawne, jak np. spółka cywilna, spółka akcyjna, spółdzielnia, inne spółki kapitałowe czy osobowe.

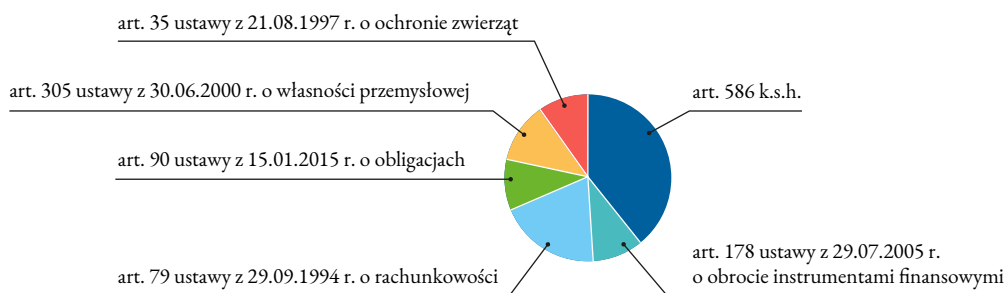
Wykres 5. Przestępstwo, w związku z którym orzeczono zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej

Źródło: Opracowanie własne

Najwięcej zakazów prowadzenia określonej działalności gospodarczej orzeczono w sprawach dotyczących przestępstwa z art. 286 k.k. – 18 przypadków. W 14 sprawach było to przestępstwo z art. 294 k.k., natomiast w 11 – z art. 271 k.k. Przestępstwo z art. 258 k.k. wystąpiło w 5 sprawach, a z art. 270 k.k. – w 4 sprawach. Po 3 przypadki dotyczyły przestępstw z art. 284 k.k., art. 296 k.k. oraz z art. 300 k.k. Dwukrotnie zakaz orzeczono w związku z przestępstwami z art. 299 k.k. oraz art. 303 k.k. W pozostałych przypadkach – po jednym –zakaz wiązał się z przestępstwami z art. 174 k.k., art. 177 k.k., art. 297 k.k., art. 231 k.k., art. 278 k.k., art. 272 k.k., art. 255 k.k. oraz z art. 311 k.k.

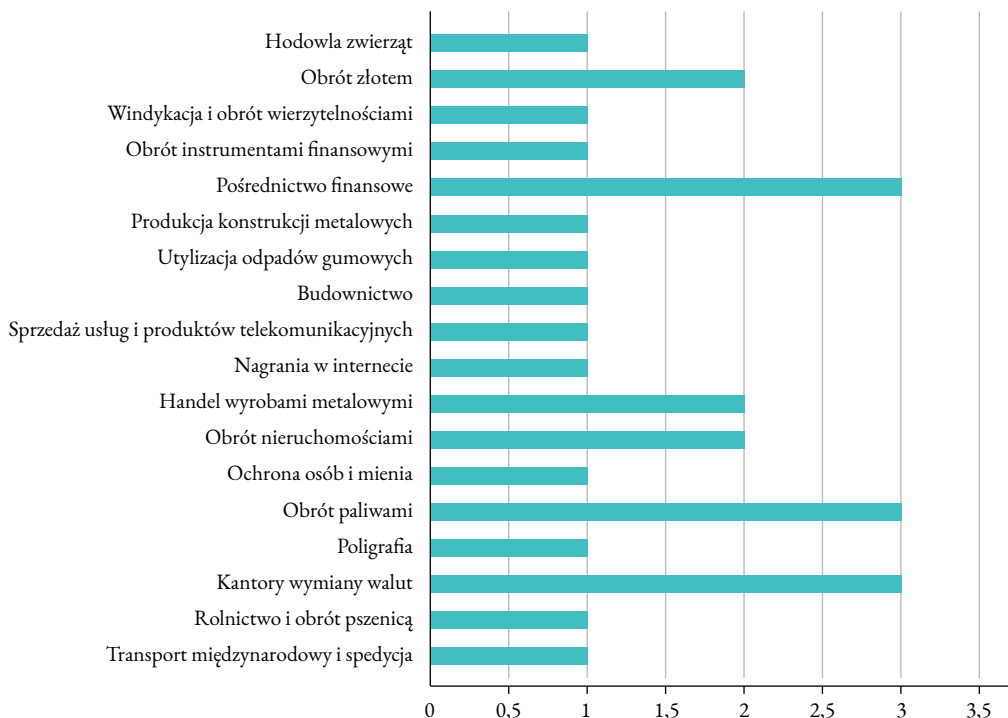
Wykres 6. Przestępstwa pozakodeksowe, w związku z którymi orzeczono zakaz z art. 39 pkt 2 k.k.

Źródło: Opracowanie własne

W przypadku przestępstw występujących poza kodeksem karnym, w analizowanych sprawach odnotowano czyny zabronione m.in. z art. 586 k.s.h. (4 razy). Dwukrotnie zakaz orzeczono w związku z przestępstwem z art. 79 ustawy z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości. W pozostałych przypadkach orzekano go jednokrotnie – dotyczyło to przestępstw z art. 178 ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi, z art. 305 ustawy z dnia 30 czerwca 2000 r. o własności przemysłowej, z art. 90 ustawy z dnia 15 stycznia 2015 r. o obligacjach oraz z art. 35 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt.

Wykres 7. Branże działalności gospodarczej prowadzonej przez osoby, wobec których orzeczono zakaz z art. 39 pkt 2 k.k.

Źródło: Opracowanie własne

Wykres 7. przedstawia dane dotyczące branż, w których działały osoby skazane, wobec których orzeczono zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej. Z wyników przeprowadzonych badań wynika, że najczęściej – bo trzykrotnie – środek karny z art. 39 pkt 2 k.k. orzeczony został wobec skazanych działających w branży paliwowej, pośrednictwa finansowego oraz kantorów wymiany walut. Z kolei branża obrotu złotem, handel wyrobami metalowymi oraz obrót nieruchomościami pojawiła się dwukrotnie. W pozostałych sprawach każda z wymienionych branż pojawiła się jednokrotnie: hodowla zwierząt, obrót wierzytelnościami i windykacja, obrót instrumentami finansowymi, produkcja konstrukcji metalowych, utylizacja odpadów gumowych, budowlana, sprzedaż usług telekomunikacyjnych i produktów, nagrania w internecie (patostreaming), ochrona osób i mienia, branża poligraficzna, rolnictwo i obrót pszenicą, transport międzynarodowy i spedycja.

Przeprowadzone badania pozwalają również na zrekonstruowanie treści zakazu, o którym mowa w art. 39 pkt 2 k.k. Należy podkreślić, że zakaz ten jest ściśle powiązany z branżą, w której osoba, wobec której został orzeczony, prowadziła działalność gospodarczą. Z przeprowadzonych badań wynika, że sądy orzekały zakaz prowadzenia następujących działalności gospodarczej:

- a. w trzech sprawach zakaz prowadzenia działalności w zakresie:
 - obrotu paliwami;
 - prowadzenia kantorów wymiany walut;
- b. w dwóch sprawach zakaz prowadzenia działalności w zakresie:
 - wytwarzania i handlu wyrobami metalowymi wszelkiego rodzaju;
 - pośrednictwa finansowego, kredytowego i ubezpieczeniowego;

- c. w jednej sprawie zakaz prowadzenia działalności gospodarczej w zakresie:
- obrotu towarami, wierzytelnościami, instrumentami finansowymi i lokatami strukturyzowanymi;
 - zbierania, przetwarzania, unieszkodliwiania i rekultywacji odpadów niebezpiecznych;
 - handlu (kupno i sprzedaż), w tym handlu hurtowego i detalicznego;
 - dzierżawy (leasingu), wynajmu oraz konserwacji i naprawy pojazdów w ruchu lądowym;
 - obrotu nieruchomościami oraz ich wyceny (w tym maszyn i urządzeń trwale związanych z nieruchomością);
 - oferowania i sprzedaży produktów i usług telekomunikacyjnych;
 - utrwalania i rozpowszechniania treści wideofonicznych w internecie;
 - projektowania dróg oraz organizacji i ruchu drogowego;
 - prowadzenia szkoleń paralotniowych;
 - świadczenia usług ochrony osób i mienia, w tym z wykorzystywaniem środków publicznych;
 - działalności poligraficznej;
 - działalności rolniczej;
 - działalności handlowej i usługowej;
 - transportu drogowego towarów.

Podkreślić w tym miejscu należy, że z przeprowadzonych badań wynika, że w 56 przypadkach orzeczono zakazów prowadzenia określonej działalności gospodarczej na podstawie kodeksu karnego, natomiast w dwóch przypadkach zakazy te wynikały z ustawy z dnia 28 stycznia 2003 r. Prawo upadłościowe oraz z ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt. Natomiast w jednej sprawie zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej orzeczono jako środek zabezpieczający na zasadzie art. 93a § 2 k.k.

12. Wnioski i podsumowanie badań własnych

Podstawowym celem analizy empirycznej jest m.in. odpowiedź na postawione problemy badawcze oraz pytania problemowe. W niniejszej pracy jednym z głównych celów było przedstawienie środka karnego w postaci zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej. W tym celu sformułowano 6 pytań problemowych dotyczących samego zakazu jako takiego, jak również okoliczności które związane były z oskarżonymi, wobec których orzeczono zakaz, pełnionymi przez nich funkcjami oraz branżami, w których jako przedsiębiorcy prowadzili swoją działalność gospodarczą.

Udzielając odpowiedzi na postawione pytania badawcze, zasadne jest odniesienie się do wyników przeprowadzonych badań. Jeśli chodzi o pierwsze pytanie badawcze dotyczące orzekania przez sądy zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej samoistnie lub w związku z określonym przestępstwem, należy wskazać, że w badanej próbie nie było przypadku, w którym omawiany zakaz byłby orzeczony samoistnie. W każdej z badanych spraw zakaz był orzekany w związku z popełnieniem konkretnego czynu zabronionego. Najczęściej występowało przestępstwo oszustwa stypizowane w art. 286 § 1 k.k. – 18 przypadków, przestępstwo stypizowane w art. 294 § 1 k.k. – 14 przypadków oraz przestępstwo stypizowane w art. 271 § 1 k.k. – 11 spraw. Inne przestępstwa – w badanej grupie – nie występowały powyżej 5 przypadków, z wyjątkiem przestępstwa stypizowanego w art. 258 § 1 k.k. penalizującego udział w zorganizowanej grupie przestępczej, które zaistniało w 5 sprawach.

Należy również podkreślić, że oprócz przestępstw występujących w kodeksie karnym w badanej grupie zidentyfikowano przestępstwa występujące w innych ustawach. Najwięcej – bo w 4 przypadkach – to przestępstwa z art. 586 k.s.h.

Drugie pytanie problemowe, dotyczyło okresu, na jaki orzekany jest zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej. Należy podkreślić, że najczęściej sądy orzekały ten środek na okres 5 lat – 17 spraw. Drugim najczęstszym okresem były 3, 4 oraz 10 lat – po 5 spraw. Natomiast najrzadziej orzekanym okresem był okres 7 lat, który wystąpił tylko w jednej sprawie.

Odpowiadając na trzecie pytanie problemowe, dotyczące treści zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej, należy wskazać, że co do zasady sądy formułowały treść zakazu zgodnie z branżą, w której działał przedsiębiorca, wobec którego orzeczono ten środek karny. W tym kontekście należy podkreślić spójność orzekanych zakazów z branżą, w której działał skazany. Ma to również na celu wykluczenie oskarżonego z branży, w której dopuścił się przestępstwa. Z drugiej strony zakaz ten ma także zabezpieczyć branżę przed niepożądanym działaniem skazanego i zapobiec wyrządzenia dalszych szkód w danej branży.

Czwarte pytanie problemowe dotyczyło osób, wobec których sądy orzekały zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej. Należy w tym miejscu podkreślić, że najczęściej były to osoby prowadzące jednoosobową działalność gospodarczą – a więc właściciele przedsiębiorstw (20 spraw). Drugą kategorię podmiotów tworzyły osoby zarządzające przedsiębiorstwem i wchodzące w skład organów zarządczych, tj. zarządów – 16 spraw. W obu przypadkach osoby skazane miały pełnię władzy nad danym przedsiębiorstwem, nie były poddane żadnej kontroli w zakresie podejmowanych decyzji, w tym decyzji co do popełnienia czynów zabronionych, za które zostały skazane. Dane uzyskane w trakcie badań dają podstawę do przyjęcia twierdzenia, że zarówno osoby zajmujące najwyższe stanowiska w przedsiębiorstwach, jak i będące ich właścicielami, najczęściej dopuszczają się czynów zabronionych, a przez to stanowią zagrożenie dla obrotu gospodarczego. Przyczynia się do tego brak realnych narzędzi kontroli i nadzoru nad podejmowanymi działaniami osób odpowiedzialnych za prowadzenie i reprezentowanie danego przedsiębiorstwa.

Trzecią co do wielkości grupą, wobec której orzekany był analizowany środek karny byli szeregowi pracownicy – 7 przypadków, a ostatnią pełnomocnicy – 2 osoby. Również w tych dwóch grupach są osoby, wobec których mechanizmy kontroli ich działalności mogły być nieskuteczne. Biorąc pod uwagę fakt, że w zebranych materiale badawczym były przypadki udziału w zorganizowanej grupie przestępczej nie można wykluczyć, że pracownicy mogli wziąć w niej udział z uwagi na np. obawę utraty pracy i źródła utrzymania. Z kolei prokurenci mają dużą swobodę działania, a zatem mechanizmy kontroli ich działania mogły okazać się nieskuteczne.

Jeżeli chodzi o piąte pytanie problemowe, dotyczące formy prawnej prowadzonej działalności gospodarczej, należy wskazać, że najwięcej było przedsiębiorstw prowadzonych w formie spółki z ograniczoną odpowiedzialnością – 19 spraw. Drugą kategorią była jednoosobowa działalność gospodarcza – 10 spraw. Problematyka dotycząca formy prawnej prowadzonej działalności gospodarczej wiąże się ściśle z danymi wynikającymi z pytania 4. Niemniej jednak należy wskazać, że obie formy prawne prowadzonej działalności gospodarczej są najbardziej narażone na to, że wobec ich właścicieli (jednoosobowa działalność gospodarcza) oraz członków zarządów (sp. z o.o.) będzie orzeczony zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej. Wynika to stąd – jak podkreślono to w odpowiedzi na pytanie 4. – że takiego stanu rzeczy należy wypatrywać w dużej samodzielności działań tych kategorii osób, co jest konsekwencją bardzo słabej kontroli podejmowanych przez nich działań i decyzji. O ile w zakresie jednoosobowej działalności gospodarczej brak jest jakichkolwiek wewnętrznych organów nadzoru, to w przypadku spółek z ograniczoną odpowiedzialnością powołanie organu nadzoru w postaci Rady Nadzorczej lub Komisji Rewizyjnej, nie jest obligatoryjne, tylko fakultatywne.

Odpowiadając na ostatnie, 6. pytanie problemowe dotyczące branży, w której orzekano środek karny określony w art. 39 pkt 2 k.k., na podstawie uzyskanych wyników badań należy stwierdzić, że nie ma jednej lub kilku dominujących branż, w których najczęściej ww. zakaz byłby orzekany. Wyniki badań dają podstawę do przyjęcia twierdzenia, że każda branża – w tym samym zakresie – jest zagrożona wystąpieniem zachowań przestępczych, za które sąd może orzec zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej.

13. Zakończenie

Problematyka dotycząca systemu zapobiegania przestępstwom gospodarczym jest zagadnieniem specyficznym i w ocenie autora wymagającym odrębnej refleksji teoretycznej oraz praktyki empirycznej. Powyższe zdeterminowane jest przede wszystkim charakterem przedmiotu ochrony omawianego systemu, tj. obrotu

gospodarczego, który rządzi się własnymi regułami. Reguły te mają charakter pozanormatywnych wzorców zachowań, które kształtują sposób funkcjonowania całego obrotu gospodarczego. Im mniej jest ingerencji państwa na poziomie prawa pozytywnego tym gospodarka powinna rozwijać się szybciej i prężniej. Niestety wśród zachowań podmiotów tworzących obrót gospodarczy występują również takie, które uderzają w jego fundamenty, oparte na zasadzie swobody działalności gospodarczej. System zapobiegania obejmujący m.in. środek karny przedstawiony w niniejszym artykule, tj. zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej, ma z jednej strony wyeliminować zachowania przestępcze, z drugiej – zapewnić uczciwym przedsiębiorcom możliwość prowadzenia działalności gospodarczej. Wyniki badań potwierdzają, że jest on orzekany przez sądy i w swoisty sposób realizuje cele prewencyjne w dwóch płaszczyznach: odsuwa osobę skazaną od prowadzenia określonej działalności gospodarczej na określony czas. Z drugiej strony chroni w ten sposób obrót gospodarczy.

Mimo to, nie można stracić z pola widzenia innej kwestii dotyczącej przedmiotowego zakazu, tj. tego, że nie obejmuje on pełnego wykluczenia osoby skazanej z obrotu gospodarczego w ogóle, tylko przewiduje zakaz prowadzenia działalności gospodarczej w wybranej branży. Omawiany zakaz, mimo że niestety w swojej istocie i treści jest istotnym elementem systemu zapobiegania przestępstwom gospodarczym, wydaje się że jego potencjał jest nie do końca wykorzystany i przez to łatwy w obejściu. Innymi słowy jego skuteczność wydaje się bardzo niewielka.

W związku z powyższym wydaje się, że funkcjonowanie omawianego środka karnego można zwiększyć poprzez:

- rozciągnięcie omawianego zakazu na wszystkie rodzaje działalności gospodarczej, co będzie skutkowało wykluczeniem osoby skazanej z całego obrotu gospodarczego, a przez to omawiany zakaz nabierze waloru rzeczywistej ochrony obrotu gospodarczego;
- wprowadzenie jawnego rejestru orzekanych zakazów prowadzenia działalności gospodarczej, tak jak to ma miejsce w Wielkiej Brytanii, gdzie na rządowych stronach internetowych podaje się informacje dotyczące zakazu³²;
- zwiększenie oraz aktualizacje katalogu podmiotów obowiązanych, do których należy kierować orzeczenia zawierające zakaz z art. 39 pkt 2 k.k., tj. np. samorządy zawodowe, Krajowy Rejestr Sądowy, organy koncesyjne.

Powyzsze propozycje będą możliwe do zweryfikowania i uzupełnienia w związku z przeprowadzeniem ogólnopolskich badań dotyczących skuteczności orzekania przez sądy zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej.

Bibliografia

Literatura

- Bafia J., *Problemy kryminologii. Dialektyka sytuacji kryminogennej*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1978.
- Balcerowicz-Szcutnik M., Sojka E., *Metody jakościowe i ilościowe w badaniu problemów społecznych. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Katowice 2011.
- Bojarski M., Giezek J., Sienkiewicz Z., *Prawo karne materialne. Część ogólna i szczególna*, Wolters Kluwer, Warszawa 2020.
- Grześkowiak A., *Funkcja karząca prawa karnego na tle polskiego prawa karnego*, [w:] A. Liszewska, J. Kulesza (red.), *Pro dignitate legis et maiestate iustitiae: Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Witolda Kuleszy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020, s. 345–376.
- Grześkowiak A., [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Prawo karne*, C.H. Beck, Warszawa 2017.

32 *List of People Banned from Running an Employment Agency or Business*, <https://www.gov.uk/government/publications/list-of-people-banned-from-running-an-employment-agency-or-business#full-publication-update-history> [dostęp: 28.12.2024].

- Hanausek T., *Kryminalistyka. Zarys wykładu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
- Juszczak S., *Badania ilościowe w naukach społecznych: szkice metodologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.
- Karlik P., *Komentarz do art. 181*, [w:] A. Gerecka-Żołyńska (red.), *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2023, s. 546.
- Kossowska A., *Sytuacyjne zapobieganie przestępczości*, „Archiwum Kryminologii” 1994, t. 20, s. 7–20.
- Kozłowska-Kalisz P., [w:] M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, LEX/el. 2024, LEX – komentarz do art. 39 k.k.
- Lipiński K., *Komentarz do art. 39*, [w:] J. Giezek (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, s. 354–356.
- Maj A., *Analiza treści*, [w:] Makowska M. (red.), *Analiza danych zastanych. Przewodnik dla studentów*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2013, s. 127–147.
- Podgórski R.A., *Metodologia badań socjologicznych*, Oficyna Wydawnicza Branta, 2007.
- Przybyliński S., *Więźniowie „niebezpieczni” – ukryty świat penitencjarny*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2011.
- Stasik A., Gendźwiłł A., *Projektowanie badania jakościowego*, [w:] Jemielniak D. (red.), *Badania jakościowe. Podejścia i teorie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 1–20.
- Sych W., [w:] T. Przesławski (red.), *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, LEX/el. 2024, LEX – komentarz do art. 181 k.k.w.
- Zakrzewski P., *Komentarz do art. 39*, [w:] J. Majewski (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2024, s. 311–313.
- Ziółkowska A., *Komentarz do art. 39*, [w:] V. Konarska-Wrzosek (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2023, s. 267–276.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, t.j. Dz.U. 2024, poz. 17.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, t.j. Dz.U. 2024, poz. 706.
- Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców, t.j. Dz.U. 2024, poz. 236.
- Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe, t.j. Dz.U. 2024, poz. 794.
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt, t.j. Dz.U. 2023, poz. 1580.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, t.j. Dz.U. 2024, poz. 1292.
- Ustawa z dnia 7 czerwca 2001 r. o zbiorowym zaopatrzeniu w wodę i zbiorowy odprowadzaniu ścieków, t.j. Dz.U. 2024, poz. 757.

Netografia

- Borejsza T., *Ceny energii w dwa miesiące skoczyły o 300 proc. Co rządy zrobiły w 1973 roku?*, <https://smoglab.pl/ceny-energii-w-dwa-miesiace-skoczyly-o-300-proc-co-rzady-zrobily-w-1973-roku/> [dostęp: 2.01.2025].
- List of People Banned from Running an Employment Agency or Business*, <https://www.gov.uk/government/publications/list-of-people-banned-from-running-an-employment-agency-or-business#full-publication-update-history> [dostęp: 28.12.2024].
- Pięć rynkowych kryzysów, o których lepiej nie zapominać*, <https://businessinsider.com.pl/finanse/makroekonomia/kryzysy-finansowe-na-swiecie-o-czym-warto-wiedziec/nzk6ndk> [dostęp: 2.01.2025].

PRAWNE, PRAWNOKARNE I KRYMINOLOGICZNE ASPEKTY OCHRONY ŚRODOWISKA NATURALNEGO NA SVALBARDZIE. STAN OBECNY I PERSPEKTYWY NA PRZYSZŁOŚĆ

Katarzyna Witkowska-Rozpara

Centrum Analiz Kryminologicznych,
Katedra Kryminologii i Polityki
Kryminalnej, Instytut Profilaktyki
Społecznej i Resocjalizacji, Uniwersytet
Warszawski, Polska
ORCID: 0000-0002-4729-4697
e-mail: kwitkowska-rozpara@uw.edu.pl

Streszczenie:

Archipeląg arktyczny Svalbard stanowi jeden z ostatnich obszarów dzikiej przyrody na terenie Europy. W lipcu 2025 r. minęło 100 lat od uchwalenia ustawy Lov om Svalbard, która reguluje porządek prawny na tym obszarze, wprowadzając norweskie standardy w zakresie stosowania prawa karnego oraz przepisów związanych z wymiarem sprawiedliwości i jednocześnie wyłącza obowiązujące w kontynentalnej części Norwegii przepisy w zakresie ochrony przyrody. Z uwagi na swoje unikatowe walory przyrodnicze Svalbard posiada odrębne rozwiązania normatywne przyjęte w ustawie z 2001 r. – Lov om miljøvern på Svalbard. Przywołany akt prawny reguluje w szerokim zakresie kwestie związane z ochroną przyrody i dziedzictwa kulturowego archipelagu, konstytuując łączącą różne formy odpowiedzialności koncepcję ochrony, która wpisuje się w przyjętą w ustawie aksjologię wraz z nadrzędnym, wyznaczonym przez ustawodawcę celem, którym jest dążenie do zachowania niemal dziewiczego środowiska archipelagu oraz dziedzictwa kulturowego. W niniejszym artykule podjęto próbę zarysowania koncepcji tej wielopłaszczyznowej ochrony (i jej „korzeni”) wraz z oceną, czy i na ile obowiązujące regulacje dążą do ukarania sprawców dopuszczających się naruszeń przepisów środowiskowych i jaki widzą w tym sens. Analizy tej dokonano w kontekście przyjętych w archipelagu zasad procedowania w sprawach, w których stosuje się przepisy Lov om miljøvern på Svalbard oraz orzecznictwa norweskiego Sądu Najwyższego. W prowadzonej ocenie uwzględniono także najnowsze trendy związane z przestępczością przeciwko środowisku, rejestrowaną w archipelagu, jak również podjętą w ostatnim czasie przez ustawodawcę reakcję, stanowiącą odpowiedź zarówno na obserwowane trendy, jak i inne, oddziałujące na archipeląg czynniki, takie jak zmiany klimatyczne czy wzrost ruchu turystycznego w archipelagu, które łącznie stawiają unikatową przyrodę oraz dziedzictwo kulturowe Svalbardu pod coraz silniejszą presją.

Słowa kluczowe:

Svalbard, Arktyka, przestępczość przeciwko środowisku, ochrona przyrody, nowelizacja, zmiany klimatu

Legal, Criminal, and Criminological Aspects of Environmental Protection on Svalbard: The Current State and Future Prospects

Summary:

The Arctic archipelago of Svalbard represents one of the last remaining areas of wilderness in Europe. In July 2025, one hundred years had elapsed since the enactment of the Lov om Svalbard (The Svalbard Act), which established the legal framework governing this territory. The statute extended Norwegian legal standards to Svalbard in matters concerning criminal law and the administration of justice, while simultaneously excluding the applicability of mainland Norway's environmental protection legislation. Owing to its exceptional natural characteristics, Svalbard is subject to a distinct regulatory regime introduced by the Lov om miljøvern på Svalbard (Svalbard Environmental Protection Act) of 2001. This Act provides a comprehensive framework for the conservation of the archipelago's natural environment and cultural heritage. It embodies an integrated concept of protection that interlinks various forms of legal responsibility – criminal, administrative, and civil, within an axiological structure reflecting the legislature's overarching objective: the preservation of Svalbard's nearly pristine environment and its unique cultural legacy. This article attempts to outline the concept of this multifaceted system of protection (and its origins) and to assess whether – and to what extent – the existing regulations aim to punish offenders who violate environmental laws, as well as to explore the underlying rationale behind such punitive measures. The analysis is conducted in the context of the procedural rules applicable to cases governed by the Lov om miljøvern på Svalbard and the jurisprudence of the Norwegian Supreme Court. The assessment also takes into account the latest trends in environmental crime recorded in the archipelago, as well as the recent legislative responses to these developments. These responses address not only the observed trends but also other factors affecting the archipelago, such as climate change and the increasing influx of tourists, which together place Svalbard's unique natural environment and cultural heritage under growing pressure.

Keywords:

Svalbard, Arctic, environmental crime, nature protection, legal amendment, climate change

1. Wprowadzenie

17 lipca 2025 r. minęło 100 lat od uchwalenia ustawy Lov om Svalbard¹. Rozwiązania normatywne przyjęte w przywołanym akcie prawnym stanowiły odpowiedź na wyzwania administracyjno-prawne, które spoczęły na rządzie norweskim w związku z przyznaną mu nad tym arktycznym archipelągiem suwerennością².

Warto zaznaczyć, że już od czasów oficjalnego odkrycia Svalbardu, dokonanego w 1596 r. przez holenderskiego żeglarza i podróżnika W. Barentsa, archipeląg stał się aktywnym ośrodkiem przemysłu wielorybniczego³. Roszczenia do nowo odkrytego terytorium zgłaszało, począwszy od XVII w., wiele państw, w tym Dania i Anglia, a sam archipeląg stał się przedmiotem wielu złożonych porozumień regulujących kwestię polowań, w tym na wieloryby. W 1872 r. uznano, że Svalbard będzie miał status ziemi niczyjej (*terra nullius*) z równym dostępem dla wszystkich w zakresie prowadzenia działalności naukowej i przemysłowej⁴.

1 Lov om Svalbard z dnia 17 lipca 1925 r., LOV-1925-07-17-11, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1925-07-17-11> [dostęp: 6.10.2025].

2 Art. 1 traktatu angående Spitsbergen (Svalbardtraktaten) z 9 lutego 1920 r., LOV-1920-02-09, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1920-02-09?q=Svalbardtraktaten> [dostęp: 6.10.2025].

3 P. Roberts, E. Paglia, *Science as National Belonging: The Construction of Svalbard as a Norwegian Space*, „Social Studies of Science” 2016, t. 46, nr 6, s. 896.

4 P.J. Capelotti, *The Svalbard Archipelago: American Military and Political Geographies of Spitsbergen and Other Norwegian Polar Territories, 1941–1950*, McFarland and Company, Jefferson 2000, s. 12–13.

Problem określenia statusu normatywnego Svalbardu pozostał jednak kwestią sporną⁵ do tego stopnia, że stał się jednym z punktów agendy paryskiej konferencji pokojowej. Prowadzone wówczas negocjacje zaowocowały przyjęciem 9 lutego 1920 r. tzw. traktatu spitzbergeńskiego. To właśnie postanowienia tego aktu prawnego przyznały Norwegii suwerenność nad archipelagiem, uznając jednocześnie równe prawa państw-sygnatariuszy traktatu do prowadzenia na Svalbardzie szeroko zakrojonej działalności, w tym naukowej, handlowej, górniczej, przemysłowej oraz operacji morskich⁶.

Obchodząca w tym roku stulecie ustawa Lov om Svalbard wprowadza ogólną zasadę stanowiącą, że w archipelagu stosuje się norweskie prawo cywilne, karne oraz rozwiązania normatywne dotyczące wymiaru sprawiedliwości, chyba że postanowione będzie inaczej⁷. Przywołany akt prawny składa się z sześciu rozdziałów i oprócz uregulowania wzajemnych relacji między Svalbardem a Norwegią porusza kwestie związane m.in. z zarządzaniem archipelagiem, organizacją samorządu lokalnego czy użytkowaniem gruntów⁸. Jednocześnie z uwagi na wyłączenie stosowania w archipelagu „kontynentalnych” norweskich przepisów dotyczących ochrony przyrody oraz brzmienie art. 2 traktatu spitzbergeńskiego, który stwierdza, że to do Norwegii należy egzekwowanie, podejmowanie lub ustanawianie właściwych środków w celu zapewnienia ochrony przyrody Svalbardu, zaistniała potrzeba uregulowania kwestii związanych z ochroną unikalnej przyrody archipelagu. Aktualne rozwiązania normatywne dotyczące wskazanej problematyki znajdują się w uchwalonej w 2001 r. ustawie Lov om miljøvern på Svalbard⁹.

2. Uwagi metodologiczne

W niniejszym artykule podjęto próbę nakreślenia ram prawnych ochrony unikalnej przyrody archipelagu, wraz z oceną, na ile rozwiązania normatywne, zakładające zróżnicowaną koncepcję odpowiedzialności za naruszenia przepisów środowiskowych, mogą stanowić efektywne narzędzie zapobiegania szkodom w środowisku lub dziedzictwie kulturowym Svalbardu, przy założeniu, że to właśnie ochrona przyrody ma najwyższy priorytet w realizowanych w archipelagu politykach publicznych, a odnotowane w Arktyce zmiany klimatyczne wespół ze wzmożoną działalnością człowieka na tym obszarze generują nowe wyzwania, którym „samo” prawo być może nie zawsze jest w stanie sprostać. Oceny tej starano się dokonać z trzech perspektyw.

Pierwszą z nich jest płaszczyzna teoretyczna, prezentująca najważniejsze rozwiązania normatywne w komentowanym obszarze, z uwzględnieniem prawa norweskiego oraz wybranych aktów prawnych z zakresu prawa międzynarodowego, które mogły wpłynąć na kształt regulacji svalbardzkich. Druga z perspektyw uwzględnia elementy aksjologiczne – wyjaśnia bowiem filozofię prawa służącego ochronie unikatowej przyrody archipelagu, osadzając ją w kontekście skandynawskiego podejścia do ostrożnego operowania karą kryminalną, możliwych normatywnych „korzeni” tej ochrony, a także wartości, które obowiązujące w archipelagu prawo chroni i realizuje. Ostatnia z perspektyw ma wymiar praktyczny, koncentruje się bowiem na zidentyfikowaniu skali oraz najczęstszych naruszeń prawa już na gruncie Lov om miljøvern på Svalbard oraz reakcji Norwegii na te naruszenia, z uwzględnieniem najnowszych trendów i wyzwań w tym obszarze.

Przyjmując, że prawo jako przedmiot badań można rozumieć różnorodnie – „jako przedmiot materialny i jego różne przedmioty formalne: prawo jako tekst ustawy, prawo jako zachowanie ze względu na reguły, prawo jako realizacja określonych wartości”¹⁰ – pamiętać należy, że o działaniu prawa mówić można

5 K. Offerdal, *The 1920 Svalbard Treaty*, [w:] H.A. Conley (red.), *History Lessons for the Arctic. What International Maritime Disputes Tell Us about a New Ocean*, Center for Strategic and International Studies, Rowman & Littlefield, Lanham 2016, s. 14.

6 P. Roberts, E. Paglia, *Science as...*, s. 898; zob. art. 1 traktatu angående Spitsbergen (Svalbardtraktaten) z 9 lutego 1920 r., LOV-1920-02-09.

7 Zob. § 2 Lov om Svalbard z dnia 17 lipca 1925 r., LOV-1925-07-17-11.

8 Zob. tamże, rozdziały 2–5.

9 Lov om miljøvern på Svalbard (Svalbardmiljøloven) z dnia 15 czerwca 2001 r., LOV-2001-06-15-79, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2001-06-15-79> [dostęp: 6.10.2025].

10 J. Izdebski, *Metody badań nauk społecznych w nauce prawa administracyjnego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2021, t. 81, nr 4, s. 28.

tylko wtedy, gdy wpływ prawa na zachowanie człowieka jest elementem (warunkiem) niezbędnym do tego, by w otoczeniu – społecznym czy naturalnym – zaistniały określone zmiany. Takie ujęcie daje możliwość analizowania oddziaływania „norm prawnych, instytucji prawnych, decyzji konkretno-indywidualnych, w szczególności aktów stosowania prawa oraz systemu prawa jako całości”¹¹. Dlatego podejmując próbę odpowiedzi na pytanie o to, w jakich okolicznościach i na jakich warunkach wielopłaszczyznowa ochrona prawna środowiska Svalbardu umożliwia osiągnięcie po reakcję prawnokarną i na ile w ogóle ochrona prawna, w tym prawnokarne, może sprostać najnowszym wyzwaniom w tym obszarze, w niniejszym artykule wykorzystano następujące metody i techniki badawcze. Pierwsza obejmuje analizę dogmatyczno-prawną obowiązujących na Svalbardzie rozwiązań prawnych z uwzględnieniem zarówno historycznego, jak i kulturowego kontekstu ich uchwalenia. Drugą jest analiza danych statystycznych opublikowanych przez Statistisk sentralbyrå (SSB) – Norweski Urząd Statystyczny oraz komunikatów statystycznych udostępnionych przez Sysselimesteren på Svalbard – Gubernatora Svalbardu, które pozwalają na statystyczną prezentację przestępczości przeciwko środowisku w archipelagu arktycznym Svalbard na tle ogółem popełnianych w archipelagu przestępstw i trendów z ostatnich lat. Trzecia obejmuje analizę wpływu orzecznictwa (*case impact analysis*) dokonaną na kanwie wyroku Norges Høyesterett – norweskiego Sądu Najwyższego z 17 grudnia 2008 r., który w szczególny sposób zwraca uwagę na kwestię ochrony środowiska w przypadku konfliktu interesów. W artykule w ograniczonym zakresie wykorzystano także studium przypadku (*case study*), w celu omówienia wybranych spraw z lat 2022 i 2024, w których doszło do naruszenia przepisów obowiązujących w archipelagu regulacji normatywnych.

3. Prawo jako instrument ochrony środowiska naturalnego, w tym gatunków zagrożonych

Lov om miljøvern på Svalbard to rozbudowany akt prawny, który nakłada określone obowiązki zarówno na organy administracyjne, jak i mieszkańców archipelagu, definiując nie tylko zakres istniejącej ochrony, lecz także konsekwencje, w tym prawnokarne, które aktualizują się w przypadku naruszenia przepisów ustawy. Zawarte w przywołanym akcie prawnym regulacje sprzyjają mają realizacji wskazanego przez ustawodawcę celu, którym jest utrzymanie (zachowanie) niemal nienaruszonego środowiska archipelagu – zarówno w odniesieniu do istniejących obszarów dzikiej przyrody, elementów krajobrazu, flory, fauny, jak i dziedzictwa kulturowego. Rozwiązania przyjęte w Lov om miljøvern på Svalbard dopuszczają możliwość osiedlania się w archipelagu, prowadzenia badań naukowych czy działalności gospodarczej – o ile aktywności te są przyjazne dla środowiska i pozostają w zgodzie z zasadami ochrony przyrody w archipelagu¹². Naruszenie przepisów ustawy lub aktów prawnych niższego rzędu wydanych na jej podstawie, skutkuje określonymi konsekwencjami. Jednak już w tym miejscu uwagę zwraca sposób kształtowania czy też stopniowania form reakcji prawnej na fakt naruszenia, który wpisuje się w specyficzny model kształtowania odpowiedzialności prawnej w obszarze ochrony środowiska¹³, a także w skandynawskie podejście do przestępczości i racjonalnego operowania karą, zgodnie z zasadą, że osiągnięcie po dolegliwość prawnokarną umożliwia wprawdzie orzeczenie kary, ale niekoniecznie prowadzi do rozwiązania zaistniałego problemu¹⁴. Filozofia ta dostrzegalna jest w rozwiązaniach przyjętych w Lov om miljøvern på Svalbard, a zwłaszcza w rozdziale IX ustawy, w którym uregulowano kwestie egzekwowania przepisów i sankcji za ich naruszenia. Nieprzypadkowo rozdział

11 W. Lang, J. Wróblewski, S. Zawadzki, *Teoria państwa i prawa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979, s. 443.

12 „Denne lov har til formål å opprettholde et tilnærmet uberørt miljø på Svalbard når det gjelder sammenhengende villmark, landskap, flora, fauna og kulturminner. Innenfor denne ramme gir loven rom for miljøforsvarlig bosetting, forskning og næringsdrift”, zob. art. 1 Lov om miljøvern på Svalbard (Svalbardmiljøloven) z dnia 15 czerwca 2001 r., LOV-2001-06-15-79.

13 W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na to, że modele odpowiedzialności prawnej w obszarze ochrony środowiska łączą bardzo często trzy reżimy odpowiedzialności – cywilnej, administracyjnej i karnej, stopniując formy reakcji i ewentualnych dolegliwości, zob. A. Barczak, *Odpowiedzialność prawna w ochronie środowiska ze szczególnym uwzględnieniem odpowiedzialności karnej*, „Prawo w Działaniu” 2024, nr 59, s. 27–28.

14 M. Płatek, *Systemy penitencjarne państw skandynawskich*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007, s. 38.

ten otwierają przepisy mówiące o obowiązku podjęcia działań naprawczych (*gjenoppretting* – dążenie do restytucji, odbudowy), nałożonym na każdą osobę, która wywarła wpływ na środowisko, oraz zobowiązaniu do przywrócenia stanu sprzed naruszenia, jeśli to tylko możliwe. Obowiązki te mają charakter względny w tym sensie, że nie nakłada się ich tylko wtedy, gdy byłoby to szczególnie nieuzasadnione z uwagi m.in. na winę oraz sytuację finansową sprawcy czy koszty i skutki takich działań naprawczych¹⁵. W przypadku nieumyślnego lub umyślnego naruszenia przepisów ustawy lub regulacji zawartych w przepisach wykonawczych wydanych na jej podstawie Lov om miljøvern på Svalbard przewiduje możliwość ukarania grzywną lub karą pozbawienia wolności w wymiarze do roku¹⁶, przy czym górna granica ustawowego zagrożenia w przypadku kary izolacyjnej zostaje podwyższona do lat pięciu, gdy sprawca wyrządził w środowisku znaczne szkody (albo spowodował ryzyko takich szkód) lub w razie wystąpienia innych okoliczności obciążających, których ustawodawca wprost nie precyzuje¹⁷. Przepisy zawarte w Lov om miljøvern på Svalbard dopuszczają zatem możliwość wymierzenia sprawcy dolegliwości będącej karą kryminalną, jednak sam system reakcji prawnej przewiduje inne formy rozliczenia w związku ze stwierdzonym naruszeniem, łącząc w sobie rozwiązania o charakterze cywilnym czy administracyjnym. Przykładem drugiego z wymienionych jest grzywna administracyjna, którą wymierzyć może gubernator Svalbardu będący w archipelagu najwyższym, mianowanym przez króla przedstawicielem rządu norweskiego¹⁸. Grzywna taka może być nałożona zarówno na osobę fizyczną, jak i przedsiębiorstwo (w przypadku gdy naruszenia przepisów ustawy dopuściła się osoba działająca w imieniu przedsiębiorstwa)¹⁹. Ustawodawca precyzuje sytuacje, w których możliwe jest orzeczenie takiej grzywny, przy czym katalog ten jest stosunkowo rozbudowany i obejmuje różnorodne sytuacje, wynikające m. in. ze złamania zakazu wywozu dóbr kultury (dziedzictwa kulturowego)²⁰, naruszenia wymogu uzyskania zezwolenia na przenoszenie rodzimych gatunków fauny i flory²¹ czy uszkodzenia formacji geologicznych objętych ochroną²². Kwoty uzyskane w następstwie nałożenia tej formy kary administracyjnej wpłacane są do Funduszu Ochrony Środowiska Svalbardu (Svalbards miljøvernfond).

Svalbards miljøvernfond został utworzony w 2007 r.²³ na podstawie § 98 Lov om miljøvern på Svalbard. Zgodnie z założeniami ustawodawcy wpływy Funduszu przeznacza się na działania mające na celu ochronę środowiska Svalbardu, w tym restytucję przyrody, szkolenia czy badania ukierunkowane na monitorowanie stanu środowiska, a także czynników wywierających presję na przyrodę archipelagu²⁴. Fundusz jest zasilany przede wszystkim z podatku środowiskowego (*miljøavgift*) wynoszącego 150 koron norweskich, płaconego przez wszystkie osoby podróżujące na Svalbard, przy czym podatek ten jest automatycznie doliczany do ceny biletu (np. lotniczego lub rejsowego). Aktualnie roczne finansowanie Funduszu obejmuje ok. 20 mln koron norweskich, a środki są wydawane na bieżąco, z wyjątkiem niewielkiej puli odkładanej na nieprzewidziane wydatki²⁵. Najnowsze dane wskazują, że od momentu swojego powstania Fundusz przekazał już ponad 200 mln koron norweskich na różnego rodzaju działania ukierunkowane na ochronę środowiska Svalbardu²⁶. Jest pewnym paradoksem, że rosnący ruch turystyczny, który stanowi ogromne wyzwanie z punktu

15 Zob. § 93 Lov om miljøvern på Svalbard (Svalbardmiljøloven) z dnia 15 czerwca 2001 r., LOV-2001-06-15-79, zob. także: K. Witkowska-Rozpara, *Environmental Crime in the Arctic Archipelago of Svalbard: Insights from Statistical Trends and the 2025 Legal Amendment in Response to Climate Change and Technological Developments*, [w:] K. Jaishankar (red.), *International Conference on Law and Social Sciences – Conference Proceedings, International Institute of Justice and Police Sciences & South Asian Society of Criminology and Victimology*, Appa Education and Research Foundation, Bengaluru 2025, s. 353.

16 Zob. § 99 zdanie pierwsze Lov om miljøvern på Svalbard (Svalbardmiljøloven) z dnia 15 czerwca 2001 r., LOV-2001-06-15-79.

17 Zob. tamże, § 99 zdanie drugie.

18 Zob. tamże, § 5.

19 Zob. tamże, § 96a.

20 Zob. tamże, § 46.

21 Zob. tamże, § 27.

22 Zob. tamże, § 18.

23 *Om svalbards miljøvernfond*, <https://www.miljovernfondet.no/om-svalbards-miljovernfond/> [dostęp: 8.10.2025].

24 Zob. § 98 Lov om miljøvern på Svalbard (Svalbardmiljøloven) z dnia 15 czerwca 2001 r., LOV-2001-06-15-79.

25 *Om svalbards miljøvernfond...*, dz. cyt.

26 I. Lorange Backer, *Svalbardmiljøloven*, [w:] M. Ruud, H. Margrethe (red.), *Svalbard – del av Norge siden 1925*, Justis- og beredskapsdepartementet, Oslo 2025, s. 58, <https://www.regjeringen.no/globalassets/departementene/jd/dokumenter/diverse/svalbard-del-av-norge-siden-1925.pdf> [dostęp: 8.10.2025].

widzenia zabezpieczenia i ochrony dziewiczej przyrody archipelagu, w największym stopniu przyczynia się do rozwoju Funduszu i wzrostu gromadzonych w nim kwot²⁷.

Warto zaznaczyć, że zgodnie z założeniami ustawodawcy Fundusz jest także zasilany przez specjalny typ grzywny – *tvangsmulkt* – którą przewiduje § 96 Lov om miljøvern på Svalbard. Jest to dolegliwość finansowa o charakterze „dyscyplinującym”, płatna bezpośrednio na rzecz Funduszu. Wymierza się ją, by zapewnić wykonanie przepisów ustawy lub decyzji wydanych na jej podstawie, np. w sytuacji, gdy sprawca, który spowodował szkodę w środowisku, nie usunął naruszeń w wyznaczonym terminie²⁸.

Od momentu uchwalenia w 2001 r. Lov om miljøvern på Svalbard zostało wielokrotnie znowelizowane, a modyfikacje te były konieczne z uwagi na zmiany, których na przestrzeni prawie 25 lat od czasu przyjęcia tego aktu prawnego doświadczył sam archipelag. Wprowadzane w okresie niemal ćwierć wieku nowele nie podważyły koherentności aktu prawnego – Lov om miljøvern på Svalbard stanowi ujednoczone prawo koncentrujące się na kwestiach ochrony środowiska archipelagu, co stanowi pewien fenomen, biorąc pod uwagę, że w kontynentalnej Norwegii problematyka ochrony przyrody uregulowana jest w wielu aktach prawnych; mamy zatem do czynienia z prawodawstwem „rozproszonym i rozdrobnionym”²⁹. Jak sygnalizowano, Lov om miljøvern på Svalbard jest rozbudowanym aktem prawnym, złożonym z 10 rozdziałów. W ustawie tej oprócz przepisów o charakterze wprowadzającym, które definiują cel ustawy, zakres jej stosowania czy pojęcia w niej użyte³⁰, uregulowano kwestie związane z obszarami chronionymi, w tym parkami narodowymi czy rezerwatami³¹, zarządzaniem i ochroną flory oraz fauny archipelagu (z uwzględnieniem kwestii zachowania bioróżnorodności i zasobów dla przyszłych pokoleń)³², ochroną dziedzictwa kulturowego³³, planowaniem i zagospodarowaniem przestrzennym (w tym użytkowaniem gruntów i projektowaniem budynków)³⁴, prowadzeniem działalności gospodarczej lub innej aktywności, która wywiera wpływ na środowisko, w tym gospodarką odpadami, zasadami ruchu drogowego, biwakowania, jak również posiadania i wynajmowania domków rekreacyjnych (*hytte*), które – zgodnie z założeniami ustawy – nie mogą zakłócać krajobrazu ani stanowić zagrożenia dla ludzi lub zwierząt³⁵. Przepisy ustawy wpisują się także w podjęte przez Norwęgę na polu międzynarodowym zobowiązania do ochrony określonych gatunków, w tym niedźwiedzia polarnego. Ten ostatni został objęty ochroną w 1973 r. na mocy porozumienia zawartego między Norwęgą, Danią, Kanadą, USA oraz ZSRR³⁶, a podpisany 40 lat później już przez Rosję oraz cztery pozostałe kraje nowy dokument – The Declaration of the Responsible Ministers of the Polar Bear Range States – nie tylko podkreślił potrzebę dalszej ochrony, lecz także wyekspozował konieczność współpracy międzynarodowej w zakresie zarządzania i redukcji czynników stresogennych dla niedźwiedzi polarnych i ich ekosystemów, w tym zarządzania siedliskami tych drapieżników z uwzględnieniem zmian klimatu, pokrywy lodowej oraz wzorców aktywności człowieka w Arktyce³⁷.

Odpowiedzią na te potrzeby są rozwiązania zawarte w Lov om miljøvern på Svalbard, w tym zmiany wprowadzone w tej ustawie w następstwie nowelizacji, która weszła w życie w styczniu 2025 r.³⁸. Zgodnie z obowiązującą aktualnie regulacją zabronione jest wabienie (niepokojenie), nieuzasadnione płoszenie czy

27 *Om svalbard's miljøvernfond...*, dz. cyt.

28 Zob. § 96 Lov om miljøvern på Svalbard (Svalbardmiljøloven) z dnia 15 czerwca 2001 r., LOV-2001-06-15-79.

29 I. Lorange Backer, *Svalbardmiljøloven...*, s. 51.

30 Zob. rozdział I Lov om miljøvern på Svalbard (Svalbardmiljøloven) z dnia 15 czerwca 2001 r., LOV-2001-06-15-79.

31 Zob. tamże, rozdział III.

32 Zob. tamże, rozdział IV.

33 Zob. tamże, rozdział V.

34 Zob. tamże, rozdział VI.

35 Zob. tamże, rozdział VII.

36 Agreement on the Conservation of Polar Bears z 15 listopada 1973 r., <https://polarbearagreement.org/resources/agreement/the-1973-agreement-on-the-conservation-of-polar-bears> [dostęp: 9.10.2025].

37 The Declaration of the Responsible Ministers of the Polar Bear Range States z 4 grudnia 2013 r., <https://polarbearagreement.org/resources/declaration/download> [dostęp: 9.10.2025].

38 Lov om endringer i svalbardmiljøloven (beskyttelse av sjøfugl og isbjørn, overtredelsesgebyr, opprydding m.m.) z dnia 7 czerwca 2024 r., LOV-2024-06-07-30, <https://lovdata.no/dokument/LTI/lov/2024-06-07-30> [dostęp: 9.10.2025].

ściganie niedźwiedzi polarnych. Jednocześnie w następstwie ostatniej nowelizacji wprowadzony został obowiązek zachowania dystansu, by zmniejszyć ryzyko konfrontacji z tymi drapieżnikami. Standardowo odległość ta wynosi 300 metrów, natomiast w okresie od 1 marca do 30 czerwca jest podwyższona do 500 metrów, przy czym obowiązek zachowania wskazanego dystansu doznaje wyłączeń (m.in. nie obowiązuje na terenie zamieszkanym, czy podczas pobytu na stacjach badawczych)³⁹. Jednocześnie każda osoba, która przemieszcza się poza strefę zamieszkaną (z wyjątkiem uczestników zorganizowanej działalności turystycznej), musi wiedzieć, jak się chronić przed atakami niedźwiedzi polarnych, oraz posiadać właściwy sprzęt umożliwiający odstraszenie/przegnanie zwierzęcia, przy czym ustawodawca wyraźnie podkreśla, że w pierwszej kolejności należy podjąć wszelkie kroki zapobiegawcze, które pozwoliłyby uniknąć ataku niedźwiedzia lub odeprzeć go bez zranienia lub zabicia zwierzęcia⁴⁰. Jednocześnie Lov om miljøvern på Svalbard zawiera klauzulę umożliwiającą zabicie zwierząt (ogólnie), jeśli jest to konieczne dla uchylenia bezpośredniego zagrożenia dla życia lub zdrowia ludzi albo umożliwi zapobieżenie szkodom materialnym w znacznych rozmiarach. Każda tego rodzaju sytuacja musi być niezwłocznie zgłoszona gubernatorowi Svalbardu. Wyjątkowo sam gubernator może wydać specjalne zezwolenie na zabicie zwierzęcia w sytuacjach awaryjnych, jeśli przebywa ono w pobliżu stałych lub tymczasowych osiedli i stwarza ryzyko zranienia człowieka lub wyrządzenia znacznych szkód materialnych, jednak jest to możliwe tylko wtedy, gdy wcześniej podjęto inne uzasadnione działania i wdrożono środki, które miały zapobiec powstaniu takich zranień lub szkód⁴¹. Przepisy te są egzekwowane bardzo restrykcyjnie, a o ich wadze i randze świadczą m.in. postępowania z 2020 r., które były prowadzone przez istniejącą w Norwegii specjalną jednostkę dochodzeniowo-śledczą – Spesialenheten for politisaker, zajmującą się sprawami, w których osobami podejrzanymi o popełnienie przestępstw podczas pełnienia obowiązków służbowych są pracownicy policji lub prokuratury⁴². To właśnie ta jednostka badała w 2020 r. dwa incydenty z udziałem niedźwiedzi polarnych, które miały miejsce w Longyearbyen – największej osadzie w archipelagu – i zakończyły się śmiercią zwierząt. Pierwsza sytuacja dotyczyła niedźwiedzia polarnego, który decyzją gubernatora został zabity 1 stycznia 2020 r., druga z kolei (30 stycznia 2020 r.) wiązała się ze śmiercią innego drapieżnika, który nie przeżył transportu już po podjęciu decyzji o podaniu zwierzęciu środka nasennego, którego działanie miało umożliwić unieruchomienie i przetransportowanie niedźwiedzia poza zasięg terenu zamieszkanego przez ludzi⁴³. Oba dochodzenia objęły gubernatora oraz ekspertów z Norweskiego Instytutu Polarnego i miały na celu sprawdzenie, czy w omawianych sytuacjach nie doszło do zrealizowania znamion przestępstwa z art. 172 norweskiego kodeksu karnego (Lov om straff)⁴⁴. Przestępstwo to stypizowane jest w rozdziale 19 norweskiego kodeksu karnego poświęconego ochronie władzy publicznej i – w szerszym rozumieniu – zaufania do urzędników. Kryminalizowane zachowanie polega na dopuszczeniu się rażącego niedbalstwa podczas wykonywania obowiązków służbowych i jest zagrożone karą grzywny lub karą pozbawienia wolności do roku⁴⁵. I choć ostatecznie w komentowanych sprawach postępowanie umorzono, z uwagi na brak realizacji znamion przestępstwa, to z rekomendacji Spesialenheten for politisaker obie sytuacje objęto następnie postępowaniem administracyjnym w toku prowadzonej kontroli. Stwierdzono bowiem błędy i naruszenia procedur związanych z zasadami usypiania

39 Zob. § 30a Lov om miljøvern på Svalbard (Svalbardmiljøloven) z dnia 15 czerwca 2001 r., LOV-2001-06-15-79.

40 Zob. tamże; zob. także: K. Witkowska-Rozpara, *Gdy populacja niedźwiedzi polarnych przewyższa populację ludzi. Czyli o przestępczości w archipelagu Svalbard*, [w:] K. Buczkowski, P. Ostaszewski (red.), *Granice Prawa. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Siemaszki*, Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2020, s. 293–294.

41 Zob. § 33 Lov om miljøvern på Svalbard (Svalbardmiljøloven) z dnia 15 czerwca 2001 r., LOV-2001-06-15-79.

42 Spesialenheten for politisaker, <https://www.spesialenheten.no/> [dostęp: 8.10.2025].

43 K. Witkowska-Rozpara, *Environmental Crime...*, s. 352; Komunikat Spesialenheten for politisaker – Anmeldelse som gjelder isbjørnhendelser på Svalbard, <https://www.spesialenheten.no/avgjorelser/anneldelse-som-gjelder-isbjørnhendelser-pa-svalbard/> [dostęp: 8.10.2025].

44 Komunikat Spesialenheten for politisaker – Anmeldelse som gjelder isbjørnhendelser på Svalbard z 26 listopada 2021 r., Sak 664/20-123.

45 Zob. art. 172 Lov om straff (straffeloven) z dnia 20 maja 2005 r., LOV-2005-05-20-28, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28> [dostęp: 8.10.2025].

i unieruchomienia niedźwiedzi polarnych. Dalsze kontrola miała na celu usprawnienie istniejących procedur i zmniejszenie ryzyka wystąpienia podobnych incydentów w przyszłości⁴⁶.

Sytuacje te zwróciły także uwagę na jeszcze jeden, istotny aspekt, eksponując problem coraz częstszych konfrontacji, do których dochodzi między mieszkającymi w Svalbardzie ludźmi a żyjącymi na tym terenie niedźwiedziami polarnymi. Trzeba jednak pamiętać, że relację występującą na linii tych dwóch gatunków mogłoby z powodzeniem odzwierciedlić następujące stwierdzenie: Svalbard jest naturalnym środowiskiem występowania niedźwiedzi polarnych i zdecydowanie nie jest naturalnym środowiskiem „występowania” ludzi, o czym ci ostatni zdają się często zapominać. Co jednak ciekawe – zarówno niedźwiedzie polarne, jak i ludzie zamieszkujący Arktykę są współcześnie w porównywalny sposób narażeni „na gwałtowną zmienność klimatu, co sprawia, że obie grupy otacza wyraźnie dostrzegalna aura istot, które potrafią przetrwać w trudnych warunkach. Opisując przedstawicieli jednej i drugiej grupy, antropologowie i biolodzy używają tych samych terminów, wymieniając takie cechy, jak: »odporny«, »praktyczny«, »wytrzymały«, »pomysłowy«, »szybko uczący się»⁴⁷. Z perspektywy ochrony unikalnej przyrody archipelagu jawi się to jako pewien paradoks, ponieważ jeszcze w XX w. jeden gatunek, dokonując ekspansji w Arktyce, niemal doprowadził swoimi działaniami do wyginięcia drugiego.

4. Priorytet ochrony środowiska naturalnego w razie konfliktu interesów

Obowiązujące na Svalbardzie regulacje środowiskowe zwracają uwagę nie tylko na uwagi na obszar, do którego się odnoszą, i łączącą różne formy odpowiedzialności koncepcję ochrony, lecz także ze względu na przyjętą w Lov om miljøvern på Svalbard aksjologię, która – mimo że Norwegia nie jest członkiem Unii Europejskiej – zdaje się czerpać z dorobku wspólnoty i nawiązywać do rozwiązań przyjętych przez UE, choć – co warto podkreślić – korzeni niektórych rozwiązań poszukiwać można także w standardach „przedunijnych”, przyjętych w OECD, o czym w dalszej części rozważań.

Jak sygnalizowano, nadrzędnym zamierzeniem ustawodawcy było stworzenie ram prawnych dla realizacji celu, którym jest zachowanie niemal dziewiczego środowiska archipelagu, w tym elementów krajobrazu, flory, fauny, a także dziedzictwa kulturowego. Pomóc w jego osiągnięciu mają zdefiniowane w ustawie cztery zasady oraz jeden obowiązek. Ten ostatni dotyczy każdej osoby, która przebywa w archipelagu lub prowadzi działalność gospodarczą i określany jest jako obowiązek dochowania należytej staranności. W praktyce jest to ogólne, stosowane „na co dzień” zobowiązanie polegające na konieczności działania ostrożnego i rozważnego, tak by w następstwie ludzkiej aktywności nie doszło do niepotrzebnych szkód lub zakłóceń w środowisku naturalnym Svalbardu lub dziedzictwie kulturowym archipelagu⁴⁸.

Wyeksponowanie w przywołanym obowiązku kwestii ochrony także dziedzictwa kulturowego nie jest przypadkowe, ponieważ filozofia i aksjologia przyjęta w Lov om miljøvern på Svalbard podkreśla konieczność integracji ochrony dziedzictwa naturalnego i kulturowego, a specjaliści zajmujący się omawianą problematyką wskazują wręcz, że w archipelagu dziedzictwo kulturowe należy rozumieć i interpretować w kontekście środowiska naturalnego⁴⁹. Ponadto podkreśla się, że obowiązujące w archipelagu rozumienie pojęcia dziedzictwa kulturowego jest szerokie i może obejmować nawet takie elementy, które w innej lokalizacji mogłyby być postrzegane jako odpady. Przykładem takich zabytków kultury są pozostałości po dawnych obiektach górniczych i kopalni w osadzie Ny-Ålesund, którą zamknięto po katastrofie górniczej, do której doszło w 1962 r.⁵⁰. Tak jak unikatowa jest przyroda archipelagu, tak unikalne są zabytki kultury Svalbardu, które – jak podkreśla H. Geiran – należy postrzegać w kategorii „śladów” pozostawionych przez ludzi w pięknym krajobrazie, tworzących swoistą „opowieść o możliwości wielkiego zysku, o ciężkiej pracy

46 Komunikat Spesialenheten for politisaker – Anmeldelse som gjelder isbjørnhendelser på Svalbard z 26 listopada 2021 r., Sak 664/20-123.

47 B. Lopez, *Arktyczne marzenia*, Marginesy, Warszawa 2020, s. 148.

48 Zob. § 5 Lov om miljøvern på Svalbard (Svalbardmiljøloven) z dnia 15 czerwca 2001 r., LOV-2001-06-15-79.

49 I. Lorange Backer, *Svalbardmiljøloven...*, s. 54.

50 Tamże.

w niegościnnym terenie, o śmiałych wyprawach, o życiu rodzinnym i budowaniu wspólnoty na dalekiej północy, o współpracy międzynarodowej i polityce”⁵¹. Jak widać, nawet w tej metaforze silne jest odwołanie do wyjątkowej przyrody archipelagu.

Jak sygnalizowano, w kontekście ochrony środowiska jako celu nadrzędnego Lov om miljøvern på Svalbard przewiduje także cztery zasady, które zyskują szczególne znaczenie w tych sprawach środowiskowych, w których w grę wchodzi pewien luz decyzyjny odwołujący się do uznania administracyjnego (np. w postępowaniach, w których organ administracji dokonuje wykładni przepisów)⁵². Pierwszą z nich jest zasada ostrożności, która aktualizuje się w szczególny sposób w sytuacji, gdy organ administracyjny nie posiada wystarczających informacji o potencjalnym wpływie, jaki dana aktywność człowieka może wyrzucić na środowisko naturalne lub dziedzictwo kulturowe. Zgodnie z komentowaną zasadą w takim przypadku urzędnik powinien uprawnienia wynikające z ustawy wykonać w taki sposób, by skoncentrowane one były na uniknięciu szkód w środowisku⁵³. W praktyce zatem, jeśli organ administracji wie, że dane przedsięwzięcie może spowodować szkody, dążenie do uwzględnienia priorytetu, którym jest ochrona środowiska, skutkować będzie odmową udzielenia zezwolenia na realizację danego przedsięwzięcia⁵⁴. Dru-ga z zasad – kumulatywnego (łącnego) oddziaływania – nakazuje dokonywać oceny danej działalności nie przez pryzmat jej tylko konkretnych następstw, ale z uwzględnieniem już istniejących obciążeń dla środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego wynikających z innych realizowanych przedsięwzięć i aktywności⁵⁵. W podejściu takim, które bazuje na kumulatywnej ocenie oddziaływań, dąży się do tego, by zapobiegać szkodom, które mogą powstać także właśnie jako następstwo sumy/kumulacji kilku aktywności (np. natężenie ruchu turystycznego, ale także związanego z obecnością badaczy może zakłócać rytm życia zwierząt)⁵⁶. Z kolei trzecia z obowiązujących reguł opiera się na koncepcji „zanieczyszczający płaci” rozumianej jako zobowiązanie do pokrycia kosztów zapobiegania lub redukcji szkód w środowisku lub dziedzictwie kulturowym nałożone na tego, kto spowodował (lub mógłby spowodować) takie szkody. Analogicznie regułę tę stosuje się do gospodarki odpadami⁵⁷. Ostatnia z przyjętych w Lov om miljøvern på Svalbard zasad – nazywana zasadą substytucji – nakazuje stosowanie w realizowanych w archipelagu przedsięwzięciach technologii, która jest najbardziej przyjazna dla środowiska i wiąże się z jak najmniejszym wpływem na nie. Działanie tej zasady może być wyłączone tylko z uwagi na istotne względy ekonomiczne, które wespół z ogólną oceną oddziaływania na środowisko, przemawiają za zastosowaniem innego rozwiązania⁵⁸. Jak widać, przyjęte przez ustawodawcę wytyczne koncentrują się na minimalizacji wpływu człowieka na środowisko naturalne i dziedzictwo kulturowe archipelagu. Warto też zauważyć, że choć Norwegia nie jest członkiem UE, wydaje się, że w obowiązujących na Svalbardzie regulacjach i zasadach można dostrzec tzw. *Brussels Effect*, opisujący zjawisko wpływu regulacji unijnych na rozwiązania i rynki globalne, a więc także w krajach nienależących do UE. Opiswany efekt jest widoczny w regulacjach na całym świecie, w tym w tak odległych od UE lokalizacjach, jak Indonezja (np. w odniesieniu do sposobu pozyskiwania drewna), Brazylia (np. w zakresie produkcji miodu) czy Kamerun (np. w kwestii używania pestycydów przy uprawach kakao)⁵⁹. Jak podkreśla A. Bradford, *Brussels Effect* obrazuje pewną jednostronną władzę UE w zakresie regulowania rynków globalnych, „sprawowaną” bez konieczności odwoływania się do instytucji międzynarodowych czy „zabiegania” o współpracę z innymi państwami. Regulacja ta odbywa się za pośrednictwem wprowadzania przez UE określonych, własnych standardów, które – często

51 H. Geiran, *Kulturminner på Svalbard*, [w:] M. Ruud, H. Margrethe (red.), *Svalbard – del av Norge siden 1925*, Justis- og beredskapsdepartementet, Oslo 2025, s. 49.

52 I. Lorange Backer, *Svalbardmiljøloven...*, s. 53.

53 Zob. § 7 Lov om miljøvern på Svalbard (Svalbardmiljøloven) z dnia 15 czerwca 2001 r., LOV-2001-06-15-79.

54 I. Lorange Backer, *Svalbardmiljøloven...*, s. 53.

55 Zob. § 7 Lov om miljøvern på Svalbard (Svalbardmiljøloven) z dnia 15 czerwca 2001 r., LOV-2001-06-15-79.

56 I. Lorange Backer, *Svalbardmiljøloven...*, s. 54.

57 Zob. § 9 Lov om miljøvern på Svalbard (Svalbardmiljøloven) z dnia 15 czerwca 2001 r., LOV-2001-06-15-79.

58 Zob. tamże, § 10.

59 A. Bradford, *The Brussels Effect: How the European Union Rules the World*, Oxford Academic, Nowy Jork 2020, s. XIV, <https://doi.org/10.1093/oso/9780190088583.001.0001>.

za pośrednictwem samych tylko sił rynkowych – ze standardów unijnych przekształcają się w standardy globalne, ponieważ podmioty na całym świecie dobrowolnie „rozszerzają” zastosowanie rozwiązań unijnych poza UE, regulując własne działania i przedsięwzięcia o charakterze globalnym⁶⁰. „Europeizację” rozwiązań svalbardzkich dostrzec można chociażby na gruncie eksponowanych w Lov om miljøvern på Svalbard zasad, w tym zasady ostrożności, wyrażonej już w samym Traktacie o funkcjonowaniu UE (art. 191 TFUE)⁶¹, czy reguły „zanieczyszczający płaci”, także przyjętej w art. 191 TFUE, a powtórzonej w Dyrektywie 2004/35/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 21 kwietnia 2004 r. w sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania i zaradzania szkodom wyrządzonym środowisku naturalnemu⁶², choć w odniesieniu do drugiej z wymienionych zasad jej korzeni poszukiwać można już w standardach przyjętych w latach 70. ubiegłego wieku przez OECD⁶³. W odniesieniu do zasady kumulatywnego (łącnego) oddziaływania warto z kolei zwrócić uwagę na Dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/92/UE z 13 grudnia 2011 r. w sprawie oceny skutków wywieranych przez niektóre przedsięwzięcia publiczne i prywatne na środowisko, która wprowadza obowiązek „oceny skutków środowiskowych wywieranych przez przedsięwzięcia publiczne i prywatne, które mogą powodować znaczące skutki w środowisku”⁶⁴. Choć Dyrektywa ta została przyjęta w 2011 r. (a Lov om miljøvern på Svalbard uchwalono w 2001 r.), to jej normatywną „poprzedniczką” była Dyrektywa Rady z 27 czerwca 1985 r. w sprawie oceny skutków wywieranych przez niektóre przedsięwzięcia publiczne i prywatne na środowisko naturalne 85/337/EWG, wyrażająca wprost sygnalizowany obowiązek oceny⁶⁵. Ostatnia z analizowanych na gruncie Lov om miljøvern på Svalbard zasad – zasada substytucji – także „koresponduje” z rozwiązaniami unijnymi, a zwłaszcza Dyrektywą Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/75/UE z 24 listopada 2010 r. w sprawie emisji przemysłowych (zintegrowane zapobieganie zanieczyszczeniom i ich kontrola)⁶⁶ eksponującą regułę BAT – *best available techniques* – której normatywne „korzenie” odnaleźć można z kolei w rozwiązaniach prawnych przyjętych jeszcze w latach 90. ubiegłego wieku – Dyrektywie Rady 96/61/WE z 24 września 1996 r., dotyczącej zintegrowanego zapobiegania zanieczyszczeniom i ich kontroli⁶⁷.

Jak widać, przywołane powyżej standardy unijne (lub nawet „przedunijne”) dążą do minimalizacji ryzyka wyrządzenia szkód w środowisku, podobnie jak to czyni ustawodawca w odniesieniu do Svalbardu, przy czym rozwiązania zawarte w Lov om miljøvern på Svalbard koncentrują się na minimalizacji wpływu człowieka na środowisko naturalne i dziedzictwo kulturowe archipelagu, dając wyraźny priorytet ochronie środowiska w sytuacjach spornych lub wątpliwych.

W szczególności sposób znaczenie tej hierarchii celów podkreślił norweski Sąd Najwyższy w przełomowym wyroku z 17 grudnia 2008 r., który zapadł w sprawie Plexus Investments USA Inc. (dalej jako Plexus

60 Tamże, s. XIV.

61 Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej z 13 grudnia 2007 r. – wersja skonsolidowana, Dz. Urz. UE C 202 z 7.06.2016 r., s. 47–360.

62 Dyrektywa 2004/35 WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 21 kwietnia 2004 r. w sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania i zaradzania szkodom wyrządzonym środowisku naturalnemu, Dz. Urz. WE L 143 z 30.04.2004 r., s. 56–75.

63 The Recommendation on Guiding Principles concerning International Economic Aspects of Environmental Policies as adopted by the OECD Council on 26 May 1972 on the proposal of the Environment Policy Committee, <https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/4/4.en.pdf> [dostęp: 10.11.2025].

64 Zob. art. 1 Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/92/UE z 13 grudnia 2011 r. w sprawie oceny skutków wywieranych przez niektóre przedsięwzięcia publiczne i prywatne na środowisko, Dz. Urz. UE L 26 z 28.01.2012 r., s. 1–21.

65 Dyrektywa Rady z 27 czerwca 1985 r. w sprawie oceny skutków wywieranych przez niektóre przedsięwzięcia publiczne i prywatne na środowisko naturalne 85/337/EWG, Dz. Urz. WE L 175 z 5.07.1985 r., s. 40–48.

66 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/75/UE z 24 listopada 2010 r. w sprawie emisji przemysłowych (zintegrowane zapobieganie zanieczyszczeniom i ich kontrola), Dz. Urz. UE L 334 z 17.12.2010 r., s. 17–119.

67 Dyrektywa Rady 96/61/WE z 24 września 1996 r. dotycząca zintegrowanego zapobiegania zanieczyszczeniom i ich kontroli, Dz. Urz. WE L 257 z 10.10.1996 r., s. 26–40; Dyrektywa Rady 96/61 WE została uchylona przez Dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/1/WE z 15 stycznia 2008 r. dotyczącą zintegrowanego zapobiegania zanieczyszczeniom i ich kontroli, Dz. Urz. WE L 24 z 29.01.2008 r.; obecnie obowiązuje Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/75/UE z 24 listopada 2010 r. w sprawie emisji przemysłowych (zintegrowane zapobieganie zanieczyszczeniom i ich kontrola), Dz. Urz. UE L 334 z 17.12.2010 r., s. 17–119.

Investments) przeciwko Norwegii, reprezentowanej przez Ministerstwo Środowiska⁶⁸. Spółka ta wystąpiła przeciwko Norwegii z roszczeniem odszkodowawczym w związku z ustanowieniem na Svalbardzie rezerwatu przyrody Hopen, obejmującym teren, na którym Plexus Investments miał przyznane koncesje górnicze (*utmål*), dające pierwszeństwo w uzyskaniu pozwolenia na wydobycie ropy czy gazu⁶⁹. Spółka argumentowała, że państwo powinno ponieść odpowiedzialność za szkody poniesione przez inwestora w następstwie utworzenia rezerwatu przyrody, przy czym strona skarżąca podkreślała, że odpowiedzialność odszkodowawcza Norwegii opiera się na dwóch odrębnych podstawach – art. 7 ust. 2 traktatu spitzbergeńskiego, który mówi o konieczności zapłaty odszkodowania w przypadku wywłaszczenia oraz art. 1 Protokołu nr 1 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, chroniącego prawo własności⁷⁰. W przedstawianym uzasadnieniu inwestor podkreślał m.in., że choć traktat nie wyraża wprost zasady, że obywatele państw będących stronami mogą bezpośrednio dochodzić praw, które z niego wynikają, to jednak prawo norweskie powinno być interpretowane w zgodzie z zobowiązaniami międzynarodowymi oraz uwzględnieniem celu traktatu, który przyjęto także po to, by obywatele państw-stron mogli realizować przedsięwzięcia gospodarcze bez ryzyka utraty wykonanej pracy i jej owoców. Spółka argumentowała także, że przysługujące jej prawa wynikające z posiadanych *utmål* mają charakter majątkowy i są chronione na mocy art. 1 Protokołu nr 1⁷¹.

Przepis ten wyraża trzy zasady – pierwszą, która dotyczy poszanowania mienia; drugą, która dopuszcza możliwość pozbawienia mienia przy spełnieniu określonych warunków; oraz trzecią, która uprawnia państwo do kontrolowania (uregulowania) sposobu korzystania z własności z uwagi na potrzebę uwzględnienia interesu powszechnego⁷². W komentowanej sprawie inwestor podkreślał, że sytuacja, w której się znalazł, wpisuje się w drugą z wymienionych reguł, co oznacza, że spółka pozbawiona możliwości korzystania z przysługującego jej prawa majątkowego powinna otrzymać odszkodowanie⁷³.

Z argumentacją taką nie zgadzała się strona pozwana, która podnosiła, że przywołany przez Plexus Investments art. 7 ust. 2 traktatu spitzbergeńskiego nie tworzy przepisu, który gwarantuje ochronę przed różnymi ograniczeniami z korzystania z prawa własności; dotyczy bowiem jedynie przypadków, w których dochodzi do wywłaszczenia, a sytuacja inwestora w żaden sposób do takich nie należy. Ponadto pozwani wskazywali, że komentowany akt prawny nie przewiduje regulacji, która umożliwiłaby bezpośrednio dochodzenie praw, które wynikają z traktatu, przez obywateli państw-stron⁷⁴. W odniesieniu do art. 1 Protokołu nr 1 strona pozwana podkreślała, że w analizowanej sytuacji decyzja o ustanowieniu rezerwatu nie pociągnęła za sobą konsekwencji w postaci przeniesienia praw spółki na państwo lub osoby trzecie (nie było więc wywłaszczenia). Jednocześnie – jak zaznaczono – fakt przyznania inwestorowi *utmål* nie może być utożsamiany z prawem do wydobycia z ewentualnego złoża, a sama spółka nie mogła oczekiwać, że będzie w stanie wykorzystać przyznane prawa, gdyż po pierwsze wiedziała, że władze norweskie planują objąć spory teren Hopen ochroną, po drugie – zasady ustanowione w Lov om miljøvern på Svalbard wskazują, że nie ma pewności co do tego, że władze wyraziłyby (wymaganą prawem na dalszym etapie) zgodę na prace wydobywcze⁷⁵.

Rozstrzygnięcie, które w komentowanej sprawie wydał norweski Sąd Najwyższy, podzielało w znacznym stopniu argumentację, którą przedstawiły sądy rejonowy i apelacyjny orzekające na wcześniejszym etapie postępowania. Oba sądy uznały, że państwo norweskie nie było zobowiązane do zapłaty odszkodowania. Jak jednak podkreślił w swoim wyroku Sąd Najwyższy, Lov om miljøvern på Svalbard, na którego podsta-

68 Wyrok Norges Høyesterett z 17 grudnia 2008 r., 2008/1008, *Plexus Investments USA, Inc. p. Staten*, HR-2008-02171-A, <https://www.domstol.no/globalassets/upload/hret/avgjorelser/2008/saknr2008-1008.pdf> [dostęp: 8.10.2025].

69 Tamże.

70 Protokół nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzony w Paryżu 20 marca 1952 r., Dz.U. 1995 Nr 36, poz. 175; wyrok Norges Høyesterett z 17 grudnia 2008 r., 2008/1008, *Plexus Investments USA, Inc. p. Staten*.

71 Wyrok Norges Høyesterett z 17 grudnia 2008 r., 2008/1008, *Plexus Investments USA, Inc. p. Staten*.

72 M.A. Nowicki, *Komentarz do Protokołu Nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, [w:] M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, LEX/el. 2025.

73 Wyrok Norges Høyesterett z 17 grudnia 2008 r., 2008/1008, *Plexus Investments USA, Inc. p. Staten*.

74 Tamże.

75 Tamże.

wie utworzono rezerwat Hopen, nie przewiduje jakichkolwiek rozwiązań gwarantujących odszkodowanie dla osób, którym ograniczono prawa własności czy prawa górnicze w następstwie utworzenia rezerwatu, i zabieg ten był celowym wyborem prawodawcy⁷⁶. Jednocześnie organ orzekający wskazał, że art. 7 ust. 2 traktatu spitzbergeńskiego nie odnosi się do innych (niż wyłączenie) ograniczeń w korzystaniu z prawa własności, co więcej – biorąc pod uwagę to, że traktat jest umową zawartą przez wiele państw – trudno byłoby przyjąć, że w umowie tego rodzaju jej sygnatariusze chcieliby uwzględnić konkretne rozwiązanie tego problemu, zważywszy na to, jak złożona jest to kwestia i jak różnorodnie jest ona interpretowana oraz regulowana w porządkach normatywnych poszczególnych państw⁷⁷. W komentowanej sprawie Sąd Najwyższy uznał także, że chociaż *utmål* legitymizuje pewien status prawny, to można mieć wątpliwości, czy jest prawem chronionym na gruncie art. 1 Protokołu nr 1. Niezależnie jednak od tego w ocenie organu rozstrzygającego w omawianej sprawie znaczenie miała trzecia (a nie druga – jak twierdził inwestor) zasada wyrażona w przywołanym przypisie, tj. kontrolowania (uregulowania) sposobu korzystania z własności z uwagi na potrzebę uwzględnienia interesu powszechnego (*kontrollregelen*)⁷⁸. W uzasadnieniu tego stwierdzenia Sąd Najwyższy argumentował, że choć przyznane koncesje straciły wartość, to nie doszło do przeniesienia prawa majątkowego na inny podmiot, a samo ustanowienie rezerwatu nie było „wymierzone” w jednego, konkretnego inwestora, lecz stanowiło fragment całościowego przedsięwzięcia mającego na celu ochronę przyrody, które dotknęło wiele innych podmiotów, także posiadających różne prawa⁷⁹. Jednocześnie – jak podkreślał organ rozstrzygający – zarówno traktat spitzbergeński, Lov om miljøvern på Svalbard, jak i inne akty prawne o charakterze międzynarodowym, których Norwegia jest stroną, podkreślają konieczność ochrony unikatowej przyrody Svalbardu, a na państwie tym ciążyą „zobowiązania prawne, moralne i polityczne dotyczące ochrony środowiska” archipelagu. Sam Sąd Najwyższy wskazał także, że z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wynika, że ochrona przyrody stanowi uzasadniony i bardzo ważny interes publiczny, a wcześniejsze wyroki wydawane przez norweski Sąd Najwyższy wielokrotnie dowiodły, że działania, które są zakazywane z uwagi na ochronę środowiska, ustępują „nie na rzecz innych interesów ekonomicznych, lecz w imię nadrzędnych interesów ochronnych, które są z nimi nie do pogodzenia”⁸⁰. W wydanym rozstrzygnięciu Sąd Najwyższy podkreślił także, że przyznane spółce prawa miały charakter ograniczony i warunkowy, a inwestor w praktyce nie mógł zasadnie oczekiwać, by prawa te umożliwiły dalsze działania wydobywcze na terenie Hopen. Jak argumentował sąd, już pod koniec 1998 r. Gubernator Svalbardu poinformował wszystkich posiadaczy koncesji na spornym terenie (w tym spółkę macierzystą strony skarżącej) o planach objęcia Hopen ochroną, następnie strona skarżąca była uczestnikiem prowadzonych w lipcu 2002 r. konsultacji w sprawie ustanowienia rezerwatu, a o przyznanie pierwszych *utmål* wystąpiła dopiero w sierpniu 2002 r. Koncesje przyznano we wrześniu 2003 r., a trzy dni po tej decyzji Hopen zostało objęte ochroną jako rezerwat przyrody⁸¹. Norweski Sąd Najwyższy podkreślał również, że kwestie związane z tym, czy podmiot, który nabywa określone prawo, mógł wiedzieć (lub powinien był), że napotka ograniczenia w jego realizacji z powodu planów ustawodawcy, przewidujących np. ochronę, były już analizowane przez Europejski Trybunał Praw Człowieka jako ważny czynnik w ocenie tego, czy ingerencja państwa w prawo nie była nieproporcjonalna. W podsumowaniu swoich rozważań organ orzekający podniósł także dwie inne kwestie. Po pierwsze – wskazał, że zgodnie z norweską Ustawą o wyłączeniu⁸² odszkodowanie nie przysługuje za stratę będącą konsekwencją działań, które utrudniają wprowadzenie ochrony przyrody lub wręcz to uniemożliwiają⁸³. Po drugie zaś – Sąd Najwyższy podzielił

76 Tamże.

77 Tamże.

78 Tamże.

79 Tamże.

80 Tamże.

81 Tamże.

82 Lov om urreigning av fast eigedom (oreigningslova) z dnia 23 października 1959 r., LOV-1959-10-23-3, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1959-10-23-3?q=oreigningsloven> [dostęp: 8.10.2025].

83 Wyrok Norges Høyesterett z 17 grudnia 2008 r., 2008/1008, *Plexus Investments USA, Inc. p. Staten*.

argument przedstawiony przez stronę pozwaną, że nawet gdyby nie doszło do utworzenia na terenie Hopen rezerwatu, to władze i tak nie wydałyby inwestorowi pozwolenia na dalsze prace wydobywcze, wymaganego w oparciu o § 57 Lov om miljøvern på Svalbard, właśnie z uwagi na cel tej ustawy. Cel ten eksponuje, jak istotne są kwestie ochrony środowiska na Svalbardzie, a ich znaczenie podkreśla nie tylko sama ustawa, lecz także wiodące cele i założenia samej polityki środowiskowej realizowanej w archipelagu, w których jasno wskazano, że w przypadku konfliktu interesów priorytet zyskują te związane z ochroną środowiska⁸⁴. Analizowane rozstrzygnięcie Sądu Najwyższego wraz z aksjologią przyjętą w Lov om miljøvern på Svalbard, którą odzwierciedlają m.in. omówione wcześniej zasady, potwierdzają, że w sytuacjach spornych to właśnie ochronie unikalnej przyrody archipelagu nadawany jest najwyższy priorytet, a Norwegia ma nie tylko prawny, lecz także polityczny i moralny obowiązek dbać o zachowanie wyjątkowego środowiska Svalbardu, będącego „jednym z ostatnich obszarów dzikiej przyrody w Europie”⁸⁵.

5. Przepęstwa przeciwko środowisku w archipelagu

Choć koncepcja ochrony przyrody przyjęta w Lov om miljøvern på Svalbard przewiduje różne, stopniowalne pod względem dolegliwości i charakteru formy reakcji prawnej na fakt naruszenia przepisów ustawy (lub regulacji zawartych w aktach prawnych niższego rzędu wydanych na jej podstawie), to ustawodawca dopuszcza także możliwość wymierzenia grzywny lub nawet kary pozbawienia wolności. Do zachowań zabronionych na gruncie Lov om miljøvern på Svalbard należą m.in. naruszenie zakazu niepokojenia i wabienia niedźwiedzi polarnych (art. 30a), naruszenie zakazu polowania/łapania zwierząt/uszkodzania gniazd, jaj, legowisk (art. 30), naruszenie zakazu ruchu pojazdem mechanicznym na terenach chronionych (art. 42), naruszenie zakazu uwalniania do środowiska substancji toksycznych (art. 66), złamanie zakazu odprowadzania odpadów (ścieków) ze statków do morza (art. 67) czy naruszenie zakazu wykorzystania ciężkiego oleju opałowego podczas żeglugi (art. 82a Lov om miljøvern på Svalbard).

Jak sygnalizowano we wcześniejszych rozważaniach, na podstawie Lom om Svalbard w archipelagu stosuje się norweskie prawo karne, co wpływa także na kwestie proceduralne związane z rejestracją przestępstw dla celów statystycznych. W archipelagu uwzględnia się bowiem zasady rejestracji stosowane w kontynentalnej części Norwegii, w tym podział przestępstw na dziewięć głównych grup rejestrowych, które obejmują⁸⁶: 1. kradzież mienia⁸⁷; 2. inne przestępstwa, w których sprawca dąży do uzyskania korzyści majątkowej (w tym przestępstwa gospodarcze)⁸⁸; 3. zniszczenie mienia (w tym także nieruchomości, np. budynku)⁸⁹; 4. przemoc i znęcanie⁹⁰; 5. przestępstwa seksualne⁹¹; 6. przestępstwa związane ze stosowaniem środków odurzających lub użyciem alkoholu (w tym prowadzenie pojazdu pod wpływem alkoholu, a także inne przestępstwa, m.in. narkotykowe, stypizowane w Ustawie z dnia 2 czerwca 1989 r. – Lov om omsetning av alkoholholdig drikk m.v.)⁹²; 7. przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu⁹³; 8. przestępstwa drogowe (bez czynów stypizowanych w odrębnej ustawie – Lov om vegtrafikk⁹⁴, karanych grzywną, pla-

84 Tamże.

85 Tamże.

86 Opis i tłumaczenie grup rejestrowych po raz pierwszy podano w K. Witkowska-Rozpara, *Gdy populacja...*, s. 298–299; *Standard for lovbruddstyper*, <https://www.ssb.no/klass/klassifikasjon/146> [dostęp: 10.10.2025].

87 *Standard for lovbruddstyper...*, dz. cyt.

88 Tamże.

89 Tamże.

90 Tamże.

91 Tamże.

92 Lov om omsetning av alkoholholdig drikk m.v. z dnia 2 czerwca 1989 r., LOV-1989-06-02-27, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1989-06-02-27> [dostęp: 10.10.2025].

93 *Standard for lovbruddstyper...*, dz. cyt.

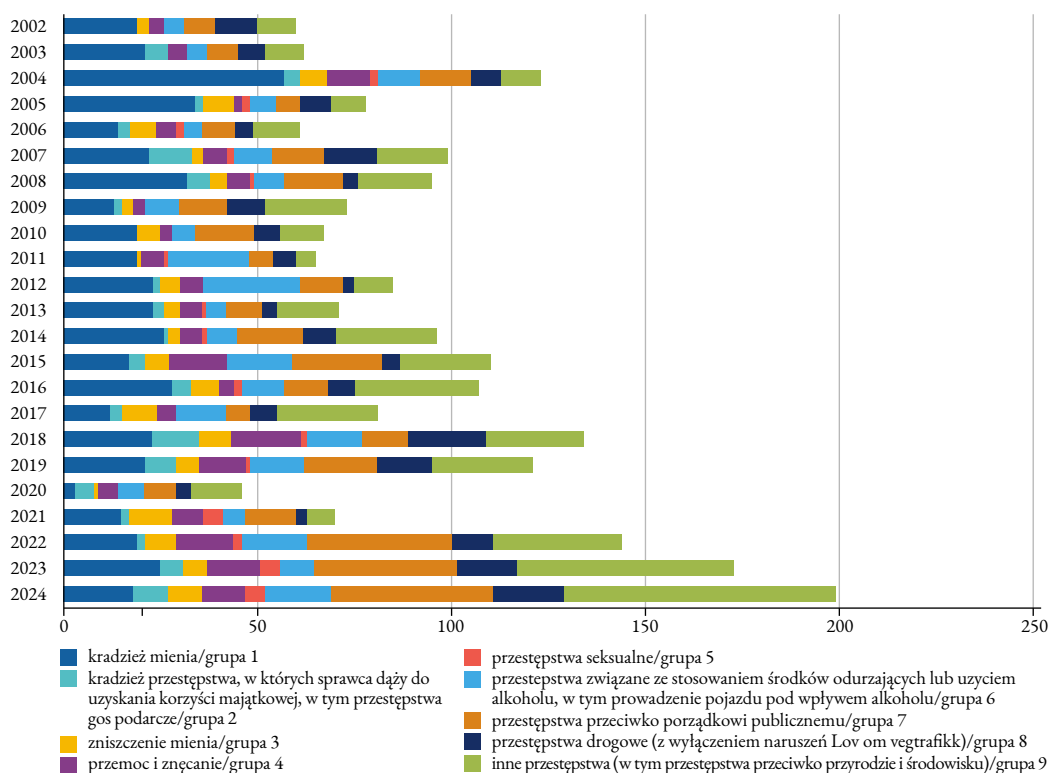
94 Tamże.

95 Lov om vegtrafikk z dnia 18 czerwca 1965 r., LOV-1965-06-18-4, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1965-06-18-4?q=vegtrafikkloven> [dostęp: 10.10.2025].

coną z reguły na miejscu zdarzenia) oraz 9. inne przestępstwa⁹⁶. To właśnie w ostatniej z wymienionych grup znajdują się przede wszystkim przestępstwa przeciwko przyrodzie i środowisku, w tym zatrucia jako poważne zagrożenia dla zdrowia publicznego, przestępstwa związane z polowaniem i rybołówstwem czy inne poważne przestępstwa przeciwko środowisku. Warto jednak zaznaczyć, że w grupie tej uwzględnia się także m.in. zachowania naruszające przepisy dotyczące środowiska pracy⁹⁷.

Zwalczanie przestępstw środowiskowych jest jednym z priorytetów Gubernatora Svalbardu, przy czym w archipelagu duży nacisk kładzie się także na działania prewencyjne, realizowane w terenie, mające zapobiegać tego rodzaju naruszeniom⁹⁸. Mimo tego czyny zabronione przeciwko środowisku zajmują istotne miejsce w strukturze popełnianych w archipelagu przestępstw, co w pewnym sensie nie zaskakuje, biorąc pod uwagę to, jak rozbudowana pod względem normatywnym jest sieć przepisów ukierunkowanych na ochronę przyrody Svalbardu i tym samym jak poszerzony jest zakres kryminalizacji⁹⁹. Udział przestępstw środowiskowych w strukturze ogółem popełnianych w archipelagu czynów zabronionych zaprezentowano na wykresie nr 1.

Wykres 1. Przestępstwa popełnione w archipelagu arktycznym Svalbard w latach 2002–2024 (dane w liczbach bezwzględnych)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych opublikowanych w serwisie internetowym Statistisk sentralbyrå, udostępniającym zbiory danych opracowane przez norweski Urząd Statystyczny. Tabela 09408: *Lovbrudd etterforsket, etter lovbruddsgruppe og politidistrikt (og lovbruddskategori -2014). Absolutte tall og oppklaringsprosent 2002–2024*, <https://www.ssb.no/statbank/table/09408/> [dostęp: 10.10.2025].

96 *Standard for lovbruddstyper...*, dz. cyt.

97 Tamże.

98 *Etterforskning og straffesaksbehandling*, <https://www.sysselmereren.no/nb/om-sysselmereren/politi/etterforskning-og-straffesaksbehandling/> [dostęp: 10.10.2025].

99 K. Witkowska-Rozpara, *Gdy populacja...*, s. 306–307.

Jak widać, ogólna liczba popełnianych w archipelagu w ostatnich latach przestępstw wzrasta, choć nadal wartość ta nie jest znaczna. W okresie objętym analizą, a więc na przestrzeni 22 lat, nie zdarzyło się, by w skali roku w archipelagu popełniono więcej niż 200 przestępstw¹⁰⁰; w okresie między 2005 a 2014 r. liczba ta nie przekraczała nawet 100. W porównaniu ze strukturą przestępczości popełnianej w Norwegii (całościowo), którą charakteryzuje niezwykle wręcz stabilność, liczba przestępstw popełnianych w samym archipelagu zmienia się dość dynamicznie, a udział procentowy poszczególnych kategorii czynów różni się¹⁰¹. Jednak gdy przyjrzymy się przestępczości przeciwko środowisku, tym, co zwraca uwagę, jest fakt, że od 2014 r. przestępstw z tej grupy (z wyjątkiem 2021 r., w którym wprowadzono z uwagi na pandemię COVID-19 znaczne ograniczenia w podróżowaniu na Svalbard) jest najwięcej. Biorąc pod uwagę sygnalizowany wcześniej poszerzony zakres kryminalizacji, jak również prowadzone, zwłaszcza w ostatnich latach, przez Gubernatora archipelagu działania terenowe, które choć – jak podkreślają urzędnicy – mają na celu przede wszystkim prewencję, to jednak same w sobie na skutek realizowanych kontroli ujawniają naruszenia w terenie – ten ogólny trend nie zaskakuje. Gdy zaś dodatkowo uwzględnimy fakt, że w ostatnich latach na Svalbardzie odnotowano rekordowy wzrost turystyki oraz powiązany z tym ponad 90-procentowy wzrost obrotów związanych z tym sektorem¹⁰², można jedynie zadać pytanie o to, jak kształtować dalszą prawną (w tym prawnokarną) ochronę wyjątkowej przyrody archipelagu oraz jakie są skuteczne sposoby jej egzekwowania.

6. Rozkwit „kultury aneksji” i jej konsekwencje

Postawione wyżej pytanie staje się szczególnie aktualne w obliczu odnotowanych na Svalbardzie w ostatnim czasie niepokojących trendów.

Pierwszy z nich wiąże się z postępującymi na świecie, a widocznymi w szczególności sposób w Arktyce zmianami klimatycznymi. Badaczki i badacze wskazują, że Arktyka ociepla się szybciej niż jakikolwiek inny obszar na świecie, a północna część Morza Barentsa, w tym także archipelag Svalbard, rejestruje nie tylko najszybszy wzrost temperatury w obszarze okołobiegunowym, lecz także to właśnie w tych rejonach odnotowuje się największą utratę lodu morskiego¹⁰³. Te charakterystyczne, zwłaszcza dla Svalbardu, zjawiska wynikające ze zmian klimatycznych powodują, że zarówno przyroda archipelagu, jak i powiązane z nią ściśle dziedzictwo kulturowe Svalbardu stają się coraz bardziej narażone, a napięcia te potęguje także coraz szersza obecność i coraz bardziej inwazyjna działalność człowieka. Paradoksalnie – malejąca pokrywa lodu morskiego powoduje, że coraz większy rejon wybrzeża Svalbardu i wód morskich stają się dostępne przez dłuższy czas w roku, co generuje ryzyko dalszych wzrostów aktywności człowieka w tej części Arktyki – zarówno w obszarze rybołówstwa, jak i turystyki rejsowej, wywierających jeszcze silniejszą presję na unikatową przyrodę archipelagu¹⁰⁴.

Po drugie – notowany w ostatnich latach wzrost ruchu turystycznego na Svalbardzie wpisuje się w pewnym stopniu w charakterystyczną dla archipelagu kulturę aneksji¹⁰⁵. Pojęcie to odzwierciedla pewien model ekspansji człowieka na terenach arktycznych, dostrzegany i analizowany przez badaczki i badaczy

100 Przy populacji wynoszącej w latach 2021–2025 ok. 2,5 tys. osób; w latach wcześniejszych populacja mieszkańców archipelagu była mniej liczna (między 2 a 2,3 tys. osób), zob. *Befolkningen på Svalbard*, dane statystyczne opublikowane w serwisie internetowym Statistisk sentralbyrå, udostępniającym zbiory danych opracowane przez norweski Urząd Statystyczny – *Tabela 07429: Folkemengde 1. januar (H1)/1. juli (H2) i Longyearbyen og Ny-Ålesund, etter kjønn og alder 2009H1–2025H2*, <https://www.ssb.no/statbank/table/07429> [dostęp: 10.10.2025].

101 K. Witkowska-Rozpara, *Gdy populacja...*, s. 306–307.

102 M. Sandberg, M. Siegel, *Omsetningen på Svalbard forsetter å øke*, <https://www.ssb.no/virksomheter-foretak-og-regnskap/virksomheter-og-foretak/statistikk/naeringer-pa-svalbard/artikler/omsetningen-pa-svalbard-forsetter-a-oke> [dostęp: 10.10.2025].

103 S. Descamps, J. Aars, E. Fuglei, K.M. Kovacs, C. Lydersen, O. Pavlova, Å.Ø. Pedersen, V. Ravolainen, H. Strøm, *Climate Change Impacts on Wildlife in a High Arctic Archipelago – Svalbard, Norway*, „Global Change Biology” 2017, nr 23, s. 490.

104 *OECD Environmental Performance Reviews: Norway 2022*, OECD Publishing, Paryż 2022, s. 103.

105 M.A. Hauan, *Svalbards norske befolkning*, [w:] M. Ruud, H. Margrethe (red.), *Svalbard – del av Norge siden 1925*, Justis- og beredskapsdepartementet, Oslo 2025, s. 37.

zajmujących się historią i rozwojem Svalbardu. Taką właśnie kulturę „uprawiano” w archipelagu od momentu odkrycia jego cennych zasobów¹⁰⁶. Działalność łowiecka eksploatowała zasoby lądowe i morskie Svalbardu, ustępując z czasem – tj. wraz z odkryciem złóż węgla w archipelagu – działalności wydobywczej. Jak stwierdza M.A. Hauan, gdy polowania na lądzie spadły, zintensyfikowały się „polowania” na zasoby geologiczne, a wraz z tymi ostatnimi rozpoczęła się „walka o ziemię”, paradoksalnie prowadząc do rozkwitu kultury aneksji na ziemi wcześniej uznawanej za *terra nullius* – ziemię niczyją, która nie znała prawa własności ani też nie miała ludności rdzennej¹⁰⁷. Współcześnie, gdy na Svalbardzie zakończono wydobywanie węgla kamiennego, jednym z głównych obszarów działalności w archipelagu stała się turystyka, obok aktywności związanej z prowadzeniem badań naukowych czy edukacją w zakresie szkolnictwa wyższego¹⁰⁸. Od kilku lat na Svalbard przybywa ponad 100 tys. turystów rocznie¹⁰⁹ – „polujących” na wrażenia, przygodę, możliwość obcowania z dziką naturą – a popyt na usługi turystyczne systematycznie wzrasta, co nie pozostaje bez wpływu na unikalną przyrodę archipelagu.

Po trzecie – obserwowana na Svalbardzie kultura aneksji pokazała, jak z upływem czasu zmieniają się wzorce zachowań człowieka w Arktyce. Katalog ten staje się coraz bardziej zróżnicowany – od polowań na wieloryby czy niedźwiedzie polarne, przez eksploatację zasobów górniczych, do gwałtownego rozwoju turystyki. Jednak następujące w nim zmiany są niepokojące, ponieważ mimo wzrastającej świadomości w zakresie potrzeby ochrony unikatowej przyrody archipelagu niektóre z aktywności ludzkich stają się coraz bardziej uciążliwe, nieostrożne, ryzykowne czy po prostu lekkomyślne, generując coraz większą presję na środowisko. Sprawcami tych zachowań są nie tylko turyści¹¹⁰. W 2022 r. zachowania polegającego na celowym niepokojeniu, wabieniu niedźwiedzia polarnego po to, by umożliwić grupie kajakarzy „ciekawsze doznania” w ramach obcowania z przyrodą Svalbardu, dopuścił się profesjonalny przewodnik turystyczny¹¹¹. Dwa lata później naruszenia tego samego zakazu wyrażonego w art. 30 Lov om Svalbard dopuściło się dwóch innych przewodników turystycznych, którzy pływając na pontonach wraz z grupą turystyczną, celowo skierowali się w stronę żerującej na lądzie samicy niedźwiedzia polarnego i jej młodych, doprowadzając do spłoszenia zwierząt i ich ucieczki¹¹². Mimo wysokich grzywnien nakładanych w tego typu przypadkach (w opisywanych sytuacjach – po 20 tys. koron norweskich) zachowania tego rodzaju stają się coraz częstsze, a tym, co niepokoi w szczególności sposób, jest fakt, że dopuszczają się ich osoby, które – jako profesjonalisci obsługujący ruch turystyczny – z założenia znają (a przynajmniej znać powinny) obowiązujące na Svalbardzie przepisy, w tym te dotyczące ochrony przyrody. Coraz bardziej nieostrożnych zachowań dopuszczają się także przybywający do archipelagu turyści. W 2024 r. jeden z odpoczywających w archipelagu turystów został ukarany grzywną w wysokości 12,5 tys. koron norweskich za zachowanie, które stanowiło naruszenie § 73 ust. 2 Lov om Svalbard, wyrażającego zasadę, że cały ruch na Svalbardzie musi się odbywać w sposób, który nie powoduje szkód, zanieczyszczeń albo żadnej innej degradacji w środowisku naturalnym lub dziedzictwie kulturowym ani też nie wywołuje niepotrzebnych zakłóceń/niepokojenia zwierząt lub ludzi¹¹³. Ukarany turysta wspiął się na krę lodową, na której przebywał mors, następnie podszedł bardzo blisko zwierzęcia, co spowodowało jego zaniepokojenie, spłoszenie i ucieczkę. Warto dodać, że „odważny” turysta zrealizował swoje przedsięwzięcie przy świadkach, prawdopodobnie nie zdając sobie sprawy z tego, że sytuacja, do której doszło, stwarzała bardzo poważne zagrożenie zarówno dla niego, jak i obecnych na miejscu innych osób¹¹⁴.

106 Tamże.

107 Tamże.

108 OECD Environmental..., s. 49, 103.

109 Tamże, s. 103.

110 K. Witkowska-Rozpara, *Environmental Crime...*, s. 353.

111 *20.000 i bot for å forstyrre isbjørn*, <https://www.sysselmesteren.no/nyheter/2022/08/20.000-i-bot-for-a-forstyrre-isbjorn/> [dostęp: 10.10.2025]; K. Witkowska-Rozpara, *Environmental Crime...*, s. 353.

112 *Forelegg for å ha forstyrret isbjørn*, <https://www.sysselmesteren.no/nb/nyheter/2024/07/forelegg-for-a-ha-forstyrret-isbjorn/> [dostęp: 10.10.2025].

113 *Forelegg for å ha forstyrret hvalross 2024*, <https://www.sysselmesteren.no/nb/nyheter/2024/04/forelegg-for-a-ha-forstyrret-hvalross/> [dostęp: 10.10.2025]; K. Witkowska-Rozpara, *Environmental Crime...*, s. 353; zob. § 73 ust. 2 Lom om Svalbard.

114 *Forelegg for å ha forstyrret hvalross...*, dz. cyt.

Opisane wyżej trzy niepokojące trendy prowadzą do czwartego, który wiąże się z obowiązującym w archipelagu prawem mającym – jak wielokrotnie podkreślano – chronić unikatową przyrodę tego miejsca. Zmiany klimatyczne, wzrost turystyki oraz nowe wzorce zachowania człowieka spowodowały konieczność przystosowania rozwiązań normatywnych przyjętych na Svalbardzie do nowej sytuacji. Ruch taki nie zaskakuje, zwłaszcza że od momentu uchwalenia Lov om Svalbard upłynęło niemal ćwierć wieku. Odpowiedzią na większość wyzwań w zakresie potrzeby wzmocnienia ochrony środowiska archipelagu była sygnalizowana już wcześniej nowelizacja ustawy, która weszła w życie w 2025 r. Jednak prace przygotowawcze, które poprzedziły jej uchwalenie, ujawniły wiele nowych napięć, które wywołują kwestie środowiskowe na Svalbardzie. Część z nich wynika – jak się wydaje – z niezrozumienia specyfiki miejsca, którego ochronie nowe prawo ma służyć. Jak wskazują J. Wilder i inni, którzy analizowali przyczyny ataków niedźwiedzi polarnych na ludzi, w Arktyce to człowiek jest intruzem w naturalnym środowisku tych drapieżników¹¹⁵. O fakcie tym część osób przybywających na Svalbard zdaje się zapominać. Na problem konfrontacji między ludźmi a niedźwiedziami polarnymi zwracała także uwagę Kjerstin Askholt, gubernator Svalbardu w latach 2015–2021, która analizując przypadki, w których doszło do zastrzelenia zwierzęcia, wprost podkreślała, że w wielu sytuacjach takiego rozwiązania można byłoby uniknąć, gdyby ludzie zachowali więcej ostrożności¹¹⁶. Uchwalone w ostatnim czasie nowelizacje mają na celu zwiększenie bezpieczeństwa zwierząt, a także ludzi, by – jak podkreśla K. Askholt – stworzyć, we współpracy z branżą turystyczną, „najlepsze i najbezpieczniejsze środowisko, w którym turyści mogą cieszyć się widokiem niedźwiedzi polarnych przez dobre lornetki z bezpiecznej odległości”¹¹⁷. Perspektywa ta wydaje się jednak trudna do zaakceptowania przez przedstawicieli firm świadczących usługi turystyczne w archipelagu, zwłaszcza że nowelizacja Lov om Svalbard, która obowiązuje od 2025 r., wprowadziła znaczne ograniczenia w ruchu turystycznym w archipelagu i nałożyła zarówno na turystów, jak i touroperatorów liczne nowe obowiązki. Ci ostatni zresztą zarzucają władzom norweskim, że proces konsultowania zmian w ustawie nie był przeprowadzony prawidłowo i cechował go pośpiech, dodając także, że do rozmów nie zaproszono przedstawicieli wielu kluczowych dla turystyki na Svalbardzie firm, a zgłaszane przez uczestników konsultacji uwagi były pomijane nawet wtedy, gdy uznawano je za niebudzące kontrowersji¹¹⁸. Na długofalowe skutki przyjęcia nowelizacji wraz z ich oceną należy jeszcze poczekać, jednak wprowadzone w ostatnim czasie ograniczenia i zakazy aktualizują pytanie o to, jakie są prawne, w tym prawnokarne, efektywne sposoby ochrony środowiska archipelagu. Bez wątpienia zmiany normatywne były konieczne. Powstaje jednak pytanie, czy przyczynią się one do zmiany praktyki, a w konsekwencji zmiany myślenia o prawie – nie jako przeszkodzie na drodze do eksploracji unikatowej przyrody archipelagu, ale narzędziu, które tę eksplorację z sposób bezpieczny i nieinwazyjny umożliwi.

7. Podsumowanie

Archipelag arktyczny Svalbard to miejsce, w którym „spotykają się” unikatowe zasoby naturalne, specyficzne (i kwestionowane przez niektórych) rozwiązania normatywne oraz różnorodna, także pod względem reprezentowanych interesów, populacja. Jest to zatem obszar z założenia narażony na różnego rodzaju konflikty, a postępujące zmiany klimatyczne zwiększają jedynie prawdopodobieństwo ich wystąpienia lub eskalacji¹¹⁹. Zarządzanie archipelagiem stanowi złożony proces, którego celem ma być troska o zachowanie niemal dziewiczej przyrody Svalbardu oraz jego własnego, choć często wymykającego się standardowym ramom definicyjnym dziedzictwa kulturowego. W procesie tym uwzględnić należy wiele czynników, a troska

115 J.M. Wilder, D. Vongraven, T. Atwood, B. Hansen, A. Jessen, A. Kochnev, G. York, R. Vallender, D. Hedman, M. Gibbons, *Polar Bear Attacks on Humans: Implications of a Changing Climate*, „Wildlife Society Bulletin” 2017, t. 41, nr 3, s. 540.

116 K. Askholt, *Om polititjeneste, redning og beredskap i Norges nordligste region*, [w:] M. Ruud, H. Margrethe (red.), *Svalbard – del av Norge siden 1925*, Justis- og beredskapsdepartementet, Oslo 2025, s. 93.

117 Tamże, s. 94.

118 K. Løseth, H. Dannevig, A.G. Sveinsdóttir, G.K. Hovelsrud, R. Schlegel, S. Descamps, *Putting Brakes on Expedition Cruise Tourism in Svalbard: Exercising Power at the Expense of Legitimacy?*, „Polar Geography” 2025, t. 48, nr 4, s. 287–288.

119 J. Ash, *Svalbard and Conflict Management in a Changing Climate: A Risk Based Approach*, „Nordlit” 2020, nr 45, s. 74.

o zachowanie właściwej proporcji między potrzebami przyrody i potrzebami człowieka, a zwłaszcza tymi o charakterze biznesowym, stanowi nierzadko wyjątkowo trudne wyzwanie.

Przyjęty na Svalbardzie złożony model ochrony przyrody i dziedzictwa kulturowego archipelagu od niemal ćwierć wieku opiera się na zaaprobowanej przez ustawodawcę aksjologii, która to właśnie celom związanym z ochroną środowiska daje najwyższy priorytet. Potwierdzają to nie tylko obowiązujące w archipelagu, osadzone w standardach międzynarodowych, w tym unijnych, zasady procedowania w sprawach, w których stosuje się przepisy Lov om miljøvern på Svalbard, lecz także złożona, łącząca w sobie różne formy odpowiedzialności prawnej koncepcja ochrony. Obowiązek podjęcia działań naprawczych, który spoczywa na każdej osobie, która wywarła wpływ na środowisko wraz z zobowiązaniem do przywrócenia (o ile to możliwe) stanu sprzed naruszenia, eksponują nadrzędny cel, którym jest ochrona przyrody i dziedzictwa kulturowego przed ingerencją człowieka, a w sytuacji, gdy już do niej dojdzie – przed skutkami tej ingerencji. I choć regulacje zawarte w Lov om miljøvern på Svalbard dopuszczają wymierzenie kary kryminalnej, w tym nawet kary pozbawienia wolności w przypadku nieumyślnego lub umyślnego naruszenia przepisów ustawy, przyjęty w archipelagu model ochrony – oprócz tego, że wpisuje się w koncepcję ochrony środowiska opartej na różnych rodzajach odpowiedzialności prawnej – zdaje się w istotnym stopniu wyrażać szeroko komentowane w kryminologii skandynawskiej, a przez to ostrożne podejście do operowania karą, której wymierzenie wcale nie musi oznaczać rozwiązania problemu¹²⁰.

Odnotowane w ostatnich latach na Svalbardzie niepokojące trendy, takie jak zmiany klimatyczne, w tym znaczna utrata lodu morskiego, a także zmiany we wzorcach zachowania człowieka, który mimo obowiązujących reguł coraz śmielej dopuszcza się zachowań naruszających te reguły, stawiając przyrodę oraz dziedzictwo archipelagu pod silną presją, zmuszają do poszukiwania nowych rozwiązań normatywnych stanowiących właściwą reakcję, a także długofalową odpowiedź na te wyzwania. Obostrzenia wprowadzone w 2025 r., które ograniczają ruch turystyczny, zwiększają ochronę zwierząt, ale jednocześnie poszerzają katalog zakazów i nakazów, mogą przyczynić się do osiągnięcia założonego przez ustawodawcę celu. Pytanie jednak, czy w najbliższej perspektywie nie spowodują odnotowanego w statystykach wzrostu naruszeń (także tych o charakterze kryminalnym) przepisów – tak samego Lov om miljøvern på Svalbard, jak aktów prawnych niższego rzędu wydanych na podstawie ustawy.

Jak sygnalizowano, Svalbard jest unikatowy pod wieloma względami – jest także „ofiarą” pewnego paradoksu, wynikającego z tego, że to właśnie gwałtowny wzrost turystyki, wywierający presję na przyrodę, w największym stopniu przyczynił się do „zasilenia” Funduszu Ochrony Środowiska Svalbardu (Svalbards miljøvernfond), z którego środki przeznacza się na działania mające na celu ochronę środowiska, w tym restytucję przyrody czy badania ukierunkowane na monitorowanie jej stanu¹²¹. Norwegia stara się zarządzać archipelagiem w nurcie zrównoważonego rozwoju, uwzględniając cele w zakresie ochrony przyrody i dziedzictwa kulturowego archipelagu oraz rozwoju turystyki na tym obszarze. Oba te cele są jasno nakreślone w realizowanej przez rząd norweski polityce – choć z różnych perspektyw: środowiskowej i społeczno-ekonomicznej, jednak w opozycji do Norwegii kontynentalnej – na Svalbardzie interesy związane z ochroną przyrody mają co do zasady priorytet nad interesami komercyjnymi, w tym działalnością turystyczną¹²². Powstaje jednak pytanie o to, jak długo jeszcze da się realizować w archipelagu politykę dającą pierwszeństwo celom środowiskowym w sytuacjach spornych i na ile prawo, w tym prawo karne, jest w stanie skutecznie sprostać kolejnym wyzwaniom, które w tym obszarze w przyszłości prawdopodobnie się pojawią.

120 M. Płatek, *Systemy...*, s. 38.

121 *Om svalbards miljøvernfond...*, dz. cyt.

122 G.K. Hovelsrud, J. Olsen, A.E. Nilsson, B. Kaltenborn, J. Lebel, *Managing Svalbard Tourism: Inconsistencies and Conflicts of Interest*, „Arctic Review on Law and Politics” 2024, t. 14, s. 99.

Bibliografia

Literatura

- Ash J., *Svalbard and Conflict Management in a Changing Climate: A Risk Based Approach*, „Nordlit” 2020, nr 45, s. 56–85.
- Askholt K., *Om polititjeneste, redning og beredskap i Norges nordligste region*, [w:] M. Ruud, H. Margrethe (red.), *Svalbard – del av Norge siden 1925*, Justis- og beredskapsdepartementet, Oslo 2025, s. 84–94.
- Barczak A., *Odpowiedzialność prawna w ochronie środowiska ze szczególnym uwzględnieniem odpowiedzialności karnej*, „Prawo w Działaniu” 2024, nr 59, s. 22–39.
- Bradford A., *The Brussels Effect: How the European Union Rules the World*, Oxford Academic, Nowy Jork 2020, <https://doi.org/10.1093/oso/9780190088583.001.0001>.
- Capelotti P.J., *The Svalbard Archipelago: American Military and Political Geographies of Spitsbergen and Other Norwegian Polar Territories, 1941–1950*, McFarland and Company, Jefferson 2000.
- Descamps S., Aars J., Fugle E., Kovacs, K.M., Lydersen C., Pavlova O., Pedersen Å.Ø., Ravolainen V., Strøm H., *Climate Change Impacts on Wildlife in a High Arctic Archipelago – Svalbard, Norway*, „Global Change Biology” 2017, nr 23, s. 490–502.
- Geiran H., *Kulturminner på Svalbard*, [w:] M. Ruud, H. Margrethe (red.), *Svalbard – del av Norge siden 1925*, Justis- og beredskapsdepartementet, Oslo 2025, s. 44–49.
- Hovelsrud G.K., Olsen J., Nilsson A.E., Kaltenborn B., Lebel J., *Managing Svalbard Tourism: Inconsistencies and Conflicts of Interest*, „Arctic Review on Law and Politics” 2024, t. 14, s. 86–106.
- Izdebski J., *Metody badań nauk społecznych w nauce prawa administracyjnego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2021, t. 81, nr 4, s. 25–38.
- Lang W., Wróblewski J., Zawadzki S., *Teoria państwa i prawa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979.
- Lorange Backer I., *Svalbardmiljøloven*, [w:] M. Ruud, H. Margrethe (red.), *Svalbard – del av Norge siden 1925*, Justis- og beredskapsdepartementet, Oslo 2025, s. 50–60.
- Lopez B., *Arktyczne marzenia*, Marginesy, Warszawa 2020.
- Løseth K., Dannevig H., Sveinsdóttir A.G., Hovelsrud G.K., Schlegel R., Descamps S., *Putting Brakes on Expedition Cruise Tourism in Svalbard: Exercising Power at the Expense of Legitimacy?*, „Polar Geography” 2025 t. 48, nr 4, 275–298.
- Nowicki M.A., *Komentarz do Protokołu Nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, [w:] M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, LEX/el. 2025.
- OECD Environmental Performance Reviews: Norway 2022*, OECD Publishing, Paryż 2022.
- Offerdal K., *The 1920 Svalbard Treaty*, [w:] H.A. Conley (red.), *History Lessons for the Arctic. What International Maritime Disputes Tell Us about a New Ocean*, Center for Strategic and International Studies, Rowman & Littlefield, Lanham 2016, s. 13–23.
- Plątek M., *Systemy penitencjarne państw skandynawskich*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007.
- Roberts P., Paglia E., *Science as National Belonging: The Construction of Svalbard as a Norwegian Space*, „Social Studies of Science” 2016, t. 46, nr 6, s. 894–911.
- Wilder J.M., Vongraven D., Atwood T., Hansen B., Jessen A., Kochnev A., York G., Vallender R., Hedman D., Gibbons M., *Polar Bear Attacks on Humans: Implications of a Changing Climate*, „Wildlife Society Bulletin” 2017, t. 41, nr 3, s. 537547.

Witkowska-Rozpara K., *Environmental Crime in the Arctic Archipelago of Svalbard: Insights from Statistical Trends and the 2025 Legal Amendment in Response to Climate Change and Technological Developments*, [w:] K. Jaishankar (red.), *International Conference on Law and Social Sciences – Conference Proceedings, International Institute of Justice and Police Sciences & South Asian Society of Criminology and Victimology*, Appa Education and Research Foundation, Bengaluru, Karnataka, Indie 2025, s. 349–356.

Witkowska-Rozpara K., *Gdy populacja niedźwiedzi polarnych przewyższa populację ludzi. Czyli o przestępczości w archipelagu Svalbard*, [w:] K. Buczkowski, P. Ostaszewski (red.), *Granice Prawa. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Siemaszki*, Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2020, s. 287–316.

Akty prawne

Lov om Svalbard z dnia 17 lipca 1925 r., LOV-1925-07-17-11, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1925-07-17-11> [dostęp: 6.10.2025].

Traktat angående Spitsbergen (Svalbardtraktaten) z 9 lutego 1920 r., LOV-1920-02-09, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1920-02-09?q=Svalbardtraktaten> [dostęp: 6.10.2025].

Protokół nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzony w Paryżu 20 marca 1952 r., Dz.U. 1995 Nr 36, poz. 175.

Lov om oreigning av fast egedom (oreigningslova) z dnia 23 października 1959 r., LOV-1959-10-23-3, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1959-10-23-3?q=oreigningsloven> [dostęp: 8.10.2025].

Lov om vegtrafikk z dnia 18 czerwca 1965 r., LOV-1965-06-18-4, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1965-06-18-4?q=vegtrafikkloven> [dostęp: 6.10.2025].

Agreement on the Conservation of Polar Bears z 15 listopada 1973 r., <https://polarbearagreement.org/resources/agreement/the-1973-agreement-on-the-conservation-of-polar-bears> [dostęp: 9.10.2025].

Dyrektywa Rady z 27 czerwca 1985 r. w sprawie oceny skutków wywieranych przez niektóre przedsięwzięcia publiczne i prywatne na środowisko naturalne 85/337/EWG, Dz. Urz. WE L 175 z 5.07.1985 r., s. 40–48.

Lov om omsetning av alkoholholdig drikk m.v. z dnia 2 czerwca 1989 r., LOV-1989-06-02-27, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1989-06-02-27> [dostęp: 10.10.2025].

Dyrektywa Rady 96/61/WE z 24 września 1996 r. dotycząca zintegrowanego zapobiegania zanieczyszczeniom i ich kontroli, Dz. Urz. WE L 257 z 10.10.1996 r., s. 26–40.

Lov om miljøvern på Svalbard (Svalbardmiljøloven) z dnia 15 czerwca 2001 r., LOV-2001-06-15-79, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2001-06-15-79> [dostęp: 6.10.2025].

Dyrektywa 2004/35 WE Parlamentu Europejskiego i Rady z 21 kwietnia 2004 r. w sprawie odpowiedzialności za środowisko w odniesieniu do zapobiegania i zaradzania szkodom wyrządzonym środowisku naturalnemu, Dz. Urz. WE L 143 z 30.04.2004 r., s. 56–75.

Lov om straff (straffeloven) z dnia 20 maja 2005 r., LOV-2005-05-20-28, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-05-20-28> [dostęp: 8.10.2025].

Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej z 13 grudnia 2007 r. – wersja skonsolidowana, Dz. Urz. UE C 202 z 7.06.2016 r., s. 47–360.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/1/WE z 15 stycznia 2008 r. dotycząca zintegrowanego zapobiegania zanieczyszczeniom i ich kontroli, Dz. U. WE L 24 z 29.01.2008 r.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/75/UE z 24 listopada 2010 r. w sprawie emisji przemysłowych (zintegrowane zapobieganie zanieczyszczeniom i ich kontrola), Dz. Urz. UE L 334 z 17.12.2010 r., s. 17–119.

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/92/UE z 13 grudnia 2011 r. w sprawie oceny skutków wywieranych przez niektóre przedsięwzięcia publiczne i prywatne na środowisko, Dz. Urz. UE L 26 z 28.01.2012 r., s. 1–21.

The Declaration of the Responsible Ministers of the Polar Bear Range States z 4 grudnia 2013 r., <https://polarbearagreement.org/resources/declaration/download> [dostęp: 9.10.2025].

Lov om endringer i svalbardmiljøloven (beskyttelse av sjøfugl og isbjørn, overtredelsesgebyr, opprydding m.m.) z dnia 7 czerwca 2024 r., LOV-2024-06-07-30, <https://lovdata.no/dokument/LTI/lov/2024-06-07-30> [dostęp: 9.10.2025].

Akty urzędowe

The Recommendation on Guiding Principles concerning International Economic Aspects of Environmental Policies as adopted by the OECD Council on 26 May 1972 on the proposal of the Environment Policy Committee, <https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/4/4.en.pdf> [dostęp: 10.11.2025].

Komunikat Spesialenheten for politisaker – Anmeldelse som gjelder isbjørnhendelser på Svalbard z 26 listopada 2021 r., Sak 664/20-123, <https://www.spesialenheten.no/avgjorelser/anmeldelse-som-gjelder-isbjornhendelser-pa-svalbard/> [dostęp: 8.10.2025].

Orzecznictwo

Wyrok Norges Høyesterett z 17 grudnia 2008 r., 2008/1008, *Plexus Investments USA, Inc. p. Staten*, HR-2008-02171-A, <https://www.domstol.no/globalassets/upload/hret/avgjorelser/2008/saknr2008-1008.pdf> [dostęp: 8.10.2025].

Netografia

07429: *Folkemengde 1. januar (H1)/1. juli (H2) i Longyearbyen og Ny-Ålesund, etter kjønn og alder 2009H1 – 2025H2*, <https://www.ssb.no/statbank/table/07429> [dostęp: 10.10.2025].

09408: *Lovbrudd etterforsket, etter lovbruddsgruppe og politidistrikt (og lovbruddskategori -2014). Absolutte tall og oppklaringsprosent 2002–2024*, <https://www.ssb.no/statbank/table/09408/> [dostęp: 10.10.2025].

20.000 i bot for å forstyrre isbjørn, <https://www.sysselmesteren.no/nyheter/2022/08/20.000-i-bot-for-a-forstyrre-isbjorn/> [dostęp: 10.10.2025].

Forelegg for å ha forstyrret hvalross 2024, <https://www.sysselmesteren.no/nb/nyheter/2024/04/forelegg-for-a-ha-forstyrret-hvalross> [dostęp: 10.10.2025].

Forelegg for å ha forstyrret isbjørn, <https://www.sysselmesteren.no/nb/nyheter/2024/07/forelegg-for-a-ha-forstyrret-isbjorn/> [dostęp: 10.10.2025].

Om svalbards miljøvernfond, <https://www.miljovernfondet.no/om-svalbards-miljovernfond> [dostęp: 8.10.2025].

Sandberg M., Siegel M., *Omsetningen på Svalbard forsetter å øke*, <https://www.ssb.no/virksomheter-foretak-og-regnskap/virksomheter-og-foretak/statistikk/naeringer-pa-svalbard/artikler/omsetningen-pa-svalbard-forsetter-a-oke> [dostęp: 10.10.2025].

Spesialenheten for politisaker, <https://www.spesialenheten.no/> [dostęp: 8.10.2025].

Standard for lovbruddstyper, <https://www.ssb.no/klass/klassifikasjoner/146> [dostęp: 10.10.2025].

HANDEL LUDŹMI JAKO WYZWANIE DLA SYSTEMU PRAWA KARNEGO I POLITYKI KRYMINALNEJ

Tomasz Ziemiak

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski,

Polska

ORCID: 0009-0002-3481-9332

e-mail: tomasz.ziemiak@uwm.edu.pl

Streszczenie:

Artykuł poświęcony jest problematyce handlu ludźmi, ze szczególnym uwzględnieniem pracy przymusowej i wykorzystywania seksualnego jako jednych z dominujących form tej przestępczości. Przedstawiono mechanizmy werbowania, zniewalania i eksploatacji ofiar, a także czynniki społeczne, ekonomiczne i geopolityczne sprzyjające temu zjawisku. Omówiono profil ofiar i sprawców, skalę zjawiska w Polsce oraz kierunki krajowej i międzynarodowej polityki przeciwdziałania. W opracowaniu uwzględniono najnowsze akty prawne, dane empiryczne oraz założenia Krajowego Planu Działań Przeciwko Handlowi Ludźmi na lata 2025–2027. Omówiono również klauzule niekaralności ofiar handlu ludźmi za czyny popełnione w wyniku ich wykorzystania w świetle prawa międzynarodowego i planowanych zmian w prawie polskim. Artykuł opiera się na analizie źródeł normatywnych, literatury przedmiotu i raportów, a także oficjalnych dokumentów strategicznych. Celem pracy jest ukazanie wielowymiarowości zjawiska handlu ludźmi oraz potrzeby koordynacji działań prewencyjnych i ścigania sprawców w warunkach transnarodowej przestępczości zorganizowanej.

Słowa kluczowe:

handel ludźmi, praca przymusowa, ofiara, przestępczość zorganizowana, przeciwdziałanie, Krajowy Plan Działań

Human trafficking as a challenge for the criminal justice system and criminal policy

Summary:

The article addresses the issue of human trafficking, with particular emphasis on forced labour and sexual exploitation in prostitution as its dominant forms recruitment methods, mechanisms of coercion and exploitation, as well as the social, economic, and geopolitical factors that contribute to this phenomenon. The paper discusses the profiles of victims and perpetrators, the power relations between them, the structure of the human trafficking „market”, and the issue of coercion vs. apparent voluntariness of victims. It also

examines the scale of the problem in Poland and the directions of national and international anti-trafficking policies, including an extended analysis of the National Action Plan against Human Trafficking for 2025–2027 (objectives, measures, coordination, funding, evaluation, implementation challenges). Furthermore, the principle of non-punishment of trafficking victims (for unlawful acts committed as a result of exploitation) is discussed in light of EU law and proposed changes in Polish law. The study incorporates the latest legal regulations case law, empirical data, and strategic documents. The analysis is based on normative acts, academic literature, and official reports. The aim of the article is to highlight the multidimensional nature of human trafficking and the necessity of coordinated prevention and prosecution efforts in the context of transnational organized crime.

Keywords:

human trafficking, forced labour, victim, organized crime, prevention, National Action Plan

1. Wstęp

Handel ludźmi, określane mianem współczesnego niewolnictwa, pozostaje jednym z najbardziej złożonych i naruszających prawa człowieka zjawisk przestępczych XXI w. Jest to przestępczość o charakterze transnarodowym, godząca w podstawowe prawa każdej jednostki do wolności osobistej, wolności od tortur, nieludzkiego i poniżającego traktowania, ochrony życia i zdrowia oraz prawa do prywatności. Pomimo wprowadzania do systemów prawnych regulacji mających na celu zapewnienie efektywnej kryminalizacji handlu ludźmi, a także pomimo implementacji instytucjonalnych rozwiązań wdrażanych zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym skala tej przestępczości wciąż rośnie.

W tym kontekście również Polska – będąca zarówno krajem pochodzenia, tranzytu, jak i celem ofiar¹ – mierzy się z wyzwaniami związanymi ze skutecznym zapobieganiem i zwalczaniem współczesnego niewolnictwa. Wzrost liczby przypadków handlu ludźmi obserwowany w ostatnich latach, zwłaszcza w związku z kryzysem migracyjnym i wojną w Ukrainie², ilustruje potrzebę stałej aktualizacji i weryfikacji działań podejmowanych przez instytucje publiczne, organizacje pozarządowe oraz system wymiaru sprawiedliwości.

2. Cele badawcze i metodologia

Celem opracowania jest przedstawienie skali i form współczesnego handlu ludźmi z uwzględnieniem danych empirycznych oraz najnowszych rozwiązań strategicznych, w tym Krajowego Planu Działań Przeciwko Handlowi Ludźmi na lata 2025–2027. Artykuł opiera się na analizie obowiązujących regulacji prawnych oraz literatury kryminologicznej, a także dokumentów rządowych i raportów międzynarodowych.

Praca wykorzystuje metodę dogmatyczno-prawną oraz analizę porównawczą i kryminologiczną. Dokonano przeglądu aktów prawnych (kodeks karny, dyrektywy UE, konwencje międzynarodowe). Przeanalizowano literaturę przedmiotu z zakresu kryminologii i prawa karnego, a także oficjalne dokumenty strategiczne (m.in. Krajowy Plan Działań, raporty MSWiA i organizacji międzynarodowych). Takie podejście pozwoliło na wieloaspektowe ujęcie problemu – od definicji prawnokarnej po kontekst społeczny i działania praktyczne w zwalczaniu handlu ludźmi.

3. Pojęcie handlu ludźmi i jego formy

1 *Handel ludźmi w Polsce – Raport 2023*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa 2024, s. 2–3.

2 Krajowy Plan Działań przeciwko Handlowi Ludźmi na lata 2025–2027, <https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/krajowy-plan-dzialan-przeciwko-handlowi-ludzmi-na-lata-20252027> [dostęp: 3.12.2025].

Prace nad obowiązującym kodeksem karnym, rozpoczęte w latach 90. XX w., początkowo nie obejmowały szerokiej refleksji nad problemem handlu ludźmi, mimo że zjawisko to już wtedy miało istotny wymiar społeczny³. Polska, będąc jednocześnie krajem pochodzenia, tranzytu i przeznaczenia ofiar⁴, zwróciła większą uwagę na ten problem dopiero po 1995 r., wraz z wdrażaniem międzynarodowego Programu Prewencji Handlu Kobietami w Europie Środkowo-Wschodniej, który zapoczątkował szerszą debatę publiczną na ten temat⁵. Przed nowelizacją kodeksu karnego w 2010 r. przestępstwo handel ludźmi było rozproszone w trzech przepisach, z których kluczowy – art. 253 § 1 k.k. – penalizował to przestępstwo bez względu na zgodę ofiary, lecz brakowało definicji legalnej. Prowadziło to do niejasności interpretacyjnych i krytyki ze strony doktryny oraz orzecznictwa sądowego⁶. Postulat wprowadzenia legalnej definicji handlu ludźmi pojawił się w doktrynie najpóźniej w 2005 r. Prowadzone przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości badania wskazywały jednoznacznie na potrzebę doprecyzowania tego pojęcia w kodeksie karnym, co uznawano za warunek skutecznego ścigania sprawców tego przestępstwa⁷.

Handel ludźmi należy rozumieć jako zjawisko, w którym człowiek staje się wykorzystany. Jest to współczesna forma niewolnictwa stanowiąca jedną z najcięższych zbrodni oraz rażące naruszenie praw człowieka. Po pierwsze, pozbawienie jednostki wolności, podporządkowanie jej woli sprawcy i odebranie autonomii godzi w najbardziej podstawowe prawa człowieka. Po drugie, w świetle prawa karnego czyn ten kwalifikuje się jako przestępstwo o szczególnym natężeniu winy i ciężarze skutków, wymagające zastosowania najsurowszych sankcji, gdyż wielokrotne przedłużanie bezprawnej zależności i wykorzystywanie ofiary stanowi eskalację zła wymagającą potępienia przez wymiar sprawiedliwości. Po trzecie, z perspektywy praw człowieka sprzedaż czy przymusowe zatrudnienie człowieka to kumulacja naruszeń fundamentalnych praw jednostki – w tym prawa do wolności, godności oraz ochrony przed traktowaniem jak przedmiot – które obligują państwo do aktywnej ochrony ofiar i pociągnięcia winnych do odpowiedzialności, a zaniechanie tych obowiązków przez władze zasługuje na kategorię potępienia⁸.

Nowelizacja kodeksu karnego, która weszła w życie 8 września 2010 r., wprowadziła istotne zmiany w zakresie penalizacji handlu ludźmi oraz czynów pokrewnych, m.in. handlu niewolnikami i nielegalnych adopcji. Przestępstwo to przeniesiono z art. 253 § 1 k.k. (rozdział o przestępstwach przeciwko porządkowi publicznemu) do art. 189a § 1 k.k., umieszczając je w rozdziale dotyczącym przestępstw przeciwko wolności, co uwypukliło indywidualny charakter dobra chronionego. Jednocześnie rozszerzono zakres odpowiedzialności karnej, penalizując także samo przygotowanie do popełnienia czynu (art. 189a § 2 k.k.)⁹. Celem nowelizacji z 2010 r. było przede wszystkim wprowadzenie do kodeksu karnego legalnej definicji handlu ludźmi. Potrzeba ta wynikała z konieczności dostosowania przepisów krajowych do standardów międzynarodowych oraz z trudności interpretacyjnych związanych z dotychczasowym brakiem jednoznacznych kryteriów, co wymuszało odwoływanie się do aktów prawa międzynarodowego, takich jak protokół z Palermo czy Konwencja Rady Europy z 2005 r.¹⁰

Obowiązująca definicja handlu ludźmi, zawarta w art. 115 § 22 k.k., została sformułowana w oparciu o standardy międzynarodowe, m.in. protokół z Palermo, Konwencję Rady Europy z 2005 r. i obowiązującą wtedy decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW. Obejmuje ona działania takie jak werbowanie, transport, przekazywanie czy przechowywanie osoby przy zastosowaniu przymusu, podstępny lub nadużycia sytuacji

3 A. Eyzwa, *Handel ludźmi. Studium prawnokryminologiczne*, Studio Wydawnicze Jografika, Olsztyn 2019, s. 129.

4 Z. Lasocik, *Świadomość społeczna jako czynnik efektywnego eliminowania handlu ludźmi w Polsce*, „Archiwum Kryminologii” 2021, t. 43, nr 2, s. 91–126.

5 B. Namysłowska-Gabrysiak, *Handel ludźmi w celu wykorzystania seksualnego. Zagadnienia karnoprawne i kryminologiczne*, C.H. Beck, Warszawa 2018, s. 3.

6 Tamże, s. 139.

7 Tamże.

8 Z. Lasocik, *Handel ludźmi jako przestępstwo i naruszenie praw człowieka – wyzwania dla kryminologii*, „Archiwum Kryminologii” 2005–2006, t. 28, s. 233–253.

9 A. Eyzwa, *Handel ludźmi. Studium...*, s. 129.

10 Tamże, s. 131.

zależności, także za zgodą ofiary, o ile celem jest jej wykorzystanie – np. seksualne, do pracy przymusowej, żebractwa, niewolnictwa lub handlu organami. W przypadku małoletnich przestępstwo zachodzi niezależnie od użycia wymienionych środków przymusu¹¹.

Przestępstwo handlu ludźmi ma charakter powszechny i umyślny, przy czym – zgodnie z art. 115 § 22 k.k. – może być popełnione jedynie w zamiarze bezpośrednim kierunkowym, czyli z celem wykorzystania ofiary, np. w prostytucji, pracy przymusowej czy handlu organami. W doktrynie podnoszone są jednak wątpliwości co do zasadności tego ograniczenia. Brak odpowiedzialności karnej sprawcy, który co najmniej godzi się na późniejsze wykorzystanie osoby, jest trudny do uzasadnienia. W związku z tym postulowane są zmiany legislacyjne zmierzające do rozszerzenia zakresu odpowiedzialności¹².

Handel ludźmi stanowi zbrodnię zagrożoną karą pozbawienia wolności nie krótszą niż trzy lata. Przestępstwo to ma charakter materialno-formalny – penalizowane jest już samo podjęcie działań składających się na jego znamiona, niezależnie od tego, czy doszło do finalizacji transakcji lub faktycznego wykorzystania ofiary. Uznaje się je za dokonane z chwilą rozpoczęcia jednej z przewidzianych czynności, takich jak werbowanie, transport czy przechowywanie¹³. Ustawodawca precyzyjnie wskazał katalog czynności sprawczych przestępstwa handlu ludźmi wskazany powyżej. Jak zauważa K. Sawicki, werbowanie polega na nakłonieniu ofiary do określonego działania lub relacji; transport i dostarczanie służą przemieszczeniu osoby do miejsca przeznaczenia; przekazywanie oznacza oddanie jej pod kontrolę innej osoby; przechowywanie to zatrzymanie w określonym miejscu na dłuższy czas; natomiast przyjmowanie obejmuje udzielenie schronienia lub umożliwienie pobytu¹⁴.

Handel ludźmi przybiera różnorodne formy oraz funkcjonuje na różnych szczeblach organizacyjnych – od drobnych przedsięwzięć obejmujących niewielką liczbę osób po rozległe, transnarodowe sieci przestępcze, które często nawiązują współpracę zarówno z podmiotami działającymi legalnie, jak i z tymi funkcjonującymi w sprzeczności z obowiązującym prawem. Zjawisko to stanowi istotne wyzwanie o charakterze społecznym i prawnym, wymagające szczególnej interwencji oraz koordynacji działań na szczeblu krajowym i międzynarodowym¹⁵.

Do najczęściej identyfikowanych form handlu ludźmi zalicza się wykorzystywanie osób do prostytucji oraz przymusową pracę, która przyjmuje różne postaci, w tym zatrudnienie w sektorze rolniczym, sadowniczym, budowlanym oraz w pracach domowych¹⁶. Ponadto do form tego procederu należą handel organami, odpłatne adopcje, a także zmuszanie do działalności przestępczej lub żebractwa. Jak wynika z powyższego, zakres tych działań cechuje się dużą różnorodnością i złożonością. Ze względu na szeroki wachlarz celów realizowanych w ramach handlu ludźmi wypracowanie jednolitego wzorca tego zjawiska jest zadaniem niezwykle trudnym¹⁷.

Handel ludźmi w celu zmuszania do świadczenia usług seksualnych dotyka przede wszystkim kobiety i dzieci, podczas gdy problem ten w mniejszym stopniu obejmuje mężczyzn¹⁸. Gdy sprawcy handlu kobietami uzyskają nad nimi kontrolę, „fizycznie je posiadają”, ofiary zostają włączone w system przymusowej prostytucji. Oprócz bezpośredniego stosowania przemocy fizycznej przestępcy wykorzystują różnorodne formy nacisku i szantażu, aby wymusić na kobietach świadczenie usług seksualnych. Do najczęściej stosowanych metod przymusu zalicza się konfiskatę dokumentów tożsamości, paszportów oraz polis ubezpieczeniowych, a także wymuszanie spłaty rzekomych długów, często pod groźbą przemocy lub innych represji. Ofiary są zmuszane do pokrywania kosztów związanych z podróżą, zakwaterowaniem, wyżywieniem, zakupem odzieży

11 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1997 Nr 88, poz. 553 ze zm.

12 A. Eyzwa, *Handel ludźmi. Studium...*, s. 135.

13 Tamże, s. 135.

14 K. Sawicki, *Handel ludźmi*, Wydawnictwo Szkoły Policji w Pile, Piła 2011, s. 7.

15 I. Malinowska, *Handel ludźmi – metody działania sprawców*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2015, s. 231.

16 A. Eyzwa, *Handel ludźmi. Studium...*, s. 193.

17 I. Malinowska, *Handel ludźmi – metody...*, s. 235.

18 B. Namysłowska-Gabrysiak, *Handel ludźmi...*, s. 20–23.

koniecznej do wykonywania narzuconej pracy oraz podstawowych środków higienicznych i medycznych. W praktyce jednak często chodzi o fikcyjny dług, który staje się narzędziem dalszej eksploatacji. Ponadto ofiary są zastraszane groźbą zgłoszenia ich nielegalnego pobytu organom imigracyjnym, co dodatkowo ogranicza ich swobodę poruszania się. Zmusza się je do pozostawania w miejscach zakwaterowania i pracy, a każda próba ucieczki spotyka się z użyciem przemocy fizycznej oraz psychicznej¹⁹. W celu utrzymania pełnej kontroli nad ofiarami sprawcy systematycznie ograniczają ich kontakty ze światem zewnętrznym, w szczególności poprzez uniemożliwianie swobodnej komunikacji telefonicznej. Dodatkowo stosują metodę szantażu, polegającą na groźbach ujawnienia rodzinie i bliskim prawdziwego charakteru wykonywanej przez ofiarę pracy, co skutecznie zniechęca ją do podejmowania prób ucieczki lub zwrócenia się o pomoc²⁰.

Profil sprawców i ofiar handlu ludźmi w celach wykorzystania seksualnego ma swoje specyficzne cechy. Sprawcami omawianego przestępstwa są najczęściej mężczyźni powiązani z zorganizowanymi grupami przestępczymi czerpiącymi zyski z seksbiznesu²¹. Często działają w sieciach międzynarodowych, werbując ofiary w krajach o trudnej sytuacji ekonomicznej i transportując je do państw o dużym popycie na usługi prostytutki²². Stwierdzono, że ponad 95% osób wykorzystywanych seksualnie w ramach handlu ludźmi stanowią kobiety i dziewczęta²³, nierzadko osoby bardzo młode, pochodzące z ubogich regionów lub środowisk zagrożonych wykluczeniem społecznym. Ofiary werbowane są przy użyciu określonych schematów działania sprawców. Obok uprowadzeń (stosunkowo rzadkich) dominują metody oparte na oszustwie i nadużyciu zaufania. Przykładem jest tzw. metoda na loverboya – sprawca rozkochuje w sobie młodą kobietę, obiecując jej lepsze życie lub związek, by następnie wywieźć ją za granicę i sprzedać albo zmusić do prostytucji (umieszczając w agencji towarzyskiej)²⁴. Inną często spotykaną metodą jest rekrutowanie pod pozorem legalnej pracy – ofierze proponuje się atrakcyjne zatrudnienie (np. kelnerki, tancerki), które w rzeczywistości okazuje się przymusową prostytucją. Sprawcy typują ofiary wśród osób znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej: bezrobotnych, zadłużonych, doświadczających kryzysów osobistych czy pozbawionych silnego wsparcia rodziny²⁵. Grupy przestępcze celowo poszukują osób zdeterminowanych, by rozpaczliwie zmienić swój los, a zarazem podatnych na manipulację i izolowanych społecznie – tak by brak reakcji otoczenia ułatwił przejście nad nimi kontroli²⁶.

Warto podkreślić, że pozorna zgoda ofiary na wyjazd czy prostytucję nie przesądza o braku przestępstwa. Nawet jeżeli osoba początkowo dobrowolnie zgodziła się na określone warunki (np. wyjazd do pracy za granicę czy świadczenie usług seksualnych), to zgoda ta jest najczęściej wynikiem wprowadzenia w błąd, nadużycia trudnej sytuacji życiowej lub innych środków oddziaływania wymienionych w definicji handlu ludźmi. Zarówno prawo międzynarodowe, jak i polskie przyjmują zasadę, że zgoda osoby wykorzystywanej pozostaje bez znaczenia, jeśli użyto któregokolwiek ze środków przymusu lub podstępny (art. 115 § 22 k.k.)²⁷. Innymi słowy, dobrowolność jest w takich przypadkach jedynie iluzoryczna – ofiara może nie odczuwać bezpośredniego przymusu fizycznego, lecz znajduje się pod silnym wpływem sprawców (emocjonalnym,

19 Tamże, s. 20–23.

20 Tamże, s. 46–47.

21 *Global Report on Trafficking in Persons*, United Nations Office on Drugs and Crime, New York 2012, <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/unodc-global-report-trafficking-persons-2012> [dostęp: 3.12.2025].

22 Sprawozdanie w sprawie wdrażania Dyrektywy 2011/36/UE z 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar z perspektywy równości płci z 26 kwietnia 2016 r., 2015/2118(INI), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2016-0144_PL.html#:~:text=L,zamiarem%20ich%20wyzysku%20jako%20pracownik%C3%B3w [dostęp: 15.11.2025].

23 Tamże.

24 I. Dawid-Olczyk, *Dlaczego ofiary handlu ludźmi stanowią wyzwanie dla organów ścigania*, „Kwartalnik Policyjny CSP” 2020, nr 3, s. 40–45, <https://kwartalnik.csp.edu.pl/download/21/32812/Ofiaryhandluludźmi.pdf#:~:text=Szczeg%C3%B3ln%C4%85%20metod%C4%85%20E2%80%93%20pojawi%C4%85%20si%C4%99,%E2%80%9EW%C4%99dkarz%E2%80%9D> [dostęp: 15.11.2025].

25 Tamże.

26 Tamże.

27 Tamże.

ekonomicznym czy społeczno-prawnym). Relacje władzy między sprawcami a ofiarami są tu skrajnie nierówne: sprawcy wykorzystują przewagę siły i zasobów, a także uzależniają ofiary od siebie (np. poprzez długi, uzależnienie emocjonalne lub uzyskanie nad nimi kontroli dokumentowej i finansowej). W efekcie ofiara traci realną możliwość decydowania o swoim losie, choć zewnętrznym obserwatorom sytuacja może sprawiać wrażenie „dobrowolnej” prostytucji.

Współczesna praca przymusowa przenika do istotnych sektorów gospodarki, co jest możliwe dzięki skomplikowanym strukturom łańcuchów dostaw oraz nielegalnym formom transgranicznego przemieszczania się osób w poszukiwaniu zatrudnienia²⁸. Zarówno praca przymusowa, jak i handel ludźmi stanowią poważne naruszenia praw człowieka oraz podstawowych norm dotyczących ochrony pracowników. Praca przymusowa jest zaprzeczeniem idei godnych warunków pracy, a wolność od niej stanowi jedno z fundamentalnych praw każdej jednostki. Tym, co odróżnia pracę przymusową od innych form łamania praw pracowniczych, jest pełne podporządkowanie pracownika i pozbawienie go kontroli nad własną sytuacją, co skutkuje głęboką ingerencją w jego prawa i wolności²⁹.

Jedną z form handlu ludźmi jest nielegalny obrót tkankami i narządami, ściśle powiązany z problematyką transplantologii. Przeszczepy *ex vivo* wymagają pozyskania organu od dawcy, co rodzi poważne dylematy prawne, medyczne i etyczne, zwłaszcza w zakresie zgodności z obowiązującym prawem oraz standardami etyki medycznej³⁰. Nielegalne przeszczepy narządów stanowią rosnący problem, szczególnie w krajach takich jak Indie, Pakistan, Mołdawia, Rumunia czy państwa afrykańskie³¹. Zjawisko to jest trudne do wykrycia i udokumentowania, ponieważ dawcy zwykle nie ujawniają sprzedaży organów, a biocy nie informują o okolicznościach zabiegu. Dlatego istotne jest tworzenie skutecznych regulacji, zwłaszcza w zakresie jasnego określenia warunków świadomej zgody na przeszczepienie³².

Pojęcie „nielegalnej adopcji”, określane również jako „dzika” lub „podziemna” adopcja, a niekiedy także jako forma handlu dziećmi, jest trudne do jednoznacznego zdefiniowania. Termin ten odnosi się do praktyki przekazywania dziecka osobom pragnącym je adoptować poza oficjalnym nadzorem instytucji państwowych. W tego typu przypadkach pomija się procedury przewidziane przez prawo – dziecko trafia do nowych opiekunów bez udziału właściwych organów, bez ich uprzedniej weryfikacji i przygotowania. Określenie „nielegalna” wskazuje na naruszenie obowiązujących regulacji lub ich całkowite obejście, co w niektórych przypadkach może stanowić czyn zabroniony. Do takich sytuacji dochodzi najczęściej wówczas, gdy przysposobienie odbywa się z pominięciem przepisów kodeksów rodzinnego i opiekuńczego, w szczególności art. 117, który przyznaje wyłączną kompetencję do orzekania o adopcji sądowi opiekuńczemu. Nielegalne przysposobienie najczęściej przebiega poza wymaganą procedurą sądową, co może prowadzić do poważnych nadużyć³³.

Nie sposób pominąć powodów, dla których niektóre osoby decydują się na adopcję z pominięciem oficjalnych procedur. Często wynika to z przekonania, że proces adopcyjny jest zbyt długi, skomplikowany i obciążony ryzykiem niespełnienia wymogów formalnych. Osoby niemające możliwości posiadania biologicznego dziecka, kierując się silnym pragnieniem rodzicielstwa, bywają skłonne podjąć działania poza systemem prawnym. W opinii części społeczeństwa taka forma przysposobienia może wydawać się moralnie dopuszczalna – zwłaszcza jeśli wierzy się, że wychowanie w rodzinie, nawet nielegalnej, jest lepsze niż pobyt dziecka w placówce opiekuńczej. Jednakże takie podejście niesie ze sobą poważne ryzyko. Silne emocjonalne zaangażowanie przyszłych opiekunów może prowadzić do uprzedmiotowienia dziecka, traktowanego jako środek do realizacji osobistych oczekiwań zamiast traktowania jako istoty wymagającej troski i wsparcia. Nawet jeśli intencje są dobre, to pominięcie obowiązujących regulacji prawnych pozbawia dziecko należnej

28 A. Eyzwa, *Handel ludźmi. Studium...*, s. 184–185.

29 Tamże, s. 184–185.

30 B. Namysłowska-Gabrysiak, *Handel ludźmi...*, s. 42–43.

31 Tamże, s. 42–43.

32 Tamże, s. 43–44.

33 Z. Lasocik, M. Koss, E. Wiczorek, *Handel dziećmi – wybrane problemy*, Ośrodek Badań Handlu Ludźmi. IPSiR UW, Warszawa 2007, s. 43.

ochrony i może skutkować negatywnymi konsekwencjami w jego dalszym życiu. Co więcej, takie działanie utrudnia możliwość legalnej adopcji przez inne, spełniające wymogi osoby³⁴.

4. Etiologia handlu ludźmi

Sprawcy handlu ludźmi często utrzymują władzę nad swoimi ofiarami poprzez narzucenie im konkretnych warunków mieszkaniowych oraz odebranie dokumentów tożsamości. Ofiary trafiają zazwyczaj do miejsc pracy lub innych obiektów będących własnością sprawców, gdzie panują skrajnie złe warunki bytowe. Często są to baraki, garaże czy prowizoryczne namioty pozbawione dostępu do bieżącej wody, ogrzewania oraz podstawowych urządzeń sanitarnych³⁵. Stałe przetrzymywanie pracowników w jednym miejscu umożliwia sprawcom sprawowanie ścisłej kontroli, równocześnie ograniczając ich mobilność i możliwość kontaktu ze światem zewnętrznym. Ofiary nie mają możliwości zmiany miejsca pobytu, co prowadzi do ich całkowitego podporządkowania. Zmuszane są do życia w narzuconych, często urągających godności warunkach, a wszelkie przejawy oporu spotykają się z dotkliwymi konsekwencjami, co tylko pogłębia ich zniewolenie³⁶.

Analizując profil ofiar handlu ludźmi w kontekście pracy przymusowej, można dostrzec, że zjawisko to najczęściej dotyka osoby migrujące w poszukiwaniu lepszych warunków życia. Polacy najczęściej wyjeżdżają do krajów Europy Zachodniej, takich jak Holandia, Hiszpania czy Włochy, natomiast Polska staje się celem migracji zarobkowej dla osób pochodzących z Dalekiego Wschodu, Ukrainy oraz Białorusi, gdzie standard życia jest niższy. Przymusowa praca najczęściej dotyczy mężczyzn, zatrudnianych głównie w sektorze budownictwa i rolnictwa. Kobiety natomiast są zwykle wykorzystywane jako pomoc domowa, choć zdarza się również, że pracują w rolnictwie. Zarówno kobiety, jak i mężczyźni stanowią atrakcyjną grupę dla sprawców tego procederu, a jednym z głównych czynników determinujących ich „przydatność” na rynku pracy przymusowej jest wiek. Szczególnie zagrożone są osoby w wieku od 20 do 50 lat, co wiąże się z fizycznym charakterem tego rodzaju zatrudnienia. Ofiarami najczęściej padają osoby słabo wykształcone, nieposiadające znajomości języków obcych, zmagające się z trudnościami finansowymi i o niskim statusie społecznym – czynniki te są bezwzględnie wykorzystywane przez sprawców handlu ludźmi³⁷.

Jednym z istotnych czynników sprzyjających rozwojowi handlu ludźmi są trudności o charakterze ekonomicznym, w szczególności bezrobocie oraz ubóstwo. Świadczenia kobiet, które zdecydowały się na emigrację, pokazują, że ich główną motywacją była chęć poprawy sytuacji finansowej oraz ogólnej jakości życia. Wysoki poziom bezrobocia w kraju pochodzenia, połączony z licznymi przeszkodami w legalnym zatrudnieniu za granicą, sprawia, że osoby poszukujące lepszych warunków bytowych stają się bardziej narażone na działania ze strony zorganizowanych grup przestępczych trudniących się handlem ludźmi³⁸.

Migracje są podejmowane z różnych przyczyn – ekonomicznych, politycznych oraz społecznych. Współcześnie niemal połowę migrujących stanowią kobiety³⁹. O ile w przeszłości wyjazdy te miały często charakter rodzinny, o tyle obecnie coraz więcej kobiet decyduje się na migrację w pojedynkę, pozostawiając najbliższych – w tym dzieci – w kraju pochodzenia. Głównym motywem takiej decyzji jest konieczność zapewnienia bytu rodzinie, co sprawia, że kobiety coraz częściej przejmują rolę jej głównego żywiciela. Proces feminizacji migracji doprowadził do zwiększenia obecności kobiet w nieformalnych segmentach zagranicznego rynku pracy, gdzie są szczególnie narażone na wyzysk i ryzyko stania się ofiarami handlu ludźmi. Zjawisko to zaczęło się nasilać pod koniec XX w. i do dziś stanowi istotny problem w kontekście współczesnych migracji. Warto zauważyć, że im bardziej restrykcyjna polityka migracyjna obowiązuje w danym kraju, tym większe zyski osiągają grupy przestępcze trudniące się handlem ludźmi – surowe regu-

34 K. Janoszka, *Dzieci jako ofiary handlu ludźmi*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 2013, s. 36.

35 Z. Lasocik, *Handel ludźmi – aspekty społeczne i prawne*, „Studia Socjologiczne” 2007, t. 4, s. 31–57.

36 B. Namysłowska-Gabrysiak, *Handel ludźmi...*, s. 35–36.

37 A. Eyzwa, *Handel ludźmi. Studium...*, s. 193.

38 S. Buchowska, *Czynniki sprzyjające handlowi ludźmi*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi – zapobieganie i ściganie*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006, s. 331.

39 Tamże, s. 334.

lacje prawne sprzyjają rozwojowi nielegalnej migracji, co z kolei tworzy korzystne warunki dla działalności przemytników oraz fałszerzy dokumentów⁴⁰.

Głównym źródłem handlu ludźmi jest zazwyczaj trudna sytuacja życiowa ofiar, będąca rezultatem złożonych uwarunkowań społecznych i indywidualnych. Wśród społecznych determinant wskazuje się m.in. nierówności płciowe, przemoc domową, dysfunkcję rodziny oraz trwające konflikty zbrojne. Z kolei na poziomie jednostkowym szczególnie znaczenie mają wiek, stan zdrowia oraz niepełnosprawność. Międzynarodowe grupy przestępcze wykorzystują podatność osób doświadczających kryzysu, oferując im pomoc w migracji, a następnie wciągając je w mechanizmy wyzysku przy użyciu przemocy, gróźb oraz szantażu – w tym narzucania obowiązku „spłaty długu”. Fundamentem napędzającym rozwój tego przestępczego procederu pozostaje stale wysoki popyt na tanią siłę roboczą i usługi seksualne⁴¹.

Współczesna ekspansja mediów społecznościowych oraz powszechny dostęp do Internetu stanowią istotne czynniki sprzyjające rozwojowi handlu ludźmi w XXI w. Ułatwiają one sprawcom szybkie i bezpośrednie nawiązywanie kontaktu z potencjalnymi ofiarami, szczególnie młodymi osobami, w tym dziećmi, które często poruszają się w wirtualnej przestrzeni bez nadzoru dorosłych. Cyfrowe środowisko sprzyja rozwojowi zjawisk takich jak internetowy handel usługami seksualnymi czy rozpowszechnianie treści pornograficznych. Za pomocą transakcji online dochodzi także do nielegalnych praktyk, takich jak handel organami, nielegalne adopcje dzieci czy zmuszanie osób do pracy przymusowej i świadczenia usług wbrew ich woli⁴².

5. Wpływ globalizacji na rozwój handlu ludźmi

Globalizacja – rozumiana jako rosące umiędzynarodowienie relacji gospodarczych, społecznych i technologicznych – znacząco wpłynęła na charakter oraz skalę handlu ludźmi w Polsce. W obliczu coraz swobodniejszego przepływu osób, kapitału i informacji proceder ten przybrał wymiar transgraniczny. Jak wskazuje Wiesław Pływaczewski, handel ludźmi, obok handlu narkotykami i bronią, jest jednym z najbardziej dochodowych globalnych „czarnych rynków”⁴³. Pomimo ustanowienia rozbudowanych regulacji międzynarodowych i krajowych zjawisko to nadal stanowi poważne wyzwanie dla wymiaru sprawiedliwości⁴⁴. Swobodny przepływ pracowników w ramach Unii Europejskiej, otwarcie granic oraz rozwój tanich środków transportu sprawiły, że przemieszczanie ofiar i sprawców stało się łatwiejsze niż kiedykolwiek wcześniej. Jednocześnie globalne dysproporcje ekonomiczne między krajami biedniejszymi a bogatszymi napędzają migracje zarobkowe, co – w połączeniu z istnieniem popytu na tanią pracę i usługi seksualne – tworzy podatny grunt dla rozwoju handlu ludźmi⁴⁵.

Sprawcy często pochodzą z różnych państw, a rekrutacja, transport i wykorzystywanie ofiar odbywają się w wielu krajach. Przykładem jest sprawa ujawniona przez polskie organy ścigania, w której ok. 1 tys. Polaków zostało zmuszonych do pracy przymusowej we Włoszech. Jednocześnie Polska staje się miejscem, gdzie ofiary z zagranicy, m.in. obywatele Bangladeszu czy Chin, są wykorzystywane w niewolniczych warunkach. Zwalczanie handlu ludźmi wymaga wówczas współpracy międzynarodowej – zarówno przy zbieraniu dowodów, jak i ściganiu sprawców. Choć globalizacja ułatwia działanie przestępców ponad granicami, to jednocześnie wymusza rozwój współpracy międzynarodowej służb, takich jak Europol czy

40 Tamże, s. 333–334.

41 P. Łabuz, I. Malinowska, M. Michalski, T. Safjański, *Handel ludźmi przestrzeń prawnokarna i kryminalistyczno-kryminologiczna*, Difin, Warszawa 2017, s. 152.

42 A. Eyzwa, *Handel ludźmi. Studium...*, s. 29.

43 W. Pływaczewski, *Handel ludźmi – współczesne niewolnictwo*, Zakład Kryminologii, Wiktymologii i Problematyki Przestępczości Zorganizowanej. Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2006, s. 12–17.

44 I. Malinowska, *Handel ludźmi – metody...*, s. 167–179.

45 Sprawozdanie w sprawie wdrażania dyrektywy 2011/36/UE z 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar z perspektywy równości płci z 26 kwietnia 2016 r., 2015/2118(INI), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2016-0144_PL.html#:~:text=L,zamiarem%20ich%20wyzysku%20jako%20pracownik%C3%B3w [dostęp: 15.11.2025].

Interpol. Ekspertki podkreślają, że skuteczna walka z handlem ludźmi wymaga koordynacji działań wielu państw oraz ujednoczenia przepisów prawnych na poziomie globalnym⁴⁶.

Globalizm wpływa również na zmianę profilu ofiar i sprawców handlu ludźmi w Polsce. Nasz kraj odgrywa obecnie podwójną rolę: jest zarówno krajem pochodzenia osób wykorzystywanych za granicą, krajem tranzytowym, jak i miejscem docelowym dla międzynarodowych grup przestępczych. Ofiary to osoby różnych narodowości, często pochodzące z krajów o trudnej sytuacji ekonomicznej lub objętych konfliktami zbrojnymi. Według danych MSWiA za 2023 r.⁴⁷ każdego roku w Polsce identyfikuje się kilkaset ofiar handlu ludźmi. Znaczną część stanowią cudzoziemcy – najczęściej Ukraińcy, a także Filipińczycy, Hindusi oraz obywatele państw afrykańskich i azjatyckich, którzy szukają pracy w Europie. Również Polacy, szczególnie osoby bezrobotne, młodzi migranci czy wewnątrzni migranci, padają ofiarą tego procederu. Sprawcami są zarówno zorganizowane międzynarodowe grupy przestępcze, jak i luźniejsze sieci pośredników działających na granicy legalnego i nielegalnego rynku pracy. Charakter zjawiska jest więc transgraniczny, co wymaga międzynarodowej współpracy w zakresie identyfikacji ofiar oraz ścigania przestępców. W tym kontekście rośnie rola Straży Granicznej i służb migracyjnych – jak zauważa Robert Mroczek, napływ nieuregulowanych migrantów i uchodźców tworzy warunki sprzyjające działaniom grup handlu ludźmi⁴⁸.

Warto zaznaczyć, że aktualne wydarzenia międzynarodowe wpływają na skalę i charakter handlu ludźmi w Polsce. Konflikt w Ukrainie spowodował masowy napływ uchodźców do krajów sąsiednich, w tym Polski, co stwarza nowe zagrożenia. Przestępcze grupy wykorzystują chaos wojenny oraz trudną sytuację uchodźców, próbując ich werbować do procederu handlu ludźmi. W odpowiedzi Polska wprowadziła specjalne regulacje prawne, m.in. ustawę z 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy związanej z konfliktem zbrojnym⁴⁹. Według najnowszych raportów 2023 r. przyniósł istotne wyzwania w zakresie przeciwdziałania handlowi ludźmi, wynikające z przedłużającego się kryzysu ukraińskiego. Zjawisko to jest ściśle powiązane z globalnym kontekstem – niestabilnością geopolityczną, ekonomicznymi dysproporcjami między regionami świata oraz szeroko rozumianymi procesami globalizacyjnymi, które tworzą sprzyjające warunki dla rozwoju tego procederu⁵⁰.

Podsumowując, globalizacja działa dwutorowo: usprawnia działania przeciwdziałające handlowi ludźmi poprzez lepszą współpracę i wymianę informacji między państwami, ale jednocześnie stwarza nowe możliwości działania dla grup przestępczych w wymiarze międzynarodowym. Zrozumienie tych mechanizmów jest kluczowe dla projektowania skutecznych strategii przeciwdziałania handlowi ludźmi.

6. Krajowy plan działań na lata 2025–2027 – kierunek działań

Skuteczna walka z handlem ludźmi wymaga zintegrowanej współpracy organów ścigania krajów będących miejscem pochodzenia, tranzytu oraz przeznaczenia ofiar. Konieczne jest zatem wdrożenie mechanizmów współdziałania o charakterze międzynarodowym lub regionalnym. Przemieszczanie ofiar na duże odległości i przekraczanie granic państwowych są typowe dla tego procederu. Grupy przestępcze zwykle nie eksploatują osób w kraju, gdzie je zwerbowały, lecz przewożą je do innych państw, gdzie zmuszają do pracy przymusowej lub wykorzystywania seksualnego. Ważnym elementem ich strategii jest także częsta rotacja ofiar, co ma uniemożliwić nawiązywanie trwałych relacji z klientami i zmniejszyć ryzyko wykrycia

46 R. Mroczek, *Transgraniczny charakter przestępstwa handlu ludźmi, zagadnienia prawnokarne i kryminologiczne*, Difin, Warszawa 2024, s. 149–151.

47 *Handel ludźmi w Polsce – Raport 2023...*, s. 2–3.

48 R. Mroczek, *Zagrożenia handlu ludźmi z perspektywy Straży Granicznej*, [w:] A.M. Kosińska (red.), *Problem handlu ludźmi i nieregularnej migracji wobec ochrony praw podstawowych – wyzwania i doświadczenia*, ArchaeGraph Wydawnictwo Naukowe, Szczecin 2024, s. 106.

49 Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy związanej z konfliktem zbrojnym, Dz.U. 2022, poz. 583.

50 *Handel ludźmi w Polsce – Raport 2023...*, s. 11–13.

przestępstwa. Przykładowo: kobiety często są okresowo przenoszone między różnymi domami publicznymi, często w różnych krajach⁵¹.

Rada Ministrów przyjęła Krajowy Plan Działań przeciwko Handlowi Ludźmi na lata 2025–2027 w trybie obiegowym 19 marca 2025 r. Dokument został opracowany przez grupę roboczą działającą w ramach Międzyresortowego Zespołu do spraw Przeciwdziałania Handlowi Ludźmi i kontynuuje dotychczasowe działania rządu mające na celu zwalczanie tego problemu. Głównym celem Krajowego Planu Działań przeciwko Handlowi Ludźmi jest stworzenie optymalnych warunków do skutecznego przeciwdziałania temu zjawisku oraz zapewnienia wsparcia i ochrony ofiarom. Cele szczegółowe obejmują podnoszenie świadomości społecznej na temat handlu ludźmi, poprawę jakości pomocy udzielanej ofiarom, w tym małoletnim, zwiększenie efektywności działań instytucji ścigających przestępstwa poprzez doskonalenie narzędzi prawnych i struktur oraz wdrażanie najlepszych praktyk, rozwój kwalifikacji pracowników zaangażowanych w przeciwdziałanie i pomoc ofiarom, pogłębianie wiedzy o problematyce handlu ludźmi, zwłaszcza w kontekście pracy przymusowej, a także wzmacnianie współpracy międzynarodowej⁵².

Plan wyznacza obowiązki zarówno dla instytucji centralnych (ministerstw, służb), jak i jednostek terenowych – w tym wojewódzkich zespołów do spraw przeciwdziałania handlowi ludźmi, które odgrywają kluczową rolę w realizacji działań na poziomie lokalnym. Taki podział kompetencji ma zapewnić skuteczny mechanizm koordynacji: z jednej strony ujednoczenie standardów na szczeblu krajowym, z drugiej – elastyczne dostosowanie działań do specyfiki lokalnych zagrożeń. Ważnym elementem jest też współpraca z organizacjami pozarządowymi, które często jako pierwsze mają kontakt z potencjalnymi ofiarami i prowadzą działania prewencyjne oraz pomocowe⁵³.

Nowy KPD, oprócz kontynuacji dotychczasowych inicjatyw, wprowadza istotne rozwiązania dostosowane do współczesnych zagrożeń. Wśród nich znajdują się m.in.: rozszerzenie programów szkoleniowych o nowe grupy zawodowe (takie jak pracownicy ośrodków interwencji kryzysowej, funkcjonariusze Służby Więziennej, operatorzy numerów alarmowych oraz personel organizacji pozarządowych wspierających migrantów); zwiększenie nacisku na edukację i prewencję wśród młodzieży oraz kadry pedagogiczno-psychologicznej, w odpowiedzi na rosnącą aktywność dzieci i młodzieży w mediach społecznościowych wykorzystywanych przez sprawców do rekrutacji ofiar; wzmocnienie działań skierowanych do osób poszukujących pracy, w szczególności cudzoziemców i osób w trudnej sytuacji ekonomicznej – co ma kluczowe znaczenie, zważywszy na to, że praca przymusowa jest obecnie dominującą formą eksploatacji w Polsce. Plan przewiduje także kampanie informacyjne, szkolenia specjalistyczne dla służb i wymiaru sprawiedliwości oraz rozwój systemów identyfikacji ofiar (np. usprawnienie procedur kierowania do Krajowego Centrum Interwencyjno-Konsultacyjnego dla ofiar handlu ludźmi)⁵⁴.

Realizacja KPD wymaga ścisłej współpracy międzyresortowej. Międzyresortowy Zespół do spraw Przeciwdziałania Handlowi Ludźmi będzie monitorował wdrażanie poszczególnych zadań, a udział przedstawicieli różnych instytucji (MSWiA, Policja, Straż Graniczna, Prokuratura, Ministerstwo Sprawiedliwości, Ministerstwo Rodziny i inne) ma zapewnić wymianę informacji i bieżące rozwiązywanie problemów wdrożeniowych. Plan zakłada też współdziałanie z partnerami społecznymi – organizacjami pozarządowymi oraz instytucjami międzynarodowymi. Konieczne jest zabezpieczenie odpowiednich środków finansowych na realizację przewidzianych działań (szkolenia, kampanie, pomoc ofiarom). Finansowanie pochodzi głównie z budżetu państwa (w ramach budżetów poszczególnych resortów odpowiedzialnych za zadania), ale uzupełniają je mogą fundusze unijne (np. z Funduszu Bezpieczeństwa Wewnętrznego UE lub innych programów pomocowych). Należy pamiętać, że efektywna realizacja planu wymaga nie tylko woli politycznej, lecz także stałego zapewnienia zasobów kadrowych i finansowych. Brak dostatecznego

51 T. Safjański, *Współpraca instytucjonalna w zakresie przeciwdziałania handlowi ludźmi*, [w:] P. Łabuz, I. Malinowska, M. Michalski, T. Safjański (red.), *Handel ludźmi przestrzeń prawnokarna i kryminalistyczno-kryminologiczna*, Difin, Warszawa 2017, s. 362.

52 Krajowy Plan Działań Przeciwko Handlowi Ludźmi na lata 2025–2027, <https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/krajowy-plan-dzialan-przeciwko-handlowi-ludzmi-na-lata-20252027> [dostęp: 24.07.2025].

53 Tamże.

54 Tamże.

finansowania lub przeciążenie zaangażowanych instytucji może stanowić poważną barierę we wdrożeniu nawet najlepiej zaprojektowanych inicjatyw⁵⁵.

Istotnym elementem nowego KPD są zmiany w polskim porządku prawnym, które mają na celu wzmocnienie ochrony ofiar i skuteczniejsze ściganie sprawców. Kluczowe działania legislacyjne obejmują: implementację dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1712, zmieniającej dyrektywę 2011/36/UE w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi, jego zwalczania oraz ochrony ofiar, a także prace nad stworzeniem kompleksowej ustawy o przeciwdziałaniu handlowi ludźmi, która w sposób spójny i całościowy ureguluje działania państwa w tym obszarze. Implementacja dyrektywy UE będzie wymagała m.in. rozszerzenia katalogu form eksploatacji penalizowanych w polskim prawie (dyrektywa 2024/1712 dodaje nowe formy, jak np. wykorzystywanie do macierzyństwa zastępczego czy nielegalne pozyskiwanie komórek rozrodczych⁵⁶) oraz wzmocnienia zasady niekarania ofiar (o czym szerzej w kolejnym rozdziale). Z kolei odrębna ustawa antytraffickingowa mogłaby uregulować kompleksowo kwestie profilaktyki, pomocy ofiarom, statusu prawnego ofiar cudzoziemców, a także powołać wyspecjalizowane instytucje czy fundusze na rzecz przeciwdziałania handlowi ludźmi⁵⁷.

Podsumowując, Krajowy Plan Działań przeciwko Handlowi Ludźmi na lata 2025–2027 stanowi istotny krok w kierunku kompleksowej polityki przeciwko współczesnemu niewolnictwu. Należy jednak zadbać, aby jego założenia były konsekwentnie realizowane i uzupełniane o nowe instrumenty reagowania na zmieniające się warunki społeczno-polityczne – w tym konflikty zbrojne, kryzysy migracyjne i rosnące zagrożenia w przestrzeni cyfrowej. Wymaga to nie tylko odpowiednich zasobów, lecz także silnej woli politycznej oraz dalszej harmonizacji przepisów krajowych z międzynarodowymi standardami. Bieżąca ewaluacja postępów realizacji (np. poprzez coroczne sprawozdania z wykonania KPD) pozwoli identyfikować obszary wymagające korekt lub dodatkowego wsparcia.

7. Klauzula niekaralności ofiar handlu ludźmi

Jednym z priorytetów podkreślanych obecnie w polityce antytraffickingowej jest klauzula niekaralności ofiar handlu ludźmi za czyny popełnione w wyniku bycia wykorzystanym. Idea ta wynika z przeświadczenia, że osoba zmuszona do naruszenia prawa (np. do prostytucji, kradzieży, posługiwania się fałszywymi dokumentami czy nielegalnego przekroczenia granicy) nie powinna ponosić za to odpowiedzialności karnej, jeśli działanie to było bezpośrednim skutkiem sytuacji handlu ludźmi. Prawo Unii Europejskiej już od dekady formułuje takie zalecenie – art. 8 dyrektywy 2011/36/UE⁵⁸ nakłada na państwa członkowskie obowiązek podjęcia niezbędnych środków, by ich organy były uprawnione do odstąpienia od ścigania lub karania ofiar handlu ludźmi za udział w działalności przestępczej, do którego popełnienia zostały przymuszone w rezultacie bycia ofiarą tego. Przepis ten pozostawia pewien zakres uznaniowości (mówi o uprawnieniu organów do odstąpienia od ścigania), co oznacza, że nie wprowadza automatycznego immunitetu, lecz raczej mechanizm ochronny zależny od podstawowych zasad systemu prawnego danego kraju.

W dyrektywie UE 2024/1712 z 13 czerwca 2024 r., która nowelizuje dyrektywę 2011/36/UE, postanowiono wzmocnić powyższą zasadę. Zmieniony art. 8 dyrektywy doprecyzowuje, że dotyczy ona wszelkich czynów zabronionych (*criminal or other unlawful activities*) popełnionych przez ofiarę pod

55 Tamże.

56 *Walka z handlem ludźmi: Rada zaostrza przepisy*, <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2024/05/27/fight-against-human-trafficking-council-strengthens-rules/#:~:text=Walka%20z%20handlem%20lud%20C5%BAmi%3A%20Rada,ich%20do%20macierzy%C5%84stwa%20zast%C4%99pczego%2C> [dostęp: 15.11.2025].

57 Krajowy Plan Działań Przeciwko Handlowi Ludźmi na lata 2025–2027, <https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/krajowy-plan-dzialan-przeciwko-handlowi-ludzmi-na-lata-20252027> [dostęp: 26.07.2025].

58 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW, Dz. Urz. UE L 101 z 15.04.2011 r., s. 1–11.

przymusem związanym z handlem ludźmi⁵⁹. Oznacza to rozszerzenie ochrony również na przypadki, gdy ofiara zmuszona została do czynów niekoniecznie będących przestępstwami w ścisłym znaczeniu (mogą to być np. wykroczenia lub inne naruszenia prawa, jak nielegalny wjazd lub pobyt). Zmiana ta ma na celu zapewnienie pełniejszej ochrony ofiar i ujednoczenie praktyki państw UE.

Polskie prawo karne dotychczas nie zawiera wyraźnej klauzuli niekaralności ofiar handlu ludźmi. Ochrona ofiary przed odpowiedzialnością karną może być realizowana pośrednio poprzez instytucje ogólne – np. wyłączenie winy z powodu stanu wyższej konieczności lub przymusu fizycznego/psychicznego (art. 26 i art. 31 k.k.)⁶⁰ albo poprzez umorzenie postępowania z powodu znikomej społecznej szkodliwości czynu (art. 17 § 1 pkt 3 k.p.k.)⁶¹. Niemniej jednak brakuje przepisu szczególnego, który wprost zwalniałby ofiary handlu ludźmi z karalności za czyny popełnione na skutek wykorzystania. Taki stan rzeczy od lat krytykowany jest zarówno przez ekspertów krajowych, jak i organizacje międzynarodowe zajmujące się prawami człowieka. Grupa Ekspertów GRETA Rady Europy oraz specjalny przedstawiciel OBWE do spraw zwalczania handlu ludźmi wskazywali w swoich raportach, że Polska (podobnie jak część innych państw) powinna wprowadzić do prawa krajowego jednoznaczne uregulowanie zasady *non-punishment*⁶².

Pozytywnym sygnałem jest fakt, że Krajowy Plan Działań 2025–2027 przewiduje zmiany legislacyjne wzmacniające ochronę ofiar, co obejmuje również implementację dyrektywy 2024/1712⁶³. W ramach prac nad wspomnianą ustawą o przeciwdziałaniu handlowi ludźmi należy oczekiwać propozycji przepisów ustanawiających klauzulę niekaralności ofiar. Możliwe podejścia są zasadniczo dwa: wprowadzenie przepisu materialnego (np. w kodeksie karnym dodanie artykułu zwalniającego ofiarę handlu ludźmi z odpowiedzialności za określone czyny) albo uregulowanie kwestii na gruncie prawa procesowego (np. obligatoryjne umorzenie postępowania przez prokuratora lub sąd, jeśli ustali się, że oskarżony jest ofiarą handlu ludźmi, a czyn pozostaje w bezpośrednim związku z jego wykorzystywaniem)⁶⁴. W polskiej doktrynie pojawiają się głosy sceptyczne co do możliwości wprowadzenia generalnego immunitetu materialnoprawnego – podnosi się argument o zasadzie równości wobec prawa (czy można wprowadzić *ex lege* bezkarność pewnej kategorii sprawców, choćby będących ofiarami?). Ponadto wskazuje się, że bez takiego przepisu ofiary w obawie przed konsekwencjami karnymi mogą bać się ujawnić swojej sytuacji i zeznawać przeciw handlarzom⁶⁵. W praktyce organów ścigania w Polsce odnotowuje się przypadki, gdy ofiary handlu ludźmi oskarżano np. o nielegalne przekroczenie granicy czy posługiwanie się fałszywymi dokumentami – co stoi w sprzeczności z duchem art. 8 dyrektywy 2011/36/UE.

Podsumowując, zasada *non-punishment* jest obecnie mocno akcentowana na forum unijnym i międzynarodowym. Polska będzie zobowiązana do jej pełnego wdrożenia najpóźniej do lipca 2026 r. (termin implementacji dyrektywy 2024/1712). Wprowadzenie jasnej regulacji krajowej w tym zakresie nie tylko zrealizuje zobowiązania UE, lecz także wzmocni zaufanie ofiar do organów ścigania i umożliwi skuteczniejsze ściganie handlarzy – gdyż ofiary nie będą już obawiały się, że zgłaszając przestępstwo, same trafią na ławę oskarżonych. Zasada niekaralności ofiar stanowi zatem ważny element proaktywnej polityki kryminalnej

59 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1712 z 13 czerwca 2024 r. w sprawie zmiany dyrektywy 2011/36/UE w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, Dz. Urz. UE L 2024/1712 z 24.06.2024 r.

60 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1997 Nr 88, poz. 553 ze zm.

61 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, t.j. Dz.U. 2025, poz. 46.

62 B. Namysłowska-Gabrysiak, E. Zielińska, *Transpozycja do prawa polskiego art. 8 Dyrektywy 2011/36/UE Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Niekaralność ofiar handlu ludźmi: nowe perspektywy*, Ośrodek Badań Handlu Ludźmi Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2015, s. 33–61.

63 *Nowy Krajowy Plan Działań Przeciwko Handlowi Ludźmi na lata 2025–2027 przyjęty przez Radę Ministrów*, <https://www.gov.pl/web/handel-ludzmi/nowy-krajowy-plan-dzialan-przeciwko-handlowi-ludzmi-na-lata-20252027-przyjety-przez-rade-ministrow#:~:text=,dzia%C5%82ania%20pa%C5%84stwa%20w%20wym%20obszarze> [dostęp: 15.11.2025].

64 M. Kurowski, *Klauzula niekaralności za czyny popełnione w związku z pokrzywdzeniem przestępstwem handlu ludźmi*, „Studia Prawnoustrojowe” 2025, nr 69, s. 331–344.

65 Sprawozdanie w sprawie wdrażania Dyrektywy 2011/36/UE z 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar z perspektywy równości płci z 26 kwietnia 2016 r., 2015/2118(INI), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2016-0144_PL.html#:~:text=34,wjazd%20do%20pa%C5%84stw%20transzytowych%20i [dostęp: 15.11.2025].

wobec handlu ludźmi, przenosząc akcent z karania wykorzystanych na pociąganie do odpowiedzialności rzeczywistych sprawców.

8. Wnioski

Handel ludźmi pozostaje jednym z najpoważniejszych wyzwań dla współczesnych społeczeństw i systemów prawnych. Jego zwalczanie wymaga kompleksowego podejścia, łączącego działania prewencyjne, ochronę ofiar oraz bezkompromisowe ściganie organizatorów procederu. Polska, podobnie jak inne państwa, musi stale doskonalić swoje narzędzia prawne i instytucjonalne w tym zakresie – czego wyrazem są ostatnie inicjatywy ustawodawcze i strategiczne, w tym nowy Krajowy Plan Działań oraz planowana ustawa antyhandlowa.

Analiza aktualnych strategii wskazuje na rosnącą rolę działań prewencyjnych, podnoszenia świadomości społecznej oraz zwiększania kompetencji przedstawicieli organów ścigania, wymiaru sprawiedliwości i instytucji pomocowych. Jednocześnie należy zauważyć, że efektywność postępowań karnych wciąż napotyka istotne bariery, zwłaszcza w zakresie gromadzenia dowodów i identyfikacji ofiar. Wymaga to dalszego rozwoju mechanizmów wsparcia ofiar oraz systemów ich ochrony, w tym również osób szczególnie narażonych, takich jak małoletni, kobiety, migranci czy osoby w trudnej sytuacji życiowej.

Krajowy Plan Działań przeciwko Handlowi Ludźmi na lata 2025–2027 stanowi ważny krok w kierunku skuteczniejszej ochrony ofiar i przeciwdziałania handlowi ludźmi. Jego realizacja wymaga jednak stałej współpracy instytucji publicznych, organizacji pozarządowych, sektora prywatnego oraz społeczeństwa obywatelskiego. Tylko wspólnymi siłami można skutecznie ograniczyć ten proceder i zapewnić większe bezpieczeństwo wszystkim mieszkańcom Polski. Handel ludźmi to jedno z najbardziej brutalnych naruszeń praw człowieka – nowy Plan Działań oraz projektowane zmiany prawne (w tym wprowadzenie zasady niekaralności ofiar) stanowią wyraźny sygnał, że Polska nie ustaje w wysiłkach na rzecz jego eliminacji i budowania społeczeństwa wolnego od wyzysku i przymusu.

Bibliografia

Literatura

- Buchowska S., *Czynniki sprzyjające handlowi ludźmi*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi – zapobieganie i ściganie*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006, s. 331–338.
- Dawid-Olczyk I., *Dlaczego ofiary handlu ludźmi stanowią wyzwanie dla organów ścigania*, „Kwartalnik Policyjny CSP” 2020, nr 3, s. 40–45.
- Global Report on Trafficking in Persons*, United Nations Office on Drugs and Crime, New York 2012.
- Handel ludźmi w Polsce – Raport 2023*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Warszawa 2024.
- Janoszka K., *Dzieci jako ofiary handlu ludźmi*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 2013.
- Kurowski M., *Klauzula niekaralności za czyny popełnione w związku z pokrzywdzeniem przestępstwem handlu ludźmi*, „Studia Prawnoustrojowe” 2025, nr 69, s. 331–344.
- Lasocik Z., *Handel ludźmi – aspekty społeczne i prawne*, „Studia Socjologiczne” 2007, t. 4, s. 31–57.
- Lasocik Z., Koss M., Wieczorek Ł., *Handel dziećmi – wybrane problemy*, Ośrodek Badań Handlu Ludźmi. IPSiR UW, Warszawa 2007.
- Lasocik Z., *Handel ludźmi jako przestępstwo i naruszenie praw człowieka – wyzwania dla kryminologii*, „Archiwum Kryminologii” 2005–2006, t. 28, s. 233–253.
- Lasocik Z., *Świadomość społeczna jako czynnik efektywnego eliminowania handlu ludźmi w Polsce*, „Archiwum Kryminologii” 2021, t. 43, nr 2, s. 91–126.
- Łabuz P., Malinowska I., Michalski M., Safjański T., *Handel ludźmi – przestrzeń prawnokarna i kryminalistyczno-kryminologiczna*, Difin, Warszawa 2017.

- Eyżwa A., *Handel ludźmi. Studium prawnokryminologiczne*, Studio Wydawnicze Jografika, Olsztyn 2019.
- Malinowska I., *Handel ludźmi – metody działania sprawców*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2015.
- Namysłowska-Gabrysiak B., *Handel ludźmi w celu wykorzystania seksualnego. Zagadnienia karnoprawne i kryminologiczne*, C.H. Beck, Warszawa 2018.
- Namysłowska-Gabrysiak B., Zielińska E., *Transpozycja do prawa polskiego art. 8 Dyrektywy 2011/36/UE Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Niekarałość ofiar handlu ludźmi: nowe perspektywy*, Ośrodek Badań Handlu Ludźmi Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2015, s. 33–61.
- Mroczek R., *Transgraniczny charakter przestępstwa handlu ludźmi. Zagadnienia prawokarne i kryminologiczne*, Difin, Warszawa 2024.
- Mroczek R., *Zagrożenia handlu ludźmi z perspektywy Straży Granicznej*, [w:] A.M. Kosińska (red.), *Problem handlu ludźmi i nieregularnej migracji wobec ochrony praw podstawowych – wyzwania i doświadczenia*, ArchaeGraph Wydawnictwo Naukowe, Szczecin 2024, s. 95–119.
- Pływaczewski W., *Handel ludźmi – współczesne niewolnictwo*, Zakład Kryminologii, Wiktyologii i Problematyki Przystępczości Zorganizowanej, WPiA UWM, Olsztyn 2006.
- Safański T., *Współpraca instytucjonalna w zakresie przeciwdziałania handlowi ludźmi*, [w:] P. Łabuz, I. Malinowska, M. Michalski, T. Safański (red.), *Handel ludźmi przestrzeń prawokarna i kryminalistyczno-kryminologiczna*, Difin, Warszawa 2017, s. 362
- Sawicki K., *Handel ludźmi*, Wydawnictwo Szkoły Policji w Pile, Piła 2011.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz.U. 1997 Nr 88, poz. 553.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego, t.j. Dz.U. 2025, poz. 46.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW, Dz. Urz. UE L 101 z 15.04.2011 r., s. 1–11.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1712 z 13 czerwca 2024 r. w sprawie zmiany dyrektywy 2011/36/UE w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, Dz. Urz. UE L 2024/1712 z 24.06.2024 r.
- Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy związanej z konfliktem zbrojnym, Dz.U. 2022, poz. 583.

Akty urzędowe

- Sprawozdanie w sprawie wdrażania Dyrektywy 2011/36/UE z 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar z perspektywy równości płci z 26 kwietnia 2016 r., 2015/2118(INI), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-20160144_PL.html#:~:text=L,zamiarem%20ich%20wyzysku%20jako%20pracownik%C3%B3w [dostęp: 15.11.2025].
- Krajowy Plan Działań przeciwko Handlowi Ludźmi na lata 2025–2027, <https://www.gov.pl/web/handel-ludźmi/krajowy-plan-działan-przeciwko-handlowi-ludźmi-na-lata-2025-2027> [dostęp: 3.12.2025].

Netografia

- Nowy Krajowy Plan Działań Przeciwko Handlowi Ludźmi na lata 2025–2027 przyjęty przez Radę Ministrów*, <https://www.gov.pl/web/handel-ludźmi/nowy-krajowy-plan-działan-przeciwko-handlowi-ludźmi-na-lata-2025-2027-przyjety-przez-rade-ministrow#:~:text=,dzia%C5%82ania%20pa%C5%84stwa%20w%20wym%20obszarze> [dostęp: 15.11.2025].

Walka z handlem ludźmi: Rada zaostrza przepisy, <https://www.consilium.europa.eu/pl/press/press-releases/2024/05/27/fight-against-human-trafficking-council-strengthens-rules/#:~:text=Walka%20z%20handlem%20lud%20C5%BAmi%3A%20Rada,ich%20do%20macierzy%20C5%84stwa%20za-st%20C4%99czego%20> [dostęp: 15.11.2025].

SKAZANI NA BEZROBOCIE? DOŚWIADCZENIE PODEJMOWANIA PRACY PO OPUSZCZENIU ZAKŁADU KARNEGO*

Wiktor Nowakowski

Uniwersytet SWPS, Polska

ORCID: 0009-0000-3116-5340

e-mail: nowakowskiwiktor.praca@gmail.com

Streszczenie:

Niniejszy artykuł porusza tematykę doświadczenia podejmowania pracy po opuszczeniu zakładu karnego. Celem artykułu jest ukazanie czynników utrudniających oraz ułatwiających podjęcie pracy przez byłych osadzonych. Artykuł stanowi także próbę odpowiedzi na lukę badawczą poprzez poszerzenie perspektywy na to, jakie znaczenie byli osadzeni przypisują podjęciu pracy po opuszczeniu zakładu karnego. Aby zrealizować założone cele, przeprowadzono badanie jakościowe metodą wywiadu swobodnego ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji. W badaniu wzięło udział czterech byłych osadzonych. Podjęte analizy pozwoliły na przedstawienie perspektywy byłych osadzonych oraz zmapowanie determinantów skutecznego podjęcia pracy.

Słowa kluczowe:

kryminologia, więźniowie, praca po opuszczeniu więzienia, losy życiowe byłych osadzonych, readaptacja społeczna

Sentenced to unemployment? The experience of seeking employment after incarceration

Summary:

This article addresses the issue of re-entering the workforce after being released from prison. The aim of the study is to identify factors supporting and hindering ex-convicts in finding employment. The article also attempts to capture what views ex-convicts have on finding employment and its importance in their readaptation process. To achieve those objectives of the study, a qualitative research was conducted and entailed interviews with 4 ex-convicts. The analyses undertaken made it possible to map main factors

* Artykuł opracowany na podstawie pracy licencjackiej przygotowanej pod kierunkiem dr Olgi Czeranowskiej na kierunku Życie Publiczne na Uniwersytecie SWPS.

influencing ex-convicts' attempts to find employment and show their perspective on employment after being released from prison.

Keywords:

criminology, prisoners, re-entering the workforce, life fate of ex-convicts, social readaptation

1. Wstęp

W Polsce co roku dziesiątki tysięcy osób opuszcza zakłady karne, rozpoczynając tym samym proces readaptacji społecznej. Jednocześnie w latach 1999–2023 w polskich zakładach karnych populacja recydywistów stanowiła średnio 49,5% ogółu populacji skazanych, przy czym w każdym roku z tego przedziału odsetek ten przekraczał 40%¹. Kreuje to alarmujący obraz Polski, w której każdego roku tysiące byłych więźniów nie odnajduje się na swojej ścieżce readaptacji społecznej i powraca do działalności przestępczej.

Przejęcie procesu readaptacji społecznej po opuszczeniu zakładu karnego jest wyzwaniem zarówno dla osoby powracającej na wolność, jak i dla środowiska, do którego osoba ta powraca². Jest to proces nie tylko trudny, lecz także skomplikowany, zależny od licznych zmiennych. Wielu badaczy do determinantów skutecznej readaptacji zalicza: podjęcie pracy zarobkowej, zerwanie kontaktu ze środowiskiem przestępczym, kontakty rodzinne, wsparcie kręgów koleżeńskich, stopień stygmatyzacji i dyskryminacji ze strony ogółu społeczeństwa oraz cechy jednostkowe³.

Zdaniem Lauba i Sampson powodzeniu readaptacji społecznej sprzyja wystąpienie „krytycznych punktów zwrotnych”, do których zaliczają przede wszystkim małżeństwo i zatrudnienie⁴. Punkty te definiują oni poprzez przyjęcie dorosłych ról społecznych. Role te ich zdaniem wprowadzają strukturę codziennej aktywności; stanowią formę kontroli społecznej zachowań byłych więźniów; tworzą sieć wsparcia i warunki sprzyjające zmianie autopercepcji oraz kształtują strukturę społeczną otoczenia byłych osadzonych. Narrację tę kontynuują Farrall i Calverley, którzy wskazują na rolę podjęcia pracy w porzucaniu kariery przestępczej⁵. Praca zarobkowa strukturyzuje życie byłych osadzonych i stwarza możliwości przyjmowania nowych ról, takich jak dobry pracownik, który utrzymuje innych, przedstawiciel firmy, uczciwy podatnik.

Podjęcie pracy zawodowej w ramach readaptacji społecznej wydaje się przyjmować kluczową rolę względem innych determinantów zarówno w ujęciu „krytycznych punktów zwrotnych”, jak i w nowszych badaniach⁶, z racji wpływu na inne determinanty⁷. Praca prowadzi do zaspokojenia potrzeb materialnych, których niezaspokojenie często jest powodem powrotu do kariery przestępczej⁸; pozwala nawiązać nowe znajomości i ułatwia wyjście z dotychczasowego środowiska przestępczego; zmniejsza negatywne nastawienie i stygmatyzację ze strony społeczeństwa oraz zapewnia poczucie sensu.

1 Obliczenia własne na podstawie Rocznyc Informacji Statystycznych Centralnego Zarządu Służby Więziennej za lata 1999–2023.

2 G. Miłkowska, S. Sobański, *Sieć, czyli kompleksowe instytucjonalne wsparcie osób opuszczających zakłady karne*, „Dyskursy Młodych Andragogów” 2017, nr 18, s. 131–144.

3 A. Witkowska-Paleń, *Wykluczenie społeczne byłych więźniów a możliwość pomocy społecznej*, [w:] J. Zimny (red.), *Współczesne zagrożenia, formy i skutki*, Katedra Pedagogiki Specjalnej, Stalowa Wola 2013, s. 25–48; B. Nowak, *Praca jako czynnik chroniący ekswiźniów przed powrotnością do przestępstwa i wykluczeniem społecznym*, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska” 2019, t. 32, nr 3, s. 289–306; M. Stopa, *Determinanty readaptacji społecznej byłych osadzonych*, „Kultura i Wychowanie” 2022, t. 22, nr 2, s. 131–144.

4 J.H. Laub, R.J. Sampson, *Shared Beginnings, Divergent Lives: Delinquent Boys to Age 70*, Harvard University Press, Cambridge 2003.

5 S. Farrall, A. Calverley, *Understanding Distance from Crime. Theoretical Directions in Resettlement and Rehabilitation*, Open University Press, Londyn 2006.

6 A. Witkowska-Paleń, *Wykluczenie społeczne...*, s. 25–48; B. Nowak, *Praca jako czynnik chroniący ekswiźniów...*, s. 289–306; M. Stopa, *Determinanty readaptacji...*, s. 131–144.

7 H. Machel, *Więźnienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2003.

8 B. Nowak, *Praca jako czynnik chroniący ekswiźniów...*, s. 289–306; R. Gerlach, *Praca byłych osadzonych – możliwości i ograniczenia*, „Resocjalizacja Polska” 2021, nr 21, s. 267–284.

W Polsce ok. 90% skazanych deklaruje chęć podjęcia pracy po opuszczeniu zakładu karnego⁹, natomiast 70,7% uznaje podjęcie pracy za najważniejsze zadanie po wyjściu na wolność¹⁰. Oczywiście deklaracje te należy traktować z należytyym sceptycyzmem ze względu na efekt ankietera i istnienie „społecznie poprawnej” odpowiedzi na pytanie o chęć pracy. Ponadto według danych z programu „Praca dla więźniów” w 2020 r. w zakładach karnych pracę podjęło 78,5% karanych kwalifikujących się do zatrudnienia. Nie ulega wątpliwości, że spadek z niemal 100% deklaratywności chęci podjęcia pracy oraz korzystania z programów pracy na poziomie ok. trzech czwartych populacji do ok. 50% byłych osadzonych, którzy nie wracają do zakładów karnych po tym, jak je opuszczają¹¹, ma swoje korzenie w czymś więcej niż tylko w nieprawdziwych odpowiedziach ankietowanych (choć należy mieć na uwadze, że odsetek ten ulec mógł poprawie na przestrzeni lat, jednak ocena stanu rzeczy pozostaje utrudniona przez brak oficjalnych statystyk).

Liczba pozycji rzucających światło na czynniki ułatwiające i utrudniające podjęcie pracy, a także na postawy wobec byłych osadzonych na podejmowanie pracy po opuszczeniu zakładu karnego, proces jej podejmowania oraz rolę jej podjęcia w ich dalszym życiu pozostaje wciąż znacznie ograniczona. W polskiej literaturze niewiele jest pozycji poruszających tematykę procesów wykluczania społecznego byłych więźniów z ważnych sfer życia społecznego¹², w tym wykluczenia z rynku pracy. Stąd też celem niniejszego artykułu była nie tylko identyfikacja czynników utrudniających oraz ułatwiających podjęcie pracy po opuszczeniu zakładu karnego w relacjach byłych osadzonych, lecz także poznanie ich spojrzenia na pracę, ich oczekiwań z nią związanych oraz jej roli w readaptacji społecznej.

2. Znaczenie pracy w procesie readaptacji społecznej

Powodzenie procesu readaptacji społecznej byłych osadzonych uzależnione jest od wielu czynników. Można stworzyć typologię tych czynników w następujący sposób: czynniki zewnętrzne (znajdujące się poza murami zakładu karnego), penitencjarne (znajdujące się w zakładzie karnym) oraz wewnętrzne (znajdujące się w jednostce). Spośród czynników zewnętrznych zarówno teoretycy, jak i praktycy od lat wyróżniają rolę podjęcia pracy. Pisali o tym Machel¹³, Laub i Sampson¹⁴ czy Farrall i Calverley¹⁵. Ich teorie wciąż znajdują potwierdzenie we współczesnych badaniach empirycznych¹⁶. Istotność podjęcia pracy dla procesu readaptacji wynika z jej wyjątkowej pozycji, w której posiada ona zdolność wpływu na inne determinanty readaptacji. Podjęcie pracy pozwala nawiązać nowe znajomości i ułatwia wyjście z dotychczasowego środowiska przestępczego, zmniejsza negatywne nastawienie i stygmatyzację ze strony społeczeństwa oraz zapewnia poczucie sensu. Wszystkie wymienione wyżej konsekwencje podjęcia pracy są jednocześnie pozostałymi determinantami skutecznej readaptacji.

Aby praca miała charakter readaptacyjny, musi ona jednak być jak najbardziej zbliżona pod względem kluczowych charakterystyk do tej, którą cechuje się praca osób niekaranych¹⁷. Praca byłych osadzonych winna

9 G. Banerski, *Zmiana na lepsze. Raport z projektu „Proces aktywizacji zawodowej i społecznej byłych więźniów”*, SMG/KRC Poland Media, Warszawa 2011; B. Nowak, *Praca jako czynnik chroniący eksWięźniów...*, s. 289–306; I. Kaźmierczak-Kaluża, *Bezdomność jako forma wykluczenia społecznego w świetle wybranych aktów prawnych oraz dokumentów strategicznych i programowych*, „Opuscula Sociologica” 2015, t. 2, nr 12, s. 19–36.

10 A. Szymanowska, *Więzienie i co dalej*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2003.

11 Obliczenia własne na podstawie Rocznych Informacji Statystycznych Centralnego Zarządu Służby Więziennej za lata 1999–2023.

12 A. Jaworska, *Zasoby osobiste i społeczne skazanych w procesie oddziaływań penitencjarnych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2016.

13 H. Machel, *Więzienie jako instytucja...*, dz. cyt.

14 J.H. Laub, R.J. Sampson, *Shared Beginnings, Divergent Lives...*, dz. cyt.

15 S. Farrall, A. Calverley, *Understanding Distance from Crime...*, dz. cyt.

16 K. Biel, *Determinanty readaptacji społecznej w narracjach byłych osadzonych z Centrum Integracji „Pro Domo” w Krakowie*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2018, t. 21, nr 1, s. 159–174; B. Nowak, *Praca jako czynnik chroniący eksWięźniów...*, s. 289–306; R. Gerlach, *Praca byłych osadzonych – możliwości i ograniczenia...*, s. 267–284; M. Stopa, *Determinanty readaptacji...*, s. 131–144.

17 M. Pięta-Chrystofiak, *Czynniki środowiska organizacji a praca osób odbywających karę pozbawienia wolności*, „Resocjalizacja Polska” 2021, t. 21, nr 1, s. 435–459.

cechować się sprawiedliwymi zasadami wynagrodzania, podziału pracy oraz gwarantować bezpieczeństwo i odpowiednią higienę. Sytuacja, w której były skazany jest traktowany gorzej ze względu na swoją przeszłość lub gdy jego próby podjęcia pracy kończą się wielokrotnym niepowodzeniem, prowadzi do narastania frustracji, wzrostu ryzyka depresji, powrotu na drogę przestępczą oraz dalszego wykluczenia społecznego¹⁸.

3. Czynniki wpływające na podejmowanie pracy po opuszczeniu zakładu karnego

W literaturze przedmiotu wymienia się liczne bariery oraz czynniki wspierające byłych osadzonych w podejmowaniu przez nich pracy. Zgodnie z typologią czynników wpływających na cały proces readaptacji czynniki utrudniające i czynniki wspierające podejmowanie pracy przez byłych osadzonych również można podzielić w następujący sposób: zewnętrzne, penitencjarne oraz wewnętrzne.

3.1. Zewnętrzne czynniki wpływające na podejmowanie pracy po opuszczeniu zakładu karnego

Do czynników zewnętrznych zalicza się te czynniki, które swoje korzenie mają w postawach i zachowaniach otoczenia społecznego, społeczności lokalnej, do której były osadzony wraca po opuszczeniu zakładu karnego, czy jego najbliższych. Wśród barier zewnętrznych znajduje się szeroko rozumiany stosunek społeczeństwa do byłych osadzonych, który tradycyjnie w Polsce jest stosunkiem negatywnym i zdystansowanym, zbudowanym na strachu i niechęci¹⁹. Wynika on m.in. z braku wiedzy oraz z prezentowania w mediach przede wszystkim najpoważniejszych przestępstw. Stosunek ten prowadzi do nadawania piętna osobom skazanym budując dychotomię „my vs oni”²⁰.

Piętno to równoznaczne jest z nadaniem byłym osadzonym silnie dyskredytującego atrybutu, który odróżnia go od innych. Idąc za Goffmanem²¹, członkowie społeczności nadającej piętno byłym skazanym z założenia nie wierzą, że jest on „w pełni człowiekiem”. Co za tym idzie, nakręca się koło barier społecznych: osoba mająca na swoim „koncie” wyrok budzi strach i zdystansowanie, co owocuje stygmatyzacją, która następnie prowadzi do pogłębienia niechęci społeczeństwa. Ponadto dochodzić może do samospełniającej się przepowiedni, w której zachowanie otoczenia lub sama świadomość zagrożenia stereotypem wpływa na zachowanie byłego osadzonego, który może zinternalizować stereotypy na swój temat i zachowywać się w zgodzie z nimi. Sytuacja ta skutkuje niechęcią pracodawców, którzy będąc członkami społeczeństwa, również podzielają wiarę w tę dychotomię wobec zatrudniania byłych osadzonych²². Niechęć pracodawców objawia się m.in. w postaci pytań o karalność mających na celu wykluczenie osób karanych, nawet w procesie rekrutacji na stanowiska, na których zaświadczenie o niekaralności nie jest wymagane, a zadawanie tych pytań jest niezgodne z prawem²³.

Regularne doświadczanie braku akceptacji i związanych z tym trudności ze znalezieniem miejsca zatrudnienia prowadzą byłych osadzonych do marginalizacji społecznej i konieczności korzystania z insty-

18 G. Miłkowska, S. Sobański, *Sieć, czyli kompleksowe...*, s. 131–144; A. Fidelus, *Pomoc społeczna opuszczających więzienia – propozycje rozwiązań systemowych w zakresie wsparcia skazanych*, „Roczniki Pedagogiczne” 2019, t. 11, nr 47, s. 131–145; K. Nowak, *Psychospołeczne uwarunkowania aktywności zawodowej byłych więźniów na rynku pracy*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych” 2022, nr 3, s. 173–190; A. Kacprzak, *Skazani na przestępczość? Wykluczenie społeczne i reintegracja społeczna w doświadczeniu biograficznym byłych więźniów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2023.

19 A. Domżańska, *Sytuacja byłych osadzonych na rynku pracy*, „Forum Pedagogiczne” 2013, nr 2, s. 127–148; M. Stopa, *Determinanty readaptacji...*, s. 131–144; A. Kacprzak, *Skazani na przestępczość?...*, dz. cyt.

20 G. Miłkowska, S. Sobański, *Sieć, czyli kompleksowe...*, s. 131–144; A. Paszkiewicz, *Stygmatyzacja społeczna osób odbywających karę pozbawienia wolności – zarys problematyki*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2017, nr 97, s. 55–77.

21 E. Goffman, *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, Penguin Books, Westminster 2020.

22 G. Banerski, *Zmiana na lepsze...*, dz. cyt.; K. Pierzchała, *Stygmatyzacja i destygmatyzacja więźniów. Zarys analityczno-syntetyczny zagadnienia*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2016, t. 21, s. 199–214; K. Nowak, *Psychospołeczne uwarunkowania aktywności zawodowej...*, s. 173–190; A. Kacprzak, *Skazani na przestępczość?...*, dz. cyt.

23 A. Domżańska, *Sytuacja byłych osadzonych na rynku pracy...*, s. 127–148; A. Kacprzak, *Skazani na przestępczość?...*, dz. cyt.

tucji pomocowych (rządowych i pozarządowych). Z sytuacją tą silnie powiązana jest kondycja samej oferty pomocowej, zwłaszcza ze strony organizacji rządowych. Obecne programy pomocowe są programami afirmacyjnymi, czyli programami sprowadzającymi się do pomocy postpenitencjarnej, programów w obszarze opieki społecznej, obejmujących zasiłki czy doraźną pomoc. Zdaniem Anny Fidelus z UKSW są to programy często *de facto* pogłębiające tzw. wyuczoną bezradność, przyzwyczajają byłych osadzonych do pozycji osoby potrzebującej, zależnej od pomocy instytucjonalnej w postaci np. zasiłków²⁴, budując tym samym niechęć społeczeństwa poprzez tworzenie obrazu byłych osadzonych obciążających system pomocy socjalnej²⁵. Często programy te są również niedostosowane do realnych potrzeb byłych osadzonych, którzy muszą odnaleźć się w realiach współczesnego świata²⁶. Łatwo dostępna i dostosowana do realnych potrzeb byłych osadzonych pomoc postpenitencjarna, organizowana przez organizacje rządowe i pozarządowe, jest jednym z kluczowych determinantów podjęcia pracy²⁷. Większość byłych osadzonych korzystających z oferty edukacyjnej organizacji pozarządowych zajmujących się wsparciem osób po opuszczeniu zakładu karnego znajduje później zatrudnienie dzięki otrzymanym kwalifikacjom²⁸.

Kolejnym czynnikiem utrudniającym, znajdującym się na pograniczu czynników zewnętrznych i wewnętrznych, jest utrzymywanie kontaktu z kręgami przestępczymi po odbyciu kary pozbawienia wolności. Utrzymywanie dawnych relacji koleżeńskich, powiązanych z działalnością przestępczą, tworzy byłym osadzonym możliwość łatwego powrotu na ścieżkę przestępczą. Powrót ten może jawić się jako prostszy sposób pozyskania środków materialnych potrzebnych do życia, pozwalający unikać wystawienia na stygmatyzację w miejscu zatrudnienia. Z relacji byłych osadzonych biorących udział w wielu badaniach wynika, że zerwanie więzi z dawnymi kolegami przyczyniło się do podjęcia przez nich pracy²⁹. Należy jednak pamiętać, że zerwanie starych kontaktów koleżeńskich zależne jest przede wszystkim od chęci byłych skazanych, a dopiero w drugiej kolejności od takich czynników jak brak kontaktu w trakcie odbywania kary czy zerwanie kontaktów ze strony środowiska przestępczego³⁰. Analogicznie zakończenie dawnych znajomości pozwala byłym osadzonym na budowanie nowych sieci wsparcia, które ugruntowują byłych osadzonych w nowym środowisku, stanowiąc swoistą kontrolę społeczną i dającym ich szansę wejścia w akceptowalne role społeczne oraz pozbycia się piętna przestępców³¹.

Czynniki zewnętrzne to nie tylko kontakty z innymi przestępcami. Zaliczamy do nich także wspierające związki społeczne, w tym związki rodzinne, koleżeńskie czy romantyczne. Możliwość czerpania wsparcia emocjonalnego i instrumentalnego ze swojego najbliższego otoczenia jest jednym z najważniejszych czynników wspierających byłych osadzonych nie tylko w podejmowaniu pracy, lecz także w procesie readaptacji ogółem³².

3.2. Penitencjarne czynniki wpływające na podejmowanie pracy po opuszczeniu zakładu karnego

Do czynników penitencjarnych zalicza się te czynniki, które swoje korzenie mają w samym zakładzie karnym. Wśród barier penitencjarnych kluczową rolę odgrywa tzw. proces prizonizacji. Jest to proces zachodzący na skutek przebywania w zakładzie karnym, będącym instytucją totalną, który skutkuje ukształtowaniem się tzw. osobowości karceralnej. Osobowość ta jest zespołem specyficznych cech w wymiarze poznawczym,

24 A. Fidelus, *Pomoc społeczna opuszczających więzienia...*, s. 131–145.

25 Tamże.

26 A. Kacprzak, *Skazani na przestępczość?...*, dz. cyt.

27 A. Domżańska, *Sytuacja byłych osadzonych na rynku pracy...*, s. 127–148; K. Biel, *Determinanty readaptacji społecznej...*, s. 159–174.

28 A. Domżańska, *Sytuacja byłych osadzonych na rynku pracy...*, dz. cyt.

29 K. Biel, *Determinanty readaptacji społecznej...*, s. 159–174; A. Kacprzak, *Skazani na przestępczość?...*, dz. cyt.

30 Tamże.

31 J.H. Laub, R.J. Sampson, *Shared Beginnings, Divergent Lives...*, dz. cyt.

32 A. Domżańska, *Sytuacja byłych osadzonych na rynku pracy...*, s. 127–148; A. Fidelus, *Pomoc społeczna opuszczających więzienia...*, s. 131–145; K. Nowak, *Psychospołeczne uwarunkowania aktywności zawodowej...*, s. 173–190.

emocjonalno-wolitywnym i behawioralnym, podporządkowujących osobę osadzoną roli więźnia. Powoduje to u osób skazanych wykształcenie wyuczonej bezradności, która skutkuje ogromnymi problemami z odnalezieniem się na wolności³³.

Dużą rolę odgrywa także stan oferty programowej skierowanej do osób opuszczających zakłady karne. Jak zauważa Aldona Nawój-Śleszyński, „dużego odsetka niepowodzeń w readaptacji społecznej należy szukać w niewykorzystaniu potencjału resocjalizacyjnego, przede wszystkim systemu programowanego oddziaływania wobec osadzonych oraz w braku zinstytucjonalizowanej postaci pomocy skazanym w procesie readaptacji społecznej po odbyciu kary pozbawienia wolności, w szczególności skazanym, którzy opuszczają zakłady karne po odbyciu kary w całości”³⁴ (czyli tym, którzy wystawieni byli na negatywne efekty pobytu w zakładzie karnym, takie jak prizonizacja, najdłużej). Sytuacja ta prowadzi do pogłębiania się problemów z wyuczoną bezradnością ze względu na bardzo ograniczony system aktywizacji osadzonych. Programy oferujące poszerzenie kwalifikacji, mimo bycia jednym z najważniejszych narzędzi wsparcia byłych osadzonych w readaptacji, często odbiegają od realnych wymogów współczesnego rynku pracy³⁵.

Jednak udział w tych projektach pomocowych, które są dostosowane do obecnych realiów, może stanowić zauważalne wsparcie w podjęciu pracy przez osadzonych po opuszczeniu zakładu karnego³⁶ – zwłaszcza w programach edukacyjnych, których skuteczność we wsparciu readaptacji społecznej wykazały liczne badania prowadzone od lat 90.³⁷ Na podjęcie pracy przez byłych osadzonych na wolności ma także wpływ podejmowanie pracy w zakładzie karnym znajdującym się blisko potencjalnego miejsca zatrudnienia po jego opuszczeniu³⁸, innymi słowy – odbywanie kary w zakładzie możliwie najbardziej zbliżonym do stałego miejsca zamieszkania przed odbywaniem kary pozbawienia wolności. Ponadto odbywanie kary w zakładzie karnym oddalonym od miejsca zamieszkania i tym samym od bliskich osadzonego prowadzi do korozji relacji z bliskimi, co po odbyciu kary pozbawienia wolności przekłada się na jeszcze dotkliwsze doświadczenia związane ze stygmatyzacją byłych osadzonych – w tym stygmatyzację na rynku pracy³⁹.

3.3. Wewnętrzne czynniki wpływające na podejmowanie pracy po opuszczeniu zakładu karnego

Ostatnią grupą czynników wpływających na podejmowanie pracy po opuszczeniu zakładu karnego są czynniki wewnętrzne, tj. takie, które mają swoje korzenie w cechach, predyspozycjach czy uwarunkowaniach samych byłych osadzonych. Mówiąc o nich, należy wymienić niskie kwalifikacje zawodowe⁴⁰ czy brak umiejętności poruszania się po rynku pracy, który uległ zmianie w trakcie trwania kary pozbawienia wolności czy nowych uwarunkowań technologicznych. Brak ten skutkuje problemami przy formułowaniu CV czy w kontaktach ze współczesnymi urzędami państwowymi⁴¹.

Jednakże podstawowym i najważniejszym wewnętrznym determinantem podjęcia pracy przez byłych osadzonych jest ich silna motywacja. Widać to zarówno w analizach przeprowadzanych przez kryminolo-

33 A. Domżańska, *Sytuacja byłych osadzonych na rynku pracy...*, s. 127–148; A. Witkowska-Paleń, *Wykluczenie społeczne...*, s. 25–48; M. Porowski, T. Przesławski, *Nowe problemy prawa i polityki penitencjarnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016; E. Poklek, *Zarys psychologii penitencjarnej. Pomiędzy teorią a praktyką*, Difin, Warszawa 2018; K. Nowak, *Psychospołeczne uwarunkowania aktywności zawodowej...*, s. 173–190; A. Kacprzak, *Skazani na przestępczość?...*, dz. cyt.

34 A. Nawój-Śleszyński, *Recydywiści penitencjarni w populacji więziennej w Polsce w latach 1970–2020*, „The Prison System Review” 2022, nr 116, s. 239–266.

35 A. Kacprzak, *Skazani na przestępczość?...*, dz. cyt.

36 Tamże.

37 J. Vacca, *Educated Prisoners are Less Likely to Return to Prison*, „Journal of Correctional Education” 2004, t. 55, nr 4, s. 297–305.

38 A. Iwanowska, *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2013.

39 Tamże.

40 A. Domżańska, *Sytuacja byłych osadzonych na rynku pracy...*, s. 127–148; K. Nowak, *Psychospołeczne uwarunkowania aktywności zawodowej...*, s. 173–190.

41 A. Domżańska, *Sytuacja byłych osadzonych na rynku pracy...*, s. 127–148; G. Miłkowska, S. Sobański, *Sieć, czyli kompleksowe...*, s. 131–144; K. Nowak, *Psychospołeczne uwarunkowania aktywności zawodowej...*, s. 173–190.

gów, jak i w wypowiedziach samych byłych osadzonych⁴². Kolejną barierą mogą być uzależnienia. Problem z alkoholem lub innymi substancjami psychoaktywnymi często staje na przeszkodzie w podjęciu pracy po opuszczeniu zakładu karnego. Zmaganie się z uzależnieniami i ich negatywnymi konsekwencjami niewspółmiernie często dotyka byłych więźniów, którzy w trakcie pobytu w zakładzie karnym wyrwani są z nałogu, nie zawsze otrzymując jednak profesjonalne wsparcie w walce z nim⁴³.

W ścisłym powiązaniu z poprzednimi czynnikami – zarówno wewnętrznymi, jak i zewnętrznymi – jest zaabsorbowanie innymi aktywnościami. Do aktywności tych zaliczyć można uczestnictwo w terapii (np. terapii nałogów), szkoleniu (podnoszącym kwalifikacje zawodowe czy uczącym nawigować po współczesnym świecie) czy zaabsorbowanie zajęciami domowymi⁴⁴. Czynności te mogą być czynnikami utrudniającymi podjęcie pracy ze względu na wyzwania logistyczne, jednakże skuteczna praca nad sobą i ukończenie działań terapeutycznych mogą przekształcić się w skuteczne podjęcie pracy przez byłych osadzonych⁴⁵.

3.4. Obraz pracy w oczach byłych osadzonych

Według danych Beaty Nowak⁴⁶, pochodzących z badania ilościowego na populacji 233 osadzonych, oczekiwania osadzonych wobec pracodawców sprowadzają się przede wszystkim do braku zachowań dyskryminujących kandydatów do pracy z uwagi na posiadany atrybut karalności (70,6%). Osadzeni oczekują też godnej płacy za wykonywaną pracę (57,6%). Zdecydowanie najrzadziej wspomniano o zrozumieniu ich wyjątkowej sytuacji (22,9%). Ciekawej perspektywy dostarcza Renata Szczepanik⁴⁷, która przeprowadziła badanie biograficzne na populacji recydywistów w polskich więzieniach. Badanie to pokazuje, że osadzeni (i byli osadzeni) nadają pracy liczne znaczenia – zarówno pozytywne, jak i neutralne oraz negatywne. Badaczka zauważa, że praca może być traktowana przez byłych osadzonych:

jako narzędzie przedstawienia swojego wizerunku w pozytywnym świetle (parawan dla kontynuowania swojej kariery przestępczej; jako źródło obserwacji społecznych będących inspiracją dla stosowania rozbudowanych technik neutralizacji swoich zachowań przestępczych (np. „pracodawcy oszukują, wszyscy kombinują, kradną”); jako świadectwo (rzeczywistych) prób zerwania z przestępczym stylem życia (mimo braku satysfakcji z jej wykonywania) oraz jako warunek stabilizujący i potwierdzający prawidłowe i silne relacje z osobami znaczącymi.⁴⁸

Bez względu na przypisywane pracy znaczenie stanowiła ona ważny element dla wszystkich byłych osadzonych, którym zależało na niewracaniu do zakładu karnego⁴⁹. Posiadanie legalnej pracy zarobkowej nie jest zatem charakterystyczne jedynie dla tych byłych osadzonych, którzy chcą zerwać z dotychczasowym stylem życia. Dla części byłych osadzonych jej podjęcie będzie motywowane chęcią potwierdzenia i osiągnięcia stabilizacji. Dla innych zaś będzie narzędziem do kamuflowania swojej przestępczej aktywności, budowania pewnego rodzaju alibi dla przedstawicieli nieformalnej i formalnej kontroli społecznej.

42 A. Domzalska, *Sytuacja byłych osadzonych na rynku pracy...*, s. 127–148; K. Biel, *Determinanty readaptacji społecznej...*, s. 159–174; A. Kacprzak, *Skazani na przestępczość?...*, dz. cyt.

43 Tamże.

44 Tamże.

45 K. Biel, *Determinanty readaptacji społecznej...*, s. 159–174.

46 B. Nowak, *Praca jako czynnik chroniący ekswięźniów...*, s. 289–306.

47 R. Szczepanik, *Rola zatrudnienia w procesie odchodzenia od aktywności przestępczej i osłabienia wizerunku recydywisty*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2016, nr 92, s. 73–96.

48 Tamże.

49 Tamże.

4. Cele i problematyka badawcza

Punktem wyjścia mojego badania były następujące pytania: „Jakie jest doświadczenie podejmowania pracy po opuszczeniu zakładu karnego?” oraz pytania pomocnicze: „Jakie są, w oczach byłych osadzonych, bariery w podejmowaniu przez nich pracy?”, „Jakie są, w oczach byłych osadzonych, czynniki wspierające podejmowanie przez nich pracy?”, „Jakie znaczenie przypisują podjęciu pracy po opuszczeniu zakładu karnego byli osadzeni?”.

Głównym celem badania było ukazanie rzeczywistości podejmowania pracy po opuszczeniu zakładu karnego oczami byłych osadzonych. Chodzi przede wszystkim o wskazanie, na podstawie narracji byłych skazanych, najważniejszych w ich oczach czynników sprzyjających i blokujących podjęcie przez nich pracy oraz znaczenia, które przypisują podjęciu pracy po wyjściu na wolność. Badanie wpisuje się zatem w paradygmat badań interpretatywnych, u których podstaw leży przekonanie o tym, że do zrozumienia rzeczywistości społecznej badanych niezbędne jest oddanie głosu badanym. Badacz nie powinien stosować uprzednio przygotowanego modelu, tylko starać się pozyskać opis rzeczywistości w oczach osób w niej uczestniczących. Według interpretatywizmu badacz powinien zaufać badanym, że rozumieją oni swój świat lepiej od niego, gdyż to oni żyją w nim na co dzień⁵⁰.

Czerpałem również z metodologii teorii ugruntowanej, u której podstaw leżą budowanie teorii na podstawie wcześniej systematycznie zebranych danych empirycznych i potrzeba maksymalnego ograniczenia prekonceptualizacji przez badacza⁵¹. Mając na uwadze jej otwarty charakter oraz założenia interpretatywizmu, zdecydowałem się na przeprowadzenie badania przy użyciu techniki wywiadu swobodnego ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji⁵². Technika ta umożliwiła poznanie wykraczające poza indywidualne historie badanych, dające warunki odkrywania ogólnych wzorów i mechanizmów kształtujących postrzeganie rzeczywistości społecznej, w której funkcjonują. Kategorie analityczne wykorzystywane przeze mnie w niniejszym artykule zostały wygenerowane na podstawie danych, którymi były uzyskane w trakcie badania wywiady opisujące historie byłych osadzonych.

Moje badanie miało na celu nie tylko zestawienie historii moich respondentów z dotychczasową wiedzą na temat podejmowania pracy przez byłych osadzonych, lecz także oddanie im głosu i ukazanie rzeczywistości byłych osadzonych na rynku pracy.

5. Narzędzie badawcze

Na potrzeby badania opracowałem narzędzie badawcze składające się z dwóch elementów. W trakcie jego tworzenia kierowałem się specyficznym charakterem grupy badawczej i wynikającymi z niego wyzwaniem stojącymi przed badaczem jakościowym. Miałem także na uwadze zalety płynące z zastosowania wywiadu swobodnego z listą poszukiwanych informacji oraz kierowałem się założeniami teoretycznymi metodologii teorii ugruntowanej i badań interpretatywnych.

Narzędzie to przybrało postać Listy Poszukiwanych Informacji. Lista Poszukiwanych Informacji zawierała w sobie trzy bloki tematyczne korespondujące z pytaniami badawczymi: blok informacji na temat napotkanych barier; blok informacji na temat napotkanego wsparcia oraz blok informacji na temat obrazu pracy w oczach respondenta. Bloki dotyczące barier oraz wsparcia były podzielone na trzy grupy: zewnętrzną, penitencjarną oraz wewnętrzną. Przygotowana przeze mnie Lista Poszukiwanych Informacji zapewniła mi sformalizowaną listę informacji, które musiały pojawić się w trakcie wywiadu, co zapewniło

50 M. Kostera, *Metody badawcze w zarządzaniu humanistycznym*, Wydawnictwo Akademickie SEDNO, Warszawa 2015.

51 K. Konecki, *Łowcy Główn. Analiza pracy rekrutacyjnej w agencjach doradztwa personalnego*, Wydawnictwo Normalizacyjne Alfa-Wero, Warszawa 1998; K. Konecki, *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.

52 I. Przybyłowska, *Wywiad swobodny ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji i możliwości jego zastosowania w badaniach socjologicznych*, „Przegląd Socjologiczny” 1978, nr 30, s. 53–68.

możliwość przeprowadzenia spójnej analizy przy jednoczesnej swobodzie dostosowania przebiegu rozmowy do potrzeb i możliwości respondenta.

6. Rekrutacja, opis grupy badanej i przebieg badania własnego

W badaniu wzięło udział czterech mężczyzn mających za sobą pobyty w zakładach karnych, którzy obecnie są aktywni zawodowo. Staralem się zadbać o różnorodność na poziomie miejsca zamieszkania oraz wieku, choć ze względu na możliwe kanały rekrutacji miałem ograniczoną możliwość decydowania o przekroju demograficznym badanych. Najmłodszy uczestnik miał 42 lata, najstarszy 48 lat, pochodzili z czterech różnych województw.

Rekrutacja odbyła się w kilku etapach. Pierwszym etapem rekrutacji było skontaktowanie się z 15 organizacjami pozarządowymi oferującymi wsparcie dla byłych osadzonych. Każda z organizacji otrzymała e-mail zawierający informację o prowadzonym przeze mnie badaniu, plik z jego opisem oraz moje dane kontaktowe wraz z prośbą o przekazanie informacji swoim beneficjentom. Kolejny etap odbywał się poprzez portal społecznościowy Facebook. Na siedmiu grupach o charakterze samopomocowym dedykowanym osadzonym, byłym osadzonym i ich najbliższym został umieszczony post rekrutacyjny, zawierający informacje o prowadzonym przeze mnie badaniu oraz dane kontaktowe. Następnie wiadomość o takiej samej treści została umieszczona na kanałach społecznościowych tych grup na platformie Messenger. Mając na uwadze jak najlepszy interes osób należących do tych grup, podjąłem decyzję o ich anonimizacji i nieumieszczaniu dalszych informacji na ich temat w treści niniejszego artykułu. W ramach ostatniego etapu rekrutacji zastosowana została metoda śnieżnej kuli – każdy rozmówca został poproszony na koniec wywiadu o przekazaniu o nim informacji swoim znajomym.

Charakterystykę społeczno-demograficzną osób biorących udział w badaniu prezentuję w tabeli 1. poniżej. Zgodnie z praktykami etycznymi w dyscyplinie dane zostały poddane anonimizacji, imiona zostały zmienione na pseudonimy, a wszelkie informacje mogące pozwolić na identyfikację rozmówców zostały pominięte.

Tabela 1. Charakterystyka społeczno-demograficzna osób badanych

Pseudonim	Wiek	Łączna długość wyroku/ wyroków)	Czy to pierwszy wyrok?	Czy pracował przed/mię- dzy wyrokami?
Tomasz	43 lata	16 lat	Nie	Tak
Marcin	48 lat	1 rok	Tak	Tak
Przemek	45 lat	1 rok i 7 miesięcy	Tak	Tak
Kacper	42 lata	2 lata	Tak	Tak

Źródło: Opracowanie własne.

Przed udziałem w badaniu wszystkie osoby otrzymały o nim pełną informację, a także zgodziły się na wywiad oraz jego nagranie w celu późniejszej analizy. Z racji tematyki podejmowanej w badaniu przed przystąpieniem do wywiadu informowałem o jego tematyce i ryzyku pojawienia się negatywnych emocji oraz możliwości nieudzielenia mi informacji lub zrezygnowania z udziału w badaniu w dowolnym momencie.

Wywiady przeprowadzane były od grudnia 2024 r. do lutego 2025 r. W tym dwa wywiady zostały przeprowadzone on-line przy pomocy platformy Messenger, natomiast dwa wywiady zostały przeprowadzone telefonicznie.

7. Skazani na bezrobocie? Wyniki badania własnego

Podczas badania zwracałem uwagę na trzy kluczowe kwestie: czynniki utrudniające podjęcie pracy, czynniki podjęcie pracy wspierające oraz obraz pracy w oczach byłych osadzonych. Poniżej prezentuję wyniki, które analizuję, aby odpowiedzieć na główne pytanie badawcze o treści: „Jakie jest doświadczenie podejmowania pracy po opuszczeniu zakładu karnego?” oraz pytania pomocnicze: „Jakie są, w oczach byłych osadzonych, bariery w podejmowaniu przez nich pracy?”, „Jakie są, w oczach byłych osadzonych, czynniki wspierające podejmowanie przez nich pracy?” oraz „Jakie znaczenie przypisują podjęciu pracy po opuszczeniu zakładu karnego byli osadzeni?”.

Niniejszy rozdział składa się z czterech podrozdziałów. Każdy z nich porusza jeden z głównych wątków narracyjnych, które wyłoniły się w toku zbierania materiału badawczego. Pierwszy podrozdział dotyczy roli wewnętrznej motywacji byłych osadzonych. Drugi skupia się na najbliższych kręgach – rodzinnym i koleżeńskim – oraz ich znaczeniu w podejmowaniu pracy. Trzeci dotyczy krytycznego punktu zwrotnego, którym są narodziny dziecka. Ostatni analizuje obraz pracy w oczach byłych osadzonych.

7.1. Wewnętrzna motywacja – klucz do skutecznej reintegracji społecznej

W trakcie wywiadu z Kacprem, podczas rozmowy na temat okoliczności zakończenia kariery przestępczej, tak skomentował swoje zerwanie z przestępczością:

Trzeba dorosnąć, ogarnąć się z tego wszystkiego (Kacper, 42 lata).

W literaturze przedmiotu często zarówno wewnętrzna motywacja do podjęcia pracy, jak i przejścia procesu readaptacji w ogóle są określane jednym z najważniejszych determinantów podjęcia pracy przez byłych osadzonych⁵³. Narracje badanych zebrane przeze mnie podczas prowadzenia wywiadów pogłębionych potwierdzają tę nadrzędną rolę. Badani w trakcie rozmów byli świadomi roli, którą odgrywa wewnętrzna motywacja przestępcy do zmiany swojego życia. Niejednokrotnie wspominali oni o swojej motywacji, o tym, że czasem potrzebowali lat, aby ta motywacja się pojawiła. W trakcie rozmów mówili także o motywacji swoich znajomych, przede wszystkim w kontekście ich powrotów do kariery przestępczej po opuszczeniu zakładu karnego. Także przy rozmowie dotyczącej innych wątków, mających na celu poszukiwanie odpowiedzi na inne pytania badawcze, wracali do tematu swojej motywacji i jej poszukiwania.

O tym, że aby znaleźć wewnętrzną potrzebę zmiany, potrzebował najpierw spędzić lata na działalności przestępczej, wspominał Tomasz zapytany o jego losy po zakończeniu pierwszego wyroku:

Bawiłem się dalej, bo to był taki jeszcze okres, gdzie powiedzmy, nie wiem, że tak powiem, pstro w głowie. Niczego mnie to nie nauczyło, więc dalej brnąłem w swoje. Po dwóch miesiącach zostałem znowu zatrzymany na areszt tymczasowy. Z tego aresztu trafiłem od razu na odbywanie kary pozbawienia wolności, które trwało gdzieś około, już nie pamiętam, bo chyba około roku czy półtora. Po tym wyroku wyszedłem na wolność. No i dalej było w pstro w głowie (Tomasz, 43 lata).

A tak kontynuował opowieść o swoich początkach jako przestępca:

Chciałem gdzieś tam iść sobie szybciej dorobić, więc, więc sam w to brnąłem, ale mówię, to było bardziej z początkiem, początkiem dwutysięcznych lat, do tego 2008 r., kiedy te wyroki były

53 A. Domżańska, *Sytuacja byłych osadzonych na rynku pracy...*, s. 127–148; K. Biel, *Determinanty readaptacji społecznej...*, s. 159–174; A. Kacprzak, *Skazani na przestępczość?...*, dz. cyt.

jakieś tam krótkie i mało znaczące dla mnie, nieodczuwalne. Ja potrafiłem mieć pełną kieszeń pieniędzy, a i tak poszłem nawywijając coś, głupi człowiek był bardziej.

Jak dojrzałem, że tak powiem, do swoich błędów, kiedyś wychodziłem z założenia, że ja znajduję się w zakładzie karnym poprzez to, że miałem niewłaściwego współnika i że nie ma w tym w ogóle mojej winy, a później, kiedy już tak człowiek, że tak powiem, dojrzał do tego wszystkiego, zauważyłem właśnie swoją winę i stwierdziłem, że to nie była wina żadnego współnika, tylko i wyłącznie moja wina, bo to ja skrzyłem w tę stronę, i jak chcę wyjść na prostą, to muszę coś [ze sobą – dop. aut.] zrobić (Tomasz, 43 lata).

W wypowiedzi Tomasza widzimy wewnętrzną zmianę, która zaszła w jego osobie na przestrzeni lat. Zmianę w postaci werbalizacji poczucia i przyznania się do winy z powodu krzywdy wyrządzonej ofiarom własnych przestępstw i swoim bliskim oraz świadomości osobiście poniesionych strat wynikających z izolacji (o czym w kolejnych podrozdziałach). Zbliżone przemyślenia na temat roli wewnętrznej motywacji przestępcy do zmiany swojego życia miał Przemek:

Generalnie to jest to, co człowiek ma w głowie, tak mi się wydaje, to, co człowiek ma w głowie, jak jest ukierunkowany, jeśli przemyślał, to przemyślał (...), oni tam oddziałują na przykład jakimś, jak to się nazywa, było oddziaływanie programowe, ale to też guzik daje (...), to zależy, myślę, że dużo od nastawienia, jakie człowiek ma, generalnie to jest tak, kurczę, no tam jest jakoś inaczej niż tu, tam myślisz i myślisz, że zaraz wyjdiesz, wszystko zrobisz i tak dalej, a wychodzisz i jest ostre zderzenie z rzeczywistością [weryfikacja motywacji – dop. aut.] (Przemek, 45 lat).

Przemek podobnie jak Tomasz w trakcie wywiadu wielokrotnie przypisywał motywacji rolę jednego z najważniejszych – jeśli nienajważniejszego – czynników determinujących powodzenie readaptacji.

7.2. Rola najbliższych w procesie readaptacji społecznej

Tak o wspierającej roli rodziny na swojej drodze zarówno do reintegracji, jak i konkretnie podejmowania pracy po zakończeniu jednego z jego wyroków, mówił Tomasz:

no gdyby nie żona, a gdyby nie żona i nie syn, to oni tak naprawdę uratowali moje życie, bo no nie wiem, jak bym skończył, nie? (Tomasz, 43 lata).

Jest to wypowiedź, która padła w trakcie rozmowy o reakcjach rodziny na jego działalność przestępczą i jej postawę po zakończeniu jego wyroku. Wielokrotnie w trakcie wywiadu wspominał on o roli, którą odegrało wsparcie, przede wszystkim wsparcie emocjonalne, ze strony żony, dziecka czy dalszej rodziny (szwagier, teść).

Kiedy w trakcie wywiadów omawiałem z badanymi ich losy po opuszczeniu zakładu karnego, szukając odpowiedzi na pytania badawcze „Jakie są, w oczach byłych osadzonych, bariery w podejmowaniu przez nich pracy?” oraz „Jakie są, w oczach byłych osadzonych, czynniki wspierające podejmowanie przez nich pracy?”, dużą część ich narracji stanowiły historie na temat ich najbliższego otoczenia – rodziny i kręgów koleżeńskich. Badani wspominali o swoich najbliższych, zarówno jako o źródle swojej motywacji do zmian, jak i w kategoriach wsparcia – ale i barier – które stanowili dla nich członkowie rodziny i znajomi. Na podstawie wypowiedzi badanych oraz wniosków płynących z innych publikacji można podzielić ich najbliższych oraz ich rolę na cztery typy.

Tabela 2. Podział najbliższych osób ze względu na ich rolę

	Rodzina	Znajomi
Wspierający	Wspierająca rodzina	Wspierający znajomi
Utrudniający	Utrudniająca rodzina	Utrudniający znajomi

Źródło: Opracowanie własne.

Zarówno pozytywne, jak i negatywne oddziaływanie najbliższych na proces resocjalizacji jest zjawiskiem szeroko opisywanym w literaturze przedmiotu. W Polsce o roli rodziny czy kręgów koleżeńskich pisano wielokrotnie. O roli wsparcia emocjonalnego i instrumentalnego ze strony najbliższego otoczenia pisali m.in.: Domżalska⁵⁴, Fidelus⁵⁵ i Nowak⁵⁶. Najbliższe kręgi mogą mieć także negatywny wpływ na byłych osadzonych, np. poprzez odrzucanie ich lub ponowne sprowadzenie na ścieżkę przestępczą, o czym mówili Biel⁵⁷ czy Kacprzak⁵⁸. W trakcie zbierania danych empirycznych moi rozmówcy wspomnieli o trzech z wyżej wymienionych typów osób najbliższych: „wspierającej rodzinie”, „wspierających znajomych” oraz „utrudniających znajomych” – brak wypowiedzi dotyczących „utrudniającej rodziny” wynikać może z selekcji pozytywnej (wszakże wszyscy rozmówcy pracę podjęli), niewielkiej próby bądź niechęci do krytykowania członków własnej rodziny.

Cytowana wcześniej wypowiedź Tomasza klasyfikuje jego najbliższych jako „wspierającą rodzinę”. Do tej samej kategorii można zaliczyć najbliższych Marcina. Jego partnerka wykazała się inicjatywą i wsparciem nie tylko emocjonalnym, lecz także materialnym, oferując mu pomoc w znalezieniu zatrudnienia i podniesieniu kwalifikacji:

Tutaj właśnie moja partnerka zadziałała też z tym prawem jazdy na ciężarówce, bo tam akurat zdarzyła się taka sytuacja, że jej szef nagle zaczął szukać kierowcy, i ona z nim pogadała (...), no i mówi [szef partnerki – dop. aut.], dobra, słuchaj, no to na razie zrobimy Ci te prawo jazdy, tak, i ciężarówka czeka (Marcin, 48 lat).

Partnerka Marcina będąca przedstawicielką „wspierającej rodziny” po opuszczeniu przez niego zakładu karnego wsparła go poprzez zapewnienie mu zatrudnienia w firmie, w której sama pracowała. Zapewniło mu to również możliwość zwiększenia jego kwalifikacji zawodowych poprzez ukończenie kursu na prawo jazdy sfinansowanego przez jego nowego pracodawcę.

Wsparcie oferować mogą również członkowie kręgów koleżeńskich⁵⁹ – zarówno w readaptacji ogółem, jak i w podjęciu pracy po zakończeniu kary pozbawienia wolności. W takiej sytuacji możemy mówić o „wspierających znajomych”. O doświadczeniach związanych z tego typu wsparciem mówił m.in. Kacper. Po wyjściu pierwszą pracą, której się podjął, była praca, którą załatwił mu znajomy w firmie, w której sam pracował:

po wyjściu [z zakładu karnego – dop. aut.] poszedłem do niego [swojego kolegi – dop. aut.] na budowę, znaczy do niego, to po prostu tam, wiesz, w sensie nie u niego robiłem, tylko u innego kolesia, u którego on pracował (Kacper, 42 lata).

54 A. Domżalska, *Sytuacja byłych osadzonych na rynku pracy...*, s. 127–148.

55 A. Fidelus, *Pomoc społeczna opuszczających więzienia...*, s. 131–145.

56 K. Nowak, *Psycho społeczne uwarunkowania aktywności zawodowej...*, s. 173–190.

57 K. Biel, *Determinanty readaptacji społecznej...*, s. 159–174.

58 A. Kacprzak, *Skazani na przestępczość?...*, dz. cyt.

59 A. Domżalska, *Sytuacja byłych osadzonych na rynku pracy...*, s. 127–148; A. Fidelus, *Pomoc społeczna opuszczających więzienia...*, s. 131–145.

Ze „wspierającymi znajomymi” miał także do czynienia Tomasz, któremu po zakończeniu jednego z wyroków, podobnie jak Kacprowi, pomógł znaleźć pracę jego kolega. Na pytanie o to, z jakich sposobów znalezienia pracy korzystał, odpowiedział:

Nie, bardziej ze znajomych, po znajomości. Znajomy pracował wtedy na myjni samochodowej, zwalniał się stamtąd i po prostu szukał kogoś [na zastępstwo – dop. aut.], bo mówi, że ma w porządku szefa, że szef jest okej. I po prostu zwalnia się, bo znalazł sobie lepszą pracę, i czy po prostu nie chciałbym sobie już pracować na tą myjnię (Tomasz, 43 lata).

Jednak najbliżsi mogą być nie tylko wsparciem dla byłych osadzonych, lecz także barierą w podjęciu przez nich pracy. Jednym z najważniejszych powodów niepowodzenia readaptacji jest utrzymanie kontaktu z kręgami przestępczymi po odbyciu kary pozbawienia wolności. Kontynuowanie relacji koleżeńskich, powiązanych z działalnością przestępczą, jest często perspektywą kuszącą dla byłych osadzonych. Tak jak pisałem we wcześniejszych częściach artykułu, relacje te oferują możliwość łatwego powrotu na ścieżkę przestępczą, będącą prostszym sposobem pozyskania środków materialnych, bez narażenia na stygmatyzację w miejscu zatrudnienia. Czasem powrót do przerwanej kariery przestępczej może być również wynikiem presji nakładanej przez znajomych będących częścią różnych środowisk przestępczych⁶⁰.

W wywiadach moi rozmówcy kilkakrotnie wspominali o tym negatywnym wpływie kontaktów koleżeńskich, o znajomych, których nazwalibyśmy zgodnie z tabelą 2. „utrudniającymi znajomymi”. Tomasz wspominał o negatywnym wpływie środowiska, w którym się obracał, na jego osobę i decyzji o wejściu – a także wracaniu między wyrokami – w kontakty ze środowiskiem przestępczym:

No i też środowisko, no mieszkalem wtedy, mieszkalem wtedy na takich dzielnicach, mieszkalem wtedy na takich dzielnicach, gdzie zawsze ta przestepczosc byla obecna, wśród moich znajomych też, więc to też miało jakiś wpływ (Tomasz, 43 lata).

Jednak narracja o przestępczym środowisku, którą tworzyli badani, nie była jedynie narracją o wciągnięciu ich wciąż na nowo w karierę przestępczą. Moi rozmówcy mówili również o tym, jak udawało im się opierać tym negatywnym wpływom. Podczas rozmów mówili o podejmowaniu na pewnym etapie swojej drogi decyzji o ograniczeniu kontaktów ze środowiskiem przestępczym, mając na uwadze to, jaki wpływ mogą one mieć na powodzenie ich readaptacji:

To ja się odwróciłem, ja urwałem kontakt. A nawet kontakty mam do tej pory, ale po prostu nie chcę ich utrzymywać, bo, bo z nich nie ma nic dobrego, i tyle. No to nie ma, nie ma takiej opcji, żeby ktoś do mnie przyszedł i powiedział mi na przykład teraz, słuchaj, jest robota, jakies do zrobienia, to ogarniemy sprawę (Tomasz, 43 lata).

Ja się odciąłem od tego świata, jeszcze przed wyrokiem, jeszcze przed ślubem, odciąłem się od tego i ja o tym nie myślę (Przemek, 45 lat).

Obrazuje to wyjątkową rolę motywacji w procesie readaptacji społecznej – motywacji do zmiany swojego życia, w tym do wyjścia z dotychczasowego środowiska, o której szerzej była mowa w części teoretycznej.

60 K. Biel, *Determinanty readaptacji społecznej...*, s. 159–174; A. Kacprzak, *Skazani na przestępczość?...*, dz. cyt.

7.3. Obraz pomocy postpenitencjarnej

Jednym ze sposobów adresowania sytuacji byłych osadzonych na rynku pracy i wspierania ich w podejmowaniu zatrudnienia jest organizowanie pomocy penitencjarnej pod postacią tzw. oddziaływania programowego, kursów zawodowych czy doszkalających. Często programy te odbiegają od realnych wymogów współczesnego rynku pracy. Jednak udział w tych projektach pomocowych, które są dostosowane do obecnych realiów, może stanowić zauważalne wsparcie w podjęciu pracy przez osadzonych po opuszczeniu zakładu karnego⁶¹. Obok pomocy penitencjarnej w Polsce funkcjonuje również pomoc postpenitencjarna, którą można podzielić na pomoc państwową i pozarządową. Postpenitencjarna pomoc państwowa przyjmuje postać m.in. kuratorów czy Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym i Pomocy Postpenitencjarnej. Pozarządowa pomoc postpenitencjarna to pomoc oferowana przez organizacje pozarządowe, takie jak fundacje czy stowarzyszenia, pod postacią m.in.: noclegowni, pomocy prawnej, wsparcia psychologicznego czy kursów zawodowych.

W zależności od standardu oferty pomocowej może ona stanowić skuteczne wsparcie w procesie readaptacji i podejmowania się pracy. Może ona też jednak stanowić barierę, szczególnie gdy przyjmuje ona postać pomocy afirmacyjnej, czyli takiej, która swoją formą pogłębia w byłych osadzonych wyuczoną bezradność i uzależnienie od pomocy społecznej. Pisała o tym m.in. Aldona Nawój-Śleszyńska:

Dużego odsetka niepowodzeń w readaptacji społecznej należy szukać w niewykorzystaniu potencjału resocjalizacyjnego, przede wszystkim systemu programowanego oddziaływania wobec osadzonych oraz w braku zinstytucjonalizowanej postaci pomocy skazanym w procesie readaptacji społecznej po odbyciu kary pozbawienia wolności w szczególności skazanym, którzy opuszczają zakłady karne po odbyciu kary w całości.⁶²

Tomasz o rządowej pomocy penitencjarnej jeszcze w granicach murów więziennych mówił, że jest ona na niezadowalającym poziomie:

To znaczy są, były jakieś tam programy, które miały nas przygotować do życia po wyjściu na wolność, w znalezieniu pracy i tak dalej. Korzystałem z takiego programu, ale tak naprawdę, kurczę, to wszystko fajnie wygląda u nich na papierze tak naprawdę, to bardzo ładnie wygląda na tych wszystkich, powiedzmy, papierologii, tak, bo tak naprawdę w rzeczywistości to ludzie, którzy to prowadzili, to nie wiem, czy to byli ludzie, którzy nie mieli kompetencji czy po prostu wysyłali ludzi na odpierdol się, żeby po prostu to przeprowadzić i zawinąć pieniądze z Unii, czy naprawdę nie wiem, ale przeprowadzali to, myślę, że każdy z nas, nawet ja bym potrafił przeprowadzić takie szkolenie lepiej niż ludzie, którzy to przeprowadzali, więc to naprawdę pozostawia wiele do życzenia (Tomasz, 43 lata).

Wypowiedź ta potwierdza wyniki badania jakościowego Krzysztofa Biela⁶³, w którym byli osadzeni również krytykowali poziom kursów doszkalających oferowanych przez zakłady penitencjarne. W podobnym tonie utrzymywał swoją narrację Przemek:

Tak, tutaj w [Miasto], ja byłem akurat, oni tutaj, no w sumie jedna wielka ściema, tam był jakiś kurs stolarza, kurs, kurs układania kostki brukowej, z tego, co pamiętam, to chłopaki byli, no ale to praktycznie tam dla gadów [potoczne określenie funkcjonariuszy Służby Więziennej – dop. aut.], dla funkcjonariuszy, bo oni tam gdzieś mają jako swoje takie miejsce zborne, no

61 A. Kacprzak, *Skazani na przestępczość?...*, dz. cyt.

62 A. Nawój-Śleszyńska, *Recydywiści penitencjarni w populacji więziennej w Polsce...*, s. 252–253.

63 K. Biel, *Determinanty readaptacji społecznej...*, s. 159–174.

i osadzeni pracowali tam, tak? Kładli tą kostkę i tak dalej, taka jedna wielka ściema, czegoś się nauczysz, czegoś się nie nauczysz, no jeśli ci każą, to chłopaki musieli iść, nie? To wszystko jest jedna wielka ściema, no (Przemek, 45 lat).

Przemek w swoich wspomnieniach podkreśla fasadowość kursów zawodowych funkcjonujących w zakładzie karnym, w którym przebywał, mówiąc, że była to jedynie forma przykrycia pracy osadzonych na rzecz funkcjonariuszy – najpewniej w zaprzyjaźnionej firmie lub firmie jednego z nich. W swojej narracji podsumowuje on stan pomocy penitencjarnej – zarówno pod postacią kursów doszkalających, jak i oddziaływania programowego – jako nieudziałający:

Ja mam jeszcze burzę taką w głowie, kurczę, balans straszną, powiem Ci szczerze. Jeszcze nie ochłonąłem generalnie, ja byłem tam 19 miesięcy. Powiem Ci tak, bo czy zmieniłem się, nie wiem, na gorsze, na lepsze? Nie ma czegoś, nie ma takiego pojęcia resocjalizacji. Wychodzi człowiek stamtąd gorszy. Wychodzi stamtąd gorszy (...), większość wychodzi po prostu stamtąd gorsza. Resocjalizacja nie istnieje (Przemek, 45 lat).

Jednak nie wszyscy byli osadzeni biorący udział w badaniu budowali tak negatywną narrację na temat pomocy postpenitencjarnej. Marcin nie tylko korzystał z pomocy oferowanej w murach zakładu, w którym przebywał, lecz także ocenił poziom tej pomocy na zadowolający, a samą pomoc uznał za potrzebną:

Tam miałem w zakładzie karnym, bo ogólnie odbywałem karę w [Miasto], kurs zawodowy opiekun osób starszych i niepełnosprawnych. No i ten kurs oczywiście zaliczyłem z egzaminem państwowym i z certyfikatem wykonywania zawodu.

Jest na fajnym poziomie, tak. Jeżeli, bo naprawdę tam tych kursów to jest masa z tego, co tam było (...). Były rozmowy z doradcami zawodowymi. Były również prowadzone zajęcia, ale to już w jakichś tam innych grupach z rynku pracy. Jest, jeżeli chodzi o rynek pracy w zakładzie karnym, szczególnie dla osób, które po dłuższych wyrokach będą opuszczały zakłady karne, jest bardzo rozbudowane [wsparcie – dop. aut.]. Tutaj nie można po prostu, jeżeli chodzi o [Miasto], zarzucić tego, że nie interesowali się po prostu pracą więźniów, bo się interesowali (Marcin, 48 lat).

Zapytany o sensowność istnienia pomocy penitencjarnej i oferty kształcącej uznał ją za pomocne narzędzie dla osadzonych, zwłaszcza tych, którzy w murach zakładów penitencjarnych spędzają długi czas:

To znaczy tak, jest to z sensem, bo niestety większość więźniów tak naprawdę przydałoby się troszeczkę przededukować, jeżeli chodzi o rynek pracy itd. A taki kurs, no moim zdaniem, daje dużo. Bo po pierwsze, też po opuszczeniu zakładu karnego, ma szansę jakąkolwiek pracę podjąć, co nie jest łatwe (...). Jak się wykazuje czymkolwiek, że coś ze sobą ten człowiek robił w tym zakładzie, że chciał jakoś wyjść na ludzi, no to też, no to naprawdę jest bardzo pozytywne. No poziom, poziom tych szkoleń też jest moim zdaniem bardzo w porządku (...). Strasznie dużą nagrodą i właśnie dużą szansą na popchnięcie tak jakby więźnia dalej, czyli no nie wiem, tak jakby pomóc mu we wcześniejszym opuszczeniu tego zakładu karnego, czyli poprzez warunkowe zwolnienie, właśnie jest podjęcie pracy przez więźnia oferowanej tam przez zakład karny (Marcin, 48 lat).

Narracja Marcina stoi w pewnej opozycji względem narracji budowanych przez Tomasz czy Przemka, co pokazuje, jak duże jest zróżnicowanie w poziomie oferty pomocy penitencjarnej między poszczególnymi zakładami penitencjarnymi i jak dużo w kwestii przyszłości byłych osadzonych zależy od tego, do której jednostki trafią.

Wszyscy moi rozmówcy byli świadomi istnienia pomocy postpenitencjarnej – zarówno w formie organizacji pozarządowych oferujących pomoc postpenitencjarną w ich okolicy, jak i pomocy rządowej. Jednak żaden z nich z niej nie korzystał. Tomasz wprost wyraził swoją niechęć i brak zaufania do takiej formy pomocy, przywołując wspomnienia pomocy, którą otrzymywali jego rodzice:

Nie, nie miałem [doświadczenia z korzystania z pomocy pozarządowej – dop. aut.], wręcz przeciwnie, nigdy nawet nie chciałem mieć, nawet teraz w chwili obecnej nie, nie, nie korzystam i nie mam zamiaru korzystać z tego, z takich fundacji. Jedyne, gdzie byłem, byłem zarejestrowany tylko i wyłącznie w powiatowym urzędzie pracy, ale to tak szczerze, wyłącznie, tylko i wyłącznie dlatego, żeby mieć to chwilowe, powiedzmy, ubezpieczenie.

Z czego wynikała ta decyzja?

Bardziej przez złe doświadczenia z młodości, z dziecięcych lat, kiedy to rodzice korzystali z takich, z takich form pomocy.

Czyli dla ciebie te organizacje działają tylko na papierze?

Tylko i wyłącznie na papierze zgadza się. Zresztą tak jest do tej pory, tak jest do tej pory, mam, mam wielu znajomych, którzy starają się o jakąkolwiek pomoc, no to jest ona tylko i wyłącznie prowizoryczna. Tak jak, tak jak powiedziałem, prędzej będziesz miał od strony naszej [innych byłych skazanych – dop. aut.], znajdziesz skłonne osoby do porozmawiania niż, niż, niż z tamtej strony (Tomasz, 43 lata).

Rządową pomoc postpenitencjarną krytycznie ocenił Przemek:

Tak, no, dostałem 350 zł. Dostałem 350 zł od kuratora, co jest śmieszne, gdzie ja mam dwójkę dzieci, żonę i po 19 miesiącach po prostu, no, 350 zł, no to, nie wiem, kurde, chyba trzeba było parę flaszek kupić, się najebać. To jest śmieszne, to jest śmieszne. Jest pomoc postpenitencjarna rozbudowana, [pozarządowa – dop. aut.], bo tutaj na przykład w [Województwo] jest [Nazwa Fundacja], jest właśnie taki, jak to, kurde, określić, fundacja. I tam, jeśli nie masz się gdzie podziać, no to idziesz, zgłaszasz się, nie wiem, tam trzy miesiące czy pół roku przed wyjściem, i oni cię przez jakiś czas po prostu przetrzymują, dadzą ci dach nad głową itd. (Przemek, 45 lat).

Przemek, krytykując stan rządowej pomocy postpenitencjarnej, jednocześnie w trakcie wywiadu pozytywnie ocenił pomoc oferowaną przez organizacje pozarządowe.

Wypowiedzi badanych budują obraz niespójnej narracji wokół stanu pomocy post- oraz penitencjarnej – zarówno tej oferowanej przez państwo, jak i tej oferowanej przez organizacje pozarządowe. Tworzy to obraz sytuacji, w której powodzenie readaptacji więźnia po opuszczeniu przez niego zakładu karnego jest częściowo zależne od tego, w jakim zakładzie karnym odbywał on karę pozbawienia wolności i – co za tym idzie – na jakim poziomie były skierowane w jego stronę pomoc i oddziaływania programowe. Zależność ta nasila się zwłaszcza w przypadku osób realnie potrzebujących wsparcia na polu kompetencji zawodowych czy edukacyjnych.

7.4. Praca – narzędzie realnej zmiany

Rola pracy w oczach byłych osadzonych i motywacje jej podjęcia po wyjściu na wolność są wciąż tematami poruszonymi w śladowej liczbie badań, a najbogatszym źródłem informacji zdaje się pozostawać badanie Szczepanik, o którym mowa była w rozdziale teoretycznym⁶⁴.

W trakcie zbierania danych empirycznych w moim badaniu starałem się znaleźć odpowiedź na pytanie badawcze: „Jakie znaczenie przypisują podjęciu pracy po opuszczeniu zakładu karnego byli osadzeni?”. Poruszone zostały takie zagadnienia jak: ich motywacje do podjęcia się społecznie akceptowanej pracy, jak decyzja o jej podjęciu wpływała na nich i ich otoczenie oraz dlaczego postanowili oni w tej pracy pozostać, zamiast wrócić do swojej kariery przestępczej.

Z przeprowadzonych wywiadów wyłania się wspólna, spójna narracja na temat znaczenia i motywacji podjęcia i kontynuowania pracy zarobkowej. Z narracji tej wynika, że podjęciu pracy byli osadzeni przypisują ważność – jako determinantowi readaptacji – zblizoną do tej, którą przypisują wewnętrznej motywacji do zmiany swojego życia, jeśli nie jej równą. Dla każdego z rozmówców praca po wyjściu z zakładu karnego była kwestią priorytetową. W swoich wypowiedziach uczestnicy badania kreują obraz pracy jako narzędzia rzeczywistej zmiany swojego życia, sposobu na pokazanie swojej osoby w pozytywnym świetle, co ma doprowadzić do naprawy czy wzmocnienia relacji ze znaczącymi innymi. Narracje te przynajmniej częściowo potwierdzają wyniki badania przeprowadzonego w 2016 r. przez Szczepanik, która w swoim badaniu pokazała, że praca może być przez byłych osadzonych traktowana⁶⁵, „jako narzędzie przedstawienia swojego wizerunku w pozytywnym świetle”, „jako świadectwo (rzeczywistych) prób zerwania z przestępczym stylem życia” oraz „jako warunek stabilizujący i potwierdzający prawidłowe i silne relacje z osobami znaczącymi”. Wypowiedzi uczestników badania są także zblizone do narracji prezentowanej przez byłych osadzonych biorących udział w badaniu Krzysztofa Biela⁶⁶. W ramach tego krakowskiego badania byli osadzeni znajdujący się pod opieką organizacji pozarządowej podkreślali rolę pracy jako narzędzia stabilizacji i zmiany swojego życia poprzez „wyjście na prostą”.

Tak o motywacji podjęcia stabilnej pracy zarobkowej i rezygnacji z kariery przestępczej mówił Tomasz:

Człowiek musi do wszystkiego dojrzeć, kiedyś patrzyłem tylko na swoje dobro i swoje jestestwo, teraz, jak powiedzmy mam żonę, mam syna tak, dodatkowo dwa psy, dom na utrzymaniu, to wszystko, więc człowiek żyje trochę innymi... patrzy na to wszystko pod innym kątem tak? (Tomasz, 43 lata).

Jego wypowiedź wskazuje na rolę, jaką odgrywa potrzeba zapewnienia wsparcia i stabilizacji finansowej swojej rodzinie w motywacji podjęcia pracy zarobkowej. Podkreśla on zmianę, która zaszła w jego podejściu do życia po pojawieniu się znaczących innych pod postacią żony i dziecka. Wpisuje się to niejako w koncepcję krytycznych punktów zwrotnych Lauba i Sampsona⁶⁷, którzy przypisywali m.in. zawarciu małżeństwa (dziś moglibyśmy powiedzieć po prostu o wejściu w stałą relację) kluczową rolę w przyjmowaniu przez przestępców nowych, akceptowanych ról społecznych. Ról, które miałyby prowadzić do stabilizacji ich sytuacji i które mogłyby skutkować pomyślnym przebiegiem readaptacji.

Zblizone przemyślenia na temat podjęcia pracy ma również Marcin, który na pytanie o swoją motywację zmiany źródła utrzymania z przestępczości na pracę zarobkową zaczął wymieniać:

To znaczy tak, po pierwsze mój wiek, po drugie zobowiązania finansowe, a po trzecie to, że mam rodzinę, na którą trzeba pracować (...). Ja muszę wrócić, ja muszę zarabiać, tak, no bo to wiadomo, partnerka ma wszystko na swoich barkach, tak? (Marcin, 48 lat).

64 R. Szczepanik, *Rola zatrudnienia w procesie odchodzenia od aktywności przestępczej...*, s. 73–96.

65 Tamże, s. 90–91.

66 K. Biel, *Determinanty readaptacji społecznej...*, s. 159–174.

67 J.H. Laub, R.J. Sampson, *Shared Beginnings, Divergent Lives...*, dz. cyt.

Marcin podobnie do Tomasza decyzję o zmianie swojego życia przypisuje potrzebie zapewnienia stabilizacji swoim najbliższym i odciążenia ich z wysiłku, którym jest utrzymywanie rodziny, kiedy on odbywa karę pozbawienia wolności. W pracy zarobkowej widzi on narzędzie umożliwiające spełnienie tej potrzeby stabilizacji. Wpisuje się to w rolę pracy, którą przypisywali badani Szczepanik, a którą ona określała jako funkcję stabilizującą i potwierdzającą rzeczywistą zmianę⁶⁸. Podobne spostrzeżenia na temat obciążenia najbliższych konsekwencjami swojej działalności przestępczej miał Przemek:

jeśli jest żona, jeśli są dzieci, to tak naprawdę to rodzina tylko cierpi na tym, bo ty sobie siedzisz i jedynym twoim zmartwieniem, jak palisz, no to kurde, żebyś miał machorę i kawę i tutki, tak? Tak de facto no to cierpi na tym najbardziej rodzina (Przemek, 45 lat).

Wypowiedź Przemka stawia nacisk na konsekwencje, które ponosili znaczący inni w trakcie jego kary pozbawienia wolności. Pracę zarobkową traktuje on jako sposób na zapewnienie stabilności życiowej swojej rodzinie i gwarancję tego, że w przyszłości jego działania nie będą przyczyniać się do ich cierpienia. Podobny wątek poruszał również wspomniany już wcześniej Tomasz:

no przez trzy moje ostatnie wyroki cierpiały przez niego osoby [wyrok – dop. aut.], które tak naprawdę bardzo kocham, czyli syn i żona (...). Żona, kiedy ja popełniałem powiedzmy te przestępstwa (...), nie miała z tym nic wspólnego, nic o tym nie wiedziała, no to wiadomo, dopiero już później, jak byliśmy parą, małżeństwem, no to wiedziała, że byłem [przestępcą – dop. aut.] i, no i że, że będzie musiała pokutować za coś, z czym nie ma i nigdy nie miała nic wspólnego (Tomasz, 43 lata).

O pracy w kontekście stabilizacji i naprawy relacji, jak również o stygmacie przestępcy, który wpływa na jego relacje ze znaczącymi innymi i ze społeczeństwem w ogóle, mówił również Kacper:

chodzi o to, że to jest jednak jakaś taka, nie wiem, skaza, nie wiem, dla mnie to jest wstyd, wstyd przed rodziną... Nie chciałbym po prostu, byłoby mi wstyd, byłoby mi tak wstyd... Nie chciałbym zawieść dziewczyny, nie, mówię, no, chciałbym właśnie też tak udowodnić jej, że też potrafię pójść do normalnej pracy, nie wiem, dostać umowę i, i wiesz, i żyć jakoś uczciwie, tak, i też jej to pokazać i też, też żeby też jej czasami, żeby miała też we mnie jakieś tam oparcie (Kacper, 42 lata).

Kacper w swojej wypowiedzi wspomina o „skazie”. Porusza on temat wstydu, który wynika ze stygmatu przestępcy, który doprowadził do nadszarpięcia jego relacji z otaczającą go siecią społeczną. Idąc za Ervingiem Goffmanem, stygmę zdefiniować możemy jako „cechę, która głęboko dyskredytuje” i przekształca tożsamość jednostki „z pełnowartościowej osoby w osobę zdegradowaną w oczach innych”⁶⁹. Z wypowiedzi Kacpra wybrzmiewa ciężar, wynikający z bycia osobą zdyskredytowaną społecznie ze względu na swoją historię przestępczą, która sprawia, że jego tożsamość stała się społecznie uszkodzona. W oczach zarówno jego znaczących innych, jak i ogółu społeczeństwa – idąc za Goffmanem – nie jest tym, kim powinien być, stał się „mniej niż człowiekiem”⁷⁰. Na skutek stygmatu przestępcy znalazł się w sytuacji, w której musi prowadzić ciężki wysiłek na rzecz zrekonstruowania swojej uszkodzonej tożsamości.

Kontynuując swoją wypowiedź o tym, co motywuje go w pozostaniu na ścieżce legalnego zdobywania pieniędzy, powiedział:

68 R. Szczepanik, *Rola zatrudnienia w procesie odchodzenia od aktywności przestępczej...*, s. 90–91.

69 E. Goffman, *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity...*, s. 12.

70 Tamże, s. 13.

takie pokazanie też, że... że można... żeby nie trafić do tego pudła i nie zhańbić się, nie wiem, przed tą rodziną gdzieś tutaj też, żeby, nie wiem, nie mówili, że do niczego się nie nadaję, tylko do, do właśnie jakichś tam, nie wiem, no, przekrętów (Kacper, 42 lata).

Wykorzystanie pracy jako narzędzia w procesie naprawy swojego wizerunku wpisuje się w goffmanowską wizję stygmatyzacji i sposobów radzenia sobie z nią. Przynosi również na myśl obraz pracy jako sposobu na pokazanie swojej osoby w zmienionym świetle, o czym była mowa w rozdziale teoretycznym.

8. Dyskusja

Wyniki badania pokazują przede wszystkim, że doświadczenie podejmowania pracy po opuszczeniu zakładu karnego jest zagadnieniem wielowymiarowym, na które wpływ ma wiele czynników, często pozostających poza kontrolą byłych osadzonych. Obrazuje to m.in. mnogość wątków narracyjnych, zarówno tych dużych, jak i tych pomniejszych, które pojawiły się w materiale empirycznym.

Odpowiadając na główne pytanie badawcze, które brzmi: „Jakie jest doświadczenie podejmowania pracy po opuszczeniu zakładu karnego?”, należy stwierdzić, że jest to doświadczenie skomplikowane, wymykające się prostym odpowiedziom. Doświadczenie zależne od wielu czynników, którego powodzenie w znacznym stopniu pozostaje poza kontrolą byłych osadzonych, jednocześnie będąc dla wielu z nich najważniejszym elementem powrotu na wolność⁷¹.

W nawiązaniu do pierwszego pytania pomocniczego, tj. „Jakie są, w oczach byłych osadzonych, bariery w podejmowaniu przez nich pracy?”, zebrane narracje wyróżniają następujące czynniki utrudniające podjęcie pracy jako najważniejsze: negatywny wpływ środowiska społecznego⁷², niska motywacja wewnętrzna do zmiany swojego życia lub jej brak⁷³, często niezadowolający stan pomocy post- oraz penitencjarnej⁷⁴. Są to wątki kreujące spójną narrację wszystkich badanych, zamieszkujących różne regiony kraju i będących w różnych sytuacjach życiowych w momencie udziału w badaniu. Poza nimi w trakcie rozmów pojawiały się także takie tematy jak nielegalne pytanie o karalność⁷⁵ czy uzależnienia⁷⁶.

W nawiązaniu do drugiego pytania pomocniczego, tj. „Jakie są, w oczach byłych osadzonych, czynniki wspierające w podejmowaniu przez nich pracy?”, materiał empiryczny wskazuje na nadrzędną rolę wewnętrznej motywacji byłych osadzonych oraz ich pracy nad sobą. Narracje badanych podkreślają także rolę, którą odgrywają najbliżsi oferujący wsparcie emocjonalne i materialne w procesie readaptacji i podejmowania pracy po wyjściu z zakładu karnego⁷⁷. Tutaj należy poświęcić uwagę wspomnianej już teorii „krytycznych punktów zwrotnych” Lauba i Sampsona⁷⁸, według której podjęcie pracy jest momentem zwrotnym na drodze życiowej przestępcy i stanowi akcelerator zmiany jego życia. Z narracji zebranych podczas badania wyłania się obraz narodzin dziecka czy wejścia w stały związek jako swoistego „małego krytycznego punktu zwrotnego”, który stanowi akcelerator rozpoczęcia poszukiwania pracy przez byłych osadzonych celem zapewnienia stabilnego utrzymania dla swojej rodziny. Część materiału badawczego kreuje również obraz pomocy penitencjarnej jako realnej szansy na wyjście na prostą, pozostając w niezgodzie z wypowiedziami

71 Zob. A. Szymanowska, *Więźnienie i co dalej...*, dz. cyt.; G. Banerki, *Zmiana na lepsze...*, dz. cyt.; I. Kaźmierczak-Kałużna, *Bezdomność jako forma wykluczenia społecznego w świetle wybranych aktów prawnych oraz dokumentów strategicznych i programowych*, „Opuscula Sociologica” 2015, t. 2, nr 12, s. 19–36; B. Nowak, *Praca jako czynnik chroniący ekszwięźniów...*, dz. cyt.

72 Por. K. Biel, *Determinanty readaptacji społecznej...*, dz. cyt.; A. Kacprzak, *Skazani na przestępczość?...*, dz. cyt.

73 A. Domżańska, *Sytuacja byłych osadzonych na rynku pracy...*, s. 127–148; K. Biel, *Determinanty readaptacji społecznej...*, s. 159–174; A. Kacprzak, *Skazani na przestępczość?...*, dz. cyt.

74 Por. A. Fidelus, *Pomoc społeczna opuszczających więzienia...*, dz. cyt.; A. Nawój-Śleszyński, *Recydywiści penitencjarni w populacji więziennej w Polsce...*, dz. cyt.; A. Kacprzak, *Skazani na przestępczość?...*, dz. cyt.

75 Por. A. Domżańska, *Sytuacja byłych osadzonych na rynku pracy...*, dz. cyt.; A. Kacprzak, *Skazani na przestępczość?...*, dz. cyt.

76 Por. K. Biel, *Determinanty readaptacji społecznej...*, dz. cyt.; A. Kacprzak, *Skazani na przestępczość?...*, dz. cyt.

77 Por. K. Biel, *Determinanty readaptacji społecznej...*, dz. cyt.; A. Kacprzak, *Skazani na przestępczość?...*, dz. cyt.

78 J.H. Laub, R.J. Sampson, *Shared Beginnings, Divergent Lives...*, dz. cyt.

pozostałych uczestników badania. Pokazuje to, jak silnie uzależnione są losy osadzonego od czynników, które pozostają poza jego kontrolą, np. tego, w którym zakładzie karnym będzie on odbywać wyrok i jaką pomoc tam otrzyma, czy reakcji najbliższych lub pracodawców.

9. Ograniczenia badania

Przeprowadzone badanie miało wiele ograniczeń. Pierwszym z nich był sposób rekrutacji uczestników badania. Próba badawcza składa się wyłącznie z osób, które same zgłosiły się do udziału w badaniu po zobaczeniu informacji o nim, zamieszczonej na wielu grupach na portalu Facebook oraz komunikatorze Messenger. Taki sposób rekrutacji – dobór wygodny (*convenience sampling*) – wynikał ze specyfiki grupy badanej. Byli więźniowie stanowią specyficzną grupę, szczególnie wrażliwą społecznie, która przez swoje doświadczenia życiowe żywi osoby z zewnątrz szczególnie niskim zaufaniem – zbieranie danych społeczno-demograficznych okazało się niemal niemożliwe, a metryczka w niemal wszystkich rozmowach pozostawała pusta. Dodatkowo zgoda na udział w badaniu musiała być pozyskiwana w postaci słownej, a nie pisemnej, ze względu na obawę rozmówców przed podpisywaniem dokumentów. Specyfika tej grupy została szczegółowo opisana w poprzednich rozdziałach. Rekrutacja oportunistyczna wiąże się z ryzykiem uwypuklenia narracji osób, które z jakichś powodów są bardziej skłonne do udziału w badaniu od innych – może to być motywowane chęcią poprawy wizerunku (swojego lub grupy) – lub mają lepsze doświadczenia życiowe od innych bądź chcą opowiedzieć o swego rodzaju sukcesie, który odniosły. Prowadzi to do ryzyka zagłuszenia głosów osób, których losy po opuszczeniu zakładu karnego potoczyły się zdecydowanie gorzej, np. musiały korzystać z pomocy instytucjonalnej, nie przerwały swojej kariery przestępczej czy nie podjęły z różnych powodów pracy. W badaniu wzięła udział mała grupa osób niekorzystających z pomocy organizacji pozarządowych (mających dom, do którego mogły wrócić) i których poszukiwanie pracy zakończyło się sukcesem. Ponadto badanie odbyło się za pomocą rozmów telefonicznych, które eliminowały możliwość zaobserwowania ewentualnej komunikacji niewerbalnej – wynikało to z niechęci osób zgłaszających się do udziału wobec platform zewnętrznych, takich jak Google Meet, oraz z rozproszenia członków próby badawczej po całej Polsce.

Mimo swoich ograniczeń badanie spełniło swój cel. Pozwoliło mi na przybliżenie narracji samych byłych osadzonych, których głos często pomijany jest w debacie publicznej na temat przestępczości, prewencji oraz „recydywy”. Zebrany przeze mnie materiał badawczy zawiera wiele wątków narracyjnych, które opisują proces resocjalizacji z punktu widzenia osób opuszczających zakłady karne. Podkreśla bariery oraz wsparcie, które w ich oczach wpływają na dalsze losy osób kończących karę pozbawienia wolności. Ponadto – co wydaje się najważniejsze w kontekście luki badawczej⁷⁹ – zebrany i opracowany przeze mnie materiał empiryczny rzuca światło na to, co motywuje byłych osadzonych w podjęciu oraz wytrwaniu w swojej decyzji dotyczącej porzucenia kariery przestępczej. Zebrany materiał badawczy stanowi podstawę do kontynuowania badań na temat oczekiwań, nadziei, obaw i roli, którą przypisują byli osadzeni pracy zawodowej. W przyszłości należałoby kontynuować ten kierunek badań, prowadząc badania podłużne (kilkukrotne badanie tych samych osób w dłuższych odstępach czasu) ukazujące losy byłych osadzonych opuszczających konkretne zakłady karne. Badań takich wciąż w Polsce brakuje, mimo że byłyby one niezwykle przydatne w kreowaniu odpowiedzialnej polityki penitencjarnej, rzucając światło na skuteczność konkretnych form oddziaływania programowego, którym podlegali badani byli osadzeni, oraz na wagę czynników wpływających na ich readaptację po opuszczeniu murów zakładu karnego⁸⁰.

79 A. Jaworska, *Zasoby osobiste i społeczne skazanych...*, dz. cyt.

80 M. Bernasiewicz, M. Noszczyk-Bernasiewicz, *Programy resocjalizacyjne realizowane w polskich zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich oraz ich ewaluacja*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2019, t. 9, nr 2, s. 127–128.

Bibliografia

Literatura

- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2003.
- Banerski G., *Raport „Zmiana na lepsze”. Raport z projektu „Proces aktywizacji zawodowej i społecznej byłych więźniów”*, SMG/KRC Poland Media, Warszawa 2011.
- Bernasiewicz M., Noszczyk-Bernasiewicz M., *Programy resocjalizacyjne realizowane w polskich zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich oraz ich ewaluacja*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2019, t. 9, nr 2, s. 127–138.
- Biel K., *Determinanty readaptacji społecznej w narracjach byłych skazanych z Centrum Integracji „Pro Domo” w Krakowie*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2018, t. 21, nr 1, s. 159–174.
- Domzalska A., *Sytuacja byłych skazanych na rynku pracy*, „Forum Pedagogiczne UKSW” 2013, nr 2, s. 127–148.
- Farrall S., Calverley A., *Understanding Distance from Crime. Theoretical Directions in Resettlement and Rehabilitation*, Open University Press, Milton Keynes 2006.
- Fidelus A., *Pomoc społeczna opuszczających więzienia – propozycje rozwiązań systemowych w zakresie wsparcia skazanych*, „Roczniki Pedagogiczne” 2019, t. 11, nr 47, s. 131–145.
- Gerlach R., *Praca byłych osadzonych – możliwości i ograniczenia*, „Resocjalizacja Polska” 2021, t. 21, nr 21, s. 267–284.
- Goffman E., *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, Penguin Books, Westminster 2020.
- Iwanowska A., *Przygotowanie skazanych do życia na wolności w trybie art. 164 k.k.w.*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich Zespół Społeczny, Warszawa 2013.
- Jaworska A., *Zasoby osobiste i społeczne skazanych w procesie oddziaływań penitencjarnych*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2016.
- Kacprzak A., *Skazani na przestępczość? Wykluczenie społeczne i reintegracja społeczna w doświadczeniu biograficznym byłych więźniów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2023.
- Kaźmierczak-Kałużna I., *Bezdomność jako forma wykluczenia społecznego w świetle wybranych aktów prawnych oraz dokumentów strategicznych i programowych*, „Opuscula Sociologica” 2015, t. 2, nr 12, s. 19–36.
- Konecki K., *Łowcy Główni. Analiza pracy rekrutacyjnej w agencjach doradztwa personalnego*, Wydawnictwo Normalizacyjne Alfa-Wero, Warszawa 1998.
- Konecki K., *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Kostera M., *Metody badawcze w zarządzaniu humanistycznym*, Wydawnictwo Akademickie SEDNO, Warszawa 2015.
- Laub J.H., Sampson R.J., *Shared Beginnings, Divergent Lives: Delinquent Boys to Age 70*, Harvard University Press, Cambridge 2003.
- Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Wydawnictwo ARCHE, Warszawa 2003.
- Miłkowska G., Sobański S., *Sieć, czyli kompleksowe instytucjonalne wsparcie osób opuszczających zakłady karne*, „Dyskursy Młodych Andragogów” 2017, nr 18, s. 131–144.
- Nawój-Słeszyński A., *Recydywiści penitencjarni w populacji więziennej w Polsce w latach 1970–2020*, „The Prison Systems Review” 2022, t. 22, nr 116, s. 239–266.
- Nowak B., *Praca jako czynnik chroniący ekszwięźniów przed powrotnością do przestępstwa i wykluczeniem społecznym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2019, t. 32, nr 3, s. 289–306.
- Nowak K., *Psychospołeczne uwarunkowania aktywności zawodowej byłych więźniów na rynku pracy*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych” 2022, nr 3, s. 173–190.

- Paszkiewicz A., *Stygmatyzacja społeczna osób odbywających karę pozbawienia wolności – zarys problematyki*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2017, nr 97, s. 55–77.
- Pierzchała K., *Stygmatyzacja i destygmatyzacja więźniów. Zarys analityczno-syntetyczny zagadnienia*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2016, t. 21, s. 199–214.
- Pięta-Chrystofiak M., *Czynniki środowiska organizacji a praca osób odbywających karę pozbawienia wolności*, „Resocjalizacja Polska” 2021, t. 21, nr 1, s. 435–459.
- Poklek E., *Zarys psychologii penitencjarnej. Pomiędzy teorią a praktyką*, Difin, Warszawa 2018.
- Porowski M., Przesławski T., *Nowe problemy prawa i polityki penitencjarnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016.
- Przybyłowska I., *Wywiad swobodny ze standaryzowaną listą poszukiwanych informacji i możliwości jego zastosowania w badaniach socjologicznych*, „Przegląd Socjologiczny Sociological Review” 1978, nr 30, s. 53–68.
- Stopa M., *Determinanty readaptacji społecznej byłych osadzonych*, „Kultura i Wychowanie” 2022, t. 22, nr 2, s. 131–144.
- Szczepanik R., *Rola zatrudnienia w procesie odchodzenia od aktywności przestępczej i osłabienia wizerunku recydywisty*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2016, nr 92, s. 73–96.
- Szymanowska A., *Więzienie i co dalej*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Kraków 2003.
- Vacca J., *Educated Prisoners are Less Likely to Return to Prison*, „Journal of Correctional Education” 2004, t. 55, nr 4, s. 297–305.
- Witkowska-Paleń A., *Wykluczenie społeczne byłych więźniów a możliwości pomocy społecznej*, [w:] J. Zimny (red.), *Współczesne zagrożenia, formy i skutki*, Katedra Pedagogiki Specjalnej, Stalowa Wola 2013, s. 25–48.

„BRUDNA PRACA” W ZAKŁADZIE KARNYM: STRATEGIE RADZENIA SOBIE FUNKCJONARIUSZY Z FIZYCZNYM, SPOŁECZNYM I MORALNYM SKAŻENIEM

Bartosz Kwiatkowski

Uniwersytet WSB Merito w Opolu, Polska

ORCID: 0000-0003-2889-8863

e-mail: bartosz.kwiatkowski@opole.merito.pl

Streszczenie:

W artykule przedstawiono koncepcję „brudnej pracy”, utworzonej przez Everetta Hughesa. Przeprowadzone w wielu krajach badania potwierdziły, że funkcjonariusze w jednostkach penitencjarnych z jednej strony regularnie zmagają się z licznymi sytuacjami trudnymi, a z drugiej muszą sobie radzić z negatywną oceną ich zawodu. Z tego względu w artykule przybliżono teorię fizycznego, społecznego oraz moralnego skażenia, odnosząc ją do zawodu funkcjonariusza działu ochrony. Tożsamości zawodowej funkcjonariuszy zagraża najbardziej skażenie moralne, natomiast silna kultura zawodowa oraz strategie radzenia sobie chronią przed wszystkimi wymiarami skażenia. Na podstawie przeglądu zagranicznej literatury w artykule zaprezentowano strategię neutralizacji, przeformułowania, rekalkibracji, przeorientowania, dystansowania się oraz dezidentyfikacji. Podkreślono potrzebę dalszych badań, w szczególności w celu pogłębienia wiedzy na temat strategii zaradczych funkcjonariuszy zatrudnionych w polskim systemie penitencjarnym.

Słowa kluczowe:

„brudna praca”, funkcjonariusz więzienny, zakład karny, strategie radzenia sobie ze skażeniem

„Dirty work” in prison: Prison officers strategies for coping with physical, social and moral tainted

Summary:

This article presents the concept of „dirty work”, coined by Everett Hughes. Research conducted in numerous countries has confirmed that correctional officers regularly face numerous difficult situations while also coping with negative assessments of their profession. Therefore, the article introduces the theory of physical, social, and moral contamination, applying it to the profession of security officer. Moral contamination threatens officers’ professional identity the most, while a strong professional culture and coping strategies protect against all dimensions of contamination. Based on a review of international literature,

the article presents strategies of neutralization, reformulation, recalibration, reorientation, distancing, and disidentification. The need for further research is emphasized, particularly to deepen knowledge of the coping strategies employed by officers in the Polish penitentiary system.

Keywords:

„dirty work”, prison officers, penitentiary, strategies for dealing with tainted

1. Wstęp

W wielu krajach na świecie funkcjonariusze pełniący służbę w jednostkach penitencjarnych posiadają swoistą kulturę zawodową. W pierwszej kolejności ich kultura zawodowa decyduje o asymilacji norm i wartości obowiązujących w izolacji więziennej, w drugiej zaś o wyborze strategii radzenia sobie z doświadczanymi w miejscu pracy trudnościami¹. Kultura zawodowa nie tylko tworzy tożsamość zawodową oraz kształtuje poczucie wartości funkcjonariuszy w odmiennych od siebie systemach penitencjarnych, lecz także wpływa na wykonywanie obowiązków służbowych i relacje z innymi członkami personelu czy też z osadzonymi. Kultura zawodowa funkcjonariuszy może również powodować wiele negatywnych konsekwencji, m.in. powstałych w wyniku nieprzyjemnego spostrzegania innych funkcjonariuszy czy też krytycznej oceny własnej pracy. To, jak społeczeństwo postrzega zawód funkcjonariuszy, zależy też od ich kultury zawodowej. Przez ostatnie kilkadziesiąt lat pojawiało się bowiem wiele stereotypów, które przedstawiały strażników pełniących służbę w zakładzie karnym jako ludzi obdarzonych niskim poziomem intelektualnym oraz cechami sadystycznymi, a ponadto próbowano wykazywać, że niektóre czynności wpisane w ich pracę (np. kontrola osadzonych przez wizjer, kontrola celi poprzez sprawdzenie rzeczy osadzonego itp.) wymagają stosunkowo niewielkich umiejętności poznawczych².

Powiązanie kultury zawodowej funkcjonariuszy zakładów karnych z koncepcją „brudnej pracy” oraz skażeniem zawodowym najczęściej pojawia się w literaturze zagranicznej. Definicje i klasyfikacje „brudnych prac” można już znaleźć w literaturze sprzed kilkadziesiąt lat, m.in. w pracach badawczych Everetta Hughesa oraz Mary Douglas. Sformułowana przez Everetta Hughesa koncepcja „brudnej pracy” dowodzi, że praca może być „brudna” na różne sposoby, a więc pojęcie „brudu” nie odnosi się tylko do kwestii fizycznego zanieczyszczenia³. Symboliczny „brud” może być oznaką degradacji – czymś, co rani godność pracownika. „Brudna praca” jest zatem fizycznie, społecznie lub moralnie skażona, natomiast o poziomie skażenia decyduje społeczeństwo⁴. Mimo że niektóre zadania wykonywane przez „brudnych pracowników” nie są „obiektywnie” brudne, elementy tychże prac mogą powodować skażenie w wymiarze społecznym i/lub moralnym, co może być trudniejsze w dostrzeżeniu przez obserwatorów.

Według Mary Douglas o symbolicznym brudzie mówimy, gdy próbujemy go przyporządkować do konkretnego miejsca⁵. Wymieniona autorka napisała, że „gdzie brud, tam system”⁶, może dlatego niektórzy badacze sklasyfikowali pracę funkcjonariuszy granicznych, policji oraz jednostek penitencjarnych jako „brudną”, odnosząc ją do specyficznych warunków, w których realizowane są ich zadania służbowe⁷. W szerokim

1 J. Garrily, *That Doesn't Leave You: Psychological Dirt and Taint in Prison Officers Occupational Cultures and Identities*, „The British Journal of Criminology” 2021, t. 62, nr 4, s. 983.

2 H. Toch, *Is a „Correctional Officer” by any Other Name, a „Screw”?*, „Criminal Justice Review” 1978, t. 3, nr 2, s. 20.

3 E. Hughes, *Work and the Self*, [w:] J. Rohrer, M. Sherif (red.), *Social Psychology at the Crossroad*, Harper & Brothers Publishers, Nowy Jork 1951, s. 313.

4 Tamże, s. 315.

5 M. Douglas, *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, Routledge, Londyn 1966, s. 2–3.

6 Tamże, s. 36.

7 P. Dick, *Dirty Work Designations: How Police Officers Account for Their Use of Coercive Force*, „Human Relations” 2005, t. 58, nr 11, s. 1363; K. Rivera, S. Tracy, *Embodying Emotional Dirty Work: A Messy Text of Patrolling the Border*, „Qualitative Research in Organizations and Management: An International Journal” 2014, t. 9, nr 3, s. 201; S. Tracy, C. Scott, *Dirty Work and Discipline Behind Bars*, [w:] S. Drew, M. Mills, B. Gassaway (red.), *Dirty Work: The Social Construction of Taint*, Baylor University Press, Waco 2007, s. 33.

kontekście „brud” można traktować jako element charakterystyczny dla wymienionych zawodów, niemniej „brudna praca” policjanta, strażnika granicznego czy strażnika w zakładzie karnym nie tylko sprowadza się do wykonywania czynności ponижających czy upokarzających, lecz także zawiera wiele zadań świadczących o ich korzystnej wartości dla konkretnych osób, grup ludzi, a nawet całego społeczeństwa. Wśród „brudnych pracowników” mogą pojawiać się zatem poczucie dumy oraz poczucie spełnienia z powodu wykonywania danego zawodu, a także wiele negatywnych emocji (np. smutek, frustracja, złość, rozgoryczenie).

„Brudna praca” jest uznawana za obrzydliwą oraz haniebną, ponieważ w niej pracownicy mają kontakt z nieczystościami lub ludźmi napiętnowanymi⁸. W zakładach karnych większość funkcjonariuszy ma stałą, bezpośrednią styczność z osobami przymusowo izolowanymi od społeczeństwa, co w opinii Blake’a Ashfortha i Glena Kreinera przyczynia się do skażenia fizycznego personelu⁹. Funkcjonariusze są zatem permanentnie narażeni na manipulację i przejawy szantażu, a także groźby karalne, niebezpieczeństwo utraty zdrowia, a nawet życia, ponieważ za nieprzewidywalne i wrogo nastawione powszechnie uważa się osoby pozbawione wolności¹⁰. Oprócz skażenia fizycznego funkcjonariusze doświadczają też skażenia społecznego¹¹. Jest ono bowiem ujemnym efektem wieloletniej interakcji z odrzucanymi przez społeczeństwo ludźmi, zarówno w różnych typowych dla życia więziennego sytuacjach (np. podczas nadzorowania widzeń osadzonych z bliskimi), jak i występujących tylko okazjonalnie (np. towarzyszenie osadzonemu podczas pogrzebu jego członka rodziny). Dodatkowo niektóre z wykonywanych przez funkcjonariuszy obowiązków służbowych powodują ich skażenie w wymiarze moralnym¹². W jednostkach penitencjarnych zmuszeni są oni bowiem do podejmowania działań prewencyjnych (np. zapobiegania nielegalnym kontaktom między skazanymi i tymczasowo aresztowanymi) i nagłych interwencji w chwili wystąpienia ryzykownych i szkodliwych dla otoczenia zdarzeń (np. w przypadku agresywnego zachowania osadzonego). Ponadto muszą radzić sobie z negatywnymi emocjami (np. powstałymi ze względu na konieczność kontaktu z ludźmi skazanymi za przestępstwo o charakterze seksualnym) bądź też z krytyką innych osób na temat wykonywanego zawodu. Zasadniczo zatem skażenie funkcjonariuszy zatrudnionych w jednostkach penitencjarnych jest ważnym elementem ich tożsamości zawodowej, a także balastem kształtującym ich poczucie własnej wartości¹³.

W literaturze znajduje się coraz więcej opracowań badawczych sugerujących, że radzenie sobie z elementami „brudnych prac” oraz powstałym skażeniem jest ważne dla dobrostanu pracownika¹⁴. Niektóre z tych opracowań są bardzo ogólne, inne zaś szczegółowo wskazują, jakie formy radzenia sobie warto na co dzień wykorzystywać. Strategie odnoszą się zazwyczaj do kwestii radzenia sobie ze skażeniem wynikającym ze stygmatyzacji i z niskiej wartości społecznej, zwykle kojarzonej z „brudną pracą”¹⁵. W niektórych „brudnych” zawodach (nawet wysoko napiętnowanych) pozytywne opinie klientów mogą zmienić postrzeganie przez pracowników swojej wartości oraz znacząco zwiększyć poczucie sensu pracy¹⁶. Strategie nie zawsze mają uniwersalne zastosowanie, gdyż nie wszystkie można dopasować do specyfiki danej organizacji. Szczególnym miejscem pracy jest zakład karny, w którym dobór odpowiednich strategii jest nad wyraz istotny – nie tylko z perspektywy zatrudnionego personelu, lecz także osób zarządzających zasobami ludzkimi w izolowanym od

8 B. Ashforth, G. Kreiner, „How Can You Do It?": *Dirty Work and the Challenge of Constructing a Positive Identity*, „Academy of Management Review” 1999, t. 24, nr 3, s. 413.

9 Tamże, s. 415–416.

10 E. Mikkelsen, *Looking Over your Shoulder: Embodied Responses to Contamination in the Emotional Dirty Work of Prison Officers*, „Human Relations” 2021, t. 75, nr 9, s. 1786.

11 S. Tracy, C. Scott, *Dirty Work and Discipline Behind Bars...*, s. 37.

12 S. Chenault, B. Collins, *It's Dirty Work but Someone Has To Do It: An Examination of Correctional Officer Taint Management Techniques*, „Journal of Qualitative Criminal Justice & Criminology” 2019, t. 8, nr 1, s. 45.

13 J. Garrihy, *That Doesn't Leave You...*, s. 983.

14 G. Kreiner, B. Ashforth, *Evidence Toward an Expanded Model of Organizational Identification*, „Journal of Organizational Relations” 2004, t. 61, nr 3, s. 333.

15 K. Bosmans, S. Mousaid, N. De Cuyper, S. Hardon, F. Louckx, C. Vanroelen, *Dirty Work, Dirty Worker? Stigmatisation and Coping Strategies Among Domestic Workers*, „Journal of Vocational Behavior” 2016, t. 92, s. 55.

16 G. Xiou, *A Review of Research on Dirty Work: Definitions, Perceptions, and Coping Strategies in Stigmatized Occupations*, „Academic Journal of Management and Social Sciences” 2025, t. 10, nr 1, s. 167.

społeczeństwa środowisku. W literaturze przedstawia się liczne argumenty wskazujące, że funkcjonariusze stosują określone strategie radzenia sobie ze skażeniem powstałym wskutek odczuwania permanentnego zagrożenia, wstydu oraz poczucia winy, ale również poczucia niesprawiedliwości czy wykorzystania¹⁷. Niestety, charakter wykonywanej przez nich służby ogranicza często możliwości efektywnego radzenia sobie, w tym również budowania pozytywnego obrazu siebie¹⁸. Z tego powodu podstawowym celem „brudnych pracowników” jest zazwyczaj zdystansowanie się od organizacji lub od „brudnych” składników swojej pracy. Jest to szczególnie dostrzegalne w zawodach obciążających emocjonalnie pracowników, którym zaleca się oddzielenie „ja” zawodowego od „ja” osobistego¹⁹.

W artykule przedstawiono charakter „brudnej pracy” funkcjonariuszy więziennych wykonujących obowiązki służbowe w dziale ochrony, a poza tym przeanalizowano czynniki powodujące ich skażenie zawodowe. Szczególny nacisk położono na przywołanie licznych problemów organizacyjnych obecnych w ich pracy zawodowej oraz na ujemne następstwa interakcji z osobami pozbawionymi wolności. W dalszej kolejności przeprowadzono analizę strategii zarządzania skażeniem, stosowanych przez funkcjonariuszy, w oparciu o badania zagraniczne (także jakościowe). Warto zaznaczyć, że w dostępnej literaturze brakuje badań empirycznych, które byłyby poświęcone „brudnej pracy” funkcjonariuszy zatrudnionych w polskich jednostkach penitencjarnych. Nieliczni polscy autorzy wskazują jednak, że funkcjonariusze zakładów karnych są grupą zawodową wykonującą „brudną pracę” w kontakcie z marginesem społecznym, co powoduje wiele niekorzystnych, dalekosiężnych następstw (np. w opinii społeczeństwa funkcjonariusze upodabniają się do osadzonych, z którymi nieustannie się kontaktują)²⁰. Istnieją także opracowania badawcze, w których podkreśla się, że polscy funkcjonariusze powszechnie doświadczają licznych trudności zawodowych, będących źródłem silnego stresu oraz wypalenia zawodowego²¹. Celem niniejszego artykułu jest zatem zwrócenie uwagi na problem skażenia funkcjonariuszy, którzy coraz częściej ze względu na charakter ich służby wymagają szkoleń, wsparcia przełożonych oraz pomocy psychologicznej.

2. „Bрудna праца” funkcjonariusza działu ochrony w zakładzie karnym

Od ponad kilkudziesięciu lat badacze spierają się, które zawody należy bezsprzecznie kwalifikować jako „brudne”, a także które z nich powodują fizyczne, społeczne lub moralne skażenie. „Bрудna праца” jest bowiem „symbolem degradacji”, odrażającą i zagrażającą działalnością, która jest mniej ważna od prac nazywanych „czystymi”, co powoduje, że jej wykonywanie rani godność pracownika²². Wskazuje się również, że „brud istnieje w oku patrzącego”, czyli społeczeństwa, które przypisuje pozytywną lub negatywną wartość określonym zawodom²³.

Wielu naukowców pracę funkcjonariuszy jednostek penitencjarnych uznało za „brudną”, podobnie jak inne zawody powiązane z pełnieniem służby, m.in. w wojsku, policji bądź Straży Granicznej²⁴. W niniejszym artykule skoncentrowano się na przeciwnościach i niedogodnościach zawodowych funkcjonariuszy działu ochrony zatrudnianych w zakładach karnych, gdyż – jak pokazują wyniki badań z różnych krajów

17 S. Tracy, C. Scott, *Dirty Work and Discipline Behind Bars...*, s. 37.

18 S. Tracy, *Locking up Emotion: Moving Beyond Dissonance for Understanding Emotion Labor Discomfort*, „Communication Monographs” 2005, t. 72, nr 3, s. 279.

19 B. Ashforth, G. Kreiner, *Normalising Emotion in Organisations: Making the Extraordinary Seem Ordinary*, „Human Resource Management Review” 2002, t. 12, nr 2, s. 217.

20 R. Poklek, *Motywacja osiągnąć funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, Kalisz 2015, s. 6.

21 K. Czekaj, *Wypalenie zawodowe personelu więziennego jako efekt dyspozycyjnej i sytuacyjnej oceny stresu*, „Państwo i Społeczeństwo” 2015, t. 15, nr 2, s. 27–30; J. Pomiankiewicz, *Stres i wypalenie zawodowe funkcjonariuszy Służby Więziennej – uwarunkowania, przejawy, konsekwencje – zarys problemu*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2010, nr 67–68, s. 56.

22 B. Ashforth, G. Kreiner, „How Can You Do It?”..., s. 413.

23 R. Simpson, N. Slutskaia, P. Lewis, H. Höpfl, *Introducing Dirty Work, Concepts and Identities*, [w:] R. Simpson, N. Slutskaia, P. Lewis, H. Höpfl (red.), *Dirty Work. Identity Studies in the Social Sciences*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2012, s. 2.

24 J.L. Sundt, *Good Job or Dirty Work? Public Perceptions of Correctional Employment*, „Federal Probation” 2009, t. 74, nr 3, s. 40.

na świecie (w tym także w Polsce) – wymienieni przedstawiciele personelu są najczęściej „celem” agresji osadzonych (bezpośredniej i pośredniej), a oprócz tego podlegają wyjątkowo silnej stygmatyzacji społecznej z powodu kontaktu z osobami przymusowo izolowanymi²⁵. Funkcjonariusze działu ochrony wykonują pracę w systemie zmianowym, w związku z tym najczęściej kontaktują się z osadzonymi (zarówno w dzień, jak i w nocy, gdy zachodzi taka potrzeba). Najnowsze badania zagraniczne dodatkowo ukazują problem postrzegania przez funkcjonariuszki oraz funkcjonariuszy działu ochrony własnej pracy w kategorii niebezpiecznej i traumatycznej, ale również gorszej od tej, którą wykonują na co dzień wychowawcy czy psychologowie²⁶. W świetle wymienionych problemów stwierdza się u nich podwyższony poziom lęku, symptomy depresji oraz objawy zespołu stresu pourazowego (PTSD)²⁷. Warto zaznaczyć, że w niniejszym artykule nie uwzględniono dylematów i barier zawodowych innych funkcjonariuszy, tj. wychowawców czy psychologów, którzy także regularnie kontaktują się z osobami pozbawionymi wolności, co może skutkować fizycznym, społecznym i moralnym skażeniem, lecz prawdopodobnie w mniejszym natężeniu (m.in. ze względu na większą akceptację ze strony osadzonych, którym pomagają w przezwyciężeniu rozmaitych trudności adaptacyjnych, a także kształtują ich zdolności interpersonalne czy eliminują powstałe w toku wadliwej socjalizacji deficyty).

Według Everetta Hughesa, twórcy definicji „brudnej pracy” i prekursora badań nad tym zagadnieniem, skażenie fizyczne, społeczne oraz moralne jest ujemnym efektem czynności zawodowych wykonywanych przez „brudnych pracowników”, także zatrudnionych w zakładach karnych²⁸. Identyczny pogląd wygłosili Blake Ashforth i Glen Kreiner, wskazując dodatkowo, że elementy szkodliwe z punktu widzenia kondycji psychicznej jednostki, stanowiące o istocie „brudnej pracy”, powodują silną ambiwalencję pracownika, który z jednej strony chce dalej wykonywać wybrany zawód, a z drugiej próbuje unikać „skażonych” składników pracy²⁹. Skażenie fizyczne występuje, gdy „brudni pracownicy” mają styczność z odpadami lub nieczystościami, a także gdy widzą osoby, które umarły w sposób naturalny, w wyniku samobójstwa bądź wypadku losowego³⁰. Ponadto skażenie fizyczne odnosi się do prac szkodliwych, nieprzyjemnych oraz wykonywanych w niebezpiecznych warunkach. Z wymienionych powodów członkom społeczeństwa zdecydowanie łatwiej jest je rozpoznać, w porównaniu ze społecznym lub moralnym skażeniem³¹. Skażenie fizyczne nie musi być jednak obligatoryjnie powiązane z zabrudzeniem pracownika (np. na rękach, na ubraniu), może bowiem wynikać z obcowania z „brudem”, który może powodować alergie lub infekcje wirusowe i bakteryjne. Fizyczne skażenie łączy się zatem z zagrożeniem dla dobrostanu somatycznego człowieka, uruchamiając naturalne oraz wrodzone mechanizmy i reakcje (np. wstręt, niepokój, strach), które mogą stanowić czynnik motywujący do unikania niebezpieczeństwa. W zakładzie karnym funkcjonariusze są narażeni na agresję werbalną oraz fizyczną ze strony osób pozbawionych wolności³². Oprócz tego wykonują różne czynności uznawane za obrzydliwe i zagrażające ich zdrowiu (np. muszą dokonywać kontroli osobistej osadzonych po widzeniu z rodziną, przeszukiwać rzeczy osadzonych celem ujawnienia substancji psychoaktywnych, opatrywać rany osadzonych w razie potrzeby, itd.).

25 S. Chenault, B. Collins, *It's Dirty Work but Someone Has To Do It...*, s. 40.; A. Lewicka-Zelent, S. Huczuk-Kapłuk, *Przemoc w warunkach izolacji więziennej*, „Probacja” 2021, t. 1, s. 19–20; R. Ricciardelli, N. Power, D. Medeiros, *Correctional Officers in Canada: Interpreting Workplace Violence*, „Criminal Justice Review” 2018, t. 43, nr 4, s. 458.

26 O. Miller, D. Bruenig, J. Shakespeare-Finch, *High Risk, Low Reward: A Mixed Method Exploration of Correctional Officer Mental Health and Perceptions of Prison Work*, „Journal of Crime and Justice” 2025, s. 7.

27 C. Regehr, M. Carey, S. Wagner, L. Alden, N. Buys, W. Corneil, T. Fyfe, A. Fraess-Phillips, E. Krutop, L. Matthews, C. Randall, M. White, N. White, *Prevalence of PTSD, Depression and Anxiety Disorders in Correctional Officers: A Systematic Review*, „Corrections” 2021, t. 6, nr 3, s. 229–241.

28 E. Hughes, *Work and the Self...*, s. 319.

29 B. Ashforth, G. Kreiner, „How Can You Do It?”..., s. 428.

30 Tamże, s. 415.

31 B. Ashforth, G. Kreiner, *Dirty Work and Dirtier Work: Differences in Countering Physical, Social, and Moral Stigma*, „Management and Organization Review” 2014, t. 10, nr 1, s. 83–84.

32 J.L. Sundt, *Good Job or Dirty Work?...*, s. 41.

Drugi rodzaj skażenia nazwany społecznym dotyczy zawodów, których pracownicy regularnie mają kontakt z osobami stygmatyzowanymi, niebezpiecznymi czy też zaburzonymi³³. O sile skażenia społecznego decyduje w znacznym stopniu czas interakcji z wymienionymi osobami. Im dłużej wykonywana jest bowiem „brudna праца”, tym silniejsze jest poczucie obciążenia psychicznego u „brudnych pracowników”³⁴. W „brudnej працы” problem stanowi także kontakt z ludźmi nieradzącymi sobie z negatywnymi emocjami bądź prezentującymi wrogie nastawienie, nieprzychylność i nieufność³⁵. Funkcjonariusze pełniący służbę w dziale ochrony często spotykają się z przejawami prowokacji oraz manipulacji ze strony osób pozbawionych wolności. Ich społeczne skażenie wynika również z wykonywania rutynowych czynności (np. nadzoru nad widzeniami). Niektórzy funkcjonariusze regularnie odczuwają także smutek wynikający z występowania nieprzewidzianych sytuacji w codziennej służbie (np. wizyta z osadzonym w szpitalu, bycie świadkiem śmierci osadzonego, pomoc osadzonemu po próbie samobójczej, itp.). Zarówno ze smutkiem, jak i innymi nieprzyjemnymi emocjami powstałymi podczas realizowania obowiązków służbowych na danym stanowisku (np. po przerwaniu widzenia z rodziną z powodu niestosownego zachowania osadzonego; po przerwaniu rozmowy telefonicznej osadzonego w momencie, gdy stosuje wobec bliskich groźby karalne, itp.) muszą sobie jednak radzić, aby chronić swoje zasoby psychiczne³⁶.

W porównaniu z zawodami skażonymi fizycznie i/lub społecznie moralne skażenie będące skutkiem „brudnej працы” powoduje największe napiętnowanie ze strony przedstawicieli społeczeństwa³⁷. Osąd społeczny decyduje zatem o sile moralnego skażenia zawodu, mimo że nie wszyscy „brudni pracownicy” podlegają identycznej presji społecznej, ponieważ dokonane przez nich wybory lub podjęte interwencje mają istotny wpływ na zdrowie lub życie innych ludzi. Szczególnie zauważalne jest to w zawodach medycznych, które ratują życie człowieka, niemniej także funkcjonariusze różnych służb podejmują działania zaradcze, w czasie wypadków czy losowych zdarzeń. Według Blake’a Ashforth i Glena Kreinera podział zawodów w oparciu o wzorzec moralny jest widoczny w różnych kulturach, gdzie jedne zawody są uznawane za bardziej prestiżowe, innym zaś odbiera się społeczną wartość lub w ogóle nie poświęca się im zbyt wiele uwagi, choć odgrywają one ważną rolę w funkcjonowaniu każdego państwa³⁸. Skażenie moralne dotyczy zawodów, w których pracownicy w zależności od potrzeb stosują metody zwodnicze, konfrontacyjne bądź naruszające normy kulturalnego zachowania. Oprócz tego skażenie moralne jest konsekwencją wykonywania pewnych czynności zawodowych, które są interpretowane przez społeczeństwo jako niegodziwe lub jawnie negatywne³⁹.

Skażenie w wymiarze moralnym jest konsekwencją podjęcia się określonej roli zawodowej⁴⁰. W przypadku funkcjonariuszy w jednostkach penitencjarnych dowiedziono, że niektóre z realizowanych przez nich zadań służbowych powodują skażenie moralne⁴¹. Przede wszystkim wynika ono z konieczności częstego stosowania perswazji w kontakcie z osadzonymi, a także konstruktywnego przymusu (np. gdy osadzony odmawia przemieszczenia do wyznaczonej celi). W wyjątkowych przypadkach funkcjonariusze zmuszeni są do wykorzystywania dostępnych środków przymusu bezpośredniego. Gdy zmuszeni są do użycia siły, mają jednak swobodę wyboru (np. środków przymusu, które mogą zastosować; wobec którego osadzonego być bardziej agresywnym itp.), kierując się nie tylko obowiązującymi przepisami prawa, lecz także indywidualnym kodeksem etycznym. W ramach przypisanych ról i obowiązków zawodowych mogą używać zatem własnego „kompasu moralnego”⁴². Ponadto funkcjonariusze pełniący służbę w dziale ochrony muszą

33 A. Makkawy, C. Scott, *Dirty Work*, [w:] C.R. Scott, J.R. Barker, T. Kuhn, J. Keyton, P.K. Turner, L.K. Lewis (red.), *The International Encyclopedia of Organizational Communication*, John Wiley & Sons, Hoboken 2017, s. 4.

34 B. Ashforth, G. Kreiner, „How Can You Do It?”..., s. 416.

35 E. Hughes, *Work and the Self...*, s. 319.

36 S. Tracy, C. Scott, *Dirty Work and Discipline Behind Bars...*, s. 41–42.

37 B. Ashforth, G. Kreiner, *Dirty Work and Dirtier Work...*, s. 84.

38 B. Ashforth, G. Kreiner, „How Can You Do It?”..., s. 415.

39 B. Ashforth, G. Kreiner, *Dirty Work and Dirtier Work...*, s. 84.

40 A.R. Hochschild, *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*, California Press, Berkeley 1983, s. 174.

41 A. Eriksson, *The Taint of the Other: Prison Work as „Dirty Work” in Australia*, „Punishment & Society” 2023, t. 25, nr 2, s. 326.

42 T. Eikenaar, *Experiencing Deportation as Dirty Work? The Case of Dutch Escort Officers*, „Work, Employment and Society” 2023, t. 38, nr 5, s. 1405.

wykazać się czujnością i podejrzliwością, co doprowadza często do potrzeby sprawowania władzy i kontroli, tym samym do licznych konfliktów z osobami pozbawionymi wolności. Finalnie prowadzi to do silnego skażenia moralnego, które u funkcjonariuszy jest również efektem stygmatyzacji czy pogardy ze strony przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości, lekarzy, pielęgniarek, a nawet rodziny, znajomych lub sąsiadów⁴³.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że granice między skażeniem fizycznym, społecznym i moralnym nie zawsze są jasno zaznaczone, lecz zwykle wszystkie wymienione rodzaje skażenia współwystępują w odniesieniu do danego zawodu⁴⁴. Funkcjonariusze działu ochrony zmagają się ze wszystkimi wymiarami skażenia, które obniżają prestiż ich zawodu. Prestiż zawodowy jest istotnym czynnikiem chroniącym, gdyż oddziela „brudnych pracowników” od dezaprobaty wyrażanej przez społeczeństwo, a poza tym decyduje o formach radzenia sobie i wykorzystywaniu dostępnych zasobów⁴⁵. U funkcjonariuszy jest on stosunkowo niski w porównaniu z prestiżem reprezentantów innych „brudnych zawodów”, którzy zazwyczaj posiadają wyższe kwalifikacje i poziom wykształcenia, a w dodatku za wykonywaną pracę są lepiej wynagradzani⁴⁶. Negatywne doświadczenia zawodowe powinny skłaniać funkcjonariuszy do poszukiwania konstruktywnych rozwiązań, w tym także stosowania technik zaradczych pozwalających zminimalizować powstałe skażenia fizyczne, społeczne i moralne. Dojrzałe i wyszukane strategie społeczne bądź taktyki obronne są częściej wykorzystywane przez ludzi, którzy w głównej mierze doznają wysokiego poziomu skażenia moralnego⁴⁷.

3. Strategie radzenia sobie funkcjonariuszy ze skażeniem fizycznym, społecznym i moralnym

Praca funkcjonariuszy w zakładach karnych przynosi wiele negatywnych następstw, włączając w to skażenia fizyczne, społeczne oraz moralne. Poszczególne składniki ich zawodu są poddawane negatywnemu etykietowaniu społecznemu, co prowadzi bezpośrednio do stygmatyzacji członków personelu⁴⁸. Silna stygmatyzacja sprzyja wytworzeniu większej przynależności do „własnej” grupy zawodowej oraz uruchamia procesy poznawcze, które pozwalają oddzielać własny zawód („my”) od innych („oni”). Kultura zawodowa funkcjonariuszy odgrywa zatem istotną rolę w radzeniu sobie ze stygmatyzacją oraz różnymi wymiarami skażenia powstałego w efekcie zatrudnienia w jednostce penitencjarnej⁴⁹. Pozwala również kształtować tożsamość zawodową personelu i zwiększać wartość ich pracy, czyniąc ją bardziej satysfakcjonującą w obliczu napiętnowania społecznego. Oprócz kultury zawodowej ważne są także inne formy zaradcze, które mogą być wykorzystywane przez osoby z niewielkim stażem zawodowym i pokaźnym bagażem doświadczeń wynikającym z wieloletniej służby w zakładzie karnym.

W dostępnej literaturze strategie radzenia sobie ze skażeniem zawodowym nazywa się jeszcze strategiami zarządzającymi skażeniem lub strategiami zaradczymi bądź obronnymi⁵⁰. Swoistość danego zawodu oraz zadania do niego przypisane mogą generować potrzebę stosowania wielu strategii naprzemiennie, kilku jednocześnie bądź tylko jednej. W opinii Rutha Simpsona i jego współpracowników zastosowanie tylko jednej strategii może nasilić inny wymiar skażenia, prowadzi to zatem do konieczności wdrożenia innej, alternatywnej strategii⁵¹. Zazwyczaj stosowane przez funkcjonariuszy strategie nie wykluczają się wzajemnie,

43 S. Tracy, C. Scott, *Dirty Work and Discipline Behind Bars...*, s. 43.

44 B. Ashforth, G. Kreiner, „*How Can You Do It?*”..., s. 415.

45 P. Soral, S.P. Pati, S.K. Singh, F.L. Cooke, *Coping with Dirty Work: A Meta-synthesis From a Resource Perspective*, „Human Resource Management Review” 2022, t. 32, nr 4, s. 3.

46 S. Tracy, C. Scott, *Sexuality, Masculinity and Taint Management Among Firefighters and Correctional Officers: Getting Down and Dirty with „America’s Heroes” and the „Scum of Law Enforcement”*, „Management Communication Quarterly” 2006, t. 20, nr 1, s. 17–18.

47 S. Tracy, C. Scott, *Dirty Work and Discipline Behind Bars...*, s. 42–43.

48 B. Ashforth, G. Kreiner, „*How Can You Do It?*”..., s. 415.

49 J. Garrilhy, *That Doesn’t Leave You...*, s. 983.

50 S. Chenault, B. Collins, *It’s Dirty Work but Someone Has To Do It...*, s. 41–42; S. Tracy, C. Scott, *Dirty Work and Discipline Behind Bars...*, s. 3.

51 R. Simpson, N. Slutskaya, P. Lewis, H. Höpfl, *Introducing Dirty Work...*, s. 3.

choć niektóre są wykorzystywane tylko w specyficznych okolicznościach. Temat strategii zarządzania skażeniem personelu został poruszony szerzej już kilkadziesiąt lat temu, ponieważ jedną z pierwszych strategii tego rodzaju przedstawili Gresham Sykes i David Matza⁵². Opisana przez nich w latach 50 XX w. strategia „neutralizacji” stała się fundamentem, który posłużył innym badaczom do tworzenia kolejnych strategii. Zastosowanie strategii „neutralizacji” ułatwia zaprzeczanie własnej odpowiedzialności za podjęte decyzje czy zainicjowane działania w miejscu pracy.

Stosując omawianą strategię, funkcjonariusze mogą m.in. twierdzić, że pewne aktywności, które podejmują, stanowią nieodłączny element ich pracy, więc muszą ją realizować (np. używać siły fizycznej wobec osadzonych, w sytuacjach zagrażających bezpieczeństwu w zakładzie karnym). W strategię „neutralizacji” włącza się również zaprzeczanie szkodom, krzywdom bądź upokorzeniom populacji osadzonych, które mogą powstać w wyniku realizacji zadań służbowych. Dodatkowo osoby pozbawione wolności mogą być negatywnie oceniane przez personel, co również stanowi kluczowy element strategii „neutralizacji”. Zdarza się bowiem, że funkcjonariusze wyrażają określone przekonania na temat osób pozbawionych wolności, np. „nie przez przypadek osadzeni są izolowani od społeczeństwa”; „osadzeni nie są grzecznymi chłopcami, zatem zasługują na to, co ich spotyka w izolacji”, itp. Strategia „neutralizacji” pozwala zatem na efektywne radzenie sobie z odpowiedzialnością zawodową oraz wyrządzonymi osadzonym krzywdami, niemniej nie zawsze może skutecznie chronić przed wszystkimi wymiarami skażenia powstałymi w związku z wykonywaniem „brudnej pracy”.

Współcześnie w literaturze przedmiotu przedstawia się wiele różnorodnych koncepcji radzenia sobie ze skażeniem zawodowym funkcjonariuszy w jednostkach penitencjarnych. Jedną z popularniejszych, dzięki swojemu uniwersalnemu zastosowaniu oraz prostocie konstrukcji, jest koncepcja Blake’a Ashforth’a i Glena Kreinera⁵³. Znajdują się w niej trzy strategie radzenia sobie, takie jak: przeformułowanie, rekalkibracja oraz przeorientowanie. Przeformułowanie (*reframing*) umożliwia funkcjonariuszom zneutralizowanie negatywnych cech zawodu poprzez nadanie im większego znaczenia. Stygmatyzowane elementy ich „brudnej pracy” mogą zatem zostać przeformułowane tak, aby miały istotne znaczenie, zwłaszcza dla ogółu społecznego. Omawianą strategię łatwiej jest wykorzystywać wspólnie z innymi funkcjonariuszami aniżeli w samotności. W badaniu przeprowadzonym przez Sarę Tracy i Cliftona Scotta udowodniono, że przeformułowanie jest podstawową metodą radzenia sobie w badanej grupie funkcjonariuszy⁵⁴. W cytowanym badaniu wykazano, że amerykańscy funkcjonariusze stosowali przeformułowanie, podkreślając, że ich pracę musi ktoś wykonywać, a także że ich zawód wymaga specjalnych umiejętności. Opisywana strategia ułatwia im idealizowanie swojego miejsca pracy (jako miejsca resocjalizacji i readaptacji społecznej), zajmowanego stanowiska (bardziej prestiżowego niż inne w jednostce penitencjarnej) lub swojej pozycji zawodowej, w której istnieje możliwość decydowania o codzienności osadzonych. Oprócz tego przeformułowanie pozwala funkcjonariuszom łatwiej koncentrować się na korzyściach (np. stabilności zatrudnienia) wynikających z wykonywanej pracy i tworzyć porównania międzygrupowe (np. między nimi a funkcjonariuszami policji) w celu dokonywania pozytywnej oceny własnej pracy⁵⁵.

Drugą strategią jest rekalkibracja (*recalibration*), która polega na dostosowaniu elementów „brudnej pracy” do cenionych przez społeczeństwo kryteriów⁵⁶. Rekalkibracji podlegają zatem hart ducha funkcjonariuszy oraz ich poczucie humoru i solidarność zawodowa. Warto podkreślić, że solidarność personelu, która wyraża się poprzez możliwość codziennego wsparcia merytorycznego ze strony innych funkcjonariuszy, minimalizuje skutki skażenia społecznego⁵⁷. Składniki „brudnej pracy” funkcjonariuszy dzięki przeformułowaniu, czyli przeksztalceniu znaczenia przypisywanego ich stygmatyzowanemu zawodowi, otrzymują

52 G. Sykes, D. Matza, *Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency*, „American Sociological Review” 1957, t. 22, nr 6, s. 664.

53 B. Ashforth, G. Kreiner, „How Can You Do It?”..., s. 421–424.

54 S. Tracy, C. Scott, *Dirty Work and Discipline Behind Bars...*, s. 47.

55 J. Garrihy, *That Doesn't Leave You...*, s. 995.

56 B. Ashforth, G. Kreiner, „How Can You Do It?”..., s. 422.

57 E. Mikkelsen, *Looking Over your Shoulder...*, s. 1786.

pozytywną wartość⁵⁸. Wymieniona strategia pozwala zatem przeceniać wartość niektórych elementów „brudnej pracy” w zakładzie karnym, co udowodniono w badaniach zagranicznych. Amerykańscy strażnicy mają skłonność do stosowania rekaliibracji – podczas badań jakościowych, a konkretnie przeprowadzanych z nimi wywiadów, wskazali, że praca z najbardziej problematycznymi osadzonymi wymaga dużego doświadczenia oraz że w warunkach więziennych realizowanych jest wiele pozytywnych przedsięwzięć, dających nadzieję na poprawę moralną sprawców przestępstw i ich prawowite życie w przyszłości⁵⁹. Ich wypowiedzi dowodzą, że posługiwanie się rekaliibracją zwiększa prestiż ich zawodu w obliczu wielu trudności, z którymi się zmagają. Badania przeprowadzone w grupie australijskich funkcjonariuszy dowiodły natomiast, że stosowanie rekaliibracji w trakcie wykonywania monottonnych i schematycznych obowiązków zawodowych zapobiega występowaniu poważniejszych problemów w środowisku zatrudnienia⁶⁰. Warto także wskazać, że za sprawą rekaliibracji pozornie najmniej atrakcyjne w zakładzie karnym stanowiska (np. strażnika) stają się najbardziej atrakcyjne⁶¹.

Kolejną strategią radzenia sobie ze skażeniem zawodowym jest przeorientowanie (*refocusing*), które ułatwia funkcjonariuszom ignorowanie fizycznie, społecznie i moralnie skażonych cech ich „brudnej pracy” oraz podejmowanie działań zmierzających do częstszego zwracania uwagi na nieskażone aspekty ich zawodu⁶². W wielu badaniach ilościowych i jakościowych potwierdzono, że przeorientowanie jest powszechną strategią, stosowaną w różnych systemach penitencjarnych przez personel. W grupie australijskich funkcjonariuszy zauważono, że przeorientowanie wyraża się poprzez pozytywne ocenianie pracy zmianowej⁶³. Irlandzcy funkcjonariusze doceniają natomiast korzyści finansowe płynące ze stałego zatrudnienia, prawa do wcześniejszej emerytury, możliwości skorzystania z wypracowanych nadgodzin oraz współpracy z funkcjonariuszami, którzy mają altruistyczne cechy (np. skromność, empatię, bezinteresowność, prospołeczność)⁶⁴. Ponadto zwracają oni uwagę na możliwość wprowadzania modyfikacji w zachowaniu osób karanych, a także na to, że ich codzienna praca przyczynia się do wzrostu bezpieczeństwa na terenie kraju. Badania przeprowadzone w Stanach Zjednoczonych dowiodły, że funkcjonariusze stosujący przeorientowanie jako strategię wiodącą uważają, że ich praca ma „opiekunczy charakter”, a nie tylko wiąże się z poważnymi bólaczkami⁶⁵. Uczestnicy cytowanego badania wskazali, że ich praca pozwala im pomagać innym, wchodzić w interakcje z osadzonymi oraz radzić sobie z ekstremalnymi sytuacjami, z którymi inni ludzie nie byłiby w stanie sobie poradzić.

Pomimo że strategie przeformułowania, rekaliibracji i przeorientowania pozwalają radzić sobie ze skażeniem zawodowym, w literaturze przytacza się dowody na skuteczność jeszcze innych strategii. Dużą efektywność w radzeniu sobie ze skażeniem fizycznym i społecznym przypisuje się szczególnie strategii nazywanej „dystansowaniem się”, cechującej się unikaniem nawiązywania relacji z osadzonymi⁶⁶. Funkcjonariuszom (zwłaszcza działu ochrony) trudno jest jednak zachować dystans do osadzonych, na których przenosi się część obowiązków oraz przy których udziale realizuje się określone czynności (np. gdy osadzeni wykonują pracę na rzecz zakładu karnego pod nadzorem funkcjonariuszy). Zachowanie „formalnego dystansu” między funkcjonariuszem a osobą pozbawioną wolności uznaje się jednak za ważny czynnik zapobiegający skażeniu⁶⁷. Dodatkowym elementem strategii „dystansowania się” jest obojętność funkcjonariuszy, która pozwala im nadawać sens sprzecznym poleceniom, z którymi spotykają się w pracy⁶⁸. Ich obojętność zawodowa nie oznacza jednak braku reakcji na pojawiające się kłopotliwe sytuacje. Tym bardziej

58 J. Garrihy, *That Doesn't Leave You...*, s. 995.

59 S. Tracy, C. Scott, *Dirty Work and Discipline Behind Bars...*, s. 49.

60 A. Eriksson, *The Taint of the Other: Prison Work as „Dirty Work” in Australia...*, s. 330–331.

61 J. Garrihy, *That Doesn't Leave You...*, s. 995.

62 B. Ashforth, G. Kreiner, „*How Can You Do It?*”..., s. 423.

63 A. Eriksson, *The Taint of the Other: Prison Work as „Dirty Work” in Australia...*, s. 331.

64 J. Garrihy, *That Doesn't Leave You...*, s. 995.

65 S. Tracy, C. Scott, *Dirty Work and Discipline Behind Bars...*, s. 50.

66 A. Eriksson, *The Taint of the Other: Prison Work as „Dirty Work” in Australia...*, s. 336.

67 Tamże, s. 338.

68 J. Lemmergaard, S.L. Muhr, *Golfing with a Murderer: Professional Indifference and Identity Work in a Danish Prison*, „Scandinavian Journal of Management” 2012, t. 28, nr 2, s. 190.

nie oznacza bierności, pasywności oraz ignorowania własnych emocji powstałych w efekcie wykonywanych obowiązków służbowych. Nade wszystko obojętność funkcjonariuszy nie oznacza braku troski o sprawy osób przymusowo izolowanych od społeczeństwa. Z tych powodów obojętność nie wpływa ujemnie na cele resocjalizacyjne i oddziaływania kierowane wobec osób karanych, lecz w sposób istotny chroni przed konsekwencjami „brudnej pracy”⁶⁹.

Funkcjonariusze stosujący strategię „dystansowania się” mają również skłonność do separacji swoich myśli i uczuć, wykorzystując do tego cynizm⁷⁰, a także ironię oraz poczucie humoru⁷¹. Funkcjonariusze doświadczający złośliwych uwag oraz manipulacji ze strony osadzonych mają tendencję do wykorzystywania cynizmu jako strategii zaradczej. W przeprowadzonym badaniu Elisabeth Mikkelsen potwierdziła przedstawioną prawidłowość, ale również wykazała, że cynizm wśród funkcjonariuszy pełniących służbę w zakładzie karnym jest pozytywnie ocenianą strategią skierowaną wobec osób pozbawionych wolności⁷². Oprócz cynizmu istotną rolę w radzeniu sobie ze skutkami „brudnej pracy” odgrywa ironia, za której sprawą pozostajemy niewzruszeni w obliczu nieprzewidywalnych i zagrażających zdarzeń. Z pewnych sytuacji łatwiej jest się zatem śmiać, niż próbować je zrozumieć lub kontrolować. Śmiejąc się z okropnych i obrzydliwych incydentów (np. motywów samouszkodzeń czy prób samobójczych osadzonych), funkcjonariusze odseparowują się od „brudnych” elementów pracy, najczęściej jednak tylko w miejscu pracy. W opinii Tracy i Scotta niezwykle trudno jest bowiem stosować ironię wśród znajomych, przyjaciół czy rodziny, którzy wyrażają krytyczne opinie na temat ich pracy, a w dodatku często nie znają jej struktury i specyfiki⁷³.

Jako strategia zaradcza poczucie humoru pomaga nadawać znaczenie swojej pracy oraz budować tożsamość zawodową⁷⁴. W związku z tym jest również skutecznym sposobem na radzenie sobie ze skażeniem powstałym w efekcie kontaktu z jednostkami stygmatyzowanymi, czyli osobami pozbawionymi wolności. W literaturze wskazuje się, że poczucie humoru jest konstytutywnym mechanizmem obronnym, który pełni wiele różnorodnych funkcji, takich jak: rozładowanie napięcia, budowanie więzi społecznych, definiowanie ról i wyznaczanie granic zawodowych bądź przenoszenie na innych niepokojących uczuć⁷⁵. Poczucie humoru w trakcie wykonywania obowiązków służbowych przez funkcjonariuszy stanowi skuteczną formę radzenia sobie, lecz poza miejscem pracy może być negatywnie interpretowane. Treść prezentowanego humoru, jak również jego wydźwięk i charakter wpływają na odbiór społeczny funkcjonariuszy⁷⁶. Z tego względu muszą oni włożyć wiele wysiłku, aby nie narazić się na odrzucenie, potępienie, a nawet konflikt z bliskimi, żartując sobie z makabrycznych wydarzeń, które wystąpiły w ich miejscu pracy. Ich poczucie humoru może być też źle zinterpretowane, ale zazwyczaj jest niezrozumiałe dla osób z najbliższego otoczenia, ostatecznie zatem zagraża pozytywnym relacjom społecznym oraz utrwała przekonanie, że są oni grupą zawodową o niskiej wrażliwości.

„Dystansowanie się” pozwala zachować poczucie kontroli nad postrzeganiem „ja” osobistym, lecz silne skażenie (fizyczne, społeczne i moralne), powstałe w toku pełnienia służby w zakładzie karnym, sprawia, że funkcjonariusze muszą wykorzystywać również inne strategie, aby utrzymać pozytywne i spójne poczucie własnej wartości. Skuteczną strategią funkcjonariuszy, skierowaną na lepsze radzenie sobie z następstwami własnej pracy, jest dezidentyfikacja. W podstawowym założeniu przytoczona strategia odnosi się do prezentowania innych wartości niż organizacja, w której jest zatrudniony pracownik. Oderwanie się od idei przypisanej do organizacji niejednokrotnie nie jest tak skuteczne, jak oczekuje tego pracownik, który

69 Tamże, s. 186.

70 E. Mikkelsen, *Looking Over your Shoulder...*, s. 1787.

71 J. Lemmergaard, S.L. Muhr, *Golfing with a Murderer...*, s. 186.

72 E. Mikkelsen, *Looking Over your Shoulder...*, s. 1787.

73 S. Tracy, C. Scott, *Sexuality, Masculinity, and Taint Management Among Firefighters and Correctional Officers...*, s. 17.

74 S. Tracy, K. Myers, C. Scott, *Cracking Jokes and Crating Selves: A Multi-site Analysis of Humor, Sensemaking, and Identity Management Among Human Service Workers*, „Communication Monographs” 2006, t. 73, nr 3, s. 285.

75 M. Nielsen, *On Humour in Prison*, „European Journal of Criminology” 2011, t. 8, nr 6, s. 512.

76 J. Garrily, *That Doesn't Leave You...*, s. 990.

ryzykuje utratę tożsamości zawodowej⁷⁷. Oczywiście jest jednak, że funkcjonariusze nie powinni prezentować odmiennych wartości, w tym celów, które wpisują się w instytucję penitencjarną, gdyż mogłoby to zagrażać porządkowi i bezpieczeństwu wewnątrz niej. Funkcjonariusze mogą sprzeciwiać się ideałom obecnym w ich „brudnej pracy”, będąc jednocześnie niezaangażowanym w realizowanie przydzielonych im zadań. W ich funkcjonowaniu pojawia się także często cynizm o wysokim natężeniu, który jest trudny do zaakceptowania przez innych. W głównej mierze skutkiem dezidentyfikacji personelu penitencjarnego jest poświęcanie mniejszej uwagi sprawom osadzonych, jak również skłonność do ignorowania niebezpieczeństw charakterystycznych dla ich stanowisk pracy (np. związanych z ryzykiem napaści ze strony osób pozbawionych wolności)⁷⁸.

4. Podsumowanie

W powszechnym rozumieniu każdą „brudną pracę” traktuje się jako „konieczną, ale skażoną”⁷⁹. Już kilkadziesiąt lat temu „brudna praca” funkcjonariuszy jednostek penitencjarnych stanowiła przedmiot zainteresowania badaczy, którzy spierali się o to, co w największym stopniu chroni przed powstałym skażeniem w zakładzie karnym. Istotną rolę w tym procesie odgrywają cechy osobowości oraz osobiste zasoby funkcjonariuszy. Od ponad 50 lat wskazują się bowiem, że funkcjonariusze efektywniej racjonalizują sobie doświadczane trudności zawodowe, gdy preferują zaspokajanie potrzeb niższego rzędu, oraz statystycznie rzadziej doznają stanu znudzenia⁸⁰. Większość opracowań poświęconych „brudnej pracy” funkcjonariuszy statuuje jednak, że wykorzystywane przez nich strategie zaradcze są najskuteczniejszym sposobem radzenia sobie ze wszystkimi wymiarami skażenia⁸¹.

W niniejszym artykule skupiono się na przedstawieniu fizycznego, społecznego oraz moralnego skażenia personelu, a konkretnie funkcjonariuszy działu ochrony. Wskazanie na ważny problem, którym jest skażenie funkcjonariuszy, któremu podlegają niezależnie od kraju, w którym pracują, pozwala przypuszczać, że obok interwencji z zakresu zdrowia psychicznego także samodzielne lub grupowe (w ramach własnej kultury zawodowej) stosowanie strategii radzenia sobie z powstałym skażeniem umożliwi lepsze funkcjonowanie psychofizyczne. W artykule zaprezentowano kilka strategii radzenia sobie, które w sposób różnorodny chronią przed skażeniem – w zależności od potrzeb i preferencji konkretnych funkcjonariuszy. Działania podejmowane w ramach radzenia sobie polegają na zarządzaniu, opanowaniu, minimalizowaniu, zmniejszaniu lub tolerowaniu wymagań stworzonych przez stresujące sytuacje w zakładzie karnym. Poczynając od strategii „neutralizacji”, będącej jedną z pierwszych strategii tego rodzaju, szczegółowo omówiono strategię przeformułowania, rekalkibracji oraz przeorientowania, które zmieniają wartość wykonywanej pracy poprzez dewaluację negatywnych jej aspektów, przy jednoczesnym zaakcentowaniu pozytywnych jej stron. Ponadto zaprezentowano wnioski z kilku badań zagranicznych potwierdzających, że skażenie powstałe w skutek zatrudnienia w jednostce penitencjarnej można eliminować, stosując strategię „dystansowania się”. W ramach przywołanej strategii funkcjonariusze prezentują postawę zobojętnienia, a także stosują cynizm i ironię oraz wykorzystują własne poczucie humoru.

Pomimo że przywołane w artykule badania potwierdziły, że stosowanie wybranych strategii radzenia sobie minimalizuje skutki skażenia związanego z „brudną pracą” w zakładzie karnym, to jednak z ostrożnością należy podchodzić do tychże wyników. Wszystkie badania przeprowadzono w odmiennych systemach penitencjarnych, tworzących się w innych warunkach i okresach historycznych. Każdy system penitencjarny posiada inne właściwości, które mogą dodatkowo wzmacniać poziom doświadczanego skażenia lub powo-

77 S. Tracy, *Locking up Emotion...*, s. 277.

78 J. Lemmergaard, S.L. Muhr, *Golfing with a Murderer...*, s. 186.

79 B. Ashforth, G. Kreiner, „How Can You Do It?”..., s. 429.

80 H. Toch, *Is a „Correctional Officer” by any Other Name, a „Screw”...*, s. 20.

81 S. Chenault, B. Collins, *It’s Dirty Work but Someone Has To Do It...*, s. 52; A. Eriksson, *The Taint of The Other: Prison Work as „Dirty Work” in Australia...*, s. 330–331; J. Garrihy, *That Doesn’t Leave You...*, s. 996; S. Tracy, C. Scott, *Dirty Work and Discipline Behind Bars...*, s. 42.

dować jego redukcję (np. poprzez zapewnienie regularnej pomocy psychologicznej funkcjonariuszom). Oprócz tego wszystkie zaprezentowane w artykule badania opisujące strategie radzenia sobie ze skażeniem były prowadzone w krajach, w których obecna jest kultura indywidualistyczna. Inne strategie zaradcze mogą zatem charakteryzować funkcjonariuszy w kulturach kolektywistycznych, gdzie istnieje większa skłonność poszczególnych jednostek do kierowania się dobrem grupy. Warto również wspomnieć, że w jednym z przytoczonych w artykule badań wnioski wyciągnięto na podstawie rozmów z niewielką liczbą funkcjonariuszy (w okresie objętym badaniem, tj. od 2005 do 2010 r., przeprowadzono 26 wywiadów jedynie z czterema funkcjonariuszami), którzy dodatkowo opowiadali historie w kontakcie bezpośrednim lub przez telefon⁸².

Interdyscyplinarne obserwacje czy prowadzone badania ilościowe i jakościowe dotyczące strategii i technik zaradczych stosowanych w zawodach uznanych za „brudne”, stanowią źródło informacji nie tylko dla „brudnych pracowników”, lecz także osób zarządzających danym miejscem pracy. W przyszłych badaniach należałoby zatem zwrócić szczególną uwagę na stosowane przez funkcjonariuszy strategie radzenia sobie w polskim systemie penitencjarnym. Poza tym warto byłoby porównać, czy funkcjonariusze działu ochrony stosują inne strategie radzenia sobie z powstałym skażeniem, w zależności od miejsca pełnienia służby w danym zakładzie karnym. Porównanie strażników zatrudnionych w różnych jednostkach penitencjarnych (tj. zakładzie karnym typu otwartego, półotwartego oraz zamkniętego) pozwoliłoby natomiast ukazać różnicę w analizowanych strategiach zaradczych, wskazując tym samym na wiodącą technikę radzenia sobie wśród polskich funkcjonariuszy. W kontekście polskiego systemu penitencjarnego warto jednak zaznaczyć, że istnieją już opracowania badawcze, w których szczególną uwagę poświęcono kwestiom obciążenia zawodowego funkcjonariuszy działu ochrony oraz jego ujemnym konsekwencjom. W jednym z nich udowodniono, że poziom przeciążenia pracą funkcjonariuszek działu ochrony Służby Więziennej nie ma związku z wypaleniem zawodowym, niemniej w przypadku mężczyzn taki związek istnieje i odnosi się do dwóch aspektów wypalenia, a konkretnie do „braku zaangażowania w relacje” oraz „rozczerowania”⁸³. Wypalenie zawodowe jest wiodącym skutkiem pełnienia wieloletniej służby przez mężczyzn w dziale ochrony, stąd też warto zastanowić się nad badaniami empirycznymi, w których ustalono by, które strategie zaradcze (np. przeformułowanie) w sposób istotny minimalizują doświadczany przez analizowaną populację funkcjonariuszy stres zawodowy.

Brak badań naukowych na temat „brudnej pracy” polskiego personelu jednostek penitencjarnych, a także stosowanych przez nich strategii radzenia sobie ze skażeniem utrudnia wdrażanie określonych oddziaływań ze strony osób zarządzających poszczególnymi aresztami śledczymi i zakładami karnymi. Zagwarantowanie zróżnicowanego wsparcia funkcjonariuszom nie musi jednak oznaczać, że będą oni z niego notorycznie korzystali. Najczęściej bowiem oferowane wsparcie nie jest wykorzystywane ze względu na silną nieufność funkcjonariuszy oraz utrwaloną w ich kulturze zawodowej definicję „odporności”, która nie pozwala na poszukiwanie profesjonalnej pomocy⁸⁴. Kultura ich zawodu nie musi jednak dostarczać im tylko „zdrowych” lub „prospołecznych” strategii radzenia sobie ze skażeniem, powinna zaś wspierać ich w taki sposób, aby skutecznie zapobiegać występowaniu licznych konsekwencji psychosomatycznych, bezpośrednio zagrażając ich dobrostanowi, a pośrednio wpływając ujemnie na ich rodziny, a nawet osoby pozbawione wolności.

82 J. Lemmergaard, S.L. Muhr, *Golfing with a Murderer...*, s. 189.

83 Z. Nowacki, *Psychologiczne i pedagogiczne aspekty pełnienia służby przez funkcjonariuszy działu ochrony polskiej Służby Więziennej – wyniki badań*, [w:] Z. Nowacki, M. Kuryłowicz (red.), *Psychologiczne i pedagogiczne aspekty pełnienia służby przez funkcjonariuszy działu ochrony polskiej Służby Więziennej. Relacja z badań*, Szkoła Wyższa Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2023, s. 173.

84 J. Garrilhy, *That Doesn't Leave You...*, s. 993.

Bibliografia

Literatura:

- Ashforth B., Kreiner G., „*How Can You Do It?: Dirty Work and the Challenge of Constructing a Positive Identity*”, „Academy of Management Review” 1999, t. 24, nr 3, s. 413–434.
- Ashforth B., Kreiner G., *Normalising Emotion in Organisations: Making the Extraordinary seem Ordinary*, „Human Resource Management Review” 2002, t. 12, nr 2, s. 215–235.
- Ashforth B., Kreiner G., *Dirty Work and Dirtier Work: Differences in Countering Physical, Social, and Moral Stigma*, „Management and Organization Review” 2014, t. 10, nr 1, s. 81–108.
- Bosmans K., Mousaid S., De Cuyper N., Hardonk S., Louckx F., Vanroelen C., *Dirty Work, Dirty Worker? Stigmatisation and Coping Strategies Among Domestic Workers*, „Journal of Vocational Behavior” 2016, t. 92, s. 54–67.
- Chenault S., Collins B., *It’s Dirty Work but Someone Has To Do It: An Examination of Correctional Officer Taint Management Techniques*, „Journal of Qualitative Criminal Justice & Criminology” 2019, t. 8, nr 1, s. 37–56.
- Czekaj K., *Wypalenie zawodowe personelu więziennego jako efekt dyspozycyjnej i sytuacyjnej oceny stresu*, „Państwo i Społeczeństwo” 2015, t. 15, nr 2, s. 23–36.
- Dick P., *Dirty Work Designations: How Police Officers Account for Their Use of Coercive Force*, „Human Relations” 2005, t. 58, nr 11, s. 1363–1390.
- Douglas M., *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, Routledge, Londyn 1966.
- Eikenaar T., *Experiencing Deportation as Dirty Work? The Case of Dutch Escort Officers*, „Work, Employment and Society” 2023, t. 38, nr 5, s. 1403–1422.
- Eriksson A., *The Taint of the Other: Prison Work as „Dirty Work” in Australia*, „Punishment & Society” 2023, t. 25, nr 2, s. 324–342.
- Garrihy J., *That Doesn’t Leave You: Psychological Dirt and Taint in Prison Officers Occupational Cultures and Identities*, „The British Journal of Criminology” 2021, t. 62, nr 4, s. 982–999.
- Hochschild A.R., *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*, California Press, Berkeley 1983.
- Hughes E., *Work and the Self*, [w:] J. Rohrer, M. Sherif (red.), *Social Psychology at the Crossroad*, Harper & Brothers Publishers, Nowy Jork 1951, s. 313–323.
- Kreiner G., Ashforth B., *Evidence Toward an Expanded Model of Organizational Identification*, „Journal of Organizational Relations” 2004, t. 61, nr 3, s. 327–353.
- Lemmergaard J., Muhr S.L., *Golfing with a Murderer: Professional Indifference and Identity Work in a Danish Prison*, „Scandinavian Journal of Management” 2012, t. 28, nr 2, s. 185–195.
- Lewicka-Zelent A., Huczuk-Kapłuk S., *Przemoc w warunkach izolacji więziennej*, „Probacja” 2021, t. 1, s. 13–26.
- Makkawy A., Scott C., *Dirty Work*, [w:] C.R. Scott, J.R. Barker, T. Kuhn, J. Keyton, P.K. Turner, L.K. Lewis (red.), *The International Encyclopedia of Organizational Communication*, John Wiley & Sons, Hoboken 2017, s. 1–8.
- Mikkelsen E., *Looking Over your Shoulder: Embodied Responses to Contamination in the Emotional Dirty Work of Prison Officers*, „Human Relations” 2021, t. 75, nr 9, s. 1770–1797.
- Miller O., Bruenig D., Shakespeare-Finch J., *High Risk, Low Reward: A Mixed Method Exploration of Correctional Officer Mental Health and Perceptions of Prison Work*, „Journal of Crime and Justice” 2025, s. 1–17.
- Nielsen M., *On Humour in Prison*, „European Journal of Criminology” 2011, t. 8, nr 6, s. 500–514.

- Nowacki Z., *Psychologiczne i pedagogiczne aspekty pełnienia służby przez funkcjonariuszy działu ochrony polskiej Służby Więziennej – wyniki badań*, [w:] Z. Nowacki, M. Kuryłowicz (red.), *Psychologiczne i pedagogiczne aspekty pełnienia służby przez funkcjonariuszy działu ochrony polskiej Służby Więziennej. Relacja z badań*, Szkoła Wyższa Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2023, s. 121–173.
- Poklek R., *Motywacja osiągnąć funkcjonariuszy Służby Więziennej*, Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, Kalisz 2015.
- Pomiankiewicz J., *Stres i wypalenie zawodowe funkcjonariuszy Służby Więziennej – uwarunkowania, przejawy, konsekwencje – zarys problemu*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2010, nr 67–68, s. 47–60.
- Regehr C., Carey M., Wagner S., Alden L., Buys N., Corneil W., Fyfe T., Fraess-Phillips A., Krutop E., Matthews L., Randall C., White M., White N., *Prevalence of PTSD, Depression and Anxiety Disorders in Correctional Officers: A Systematic Review*, „Corrections” 2021, t. 6, nr 3, s. 229–241.
- Ricciardelli R., Power N., Medeiros D., *Correctional Officers in Canada: Interpreting Workplace Violence*, „Criminal Justice Review” 2018, t. 43, nr 4, s. 458–476.
- Rivera K., Tracy S., *Embodying Emotional Dirty Work: A Messy Text of Patrolling the Border*, „Qualitative Research in Organizations and Management: An International Journal” 2014, t. 9, nr 3, s. 201–222.
- Simpson R., Slutskaia N., Lewis P., Höpfl H., *Introducing Dirty Work, Concepts and Identities*, [w:] R. Simpson, N. Slutskaia, P. Lewis, H. Höpfl (red.), *Dirty Work. Identity Studies in the Social Sciences*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2012, s. 1–18.
- Soral P., Pati S.P., Singh S.K., Cooke F.L., *Coping with Dirty Work: A Meta-synthesis From a Resource Perspective*, „Human Resource Management Review” 2022, t. 32, nr 4, s. 1–21.
- Sundt J.L., *Good Job or Dirty Work? Public Perceptions of Correctional Employment*, „Federal Probation” 2009, t. 74, nr 3, s. 40–45.
- Sykes G., Matza D., *Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency*, „American Sociological Review” 1957, t. 22, nr 6, s. 664–670.
- Toch H., *Is a „Correctional Officer” by any Other Name, a „Screw”?*, „Criminal Justice Review” 1978, t. 3, nr 2, s. 19–35.
- Tracy S., *Locking up Emotion: Moving Beyond Dissonance for Understanding Emotion Labor Discomfort*, „Communication Monographs” 2005, t. 72, nr 3, s. 261–283.
- Tracy S., Myers K., Scott C., *Cracking Jokes and Crating Selves: A Multi-site Analysis of Humor, Sensemaking, and Identity Management Among Human Service Workers*, „Communication Monographs” 2006, t. 73, nr 3, s. 283–308.
- Tracy S., Scott C., *Sexuality, Masculinity and Taint Management Among Firefighters and Correctional Officers: Getting Down and Dirty with „America’s Heroes” and the „Scum of Law Enforcement”*, „Management Communication Quarterly” 2006, t. 20, nr 1, s. 6–38.
- Tracy S., Scott C., *Dirty Work and Discipline Behind Bars*, [w:] S. Drew, M. Mills, B. Gassaway (red.), *Dirty Work: The Social Construction of Taint*, Baylor University Press, Waco 2007, s. 33–54.
- Xiou G., *A Review of Research on Dirty Work: Definitions, Perceptions, and Coping Strategies in Stigmatized Occupations*, „Academic Journal of Management and Social Sciences” 2025, t. 10, nr 1, s. 164–171.

STANOWISKO MONITOROWEGO W ZAKŁADZIE KARNYM, A PRZECIWDZIAŁANIE SAMOBÓJSTWOM OSÓB POZBAWIONYCH WOLNOŚCI

Bartosz ZajacUniwersytet Warmińsko-Mazurski w
Olsztynie, Polska
ORCID: 0000-0002-4819-4313
e-mail: bartosz.z@interia.pl

Streszczenie:

W niniejszej pracy przedstawiono rozważania dotyczące stanowiska monitorowego, jako jednego z elementów przeciwdziałających negatywnym zdarzeniom z udziałem osób pozbawionych wolności – w tym próbom samobójczym. Analizie poddano przepisy prawne oraz ich zmiany na przestrzeni lat – zarówno w zakresie profilaktyki samobójstw osób pozbawionych wolności, jak i zmian dotyczących stanowiska monitorowego.

Przedmiotem badań były opinie funkcjonariuszy Służby Więziennej, pełniących służbę w zakładzie karnym typu zamkniętego w Barczewie, które następnie poddano dalszej analizie. Celem pracy było określenie zdarzeń, w celach monitorowanych, w tym również skali zjawisk podejmowanych prób samobójczych. W dalszej części podjęto próbę oceny przepisów prawnych odnoszących się do problematyki samobójstw w celach monitorowanych oraz wskazanie potencjalnych zmian na stanowisku monitorowego.

Słowa kluczowe:

zakład karny, monitoring, funkcjonariusz Służby Więziennej, samobójstwo osób pozbawionych wolności, zdarzenia nadzwyczajne

Monitoring position in the prison and counteracting suicides of persons deprived of liberty

Summary:

This paper presents considerations on the monitoring stand, as one of the elements counteracting negative events involving persons deprived of liberty – including suicide attempts. Legal regulations were analyzed, including changes that have occurred over the years – both in the prevention of suicides of people deprived of their liberty, as well as changes in the monitor's position.

The subject of the study were the opinions of Prison Service officers serving in Barczewo prison, which will be further analyzed. The aim of the study was to identify events for monitored purposes, including the scale of suicide attempts. In the following part, an attempt was made to evaluate the legal provisions relating to the issue of suicides for monitored purposes and to indicate potential changes in the monitor's station

Keywords:

penitentiary, monitoring, Prison Service officer, suicide of persons deprived of liberty, extraordinary events

1. Wprowadzenie

Jednym z problemów, z którymi mierzy się Służba Więzienna jest przeciwdziałanie samobójstwom osób pozbawionych wolności. Mimo wielu procedur – opisanych przepisami wewnętrznymi – wciąż dochodzi do negatywnych zdarzeń na terenach jednostek penitencjarnych. W niniejszej pracy poruszona zostanie problematyka przeciwdziałania zjawisku samobójstw z wykorzystaniem stanowiska monitorowego w dziale ochrony.

W dalszej części artykułu przedstawione zostaną szczegółowe przepisy prawne dotyczące wyżej wymienionego stanowiska, w tym również zmiany, które następowały wraz z jego dostosowaniem do potrzeb przeciwdziałania zjawisku samobójstw w zakładzie karnym. Następnie zebrane informacje zostaną zestawione z wynikami badań własnych. Umożliwi to określenie wymaganych zmian dotyczących uregulowania służby na tym stanowisku, w tym modyfikacji przepisów normatywnych odnoszących się do liczby osób pozbawionych wolności objętych obserwacją oraz innych konsekwencji wynikających z wykorzystywania systemu monitoringu w jednostkach penitencjarnych.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na skalę zjawiska samobójstw w zakładach karnych i aresztach śledczych. Dane za okres 2013–2024 przedstawione zostały w tabeli 1.

Tabela 1. Liczba zgonów w zakładach karnych w latach 2013–2024.

Rok	Próby samobójcze w tym zakwalifikowane jako zdarzenie nadzwyczajne	Zgony w wyniku samobójstwa lub autoagresji	Liczba zgonów ogólnie	Udział % zgonów w wyniku samobójstw i autoagresji
2024 r.	125	19	145	15,2%
2023 r.	102	25	131	19,1%
2022 r.	114	15	160	9,4%
2021 r.	125	26	177	14,7%
2020 r.	107	27	146	18,5%
2019 r.	173	23	135	17%
2018 r.	168	26	169	15,4%
2017 r.	186	23	111	20,7%
2016 r.	172	24	123	19,5%
2015 r.	154	23	105	21,9%
2014 r.	157	23	107	21,5%
2013 r.	176	19	109	17,4%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Statystyka*, <https://www.sw.gov.pl/dzial/statystyka> [dostęp: 5.07.2025].

Prezentowane dane wskazują na występowanie prób samobójczych oraz zgonów w zakładach karnych i aresztach śledczych. Warto dodać, że powyższa statystyka nie obejmuje zgonów, które miały miejsce w pozawięziennych placówkach służby zdrowia. Liczba zgonów w wyniku autoagresji stanowi zaledwie ich część. W badanych latach występowały wahania, co do ilości prób samobójczych oraz całkowitej liczby zgonów. Jednocześnie należy przyjąć, że rzeczywista liczba prób samobójczych jest znacznie większa. Nie wszystkie zdarzenia zostały zakwalifikowane jako zdarzenia nadzwyczajne, a ponadto nie wszystkie nieudane próby samobójcze zostały wykryte przez Służbę Więzienną. Dodatkowo część zdarzeń klasyfikuje się jako nieustalone, szczególnie w sytuacji, gdzie nie zbadano dokładnie jego okoliczności¹. Jak słusznie zauważa M. Niedźwiedzka niemożliwe jest udzielenie jednoznacznej odpowiedzi, czy rozwój monitoringu stosowanego w zakładach karnych wpłynął na zmniejszenie liczby samobójstw, ponieważ Służba Więzienna nie udostępnia danych odnośnie miejsc dokonania samobójstw oraz nie wskazuje, czy były one objęte monitoringiem².

2. Zapobieganie samobójstwom w zakładach karnych – analiza przepisów prawnych

Sposób uregulowania zapobiegania samobójstwom w zakładach karnych zmieniał się wielokrotnie na przestrzeni lat. Pierwsze regulacje w tym zakresie miały miejsce w 2010 r. Dotyczyły one stworzenia procedur zapobiegania samobójstwom w odniesieniu do ogółu populacji osadzonych (profilaktyka presuicydalna pierwszego rzędu), wobec osadzonych wymagających nasilonych oddziaływań z uwagi na wzmożone ryzyko samobójcze (profilaktyka presuicydalna drugiego rzędu) oraz względem osadzonych po nieudanej próbie samobójczej (profilaktyka presuicydalna trzeciego rzędu). Ponadto określono zadania poszczególnych funkcjonariuszy działu ochrony i penitencjarnego oraz wprowadzono kartę osadzonego zagrożonego samobójstwem (OZS)³. W znowelizowanej Instrukcji z 2016 r. dodano, że osadzonego, wobec którego istnieje wzmożone ryzyko samobójcze, należy umieścić w celi wieloosobowej lub monitorowanej⁴. Następne zmiany wprowadzono w 2020 r. uzupełniając przepisy o możliwość kierowania osadzonych podejrzanych o skłonności samobójcze do lekarza psychiatry oraz zmieniono wygląd karty OZS, która jest koloru żółtego⁵. Ostatnia zmiana instrukcji odnosi się jedynie do zmian nazewnictwa z oddziaływań presuicydalnych pierwszego, drugiego i trzeciego rzędu na poziom pierwszy, drugi oraz trzeci⁶.

Przepisy te mają charakter ogólny oraz odnoszący się do wszystkich zakładów karnych i aresztów śledczych. Jednocześnie zakłady karne mają możliwość tworzenia przepisów dotyczących przeciwdziałania samobójstwom, które uzupełniają powyższą problematykę. Przykładem rozwiązań mających na celu zapobieganie samobójstwom nowo przyjętych osadzonych są wytyczne dotyczące rozmieszczania w celach przejściowych oraz czasowego pozostawiania w celi mieszkalnej w pojedynkę. Zgodnie z przepisami wewnętrznymi nie wolno umieszczać osadzonych samotnie w celach mieszkalnych ani w innych miejscach nieobjętych monitoringiem. Natomiast nowo przyjętych osadzonych umieszczonych w celach przejściowych⁷ należy

1 *Zgony osób pozbawionych wolności w warunkach izolacji penitencjarnej w Polsce*, „Studia Prawnoustrojowe” 2024, nr 63, s. 69.

2 M. Niedźwiedzka, *Monitoring jako środek zwiększający poziom bezpieczeństwa zakładów karnych*, „Probacja” 2019, nr 4, s. 102.

3 Instrukcja nr 16/10 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 13 sierpnia 2010 r. w sprawie zapobiegania samobójstwom osób pozbawionych wolności.

4 Instrukcja nr 2/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 29 sierpnia 2016 r. w sprawie zapobiegania samobójstwom osób pozbawionych wolności.

5 Instrukcja nr 10/20 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 5 listopada 2020 r. w sprawie zapobiegania samobójstwom osób pozbawionych wolności.

6 Instrukcja nr 4/24 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 17 października 2024 r. w sprawie zapobiegania samobójstwom osób pozbawionych wolności.

7 Jest to wyznaczona cela mieszkalna, w której osadza się osobę nowoprzyjętą do jednostki penitencjarnej, nie dłużej niż na 14 dni, dla poddania go wstępnym badaniom lekarskim, zabiegom sanitarnym i wstępnym badaniom osobo poznawczym, czy też zapoznania z podstawowymi aktami prawnymi dotyczącymi wykonywania kary pozbawienia wolności i porządkiem wewnętrznym.

kontrolować co 60 minut (między innymi za pomocą wizjera w drzwiach celi mieszkalnej)⁸. Dodatkowo, na mocy nowelizacji przepisów, wskazano, że samotny pobyt⁹ nie dotyczy osadzonych odbywających karę w oddziale półotwartym¹⁰.

Powyższe przepisy uzupełnione są również o program profilaktyki samobójstw i autoagresji, który odnosi się do przepisów ogólnych zawartych w instrukcjach w sprawie przeciwdziałania samobójstwom. Wskazują one zakres obowiązków i działań funkcjonariuszy działu ochrony w zakresie deponowania przedmiotów potencjalnie niebezpiecznych, takich jak nożyczki, lusterka czy maszynki do golenia, w celach przejściowych¹¹. Funkcjonariusze działu penitencjarnego odpowiadają za właściwe rozmieszczenie osadzonych z kartą OZS w różnych oddziałach mieszkalnych oraz za określenie sposobu ich kontroli i wizytacji¹². Najnowsza aktualizacja programu zawiera zaś wyłącznie zmianę terminów oddziaływań podejmowanych przez funkcjonariuszy¹³.

3. Stanowisko monitorowego

Jak wskazuje M. Szwejkowska jednym ze sposobów realizacji obowiązków przez Służbę Więzienną jest wykorzystanie monitoringu. Taką możliwość dała nowelizacja Kodeksu karnego wykonawczego z 2009 r.¹⁴ Spowodowało to konieczność utworzenia odpowiedniego stanowiska. Zostało ono pierwszy raz opisane mocą rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości. Wskazano w nim zakres obowiązków, do których należało:

stałe obserwowanie zachowania osadzonych; obserwacja wyznaczonych rejonów zakładu, z zastrzeżeniem pkt. 1; niezwłoczne meldowanie dowódcy zmiany o niesprawności systemu monitorowania oraz zachowaniach godzących w porządek i bezpieczeństwo zakładu¹⁵.

Przepisy te w sposób ogólny traktują o obowiązkach funkcjonariusza wyznaczonego do pełnienia służby. Jak słusznie zauważa J. Werbiński ich treść w każdej jednostce musi być dookreślona w instrukcji stanowiskowej¹⁶.

Brak przepisów wykonawczych o sposobie pełnienia służby oraz zbyt ogólne przedstawienie zakresu obowiązków na stanowisku monitorowego spowodowało konieczność ponownego opisanie obowiązków. Problem ten zauważył również Rzecznik Praw Obywatelskich wskazując na potrzebę regulacji w tym zakresie oraz wprowadzenie standaryzacji odnośnie liczby i rodzaju kamer w celach mieszkalnych¹⁷, czy też obserwowania zbyt dużej liczby kamer przez jednego funkcjonariusza¹⁸. Treść przepisów dawała możliwość

8 Wtyczne nr 2/2023 Dyrektora Zakładu Karnego w Barczewie z 30 stycznia 2023 r. w sprawie zasad osadzania nowoprzyjętych w celach przejściowych, postępowania w przypadku czasowego samotnego pozostawiania osadzonych w celi mieszkalnej.

9 Samotny pobyt oznacza zgodę pozostawienia w celi mieszkalnej osadzonego w przypadku, gdy współosadzony rozmieszony w danej celi realizuje inne czynności takie jak: czynności procesowe, pracę czy naukę.

10 Wtyczne nr 3/2024 Dyrektora Zakładu Karnego w Barczewie z 4 listopada 2024 r. w sprawie zasad osadzania nowoprzyjętych w celach przejściowych, postępowania w przypadku czasowego samotnego pozostawiania osadzonych w celi mieszkalnej.

11 Rodzaj przedmiotów ma katalog otwarty. Oznacza to konieczność deponowania wszystkich przedmiotów, które potencjalnie mogą przyczynić się do podjęcia próby samobójczej lub autoagresji.

12 Zob. szerzej: Program profilaktyki samobójstw i innych form autoagresji w Zakładzie Karnym w Barczewie z 22 lutego 2021 r.

13 Program profilaktyki samobójstw i innych form autoagresji w Zakładzie Karnym w Barczewie z 4 listopada 2024 r.

14 Zob. szerzej: M. Szwejkowska, *Wymogi związane z zapewnieniem bezpieczeństwa osadzonych umieszczonych w zamkniętych zakładach karnych – wybrane zagadnienia*, [w:] E. Ura, B. Sitek, T. Gaca (red.), *Potrzeby jako współczesny determinant praw człowieka*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi, Józefów 2017, s. 225.

15 § 55 z Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 17 października 2016 r. w sprawie ochrony jednostek organizacyjnych Służby Więzienniczej, Dz.U. 2016, poz. 1804 (akt utracił moc).

16 J. Werbiński, *Monitorowy – rola i zadania w systemie bezpieczeństwa penitencjarnego*, „The Prison System Review” 2022, nr 115, s. 219–220.

17 Zob. szerzej: E. Witkowska-Grabias, K. Wierzbicki, *Bezpieczeństwo personelu jednostek penitencjarnych – napisać na funkcjonariuszy Służby Więzienniczej w latach 2009–2020*, „The Prison Systems Review” 2021, nr 111, s. 10.

18 Zob. szerzej: M. Kozłowska, A. Łapińska, *Bezpieczeństwo tymczasowo aresztowanych i skazanych w Polskich jednostkach penitencjarnych*, „International Journal of New Economics and Social Sciences” 2023, t. 23, nr 7, s. 99.

realizowania wielu czynności i monitorowania zróżnicowanych zagrożeń: bezpieczeństwa osobistego funkcjonariuszy¹⁹, katastrof naturalnych²⁰, przeciwdziałania samobójstwom²¹, negatywnego wpływu osób pozbawionych wolności na społeczeństwo²², czy też innych zachowań godzących w bezpieczeństwo i porządek zakładu karnego²³.

Decyzję o objęciu monitoringiem podejmuje dyrektor zakładu karnego lub aresztu śledczego²⁴ w oparciu o określone przepisy²⁵. Przepisy dotyczące stanowiska monitorowego zostały zmienione właściwym zarządzeniem Dyrektora Generalnego w zakresie obserwowania osób pozbawionych wolności, obsługi systemu kamer oraz procedur związanych z informowaniem o występujących zagrożeniach²⁶. We wskazanych przepisach wyłączono z obowiązków monitorowego obserwowanie terenu zakładu. Nie oznacza to jednak, że teren zakładu przestał być monitorowany, lecz przeniesiono te obowiązki na innego funkcjonariusza, który jest dodatkowo odpowiedzialny za nadzór nad ruchem i kontrolą dostępu²⁷.

4. Metodologia badań własnych

W badaniach wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego, zaś wybranym narzędziem była ankieta. Metoda ta jest odpowiednia z punktu widzenia zebrania informacji od znacznej liczby respondentów, szczególnie w kontekście funkcjonariuszy Służby Więziennej oraz specyfiki pełnienia służby w zakładzie karnym typu zamkniętego. Przed przystąpieniem do badań uzyskano stosowne zgody dyrektora właściwej jednostki organizacyjnej Służby Więziennej. Badania przeprowadzono w dniach 25–28 lutego 2025 r. w Zakładzie Karnym w Barczewie.

Celem badania było wskazanie roli stanowiska monitorowego w celu przeciwdziałania próbom samobójczym w zakładzie karnym. Podjęte badania ankietowe miały na celu wskazać kilka istotnych elementów dotyczących funkcjonowania stanowiska monitorowego w kontekście przeciwdziałaniu samobójstwom osób pozbawionych wolności. Udzielone przez funkcjonariuszy Służby Więziennej odpowiedzi pozwolą potencjalnie określić, w jaki sposób stanowisko monitorowego przeciwdziała zjawisku samobójstw osób pozbawionych wolności w zakładach karnych. Dodatkowo pozwoli odpowiedzieć na szczegółowe problemy badawcze, takie jak: identyfikacja głównych zdarzeń w celach monitorowanych, określenie skali zjawiska oraz okoliczności podejmowania prób samobójczych w tych celach, ocena przepisów prawnych dotyczących profilaktyki samobójstw, w tym w celach monitorowanych, a także wskazanie możliwych zmian w funkcjonowaniu stanowiska monitorowego.

Za podjęciem takich badań przemawia fakt, że nie ma statystyk dotyczących prób samobójczych w celach monitorowanych – Służba Więzienna podaje wyłącznie dane ogólnej liczby zdarzeń nadzwyczajnych oraz ogólną liczbę zgonów osób pozbawionych wolności. W badanej jednostce penitencjarnej typu

19 E. Witkowska-Grabias, K. Wierzbicki, *Bezpieczeństwo personelu jednostek...*, s. 10–12.

20 Zob. szerzej: P. Gromek, T. Kośmider, M. Kuryłowicz, A. Woźniak, *Problematyka funkcjonowania obiektu penitencjarnego w sytuacji wystąpienia katastrof w Polsce – badana fokusowe*, „The Prison Systems Review” 2022, nr 117, s. 40–42.

21 K. Pierzchała, M. Jaroszevska, *Rola funkcjonariuszy Służby Więziennej w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa personalnego osobom pozbawionym wolności – aspekt suicydalny*, „The Prison System Review” 2023, nr 118, s. 91; zob. też: A. Komisarska, *Wybrane zachowania ryzykowne osób pozbawionych wolności i ich profilaktyka*, „Law, Education, Security” 2024, nr 122, s. 221.

22 K. Skelnik, B. Piątkowska, M. Głuchowska-Wójcicka, *Rola więziennictwa w systemie bezpieczeństwa państwa*, „Law, Education, Security” 2023, nr 120, s. 159.

23 M. Lewandowski, M. Kuryłowicz, M. Mazurek, A. Pytka, *Poczucie bezpieczeństwa funkcjonariuszy Służby Więziennej pełniących służbę na stanowisku monitorowego – raport z badań*, „The Prison System Review” 2023, nr 118, s. 100.

24 M. Niedźwiedzka, *Monitoring jako środek...*, s. 103.

25 Zob. art. 73a z ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, t.j. Dz.U. 2024, poz. 706.

26 § 66 z zarządzenia nr 69/23 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 31 października 2023 r. w sprawie ochrony, konwojowania oraz zadań ochronnych funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej.

27 Zob. szerzej: R. Nowacki, J. Werbiński, *Czynności profilaktyczne jako sposób pozyskiwania informacji dotyczących bezpieczeństwa jednostek penitencjarnych*, „Law, Education, Security” 2023, nr 120, s. 176.

zamkniętego istnieje stanowisko monitorowego, zaś służbę nad nim pełnili w przeszłości funkcjonariusze różnych działów, co pozwoli przyjąć szerszą perspektywę poznawczą.

5. Struktura demograficzno-społeczna badanych

Analizując strukturę demograficzno-społeczną respondentów biorących udział w badaniu wzięto pod uwagę następujące elementy: określenie płci, przedziału wieku respondentów, posiadane wykształcenie oraz elementy związane ze służbą tj. staż służby, dział w jednostce penitencjarnej oraz korpus zaszerogowania w zakładzie karnym. W badaniach wzięto udział 150 funkcjonariuszy. W pierwszym z pytań poproszono respondentów o określenie płci.

Tabela 2. Struktura płci respondentów

Płeć respondentów	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Kobieta	25	16,7%
Mężczyzna	119	79,3%
Brak odpowiedzi	6	4%
Razem	150	100%

Źródło: Opracowanie własne.

Zdecydowaną większością osób biorących udział w badaniu byli mężczyźni – 79,3%, kobiety zaś stanowiły 16,7%. Jednocześnie 6 osób nie udzieliło żadnej odpowiedzi na powyższe pytanie. Znaczna dysproporcja pomiędzy płcią respondentów wynika ze specyfiki służby. Zakład Karny w Barczewie jest jednostką penitencjarną, w której karę pozbawienia wolności odbywają mężczyźni.

W kolejnym pytaniu poproszono respondentów o wskazanie przedziału wiekowego, w którym się znajdują.

Tabela 3. Przedział wiekowy respondentów

Przedział wiekowy	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Od 18 do 25 lat	18	12%
Od 26 do 35 lat	55	36,7%
Od 36 do 45 lat	62	41,3%
Od 46 do 55 lat	14	9,3%
Powyżej 56 lat	-	-
Brak odpowiedzi	1	0,7%
Razem	150	100%

Źródło: Opracowanie własne.

Najwięcej osób znajdowało się w grupie wiekowej pomiędzy 36 a 45 rokiem życia – 41,3%. Niewiele mniejsza grupa wskazała na przedział pomiędzy 26 a 35 lat – 36,7%. Nikt nie wskazał odpowiedzi powyżej 56 lat, zaś 1 osoba nie wskazała swojego wieku. Dane wskazują, że w znacznej mierze jest to młoda kadra, zaczynająca dopiero swoją karierę zawodową.

W kolejnym pytaniu respondenci wskazali posiadane wykształcenie.

Tabela 4. Struktura wykształcenia

Poziom wykształcenia	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Średnie	59	39,3%
Wyższe licencjackie	33	22%
Wyższe inżynierskie	6	4%
Wyższe magisterskie	47	31,3%
Brak odpowiedzi	5	3,3%
Razem	150	100%

Źródło: Opracowanie własne.

Największa grupa respondentów deklaruje posiadanie wykształcenia średniego – 39,2%. Warto nadmienić, że zgodnie z ustawą o Służbie Więziennej minimalne wykształcenie dla kandydatów do służby to co najmniej wykształcenie średnie²⁸. Taki poziom wykształcenia w znacznej mierze pozwala pełnić służbę w dziale ochrony na stanowisku podoficerskim. Wykształcenie wyższe magisterskie posiada 31,3%. Jednocześnie 5 osób nie udzieliło odpowiedzi na powyższe pytanie. W następnych pytaniach respondenci odnosili się do zagadnień związanych z pełnioną służbą.

W pierwszym z nich wskazali dział pełnienia służby.

Tabela 5. Dział pełnienia służby

Dział służby w zakładzie karnym	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Ochrony	108	72%
Penitencjarny	19	12,7%
Kwatermistrzowski	10	6,7%
Służby zdrowia	1	0,6%
Ewidencji	7	4,7%
Finansowy	2	1,3%
Inny	-	-
Brak odpowiedzi	3	2%
Razem	150	100%

Źródło: Opracowanie własne.

Zdecydowana większość respondentów pełni służbę w dziale ochrony – 72%. Jest to największy dział spośród wszystkich w zakładzie karnym²⁹. W kontekście badań dotyczących stanowiska monitorowego istotne jest zebranie odpowiedzi w szczególności od funkcjonariuszy działu ochrony, ponieważ jest to stanowisko ochronne. Jednocześnie w wyniku fluktuacji kadry, część funkcjonariuszy pełniących służbę

28 Zob. szerzej: art. 38 ustawy z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej, t.j. Dz.U. 2023, poz. 1860.

29 Zob. szerzej: B. Zając, *Współczesne problemy więziennictwa z perspektywy funkcjonariuszy Służby Więziennej*, „Studia prawnicze KUL” 2022, nr 3(91), s. 248.

w innych działach, takich jak penitencjarnych czy kwatremistrzowski pełniło w przeszłości służbę na tym stanowisku. W badaniach wzięli udział przedstawiciele wszystkich działów organizacyjnych w danej jednostce penitencjarnej. Warto zauważyć, że 3 osoby nie wskazały żadnego działu.

W kolejnym pytaniu respondenci wskazali korpus zaszeregowania.

Tabela 6. Korpus zaszeregowania respondentów.

Korpus służbowy	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Szeregowi	35	23,3%
Podoficerowie	80	53,4%
Chorążowie	27	18%
Oficerowie	5	3,3%
Brak odpowiedzi	3	2%
Razem	150	100%

Źródło: Opracowanie własne.

Ponad połowa wszystkich respondentów pełni służbę w korpusie podoficerów – 53,4%. Zaszeregowanie do danego korpusu wynika z miejsca pełnienia służby oraz działu. Zdecydowana większość stanowisk służbowych w dziale ochrony związana jest z korpusem szeregowych oraz podoficerów. Ponownie 3 osoby nie udzieliły żadnej odpowiedzi na powyższe pytanie.

W ostatnim pytaniu w omawianej strukturze demograficzno-społecznej respondenci wskazali staż służby.

Tabela 7. Przedział stażu służby

Staż służby	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Służba przygotowawcza	16	10,7%
Od 2 do 5 lat	44	29,3%
Od 6 do 10 lat	35	23,3%
Od 11 do 15 lat	34	22,7%
Od 16 do 20 lat	17	11,3%
Od 21 do 25 lat	-	-
Powyżej 26 lat	-	-
Brak odpowiedzi	4	2,7%
Razem	150	100%

Źródło: Opracowanie własne.

Najwięcej osób biorących udział w badaniu wskazało przedział od 2 do 5 lat służby – 29,3%. W przedziale od 16 do 20 lat znajduje się zaledwie 11,3% respondentów. Nikt nie wskazał przedziału powyżej 21 lat służby. Dodatkowo 4 osoby nie udzieliły odpowiedzi na powyższe pytanie. Prezentowane dane wskazują, że jest to w znacznej części młoda i niedoświadczona kadra, która niedawno rozpoczęła swoją służbę.

6. Analiza badań własnych

Respondenci odpowiadali na 10 pytań dotyczących zróżnicowanych zagadnień dotyczących stanowiska monitorowego, przeciwdziałania samobójstwom oraz oceniali przepisy prawne regulujące te zagadnienia.

W pierwszym pytaniu respondenci wskazali, jakim zdarzeniom z udziałem osób pozbawionych wolności przeciwdziała stanowisko monitorowego.

Tabela 8. Jakim zdarzeniom z udziałem osadzonych przeciwdziała stanowisko monitorowego?

Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Autoagresji	118	27,6%
Samobójstwom	134	31,3%
Obrotowi środków odurzających	20	4,7%
Posiadaniu przedmiotów niedozwolonych i niebezpiecznych	43	10%
Gromadzeniu leków	33	7,7%
Nielegalnym kontaktom osadzonych	20	4,7%
Niweluje ilość napaści na funkcjonariusza lub pracownika	18	4,2%
Przestępczości w zakładach karnych	11	2,6%
Występowaniu zdarzeń nadzwyczajnych	31	7,2%
Innym zdarzeniom	-	-
Razem	428*	100%

Źródło: Opracowanie własne.

* Respondenci mieli możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi.

Zdecydowana większość respondentów wskazała, że stanowisko monitorowego w pierwszej kolejności przeciwdziała samobójstwom osób pozbawionych wolności – 31,3% oraz aktom autoagresji – 27,6%. Należy uznać, że w mniejszym stopniu zapobiega innym zdarzeniom, które godzą nie tylko w życie i zdrowie osób pozbawionych wolności, lecz także w bezpieczeństwo i porządek zakładu karnego. Zasadne wydaje się stwierdzenie, że działa to przede wszystkim prewencyjnie i dotyczy zmniejszenia aktywności osadzonych w tym zakresie. Warto zauważyć, że stanowisko monitorowego zostało powołane w głównej mierze w celu przeciwdziałania zachowaniom samobójczym oraz autoagresji. Zadania te są zatem nadrzędne wobec innych, realizowanych na tym stanowisku.

W kolejnym pytaniu respondenci ocenili przepisy prawne dotyczące stanowiska monitorowego.

Tabela 9. Ocena przepisów prawnych dotyczących stanowiska monitorowego

Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Są poprawne, ponieważ wpływają na niską liczbę zdarzeń suicydalnych	39	19,1%
Są poprawne, ponieważ opisują procedury dotyczące obserwowania i przekazywania informacji	34	16,7%

Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Są nieskuteczne, ponieważ występują zdarzenia suicydalne w celach mieszkalnych	10	4,9%
Są częściowo skuteczne, ponieważ wpływają na ilość zdarzeń suicydalnych	42	20,6%
Powinny nastąpić zmiany w zakresie maksymalnej liczby obserwowanych cel mieszkalnych	53	26%
Powinny nastąpić zmiany dotyczące umieszczenia stanowiska monitorowego w zakładzie	14	6,8%
Powinny nastąpić inne zmiany	1	0,5%
Nie mam zdania	11	5,4%
Razem	204*	100%

Źródło: Opracowanie własne.

* Respondenci mieli możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi.

Należy uznać, że część respondentów oceniła przepisy prawne jako co do zasady poprawne, ponieważ wpływają na zmniejszenie liczby zdarzeń suicydalnych. Jednocześnie najwięcej osób uznało, że konieczne są zmiany, między innymi w zakresie maksymalnej liczby obserwowanych cel mieszkalnych – 26%. Załedwie 4,9% respondentów oceniło, że są niepoprawne. Jedna osoba wskazała, że powinny nastąpić zmiany w zakresie „szkolenia funkcjonariuszy oraz sprawdzenia ich predyspozycji do pełnienia służby na tym stanowisku”. Stanowisko monitorowego w ocenie respondentów sprzyja ograniczeniu liczby zdarzeń samobójczych.

W następnym pytaniu poproszono respondentów o wskazanie potencjalnych trudności występujących na stanowisku monitorowego.

Tabela 10. Trudności występujące podczas pełnienia służby na stanowisku monitorowego

Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Słaba jakość obrazu	64	12,7%
Występowanie tzw. martwych punktów w celach mieszkalnych	68	13,5%
Zbyt dużo osadzonych do jednoczesnej obserwacji	103	20,4%
Zbyt dużo cel mieszkalnych do obserwacji	86	17,1%
Brak przeszkolenia specjalistycznego na dane stanowisko	27	5,4%
Pełnienie służby w porze nocnej i trudności skupienia uwagi w tym czasie	71	14,1%
Brak czasu na odpoczynek	38	7,5%
Zbyt długi czas pełnienia służby	5	1%
Zbyt długi czas obserwacji	35	6,9%
Inne trudności	7	1,4%
Razem	504*	100%

Źródło: Opracowanie własne.

* Respondenci mieli możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi.

Respondenci wskazali wiele trudności oraz elementów niekorzystnych, które występują na pełnionym przez nich stanowisku. Do najważniejszych należy zbyt duża liczba osadzonych do jednoczesnej obserwacji – 20,4% oraz cel mieszkalnych do obserwacji – 17,1%. Dodatkowo 7 osób wskazało inną odpowiedź, wpisując własną propozycję trudności tj. „brak możliwości cofania nagrania”, „rozproszenie uwagi po kilku minutach”, „podzielony ekran, brak umiejętności podzielnej uwagi”, „brak predyspozycji do pełnienia służby”, „brak konieczności znajomości danych osadzonych”, „zbyt dużo informacji do zapamiętania”. Przedstawiony katalog dotyczy zarówno liczby osadzonych, warunków technicznych oraz specyfiki służby w dziale ochrony (praca w nocy oraz ponadnormatywny czas służby). Należy uznać, że wpływają one na jakość pełnionej służby oraz utrudniają obserwację zachowania osadzonych. W szczególności zbyt duża liczba obserwowanych osadzonych jednocześnie sprzyja popełnianiu błędów przez funkcjonariusza. Nie jest on bowiem w stanie zauważyć wszystkich zachowań osób pozbawionych wolności, które mogą przyczynić się do popełnienia samobójstwa³⁰.

W kolejnym pytaniu poproszono o określenie skali zdarzeń samobójczych w celach monitorowanych.

Tabela 11. Ilość zdarzeń samobójczych w celach monitorowanych w opinii respondentów

Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Od 1 do 5 rocznie	90	60%
Od 6 do 10 rocznie	50	33,3%
Od 11 do 50 rocznie	8	5,3%
Powyżej 50 rocznie	1	0,7%
Brak odpowiedzi	1	0,7%
Razem	150	100%

Źródło: Opracowanie własne.

Zdaniem respondentów w celach monitorowych nie występuje duża ilość zdarzeń samobójczych. Ponad połowa respondentów wskazała, że jest to od 1 do 5 zdarzeń rocznie, zaś 33,3% uznało, że jest to od 6 do 10 rocznie. Należy nadmienić, że objęcie monitoringiem celi mieszkalnej pozwala przyjąć, że każde takie zdarzenie jest odnotowane i nie występuje tutaj ukryta (ciemna) liczba zdarzeń. Zdanie respondentów w tym zakresie jest istotne, ponieważ część zdarzeń może być nieujęta w oficjalnych statystykach Służby Więziennej lub też zaklasyfikowana, jako próba samobójcza. Mamy tutaj również do czynienia z tak zwaną ciemną liczbą zdarzeń, ponieważ mimo obserwowania zachowania osadzonych nie wszystkie próby samobójcze, przygotowania do nich czy zdarzenia autoagresywne są odnotowywane mimo, ich obserwacji przez funkcjonariusza.

W kolejnym pytaniu poproszono o wskazanie roli, jaką pełni stanowisko monitorowego.

Tabela 12. Rola stanowiska monitorowego w zakładzie karnym

Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Wspomaga pracę w oddziałach mieszkalnych	121	38,8%
Przeciwdziała różnicowanym zagrożeniom	38	12,2%
Przyspiesza proces decyzyjny dowódcy zmiany	7	2,2%

30 W szczególności zbyt duża ilość obserwowanych osadzonych może przyczynić się do pominięcia przygotowania popełnienia samobójstwa w postaci ukrywania leków, bądź sporządzania pętli z prześcieradła lub koca.

Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Sprzyja zmniejszeniu liczby samobójstw w zakładach karnych	78	25%
Uzupełnia zakres pracy oddziałowego	38	12,2%
Stanowi wzmocnienie danego stanowiska służbowego	30	9,6%
Inna rola	-	-
Razem	312*	100%

Źródło: Opracowanie własne.

* Respondenci mieli możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi.

Zdaniem respondentów stanowisko monitorowego głównie wspomaga pracę w oddziałach mieszkalnych – 38,8% oraz sprzyja zmniejszeniu liczby samobójstw w zakładach karnych – 25%. Zdecydowanie można wskazać, że dane stanowisko ma charakter podrzędny wobec innych. Uzupełnia zakres obowiązków funkcjonariusza pełniącego służbę w oddziale mieszkalnym, między innymi o dodatkową kontrolę zachowania osób pozbawionych wolności.

W kolejnym pytaniu respondenci wskazali postulowany zakres zmian na stanowisku monitorowego.

Tabela 13. Postulowane zmiany w stanowisku monitorowego dotyczące ograniczenia prób samobójczych z udziałem osób pozbawionych wolności

Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Powinno być więcej cel monitorowanych	20	6%
Powinny być częstsze podmiany na stanowisku	52	15,6%
Powinny zostać zmienione uprawnienia dyrektora jednostki dotyczące umieszczania w celach monitorowanych	6	1,8%
Powinno być mniej cel monitorowanych obserwowanych jednocześnie	67	20%
Powinna zostać zwiększona liczba funkcjonariuszy na stanowisku	54	16,1%
Powinno istnieć kilka stanowisk monitorowego, rozmieszczonych w oddziałach penitencjarnych	45	13,5%
Powinna zostać ustalona maksymalna liczba obserwowanych osadzonych	50	15%
Powinien być zintegrowany system alarmowy	36	10,8%
Inne	4	1,2%
Razem	334*	100%

Źródło: Opracowanie własne.

* Respondenci mieli możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi.

Respondenci wskazali wiele obszarów, w których powinny nastąpić zmiany. Przede wszystkim powinno być mniej cel obserwowanych jednocześnie przez jednego funkcjonariusza – 20%, między innymi

poprzez zwiększenie liczby funkcjonariuszy na danym stanowisku – 16,1%. Zasadnym rozwiązaniem jest również organizowanie pracy w taki sposób by istniały częstsze zmiany na stanowisku – 15,6%. Jednocześnie respondenci uznali, że uprawnienia dyrektora jednostki dotyczące umieszczania w celach monitorowanych są wystarczające, zaledwie 1,8% uznało, że przepisy te wymagają zmian.

W kolejnym pytaniu respondenci wskazali miejsca w zakładzie, w których najczęściej dochodzi do podejmowania prób samobójczych.

Tabela 14. Miejsca, w których zdaniem respondentów najczęściej dochodzi do zdarzeń suicidalnych osób pozbawionych wolności w zakładzie karnym

Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Cele mieszkalne niemonitorowane	129	52,9%
Łaźnia	58	23,8%
Place spacerowe	13	5,3%
Cele mieszkalne monitorowane	25	10,3%
Pomieszczenia, w których odbywają się kursy i szkolenia zawodowe	3	1,2%
Pomieszczenia świetlicy	10	4,1%
Pomieszczenia „przeszukań”	5	2%
Obręb bramy i miejsca, gdzie dokonuje się kontroli osobistej	-	-
Inne	1	0,4%
Razem	244*	100%

Źródło: Opracowanie własne.

* Respondenci mieli możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi.

Zdaniem respondentów najczęściej do samobójstw dochodzi w celach niemonitorowanych – 52,9%. Są to miejsca, gdzie osadzeni spędzają najwięcej czasu. Innym pomieszczeniem jest łaźnia, która również podlega ograniczeniom z zastosowaniem monitoringu – 23,8%. Najrzadziej są to miejsca, gdzie odbywają się kursy i szkolenia oraz bramy – łącznie 1,2% wskazań respondentów. Stąd ogólny wniosek, że cela monitorowana działa prewencyjnie na podejmowanie prób samobójczych przez osoby pozbawione wolności. Zasadne wydaje się zatem utworzenie większej liczby takich cel.

W następnym pytaniu poproszono respondentów o ocenę ogółu przepisów dotyczących przeciwdziałania samobójstwom.

Tabela 15. Ocena przepisów dotyczących przeciwdziałania samobójstwom w zakładzie karnym

Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Są nieskuteczne, ponieważ istnieje dużo zdarzeń samobójczych	12	8%
Są nieskuteczne, ponieważ nie opisują wszystkich aspektów prób samobójczych w zakładach	36	24%

Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Jest za dużo przepisów prawnych, które wzajemnie się wykluczają	50	33,3%
Są skuteczne, ponieważ niwelują liczbę zdarzeń samobójczych w zakładach karnych	49	32,7%
Inne	3	2%
Razem	150	100%

Źródło: Opracowanie własne.

* Respondenci mieli możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi.

Respondenci nie byli zgodni co do oceny przepisów. Z jednej strony uważają, że jest za dużo przepisów prawnych, które wzajemnie się wykluczają – 33,3%, zaś z drugiej strony wskazują, że są skuteczne, ponieważ niwelują liczbę zdarzeń samobójczych w zakładach karnych – 32,7%. Wśród odpowiedzi znalazły się też inne stwierdzenia: „nie można odpowiadać za śmierć osadzonego”, „nie ma przepisów dotyczących przeciwdziałania samobójstwom w warunkach wolnościowych, więc tutaj też są zbędne”, „funkcjonariusz ponosi odpowiedzialność za czyny osób pozbawionych wolności, co jest niewłaściwe”.

W kolejnym pytaniu poproszono respondentów o wskazanie kategorii osób pozbawionych wolności, które najczęściej dokonują prób samobójczych.

Tabela 16. Kategorie osób najczęściej dopuszczających się prób samobójczych w zakładzie karnym

Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Osadzeni młodociani	66	19,5%
Członkowie podkultury przestępczej	10	2,9%
Osadzeni niebezpieczni	26	7,7%
Recydywiści penitencjarni	24	7%
Odbywający karę po raz pierwszy	88	26%
Tymczasowo aresztowani	82	24,2%
Osadzeni w wieku senioralnym	4	1,2%
Osadzeni cudzoziemcy	11	3,2%
Osadzeni poszkodowani	24	7,1%
Inne	4	1,2%
Razem	339*	100%

Źródło: Opracowanie własne.

* Respondenci mieli możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi.

Pośród wielu grup/kategorii osób pozbawionych wolności, zdaniem respondentów najczęściej osadzeni odbywający karę po raz pierwszy – 26% oraz tymczasowo aresztowani – 24,2% dokonują prób samobójczych. W najmniejszym stopniu są to osadzeni w wieku senioralnym – 1,2%. Wśród innych odpowiedzi znalazły się stwierdzenia, że są to: „osadzeni z zaburzeniami psychicznymi” oraz „każda z grup – nie ma reguły”.

W przedostatnim pytaniu respondenci wskazali ogólne przyczyny podejmowania prób samobójczych w zakładzie karnym

Tabela 17. Przyczyny podejmowania prób samobójczych w zakładzie karnym

Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Choroby członków rodziny	48	13,8%
Wystąpienie choroby u osób pozbawionych wolności	24	6,9%
Dodatkowe wyroki	94	26,9%
Niekorzystne decyzje administracji więziennej	61	17,5%
Negatywny wpływ podkultury przestępczej	24	6,9%
Działanie o charakterze instrumentalnym	77	22%
Chęć umieszczenia w celi monitorowanej (działanie instrumentalne)	19	5,4%
Inne	2	0,6%
Razem	349*	100%

Źródło: Opracowanie własne.

* Respondenci mieli możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi.

Przyczyny podejmowania prób samobójczych są zróżnicowane. Zdaniem respondentów najczęściej dotyczą one dodatkowych wyroków pozbawienia wolności – 26,9% oraz wynikają z działań o charakterze instrumentalnym – 22%. Wyjątkiem jest tutaj chęć umieszczenia w celi monitorowanej, które ma podłoże instrumentalne (chęć opuszczenia celi lub odizolowania się od problemów czy długów) – 5,4%. Wśród innych odpowiedzi znalazło się: „zagrożenie wysokim wyrokiem pozbawienia wolności”.

W ostatnim pytaniu poproszono respondentów o wskazanie okresu, w którym ich zdaniem najczęściej dochodzi do podejmowania prób samobójczych.

Tabela 18. Okres lub okoliczności, w jakich zdaniem respondentów najczęściej dochodzi do prób samobójczych w zakładzie karnym

Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek (%)
Okres umieszczenia w celi przejściowej (14 dni izolacji)	55	17,8%
Okolice świąt religijnych	36	11,5%
Okolice Nowego Roku	12	3,9%
W przypadku umieszczenia w celi monitorowanej	20	6,5%
W okolicach wiosennego przesilenia	40	13%
W przypadku ważnych wydarzeń sportowych	4	1,3%
W przypadku sprzeciwu wobec decyzji administracji	84	27,2%

Katalog odpowiedzi	Liczba wskazań	Odsetek (%)
W przypadku odmowy przepisania leków przez lekarza	54	17,5%
Inne	4	1,3%
Razem	309*	100%

Źródło: Opracowanie własne.

* Respondenci mieli możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi.

Zdaniem respondentów najczęściej do prób samobójczych dochodzi w sytuacjach, gdy istnieją rozbieżności pomiędzy oczekiwaniami osadzonych, a decyzjami administracji więziennej – 27,2% oraz w okresie pierwszych 14 dni izolacji w celi przejściowej – 17,8%. Innym istotnym czynnikiem jest zachowanie instrumentalne w przypadku odmowy przepisania leków przez lekarza – 17,5%. Stąd zasadne jest istnienie tak zwanych cel przejściowych, umożliwiających obserwację zachowania osób pozbawionych wolności, ich diagnozę oraz, w oparciu o zebrany materiał, dokonanie dalszej klasyfikacji i określenie miejsca osadzenia. Niestety, część przedstawionych zachowań ma charakter instrumentalny, tj. ma na celu wywarcie wpływu na decyzję administracji więziennej. Są to jednocześnie sytuacje trudne do weryfikacji oraz przewidzenia. Trudno tutaj mówić o prewencji i przeciwdziałaniu takim zachowaniom. Wśród innych odpowiedzi znalazły się stwierdzenia: „zagrożenie dużym wyrokiem”, „odrzućcie przez rodzinę”, „występowanie depresji i nieradzenie sobie z problemami”, oraz „problemy osobiste”.

7. Podsumowanie

Problematyka samobójstw w zakładach karnych jest bardzo złożona. Jednym z głównych zadań Służby Więziennej jest zapobieganie takim zdarzeniom, zaś z drugiej strony jest to problem, którego nadal nie udało się wyeliminować z więziennej rzeczywistości. Liczba zdarzeń suicydalnych i prób samobójczych ulega znacznym wahaniom. Oficjalne statystyki odnoszą się tylko do prób ujawnionych oraz zdarzeń, które zostały zakwalifikowane jako próba samobójcza. Ich liczba, uwzględniając okres od 2013 do 2024 r., jest zróżnicowana i nie można wskazać czy ma ona tendencję malejącą, czy też wzrastającą. Służba Więzienna nie podaje również czy zdarzenie miało miejsce w celi monitorowanej, czy też nie.

Próbując odpowiedzieć na pytania postawione w części metodologicznej można przyjąć, że stanowisko monitorowego jest narzędziem, które w pewnym stopniu pozwala Służbie Więziennej wpływać na rozmieszczenie osadzonych oraz potencjalne niwelowanie negatywnych zdarzeń z udziałem osób pozbawionych wolności – w ocenie respondentów w szczególności zapobiega między innymi próbom samobójczym oraz aktom autoagresji. Zostało ono stworzone właśnie w tym celu – przeciwdziałanie zagrożeniu samobójstwom w zakładach karnych. Jednocześnie należy przyjąć, że samo stanowisko uzupełnia zaledwie zakres pracy innych funkcjonariuszy zarówno działu penitencjarnego, jak i ochrony. Sprzyja jednak zmniejszeniu liczby zachowań autoagresywnych oraz wpływa na zmniejszenie liczby samobójstw w zakładzie karnym. Pozwala również ewidencjonować i klasyfikować takie zdarzenia w celu dalszej weryfikacji procedur. Jak również może być przydatne w celach szkoleniowych – uniknięcia analogicznych zdarzeń.

Respondenci w większości ocenili przepisy prawne dotyczące profilaktyki samobójstw oraz stanowiska monitorowego w sposób pozytywny. Ich zdaniem niwelują one liczbę zdarzeń samobójczych osób pozbawionych wolności, co znajduje odzwierciedlenie w statystykach. Jednocześnie postulują niewielkie zmiany w zakresie funkcjonowania stanowiska poprzez zmniejszenie liczby obserwowanych jednocześnie osób oraz liczby cel podlegających stałej obserwacji. Niewątpliwie istotne jest również wprowadzenie działań mających na celu poprawę jakości obrazu lub możliwości cofania nagrania, w celu lepszej weryfikacji zachowania osadzonego (np. czy nie próbuje ukryć niebezpiecznego przedmiotu, którym zamierza dokonać

próby samobójczej). Ich wprowadzenie mogłoby potencjalnie przyczynić się do zmniejszenia liczby zdarzeń z udziałem osób pozbawionych wolności. Co do zasady przepisy dotyczące stanowiska monitorowego oraz całej profilaktyki przeciwdziałania samobójstwom są spójne i spełniają swoją rolę.

Odnosząc się do skali zjawiska oraz innych zdarzeń, które można obserwować w celach monitorowanych wskazuje się, że fakt objęcia monitoringiem celi mieszkalnej przyczynia się do redukcji negatywnych zdarzeń. W badanej jednostce penitencjarnej jest ich zaledwie od 1 do 5 rocznie, co należy uznać za pozytywny wynik. Liczba innych zdarzeń występujących w celach monitorowanych jest także niewielka. Wskazuje się, że objęcie monitoringiem celi mieszkalnej ma charakter prewencyjny i sprzyjający ograniczeniu zróżnicowanych zdarzeń z udziałem osób pozbawionych wolności.

Niewątpliwie stosowanie stanowiska monitorowego wpływa na liczbę samobójstw poprzez działania o charakterze prewencyjnym, lecz niemożliwe wydaje się ich całkowite wyeliminowanie z zakładów karnych. Wynika to przede wszystkim z różnorodnych przyczyn podejmowania prób samobójczych. Służba Więzienna, mimo wielu procedur i przepisów prawnych, nie jest w stanie całkowicie wyeliminować tego zjawiska ani w pełni przewidzieć w pełni skutków zachowań osób pozbawionych wolności. Działania w tym zakresie mają wymiar prewencyjny lub ograniczają skutki już podjętych zachowań.

Bibliografia

Literatura

- Dawidziuk E., *Zgony osób pozbawionych wolności w warunkach izolacji penitencjarnej w Polsce*, „Studia Prawnoustrojowe” 2024, nr 63, s. 67–86.
- Gromek P., Kośmider T., Kuryłowicz M., Woźniak A., *Problematyka funkcjonowania obiektu penitencjarnego w sytuacji wystąpienia katastrof w Polsce – badana fokusowe*, „The Prison Systems Review” 2022, nr 117, s. 41–61.
- Komisarska A., *Wybrane zachowania ryzykowne osób pozbawionych wolności i ich profilaktyka*, „Law, Education, Security” 2024, nr 122, s. 205–229.
- Kozłowska M., Łapińska A., *Bezpieczeństwo tymczasowo aresztowanych i skazanych w Polskich jednostkach penitencjarnych*, „International Journal of New Economics and Social Sciences” 2023, t. 23, nr 7, s. 87–104.
- Lewandowski M., Kuryłowicz M., Mazurek M., Pytka A., *Poczucie bezpieczeństwa funkcjonariuszy Służby Więziennnej pełniących służbę na stanowisku monitorowego- raport z badań*, „The Prison System Review” 2023, nr 118, s. 97–119.
- Niedźwiedzka M., *Monitoring jako środek zwiększający poziom bezpieczeństwa zakładów karnych*, „Probacja” 2019, nr 4, s. 89–118.
- Nowacki R., Werbiński J., *Czynności profilaktyczne jako sposób pozyskiwania informacji dotyczących bezpieczeństwa jednostek penitencjarnych*, „Law, Education, Security” 2023, nr 120, s. 163–195.
- Pierzchała K., Jaroszewska M., *Rola funkcjonariuszy Służby Więziennnej w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa personalnego osobom pozbawionym wolności – aspekt suicydalny*, „The Prison System Review” 2023, nr 118, s. 71–96.
- Skelnik K., Piątkowska B., Głuchowska-Wójcicka M., *Rola więziennictwa w systemie bezpieczeństwa państwa*, „Law, Education, Security” 2023, nr 120, s. 137–161.
- Szejwikowska M., *Wymogi związane z zapewnieniem bezpieczeństwa osadzonych umieszczonych w zamkniętych zakładach karnych – wybrane zagadnienia*, [w:] E. Ura, B. Sitek, T. Gaca (red.), *Potrzeby jako współczesny determinant praw człowieka*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi, Józefów 2017, s. 219–239.
- Werbiński J., *Monitorowy – rola i zadania w systemie bezpieczeństwa penitencjarnego*, „The Prison System Review” 2022, nr 115, s. 215–229.

- Witkowska-Grabias E., Wierzbicki K., *Bezpieczeństwo personelu jednostek penitencjarnych – napaści na funkcjonariuszy Służby Więziennej w latach 2009–2020*, „The Prison Systems Review” 2021, nr 111, s. 5–30.
- Zajac B., *Współczesne problemy więziennictwa z perspektywy funkcjonariuszy Służby Więziennej*, „Studia prawnicze KUL” 2022, nr 3(91), s. 245–268.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, t.j. Dz.U. 2024, poz. 706.
- Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej, t.j. Dz.U. 2023, poz. 1860.
- Instrukcja nr 16/10 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 13 sierpnia 2010 r. w sprawie zapobiegania samobójstwom osób pozbawionych wolności.
- Instrukcja nr 2/16 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 29 sierpnia 2016 r. w sprawie zapobiegania samobójstwom osób pozbawionych wolności.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 17 października 2016 r. w sprawie ochrony jednostek organizacyjnych Służby Więziennej, Dz.U. 2016, poz. 1804.
- Instrukcja nr 10/20 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 5 listopada 2020 r. w sprawie zapobiegania samobójstwom osób pozbawionych wolności.
- Program profilaktyki samobójstw i innych form autoagresji w Zakładzie Karnym w Barczewie z 22 lutego 2021 r.
- Wytyczne nr 2/2023 Dyrektora Zakładu Karnego w Barczewie z 30 stycznia 2023 r. w sprawie zasad osadzania nowoprzyjętych w celach przejściowych, postępowania w przypadku czasowego samotnego pozostawiania osadzonych w celi mieszkalnej.
- Zarządzenie nr 69/23 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 31 października 2023 r. w sprawie ochrony, konwojowania oraz zadań ochronnych funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej.
- Instrukcja nr 4/24 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej z 17 października 2024 r. w sprawie zapobiegania samobójstwom osób pozbawionych wolności.
- Wytyczne nr 3/2024 Dyrektora Zakładu Karnego w Barczewie z 4 listopada 2024 r. w sprawie zasad osadzania nowoprzyjętych w celach przejściowych, postępowania w przypadku czasowego samotnego pozostawiania osadzonych w celi mieszkalnej.
- Program profilaktyki samobójstw i innych form autoagresji w Zakładzie Karnym w Barczewie z 4 listopada 2024 r.

III EDYCJA CYKLU KONFERENCYJNEGO „CRIMINOLOGY AND PUBLIC SAFETY”, NT. „APPLIED FORENSICS AND CRIMINOLOGY: BETWEEN THEORY AND EVIDENCE – BASED PRACTICE”

Przemysław Frąckowiak

Akademia Nauk Stosowanych im.
Stanisława Staszica w Pile, Katedra
Kryminalistyki, Polska
ORCID: 0000-0002-9522-2030
e-mail: pfrackowiak@ans.pila.pl

Magdalena Borowiak

Akademia Nauk Stosowanych im.
Stanisława Staszica w Pile Katedra
Kryminalistyki, Polska
ORCID: 0009-0006-3359-9568
e-mail: mborowiak@ans.pila.pl

O potencjale kryminologii decyduje charakter jej perspektyw praktycznych oraz teoretycznych. Kryminologia jako nauka interdyscyplinarna umożliwiła rozwój oryginalnych, wieloaspektowych badań służących analizie zjawisk związanych z przestępczością¹. To właśnie kryminologia dostarczyła i dalej dostarcza empirycznie uzasadnione interpretacje dotyczące wchodzenia jednostki w konflikt z normami prawnymi, wskazała na mikro- i makrospołeczne czynniki ryzyka sprzyjające zachowaniom przestępczym, jak również na czynniki chroniące i umożliwiające ograniczenie skali przestępczości². Badania, na których kryminologia opierała fundamenty współczesnej wiedzy o przyczynach przestępczości i mechanizmach jej kształtowania się, wymagają coraz bardziej zaawansowanej metodologii, a płynące z nich wnioski przyczyniają się do powstawania nowych i modyfikowania istniejących już koncepcji i teorii naukowych. Socjologia, psychologia, pedagogika, antropologia, prawo i in. dzięki odmiennym paradygmatom poznawczym pozwalają na wielowymiarowe analizowanie fenomenu przestępczości i powiązanych z nią zjawisk. Dyskurs pomiędzy przedstawicielami tych dyscyplin umożliwił rozwój kryminologii zarówno w jej akademickim, jak praktycznym wymiarze. Obecnie ten rozwój nacechowany jest znacznym dynamizmem. Ustawicznie pojawiają się nowe zjawiska, mieszczące się w obszarze zainteresowań kryminologów, które wymagają zbadania i często scentralizowanej reakcji państwa³.

Jedna z odsłon wspomnianego dyskursu miała miejsce w dniach 4–5 czerwca 2025 r. w ramach organizowanego od 2022 r. cyklu konferencyjnego „Criminology and Public Safety”. Po raz trzeci miejscem odbywającej się w jego ramach konferencji był kampus Akademii Nauk Stosowanych im. Stanisława Staszica w Pile. Konferencję zorganizowała Katedra Kryminalistyki ANS w Pile we współpracy z Komendą Powiatową Policji w Pile.

- 1 D. Wzorek, D. Woźniakowska, *Czym jest kryminologia?*, [w:] P. Chomczyński, P. Frąckowiak, D. Woźniakowska (red.), *Kryminologia. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2024, s. 3–15.
- 2 P. Frąckowiak, *Nota informacyjna cyklu konferencyjnego Criminology and Public Safety*, [https:// cps.ans.pila.pl/](https://cps.ans.pila.pl/) [dostęp 5.07.2025].
- 3 A. Kossowska, *Czy kryminologia jest potrzebna?*, [w:] W. Klaus, D. Woźniakowska-Fajst, P. Wiktorska, K. Buczkowski (red.), *Po co nam kryminologia? Księga jubileuszowa profesor Ireny Rzeplińskiej*, Wydawnictwo INP PAN, Warszawa 2019, s. 15–22.

Już od pierwszej edycji konferencja odbywa się pod patronatem merytorycznym Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego, a po raz wtóry jej patronem było także Wydawnictwo Naukowe PWN. Patronatem honorowym konferencję objęli Starosta Piłski, Rafał Zdzierela oraz Rektor ANS w Pile, dr. hab. Donat Mierzejewski, prof. ANS. Poprzednie edycje konferencji (zorganizowane w roku 2022 i 2023) zostały sfinansowane ze środków pozyskanych w ramach programu „Doskonała Nauka – Wsparcie Konferencji Naukowych”. Organizacja tegorocznego wydarzenia była możliwa przede wszystkim dzięki wsparciu oddolnemu. Pochodziło ono głównie od instytucji lokalnych oraz środowisk biznesowych. Finansowe i organizacyjne wsparcie udzielili m.in.: Gromada, Bank Millennium, Bank Poczty oraz firma Signify. Wymienieni partnerzy dostrzegli znaczenie łączenia refleksji naukowej z praktycznym wymiarem bezpieczeństwa publicznego, widząc w konferencji przestrzeń do wymiany doświadczeń oraz współpracy między teorią a praktyką.

Tegoroczna edycja konferencji odbyła się pod nazwą: „Applied forensics and criminology: between theory and evidence – based practice” i zgromadziła przedstawicieli licznych dyscyplin naukowych oraz praktyków. Stąd też prowadzony w jej ramach dyskurs miał charakter wielowątkowy i wielod dziedzinowy. Obejmował zarówno zaawansowane wątki teoretyczne, jak i zagadnienia metodologiczne oraz doniesienia z wyników badań prowadzonych w obszarze kryminologii i kryminalistyki. Wspólnym mianownikiem dla zrealizowanych podczas konferencji wystąpień była szeroko pojmowana tematyka stanu i odczuwalnego poziomu bezpieczeństwa społecznego.

Celem inicjatywy, wzorem poprzednich edycji, było stworzenie platformy sprzyjającej integracji specjalistów z dziedziny kryminologii i kryminalistyki – zarówno na szczeblu lokalnym, ogólnopolskim, jak i międzynarodowym. Działania te służą umacnianiu współpracy środowisk eksperckich, ale także promocji najnowszych osiągnięć naukowych w obszarze badań nad przestępczością, jej zapobieganiem oraz zapewnieniem bezpieczeństwa publicznego. Ich ważnym elementem jest także zacieśnienie więzi pomiędzy ośrodkami akademickimi, które prowadzą badania we wspomnianych wyżej obszarach. Pozwala to na wymianę doświadczeń, rozwój wspólnych projektów badawczych oraz przyczynia się do doskonalenia oferty dydaktycznej uczelni wyższych. Służy temu również nawiązywanie relacji z instytucjami i organizacjami działającymi w obszarze praktyki społecznej, których misją jest dbałość o zapewnienie porządku publicznego i przeciwdziałanie zagrożeniom społecznym⁴.

Idea cyklu konferencyjnego „Criminology and Public Safety” zyskała uznanie szerokiego grona przedstawicieli środowisk akademickich oraz ekspertów-praktyków. W tym roku reprezentowane były ośrodki akademickie z całej Polski, a także z Czech, Norwegii, Danii i Irlandii. W trakcie obrad referaty wygłosili m.in.: prof. Helene Oppen Ingebrigsten Gundhus (Oslo University, Norwegia), dr Alena Lochamnnova (Akademia Policijna Republiki Czeskiej w Pradze), dr Thomas Friis Søgaaard (Aarhus University, Dania), dr James Windle (University College Cork, Irlandia), dr hab. Dagmara Woźniakowska, prof. UW (Uniwersytet Warszawski), dr hab. Witold Klaus, prof. INP PAN (Uniwersytet Warszawski), dr hab. Mariusz Sztuka, prof. UJ (Uniwersytet Jagielloński), dr hab. Wojciech Zalewski, prof. UG (Uniwersytet Gdański), dr hab. Małgorzata H. Kowalczyk, prof. UMK (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), prof. dr hab. Beata Pastwa-Wojciechowska (Uniwersytet Gdański) oraz dr hab. Piotr Herbowski, prof. AKP (Akademia Kujawsko Pomorska).

Podczas konferencji środowisko praktyków reprezentowało szerokie grono specjalistów związanych z bezpieczeństwem publicznym i wymiarem sprawiedliwości. Wśród uczestników znaleźli się m.in. przedstawiciele Policji, sądów rejonowych i okręgowych, Wojsk Obrony Terytorialnej, Służby Więziennej, zespołów kuratorskiej służby sądowej, a także instytucji zajmujących się pomocą społeczną oraz zakładów dla nieletnich. Obecność ekspertów z tych obszarów pozwoliła na pogłębianą refleksję nad praktycznym wymiarem zagadnień poruszanych podczas obrad. W konferencji udział wzięli również przedstawiciele administracji publicznej, organizacji pozarządowych, mediów oraz sektora prywatnego. Podkreśla to in-

4 P. Frąckowiak, *Nota informacyjna...*, dz. cyt.

terdyscyplinarny charakter wydarzenia i utrzymujące się, duże zainteresowanie tematyką bezpieczeństwa w różnych obszarach życia społecznego.

Zgodnie z agendą uczestnicy konferencji mogli wziąć udziału w dyskusjach, odbywających się w ramach paneli tematycznych drugiego dnia konferencji. Przeprowadzono trzy takie panele. Panel resocjalizacji i pracy socjalnej koncentrował się na zagadnieniach związanych z funkcjonowaniem systemu resocjalizacji oraz wsparciem społecznym. Poruszano tematy takie jak rozwój kompetencji społecznych nieletnich w kontekście skuteczności oddziaływań wychowawczych, wpływ probacji na resocjalizację sprawców przestępstw, kwestie bezpieczeństwa w Okręgowych Ośrodkach Wychowawczych, a także znaczenie terapii osadzonych odbywających karę w warunkach izolacji penitencjarnej, zwłaszcza w odniesieniu do dobrostanu i bezpieczeństwa psychicznego funkcjonariuszy oraz pracowników Służby Więziennej. Panel kryminologiczny podejmował refleksję nad różnorodnymi aspektami przestępczości i zagrożeń społecznych. Wśród omawianych zagadnień znalazły się m.in.: ulica jako środowisko wychowawcze adolescentów, rola podnoszenia świadomości w procesie resocjalizacji skazanych, analiza możliwości i ograniczeń Systemu Dozoru Elektronicznego w Polsce, a także problematyka kryzysu samobójczego wśród dzieci i młodzieży – zagadnienie o szczególnym znaczeniu w kontekście profilaktyki i interwencji. Wreszcie panel trzeci, policyjno-kryminalistyczny, stworzył przestrzeń do analizy wyzwań, przed jakimi stoją współczesne służby odpowiedzialne za bezpieczeństwo. Uczestnicy dyskutowali o przestępczości narkotykowej w jej aktualnym wymiarze, wpływie postaw i narracji ageistycznych na przestępczość wobec osób starszych, znaczeniu negocjacji policyjnych w rozwiązywaniu sytuacji kryzysowych, roli dezinformacji jako narzędzia wykorzystywanego przez sprawców przestępstw, a także o działalności Zespołów Antykonfliktowych Policji (ZAK) jako nowoczesnej formie wspierania bezpieczeństwa społecznego.

Jednym z kluczowych założeń cyklu konferencyjnego „Criminology and Public Safety” jest włączenie studentów do debaty akademickiej, a także stworzenie dla nich pola do integracji i wymiany doświadczeń. Z tą myślą organizowane jest Międzyuczelniane Forum Studenckich Kół Naukowych, które jest integralnym punktem programu każdej z edycji cyklu konferencyjnego. Tegoroczna edycja forum przebiegała pod hasłem: „Popkulturowy obraz karania i resocjalizacji sprawców przestępstw”. Uczestnicy dyskutowali, w jaki sposób współczesna popkultura – filmy, seriale, literatura czy gry komputerowe – kreuje wizerunek sprawców przestępstw, a także jak wpływa na społeczne postrzeganie kar i działań resocjalizacyjnych. Podczas dyskusji podejmowano próbę odpowiedzi na pytanie: Czy tego typu przekazy utrwalają stereotypy, czy też mogą inspirować do głębszej refleksji nad rzeczywistością wymiaru sprawiedliwości? Analizowano również dominujące modele karania obecne w kulturze masowej i ich zgodność z rzeczywistością penitencjarną. W forum wzięli udział przedstawiciele następujących kół naukowych: Koło Naukowe Kryminalistyki i Wiktymologii (Uniwersytet Zielonogórski), Penitencjarne Koło Naukowe PRISON (Uniwersytet Zielonogórski), Studenckie Koło Naukowe Social Force (Uniwersytet Łódzki), Koło Naukowe Kryminalistyki i Kryminologii (WSZOP Katowice) oraz Studenckie Koło Naukowe Vis Probandi (Akademia Nauk Stosowanych im. Stanisława Staszica w Pile).

Międzyuczelniane Forum Studenckich Kół Naukowych nie tylko wniosło istotny wkład w interdyscyplinarność konferencji, ale również pozwoliło uczestnikom na budowanie relacji, rozwijanie pasji badawczych oraz zdobywanie doświadczeń w zakresie publicznych wystąpień i prowadzenia dyskusji naukowej. Warto również podkreślić, że w tym roku studenckie forum wzbogacił akcent międzynarodowy. Jednym z prelegentów był student z Czech, reprezentujący praską uczelnię AMBIS.

Na wzór poprzednich edycji konferencji, również w tym roku dla zainteresowanych uczestników przygotowano specjalistyczne warsztaty, zrealizowane we współpracy Katedry Kryminalistyki oraz Katedry Ratownictwa Medycznego. Zajęcia warsztatowe stanowiły istotne uzupełnienie części teoretycznej wydarzenia, pozwalając uczestnikom nie tylko na zdobycie wiedzy, ale również na aktywne doświadczenie wyzwań, jakie wiążą się z praktyką w obszarze bezpieczeństwa, ratownictwa i kryminalistyki. Warsztaty z zakresu pierwszej pomocy z wykorzystaniem technologii Virtual Reality przeniosły uczestników w realistyczne, immersyjne scenariusze działań ratunkowych, symulowane w nowoczesnej pracowni działań kryzysowych i pola walki.

W tej dynamicznej przestrzeni uczestnicy wcielali się w rolę pierwszego ratownika na miejscu zdarzenia, jeszcze przed przybyciem służb ratunkowych. Zmagając się z warunkami ograniczonej widoczności (dym, iskry, hałas), stresem i presją czasu, musieli podejmować szybkie i trafne decyzje, ratując życie poszkodowanych. To innowacyjne podejście pozwoliło na głębsze zrozumienie zarówno procedur ratowniczych, jak i psychologicznych aspektów pracy w sytuacjach kryzysowych. W ramach warsztatu dotyczącego technik audiowizualnych w kryminalistyce uczestnicy zapoznali się z nowoczesnym podejściem do wykorzystania obrazu w pracy dochodzeniowej. Szczególny nacisk położono na rolę materiałów wizualnych nie tylko jako formy dokumentacji dowodowej, lecz także jako przedmiotu samodzielnej analizy kryminalistycznej. Uczestnicy mieli okazję przekonać się, jak obraz cyfrowy, osadzony na styku teorii informacji, pedagogiki i technologii śledczej, może być narzędziem służącym zarówno wyjaśnianiu zdarzeń, jak i ich rekonstrukcji. Cenionym punktem programu był również warsztat poświęcony zastosowaniu dermatoskopii w praktyce kryminalistycznej. Dzięki aktywnej formule zajęć uczestnicy samodzielnie ujawniali ślady za pomocą metod adhezyjnych, co pozwoliło im zapoznać się z technikami ich identyfikacji oraz znaczeniem w procesie wykrywczym. Praktyczne ćwiczenia z użyciem specjalistycznego sprzętu unaocznily, jak zaawansowane i precyzyjne mogą być działania prowadzone w ramach śledztwa. Warsztaty te nie tylko poszerzyły wiedzę uczestników, ale także umożliwiły im bezpośredni kontakt z nowoczesnymi technologiami, stosowanymi na co dzień przez profesjonalistów w dziedzinie kryminalistyki i ratownictwa.

Podsumowując, głównym założeniem cyklu konferencyjnego „Criminology and Public Safety” jest szeroko zakrojona wymiana myśli i doświadczeń w obszarze kryminologii i kryminalistyki, zarówno na poziomie lokalnym, krajowym, jak i międzynarodowym. Poszczególne konferencje realizowane w ramach cyklu tworzą przestrzeń do identyfikowania nowych kierunków badań, integrowania środowiska naukowego obejmującego ekspertów, praktyków, badaczy i studentów oraz prowadzenia merytorycznej debaty nad aktualnymi wyzwaniami związanymi z teorią i praktyką bezpieczeństwa publicznego. Dzięki różnorodności form tj. sesjom plenarnym, panelom tematycznym i warsztatom praktycznym, udaje się nie tylko realizować te cele, ale również wzmocnić współpracę międzypokoleniową i międzyśrodowiskową. Wzbogaca to dyskurs akademicki i służy jego implementacji do praktyki społecznej.

Bibliografia

Literatura

- Kossowska A., *Czy kryminologia jest potrzebna?*, [w:] W. Klaus, D. Woźniakowska-Fajst, P. Wiktorska, K. Buczkowski (red.), *Po co nam kryminologia? Księga jubileuszowa profesor Ireny Rzeplińskiej*, Wydawnictwo INP PAN, Warszawa 2019, s. 15–22.
- Wzorek D., Woźniakowska D., *Czym jest kryminologia?*, [w:] P. Chomczyński, P. Frąckowiak, D. Woźniakowska (red.), *Kryminologia. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2024, s. 3–15.

Netografia

- Frąckowiak P., *Nota informacyjna cyklu konferencyjnego Criminology and Public Safety*, [https:// cps.ans.pila.pl/](https://cps.ans.pila.pl/) [dostęp 5.07.2025].

WYBRANE PUBLIKACJE KRYMINOLOGICZNE I Z ZAKRESU NAUK PENALNYCH OPUBLIKOWANE W 2025 R.

Paweł Ostaszewski, Justyna Włodarczyk-Madejska, Joanna Klimczak, Beata Gruszczyńska, Paweł Waszkiewicz

Atlas Przestępczości w Polsce 7

Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2025, 246 s.

Ze wstępu

Nowa edycja Atlasu obejmuje analizę przestępczości w Polsce od 1970 do 2023 roku. To najobszerniejsze opracowanie tego typu w kraju. Z danych wynika jednoznacznie: Polska jest dziś znacznie bezpieczniejsza niż w przeszłości.

Wnikliwy Czytelnik serii *Atlasów* zapewne zauważył, że każda kolejna jego odsłona wносиła pewne zmiany. Nie inaczej jest teraz.

Atlas przestępczości w Polsce 7 różni się od poprzednich edycji zarówno w warstwie konstrukcyjnej, jak i grona autorskiego.

(...) w niniejszej odsłonie wróciło prezentowanie poszczególnych zagadnień na pojedynczych stronach w formie graficznej uzupełnionej krótkimi komentarzami, co zapewne jako pierwsze rzuci się w oczy Czytelnikowi i – mamy nadzieję – nie tylko ożywi prezentowane dane, ale także ułatwi odczytywanie trendów badanych zjawisk. Nie zrezygnowaliśmy jednak z krótkich wprowadzeń do każdego rozdziału oraz z zamieszczenia tabel – te pojawiają się zarówno przy omawianych tematycznie problemach, jak i na końcu każdego rozdziału w formie aneksów. Wzorem dotychczasowych edycji dołożyliśmy wszelkich starań, aby kolejny *Atlas* nadal pełnił funkcję kluczowego ogólnopolskiego źródła szczegółowych danych o przestępczości i zagadnieniach z nią związanych.

Z recenzji prof. dr hab. Janiny Błachut

Atlas przestępczości w Polsce 7 to publikacja, na którą się czeka, zawiera bowiem dane ilościowe niezbędne do interpretacji zarówno zjawiska przestępczości, jak i prawnokarnej reakcji na nie. Ponieważ istnieje

problem w ich dostępności, to zebranie w jednej publikacji, chociażby tych podstawowych, jest bardzo cenne. W procesie interpretacji tych danych należy uwzględnić różnorodne czynniki je modelujące (takie jak zmiany normatywne w obszarach: prawa karnego materialnego, procesowego, skarbowego prawa wykroczeń, prawa administracyjnego, policyjnego; aktów prawnych tworzonych przez kierownictwo resortu MSW; zmian instytucjonalnych itd.). Zmiany w prawie mogą zatem mieć wpływ (...) na interpretację prezentowanych danych.

Publikacja dostępna online: <https://wydawnictwo.iws.gov.pl/wp-content/uploads/2025/07/Atlas-7-PL-WERSJA-ELEKTRONICZNA.pdf>

Źródło: <https://wydawnictwo.iws.gov.pl/produkt/atlas-przestepczosci-w-polsce-7/>

Alicja Limburska

Akceptacja ryzyka i jej prawnokarne konsekwencje

Wydawnictwo Krakowski Instytut Prawa Karnego Fundacja, Kraków 2025, 340 s.

Monografia przedstawia regulacje prawa karnego jako narzędzia swoistego zarządzania ryzykiem.

Do jakiego stopnia wola człowieka może wpływać na podstawy odpowiedzialności karnej?

Jak wyznaczać zakres tolerowanego ryzyka?

W jaki sposób reguły ostrożności wiążące w życiu społecznym zależą od zaakceptowania ryzyka przez osobę, która naraża się na niebezpieczeństwo?

Analizy przedstawione w książce to próba pogodzenia efektywnej ochrony społecznie doniosłych wartości z poszanowaniem autonomii woli jednostki.

Książka jest przeznaczona zarówno dla teoretyków prawa karnego, jaki praktyków: sędziów, adwokatów, radców prawnych, prokuratorów. Autorka prezentuje argumenty, które mogą być wykorzystywane w sprawach karnych, gdy zarzucany czyn został w jakiejś formie zaakceptowany przez pokrzywdzonego.

Źródło: <https://sklep.kipk.pl/akceptacja-ryzyka/>

Tomasz Sroka

Zadania i obowiązki sądów a populizm w prawie karnym materialnym

Wydawnictwo Krakowski Instytut Prawa Karnego Fundacja, Kraków 2025, 663 s.

Z recenzji prof. dr hab. Piotra Tulei

Praca wykracza poza ogólne refleksje o konieczności współstosowania Konstytucji, prawa międzynarodowego i ustaw. Autor konstruuje wiele instrumentów prawnych, za pomocą których sędzia może w sposób

efektywny wymierzać sprawiedliwość z zachowaniem gwarancji ochrony uczestników postępowania i równocześnie w oparciu o obowiązujące przepisy również wtedy, gdy budzą one wątpliwości konstytucyjne.

Źródło: <https://sklep.kipk.pl/zadania-i-obowiazki-sadow-a-populizm-w-prawie-karnym-materialnym/>

Piotr Kardas

Institucja prawa łaski w polskim systemie prawnym. Zagadnienia wybrane

Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2025, 520 s.

Opracowanie przedstawia szczegółową analizę prawa łaski, a w szczególności:

- źródła prawne tej instytucji,
- zakres jej stosowania,
- procedurę oraz przesłanki i cele ułaskawienia,
- możliwość kontroli sądowej decyzji o ułaskawieniu.

Rozważania zawarte w publikacji oparte są na dwóch metodologicznych założeniach: ujęciu instytucjonalnym oraz koncepcji czynności konwencjonalnych.

Prawo łaski przedstawione jest jako instytucja prawna określająca przesłanki konstytutywne i przesłanki formalizacji dla czynności konwencjonalnej. Takie podejście pozwala rozstrzygnąć na płaszczyźnie konstytucyjnej zagadnienie zakresu zastosowania prawa łaski, w tym sporną kwestię możliwości stosowania tego uprawnienia w formie abolicji indywidualnej. Umożliwia także wyjaśnienie skutków naruszenia reguł konwencjonalnych, tj. twierdzenia o bezskuteczności lub nieważności decyzji przyjmującej postać abolicji indywidualnej.

Publikacja zawiera również analizy dotyczące związków prawa łaski z prawem karnym materialnym, prawem karnym procesowym i prawem karnym wykonawczym.

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/institucja-prawa-laski-w-polskim-systemie-prawnym-zagadnienia-wybrane,705118.html>

Maciej Fingas

Model dostępu do obrońcy na początkowym etapie procesu karnego

Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2025, 520 s.

W publikacji autor omawia niezwykle ważne zagadnienie dostępu do obrońcy na początkowym etapie procesu karnego jako fundamentu ochrony praw jednostki w demokratycznym państwie prawa. Dowodzi,

że formalne gwarancje prawa do obrony nie są wystarczające – konieczne są szczegółowe przepisy, skuteczne mechanizmy ich egzekwowania oraz uwzględnienie praktyki i kontekstu kulturowego.

Analizuje standard konstytucyjny i międzynarodowy dostępu do obrońcy oraz przedstawia propozycje de lege ferenda. Przedstawia założenia optymalnego dostępu do obrońcy na początkowym etapie procesu karnego. Wyniki tych ustaleń konfrontuje z istniejącym stanem rzeczy w polskim procesie karnym. Całość wywodu uzupełnia obszernie omówienie orzecznictwa Sądu Najwyższego, Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz Trybunału Sprawiedliwości.

Publikacja może być szczególnie użyteczna dla prawników (sędziów, adwokatów, prokuratorów) mierzących się w swojej pracy zawodowej z praktycznymi implikacjami braku obrońcy podczas pierwszego przesłuchania podejrzanego w postępowaniu przygotowawczym. Zainteresuje również pracowników naukowych zajmujących się postępowaniem karnym.

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/model-dostepu-do-obroncy-na-poczatkowym-etapie-procesu-karnego,704983.html>

Bartosz Błaszczak, Mieczysław Goc, Henryk Malewski, Irena Malinowska (red.)

Współczesne wyzwania w kryminalistyce. Prawa człowieka, technologie i interdyscyplinarność

Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2025, 704 s.

Prezentowane opracowanie napisane przez międzynarodowych ekspertów przedstawia najnowsze kierunki rozwoju kryminalistyki jako nauki stosowanej.

W publikacji autorzy odnoszą się do aktualnych wyzwań kryminalistyki – od zwalczania przestępczości, poprzez ochronę praw człowieka, aż po wykorzystanie nowoczesnych technologii, takich jak sztuczna inteligencja czy analiza śladów.

W książce omówiono m.in.:

- kryminalistyczną analizę pozorowanego zgonu;
- oględziny wyrobów medycznych w sprawach karnych o błędy w sztuce lekarskiej;
- aspekty sądowej oceny opinii biegłych;
- stosowanie programów szpiegujących w taktyce kryminalistycznej;
- kwestie związane z przestępczością farmaceutyczną i żywnościową.

Publikacja powstała z okazji 21. Międzynarodowego Kongresu „Kryminalistyka i Ekspertologia Sądowa: Nauka, Studia, Praktyka”.

Książka jest przeznaczona dla praktyków – sędziów, prokuratorów, adwokatów, radców prawnych, notariuszy, a także naukowców i studentów prawa, kryminologii i bezpieczeństwa publicznego.

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/wspolczesne-wyzwania-w-kryminalistyce-prawa-czlowieka-technologie-i-interdyscyplinarnosc,704284.html>

Dagmara Dominik-Ogińska, Jacek Matarewicz, Wojciech Morawski (red.)

Minimalizacja ryzyka oszustw i nadużyć podatkowych. Metody ochrony przed nieuczciwymi praktykami

Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2025, 508 s.

Problematyka nieświadomego uwikłania podatników w przestępcze działania podatkowe – zarówno w kontekście oszustw karuzelowych w VAT, jak i agresywnej optymalizacji podatkowej – pozostaje nadal aktualna. W odpowiedzi na te zagrożenia ustawodawca wprowadził wiele narzędzi uszczelniających system podatkowy mających na celu walkę z przestępczością podatkową i wywołujących skutki w postaci surowych sankcji karnych. Znajomość tych regulacji jest kluczowa dla podatników i ich pełnomocników, aby skutecznie minimalizować ryzyko sporów podatkowych, karnych skarbowych lub karnych.

Publikacja została podzielona na dwie części: podatkową i karnoprawną.

W części podatkowej omówiono m.in.:

- unijne standardy proceduralne w zakresie VAT;
- klauzule przeciwdziałające unikaniu opodatkowania (GAAR);
- zasady poboru podatku od dywidend, odsetek i należności licencyjnych;
- skutki stosowania błędnej stawki VAT oraz przesłanki nakładania sankcji VAT;
- problematykę związaną z upadłością podatnika.

Część karnoprawną obejmuje zagadnienia, takie jak:

- sprawstwo oraz instytucję dobrowolnego poddania się odpowiedzialności;
- odpowiedzialność za naruszenie dyscypliny finansów publicznych;
- działalność organów zajmujących się walką z przestępczością podatkową.

Autorzy poruszyli również problematykę wzajemnych relacji prawa karnego skarbowego i prawa podatkowego.

Książka stanowi kontynuację wcześniejszych opracowań:

- *Przestępstwa karuzelowe i inne oszustwa w VAT* (2017);
- *Karuzele i inne oszustwa podatkowe. Metody przeciwdziałania unikaniu opodatkowania* (2020).

Z pewnością zainteresuje profesjonalnych pełnomocników: doradców podatkowych, radców prawnych i adwokatów – a także sędziów, urzędników administracji skarbowej, pracowników naukowych i studentów prawa..

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/minimalizacja-ryzyka-oszustw-i-naduzyc-podatkowych,694051.html>

Sebastian Czechowicz

Uchylenie się od obowiązkowych szczepień ochronnych. Karnoprawną ochrona prawa dziecka do zdrowia

Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2025, 572 s.

Uchylenie się przez rodziców od obowiązkowych szczepień ochronnych dzieci to nasilające się zjawisko społeczne, które wymaga dogłębnej analizy prawnokarnej. Celem publikacji jest ustalenie gwarancji prawnej

ochrony zdrowia dziecka, a także zaproponowanie rozwiązań w zakresie luk i błędów w obecnie funkcjonującym systemie obowiązkowych szczepień ochronnych.

Autor szczegółowo omawia m.in. zagadnienia takie, jak:

- skuteczność gwarancji prawnych wykonywania przez rodziców obowiązku wykonywania szczepień ochronnych dzieci w Polsce;
- możliwości prawne redukcji tego negatywnego trendu;
- model sankcji, które są stosowane w związku z uchyleniem się od poddawania dzieci obowiązkowym szczepieniom ochronnym;
- analiza przepisu statuującego kary za nieszczepienie, czyli art. 115 kodeksu wykroczeń.

Książka przeznaczona jest dla praktyków – sędziów, prokuratorów, adwokatów, radców prawnych, a także pracowników administracji rządowej i samorządowej.

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/uchylanie-sie-od-obowiazkowych-szczepien-ochronnych-karnoprawna-ochrona-prawa-dziecka-do-zdrowia,681982.html>

Marek Mozgawa (red.)

Bezprawne pozbawienie wolności

Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2025, 344 s.

Publikacja zawiera interdyscyplinarne omówienie problematyki przestępstwa bezprawnego pozbawienia wolności, w tym m.in. prezentację jego ustawowych znamion, zbiegu przepisów, wymiaru kary. Uwzględniono w niej także rozważania o charakterze psychologicznym, konstytucyjnym i statystycznym odnoszące się do analizowanego przestępstwa.

W opracowaniu autorzy przedstawiają również takie zagadnienia jak:

- bezprawne pozbawienie wolności w wyniku orzeczenia sądu;
- wyłączenie odpowiedzialności karnej za pozbawienie wolności człowieka;
- bezprawne pozbawienie wolności a środki przymusu procesowego;
- wybrane zagadnienia przestępstw trwałych (w kontekście art. 189 k.k.);
- przestępstwo bezprawnego pozbawienia wolności w ujęciu prawnoporównawczym;
- pozbawienie wolności jako naruszenie dobra osobistego.

Autorami poszczególnych rozdziałów są zarówno teoretycy prawa karnego, jak i praktycy oraz osoby łączące pracę naukową z praktyką wymiaru sprawiedliwości.

Publikacja przeznaczona jest dla adwokatów, radców prawnych, sędziów. Będzie przydatna pracownikom naukowym oraz studentom wydziałów prawa i administracji.

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/bezprawne-pozbawienie-wolnosci,670600.html>

Brunon Hołyst

Kryminalistyka cyfrowa

Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2025, 1276 s.

Jak rozwój technologii wpływa na kryminalistykę i metody wykrywania przestępstw? Jakie narzędzia organy ścigania wykorzystują do analizy danych i zwalczania cyberprzestępczości? Niniejsza publikacja przedstawia interdyscyplinarne spojrzenie na cyfrową kryminalistykę, analizę danych oraz sztuczną inteligencję w kontekście dochodzeń i zabezpieczania dowodów cyfrowych.

Co znajdziesz w książce?

Nowoczesne techniki śledcze – omówienie cyfrowych źródeł informacji oraz metod analizy danych wykorzystywanych przez organy ścigania i wymiar sprawiedliwości.

Cyberprzestępczość w liczbach – przegląd najnowszych statystyk, analiza zagrożeń oraz strategie walki z cyberatakami i przestępczością w sieci.

Sztuczna inteligencja w kryminalistyce – zastosowanie AI i uczenia maszynowego w analizie dowodów, przewidywaniu zagrożeń oraz automatyzacji procesów śledczych.

Cyberbezpieczeństwo i ochrona danych – przegląd strategii defensywnych, mechanizmów inwigilacji oraz międzynarodowych regulacji prawnych w zakresie ochrony danych osobowych.

Dark web i podziemie cyberprzestępczości – charakterystyka nielegalnych działań w sieci, metod śledzenia przestępców oraz zagrożeń płynących z ukrytych zasobów internetu.

Dowody cyfrowe i ich analiza – identyfikacja, zabezpieczanie i ekspertyza danych elektronicznych, kluczowe aspekty prawne oraz metody stosowane przez sądy i policję.

Publikacja łączy teorię z praktyką, uwzględniając aktualne regulacje prawne, międzynarodowe standardy oraz rzeczywiste przypadki wykorzystania nowoczesnych technologii w wykrywaniu i zwalczaniu przestępczości.

Książka stanowi nieocenione źródło wiedzy dla prawników, ekspertów ds. cyberbezpieczeństwa, funkcjonariuszy organów ścigania oraz wszystkich, którzy chcą lepiej zrozumieć współczesne zagrożenia w świecie cyfrowym. To również praktyczny przewodnik dla specjalistów zajmujących się analizą kryminalistyczną oraz wdrażaniem strategii bezpieczeństwa w instytucjach i przedsiębiorstwach.

Z recenzji wydawniczej prof. zw. dr hab. inż. Tadeusza Niedzieli

Propozycja (...) oryginalna i atrakcyjna (...) dla szerokiego grremium czytelników. Duże walory praktyczne czynią ją interesującą zarówno dla prawników, jak i informatyków.

Z recenzji wydawniczej prof. zw. dr hab. Lucjana Grochowskiego

Książka *Kryminalistyka cyfrowa* (...) stanowi jedną z pierwszych książek demonstrujących wykorzystanie w kryminalistyce najnowszych osiągnięć technologii informatycznych (...). W książce prezentowane jest użycie aplikacji informatycznych w szerokim spektrum aktualnych i nowo powstających potrzeb kryminalistyki (...). Oryginalność książki podkreśla unikalne powiązanie aplikacji informatycznych z prawnymi uwarunkowaniami i potrzebami kryminalistyki.

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/kryminalistyka-cyfrowa,629050.html>

Jarosław Majewski, Piotr Zakrzewski

Odpowiedzialność za przestępstwo popełnione za granicą

Wydawnictwo Wolters Kluwer, Warszawa 2025, 336 s.

W publikacji zaprezentowano kluczowe zagadnienia związane z odpowiedzialnością za przestępstwa popełnione poza granicami kraju oraz międzynarodową współpracą w sprawach karnych. Autorzy, uznani eksperci z różnych ośrodków akademickich, analizują zarówno aspekty materialnoprawne, jak i prawnoprocesowe, przedstawiając praktyczne rozwiązania dla skomplikowanych kwestii prawnych.

Publikacja omawia m.in. następujące zagadnienia:

- odpowiedzialność karną za niesprawcze postacie współdziałania przestępczego w układach transgranicznych oraz za przemyt narkotyków poza granicami państwa;
- warunek podwójnej karalności;
- europejski nakaz dochodzeniowy;
- ekstradycję do krajów nieobjętych Europejską konwencją o ekstradycji z 1957 r.;
- przejęcie orzeczenia organu państwa obcego do wykonania w Polsce.

Książka jest przeznaczona dla praktyków: adwokatów, radców prawnych, sędziów oraz prokuratorów zajmujących się sprawami karnymi, oraz pracowników naukowych zainteresowanych szeroko rozumianym prawem karnym..

Źródło: <https://www.profinfo.pl/sklep/odpowiedzialnosc-za-przestepstwo-popelnione-za-granica,650758.html>

Natalia Daško, Violetta Konarska-Wrzosek (red.)

Polityka kryminalna. Zarys problematyki

Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2025, 230 s.

Polityka kryminalna to jedyny na rynku współczesny podręcznik z tego zakresu napisany przez znakomitych autorów zajmujących się od wielu lat szeroko rozumianym prawem karnym materialnym oraz naukami pokrewnymi, w tym polityką kryminalną projektowaną i rzeczywiście realizowaną.

W dziesięciu rozdziałach omówiono podstawowe sfery polityki kryminalnej:

- politykę kryminalizacją;
- politykę ścigania przestępstw;
- politykę karną;
- politykę penitencjarną;

A następnie scharakteryzowano politykę kryminalną w zakresie:

- przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu;
- przestępczości drogowej;
- przestępczości godzącej w środowisko naturalne;
- przestępczości seksualnej;
- przestępczości gospodarczej;

- przestępczości narkotykowej.

Celem podręcznika jest nie tylko wypełnienie luki na rynku wydawniczym, ale również pokazanie, jak powinna wyglądać racjonalna i długofalowa polityka w zakresie skutecznego rozwiązywania poważnych problemów społecznych za pomocą instrumentarium właściwego dla prawa karnego materialnego.

Książka szczególnie polecana:

- studentom prawa, administracji, resocjalizacji, bezpieczeństwa wewnętrznego, kryminologii, politologii i innych kierunków nauk społecznych, aby przybliżyć im różne płaszczyzny działań politycznokryminalnych służących zapobieganiu i zwalczaniu przestępczości oraz jako pomoc w przygotowaniu do egzaminu z tej problematyki;
- absolwentom ww. kierunków w pracy zawodowej dotyczącej omawianych zagadnień;
- obecnym i przyszłym politykom, którzy będą współdecydowali o wyborze określonych mechanizmów i sposobów przeciwdziałania przestępczości;

Podręcznik jest dziełem zbiorowym pracowników badawczo-dydaktycznych zatrudnionych w Katedrze Prawa Karnego Wydziału Prawa i Administracji UMK w Toruniu oraz zaproszonego do współpracy pracownika Zakładu Prawa i Polityki Penitencjarnej Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW.

Źródło: <https://www.ksiegarnia.beck.pl/22824-polityka-kryminalna-zarys-problematyki-natalia-dasko?srsltid=AfmBOopw9KxhR1BNLomTzpt7gjY-fjvX4xiF10QFP5z1azE1xVY60yq#opis>

Rafał Fic

Klauzule niepodlegania karze

Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2025, 348 s.

Publikacja stanowi pierwsze monograficzne opracowanie na temat klauzul niekaralności, czyli przepisów, w których ustawodawca posługuje się formułą „nie podlega karze”. Zasadniczym celem pracy jest zweryfikowanie hipotezy, że w przepisach polskiego prawa karnego analizowane regulacje są przyjmowane w oparciu o zróżnicowane uzasadnienia, pełnią różne funkcje, zaś w niektórych przypadkach nie istnieją dostateczne racje przemawiające za ich obowiązywaniem.

Kluczowe znaczenie mają rozważania, których przedmiotem jest odpowiednio kryminalnopolityczna oraz dogmatyczna racjonalizacja klauzul niepodlegania karze. Formuła „nie podlega karze” jest często traktowana jako narzędzie polityki kryminalnej, realizujące zadania polegające na zwalczaniu przestępczości. Twierdzenie to formułowane jest zwłaszcza w odniesieniu do regulacji czynnego żalu związanego z usiłowaniem, która cieszy się szerokim zainteresowaniem doktryny. Badanie dogmatycznoprawnej racjonalizacji niekaralności oparto o konstrukt społecznej szkodliwości czynu oraz winy. Wyodrębniony fragment opracowania poświęcono uzasadnieniu niekaralności w przypadku czynnego żalu związanego z usiłowaniem, a to ze względu na istotne miejsce, które zajmuje art. 15 § 1 KK w dyskursie karnistycznym. Przedstawione w pracy analizy teoretyczne uzupełniono wynikami przeprowadzonych badań empirycznych, których przedmiotem uczyniono częstotliwość stosowania poszczególnych klauzul niepodlegania karze w praktyce organów ścigania.

Publikacja wychodzi naprzeciw potrzebie kompleksowego, wielopłaszczyznowego oraz rzetelnego opracowania zagadnień dotyczących klauzul niepodlegania karze w polskiej nauce prawa.

Źródło: <https://www.ksiegarnia.beck.pl/prawo/prawo-i-postepowanie-karne/23041-klauzule-niepodlegania-karze-rafal-fic>

Wojciech Lis

Udział rodziny w procesie resocjalizacji osadzonych

Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2025, 244 s.

Przedmiotem opracowania jest analiza przepisów oraz praktyki angażowania rodziny pozbawionego wolności w proces jego resocjalizacji, readaptacji i reintegracji społecznej.

Opracowanie pozwala zweryfikować aksjologiczne założenia oddziaływań resocjalizacyjnych zakładających zaangażowanie rodziny w system oddziaływań penitencjarnych. Umożliwia też zdiagnozowanie przyczyn trudności w realizowaniu prawa pozbawionego wolności do kontaktów z rodziną, obejmujących wiele zagadnień szczegółowych, wśród których należy wskazać:

- obowiązek utrzymywania przez rodzica pozbawionego wolności kontaktów z dzieckiem;
- udzielanie wsparcia w budowaniu lub wzmacnianiu relacji rodzic–dziecko;
- wpływ rodziny na proces resocjalizacji pozbawionego wolności;
- celowość włączania jego rodziny w proces resocjalizacji;
- współdziałanie pomiędzy rodziną pozbawionego wolności a jednostką penitencjarną w procesie jego resocjalizacji.

Książka odśladza także wiele nowych problemów, wśród nich te, które dotyczą rodzinę pozbawionego wolności, doświadczającą swego rodzaju współwięzienia, czy odnoszą się do dziecka, które zmuszone jest dorastać w środowisku, w którym jeden z rodziców jest nieobecny w najważniejszym dla niego w okresie życia. Waga tych problemów niewątpliwie zasługuje, aby stać się przedmiotem dalszych badań i analiz.

Źródło: <https://www.ksiegarnia.beck.pl/prawo/prawo-i-postepowanie-karne/22978-udzial-rodziny-w-procesie-resocjalizacji-osadzonych-wojciech-lis-prof-kul>

Piotr Chlebowicz

Szpiegostwo. Studium kryminologiczne

Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2025, 260 s.

Pierwsza na polskim rynku książka dotycząca zjawiska szpiegostwa wymierzonego przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1990–2022 r. Publikacja zawiera podsumowanie trwających ponad dziesięć lat badań Autora nad fenomenem szpiegostwa w oparciu o badania aktowe, archiwalne, wywiady swobodne, literaturę przedmiotu. W pracy opisano studia przypadków szpiegostwa białoruskiego, rosyjskiego, niemieckiego, zjawisko tzw. oferentów, a także proces tworzenia agenta wpływu. Autor szczegółowo omówił instrumenty prawne w zakresie zwalczania szpiegostwa, uwzględniając zagrożenia wywiadowcze, które pojawiły się po aneksji Krymu przez Federację Rosyjską.

Książka jest adresowana nie tylko do przedstawicieli nauki prawa i kryminologii, praktyków prawa: sędziów, prokuratorów, radców prawnych i adwokatów, lecz również dla decydentów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo RP oraz funkcjonariuszy i żołnierzy służb specjalnych zwalczających szpiegostwo w naszym kraju.

Źródło: <https://www.ksiegarnia.beck.pl/prawo/prawo-i-postepowanie-karne/22716-szpiegostwo-studium-kryminologiczne-piotr-chlebowicz-prof-uwm>

Paweł Opitek, Damian Robert Jaworski

Cyberprzestępczość w prawie karnym i kryminalistyce. Kompendium wiedzy

Wydawnictwo Difin, Warszawa 2025, 216 s.

Cyberprzestępczość to temat, który zyskuje na znaczeniu w miarę jak technologia rozwija się i staje się integralną częścią życia codziennego. W kontekście prawa karnego i kryminalistyki, cyberprzestępczość obejmuje różnorodne przestępstwa, które są popełniane za pomocą technologii komputerowej lub internetu.

Książka stanowi pierwsze opracowanie naukowe kompleksowo i szczegółowo opisujące wszystkie aspekty cyberprzestępczości: poczynając od podstawowych pojęć i regulacji odnoszących się do jej fenomenu, przez *modus operandi* sprawców, zagadnienia kryminalistyczno-procesowe, charakter prowadzonego śledztwa, a kończąc na rozwiązaniach kasusów. Autorzy zdefiniowali czym są ślady i dowody cyfrowe, nakreślili kryminologiczny portret cyberprzestępcy oraz omówili kompetencje organów odpowiedzialnych za zwalczanie nadużyć w wirtualnym świecie.

Tematyka publikacji i układ tekstu sprawiają, że jej lektura stanowi przewodnik do pogłębienia wiedzy o tym groźnym, ale także interesującym zjawisku.

Źródło: <https://ksiegarnia.difin.pl/cyberprzestepczosc-w-prawie-karnym-i-kryminalistyce-kompendium-wiedzy>

Brunon Hołyst (red.)

Zapobieganie samobójstwom. Tom 4. Nowe wyzwania w profilaktyce samobójstw

Wydawnictwo Diffin, Warszawa 2025, 412 s.

Z recenzji prof. dr hab. nauk o zdrowiu Marty Makary-Studzińskiej

Prezentowany tom 4 serii wydawniczej Biblioteka Suicydologiczna ma charakter szczególny. Został opracowany przez uznanych ekspertów w zakresie prewencji samobójstw, w tym działających aktywnie w Polskim Towarzystwie Suicydologicznym (PTS). Poza autorami polskimi, Komitet Redakcyjny zaprosił do współ-

pracy czterech suycydologów z trzech kontynentów: Australii, Azji i Europy, wśród nich Ellę Arensman (Irlandia). Należy ona do grona światowych autorytetów w zakresie prewencji samobójstw – w latach 2013–2017 pełniła funkcję przewodniczącej Międzynarodowego Towarzystwa Zapobiegania Samobójstwom (International Association for Suicide Prevention, IASP).

Publikacja tekstów ekspertów zagranicznych pozwala na zastosowanie w polskiej praktyce nowatorskich działań prewencyjnych. Tylko wymiana doświadczeń w skali międzynarodowej może przyczynić się do zmniejszenia wiktymizacji w wyniku zachowań suicydalnych w Polsce.

Monografia jest kolejną odsłoną Biblioteki Suycydologicznej stanowiącą istotny głos w polskiej i międzynarodowej dyskusji naukowej na temat profilaktyki zachowań suicydalnych. Książka powstała z inicjatywy interdyscyplinarnego zespołu ekspertów – psychiatrii, psychologii, socjologii, prawa, edukacji i zdrowia publicznego – i zawiera rozdziały obejmujące zarówno przeglądy badań, jak i konkretne rozwiązania systemowe, programy interwencyjne oraz analizy przypadków. Książka zawiera 20 rozdziałów poprzedzonych merytorycznym wprowadzeniem redakcyjnym. Rozdziały pogrupowane są tematycznie – od modeli teoretycznych i ram instytucjonalnych, przez analizy przypadków, aż po wdrożeniowe propozycje interwencji prewencyjnych. Warto również podkreślić obecność rozdziałów odnoszących się do nowoczesnych narzędzi komunikacji, monitoringu i interwencji kryzysowej, takich jak: media społecznościowe, AI czy teleinterwencje. Poruszane są również kwestie marginalizowane jak: samobójstwa w populacji okołoporodowej czy wpływ zmian klimatycznych na jakość życia i zdrowie psychiczne. (...) Różnorodność tematyczna rozdziałów czyni publikację wartościową nie tylko dla specjalistów zajmujących się suycydologią, ale również dla decydentów, praktyków, organizacji pozarządowych i wszystkich osób zaangażowanych w opiekę nad osobami w kryzysie emocjonalnym.

Źródło: <https://ksiegarnia.difin.pl/zapobieganie-samobojstwom-tom-4-nowe-wyzwania-w-profilaktyce-samobojstw>

Artur Kotowski

Sędziowski aktywizm interpretacyjny a skłonność do ryzyka decyzyjnego

Wydawnictwo Diffin, Warszawa 2025, 236 s.

Z recenzji prof. dr. hab. Bronisława Sitka, Uniwersytet SWPS

Sędziowski aktywizm interpretacyjny dynamicznie rozwinął się w Polsce po 2015 r. wraz z kryzysem w wymiarze sprawiedliwości i „sporem o praworządność” między rządem Zjednoczonej Prawicy a Komisją Europejską oraz częścią środowiska sędziowskiego. Intensywność sędziowskiego aktywizmu stała się inspiracją do podjęcia badań, zrealizowanych w ramach grantu naukowego Ministerstwa Nauki, w ramach programu „Nauka dla Społeczeństwa”. Badania dotyczyły odpowiedzi na pytanie, czy sędzia, który interpretuje prawo w sposób nowatorski i przyjmuje znaczenie, które nie było głoszone wcześniej w doktrynie bądź praktyce prawniczej, odznacza się jednocześnie cechą charakteru, którą w psychologii określa się mianem skłonności do podejmowania ryzyka decyzyjnego? Praca zawiera omówienie zjawisk: sędziowskiego aktywizmu i powściągliwości, ich kulturowych inklinacji oraz wybranych wydarzeń z lat 2015–2023, kiedy w Polsce intensyfikowała się działalność sędziowska, której część komentatorów przypisuje cechy quasi-prawotwórstwa, według innych zaś, służyła ona obronie praworządnego modelu powołań sędziowskich. W książce

zawarte są także wypowiedzi sędziów Sądu Najwyższego w przedmiocie rozumienia przez nich aktywizmu interpretacyjnego.

Monografia stanowi dzieło unikalne na polskim rynku prawniczym. Zawiera wyniki pionierskiego projektu badawczego poświęconego psychologicznym i prawniczym aspektom podejmowania decyzji sędziowskich w kontekście wykładni prawa. Prof. dr hab. Artur Kotowski udowadnia, że również w ramach nauk prawnych można realizować projekty prawdziwie interdyscyplinarne, łączące dorobek teorii prawa z ustaleniami psychologii decyzyjnej.

Źródło: <https://ksiegarnia.difin.pl/sedziowski-aktywizm-interpretacyjny-a-sklonnosc-do-ryzyka-decyzyjnego>

Diana Dajnowicz-Piesiecka (red.)

Animal Protection in Poland as a Challenge for Criminal Law and Criminology

Wydawnictwo Difin, Warszawa 2025, 288 s.

Z recenzji Jerzego Nikołajewa, DSc, professor of the UR

The book is a pioneering academic publication analyzing the criminal law and criminological aspects of animal protection in Poland. It addresses the effectiveness of criminal law in countering crimes against animals, the challenges of enforcing legal provisions, and proposes legislative reforms. The authors integrate the perspectives of scholars and practitioners, presenting both theoretical analyses and practical solutions that can significantly enhance animal protection. This book is a valuable resource for those committed to enhancing animal welfare, offering insights into potential reforms, and raising social awareness. By employing an interdisciplinary approach, it stimulates intellectual curiosity and aids in understanding how legal and social mechanisms can more effectively prevent animal cruelty, making it an essential read.

This publication is innovative because it offers a multidimensional approach to animal protection in criminal law, namely a holistic perspective on the socially significant problem of animal protection. That makes it a must read for all animal rights practitioners.

Z recenzji Piotra Chlebowicza, DSc, professor of the UWM

This book fills an important gap stemming from the lack of comprehensive research addressing the practical issues related to animal protection in Poland. After reading it I am more than convinced that there is no doubt that the current state of nature conservation in Poland requires further development and that efforts in this field must be redoubled to be able to combat environmental crime more effectively.

Źródło: <https://ksiegarnia.difin.pl/animal-protection-in-poland-as-a-challenge-for-criminal-law-and-criminology>

Wiesław Pływaczewski Joanna Narodowska, Maciej Duda, Szymon Michał Buczyński (red.)

Dzieje polskiej myśli kryminologicznej. Stan badań w stulecie niepodległości

Wydawnictwo Diffin, Warszawa 2025, 329 s.

Z recenzji prof. dr hab. Ewy Moniki Guzik-Makaruk, Uniwersytet w Białymstoku

Celem monografii jest przybliżenie historii polskiej myśli kryminologicznej na przestrzeni XIX i XX wieku oraz ukazanie dorobku polskich naukowców zajmujących się kryminologią i prawem karnym. Opracowanie stanowi efekt realizacji przez zespół Olsztyńskiej Szkoły Ekokryminologii grantu „Interdyscyplinarne Forum Doskonałości Naukowej. Konkurencyjność – Mierzalność – Innowacja. Umiędzynarodowienie dziedzictwa polskiej myśli kryminologicznej i zwiększenie rozpoznawalności jej osiągnięć” finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego z programu „DIALOG”. Autorami poszczególnych rozdziałów monografii są zarówno doświadczeni przedstawiciele nauki, jak i jej początkujący adeptci.

Monografia skierowana jest zarówno do prawników – teoretyków i praktyków, kryminologów, socjologów, a także studentów prawa, kryminologii i socjologii oraz aplikantów sądowych, prokuratorskich, radcowskich i adwokackich. Opracowanie jest obowiązkową lekturą dla wszystkich zainteresowanych historią i dorobkiem polskiej myśli kryminologicznej.

Redaktorzy naukowci i autorzy monografii podjęli się trudnego zadania, jakim jest analiza historii polskiej myśli kryminologicznej na przestrzeni XIX–XX w. Zakres tematyczny publikacji jest szeroki, interdyscyplinarny i niezwykle ciekawy, a wręcz pionierski. Monografia stanowi unikalne opracowanie będące pokłosiem analiz w ramach projektu badawczego kierowanego przez znakomitego polskiego kryminologa – profesora Wiesława Pływaczewskiego – i realizowanego przez doświadczonych Uczniów w osobach Współredaktorów monografii. Lektura pracy jest inspirująca, a teksty wytrawnych badaczy budują wachlarz rozważań historycznych i problemów obecnych we współczesnych naukach penalnych.

Z recenzji dr. hab. Wiesława Jasińskiego, prof. Akademii Policji w Szczytnie

Monografia w pełni odpowiada wymogom stawianym opracowaniom naukowym zarówno w kwestii zawartości merytorycznej, jak i spełnienia wymogów formalnych. Zamieszczone w niej artykuły – w większości autorstwa wybitnych przedstawicieli nauk kryminologicznych – dotyczą historycznych, jak również współczesnych aspektów podejmowanej problematyki. Autorzy poszczególnych opracowań niezwykle szeroko i z godnym podkreślenia znanstwem odnieśli się do dorobku polskiej myśli kryminologicznej, prezentując m.in. sylwetki i naukowy dorobek wielu znakomitych przedstawicieli prawa karnego i kryminologii. Monografia nawiązuje w swojej treści do niezwykle ważnego wydarzenia jakim była setna rocznica odzyskania przez Polskę Niepodległości i również z tego powodu zasługuje na podkreślenie i wysoką ocenę.

Źródło: <https://ksiegarnia.difin.pl/dzieje-polskiej-mysli-kryminologicznej-stan-badan-w-stulecie-niepodleglosci>

Piotr Kosmaty

Wpływ pracy operacyjnej na proces karny

Wydawnictwo Diffin, Warszawa 2025, 206 s.

Z recenzji dr hab. Ewy Kruk, prof. UMCS w Lublinie

Autor poddaje analizie aktywność służb państwowych w zakresie inwigilacji i tajnego zbierania informacji o przestępstwach i ich sprawcach. Wskazuje na możliwości wykorzystania tak pozyskanych materiałów w procesie karnym. Porusza tak „wrażliwe” czynności jak wykorzystanie systemu szpiegowskiego Pegasus do inwigilacji obywateli, a także używanie go do walki z przestępczością. Niezwykle istotne jest przybliżenie przez autora – po raz pierwszy w literaturze przedmiotu – zagadnienia trwających prac nad Kodeksem pracy operacyjnej, który jako pierwszy w historii ma kompleksowo uregulować sprawy związane z operacyjną (tajną) działalnością Policji i służb specjalnych.

(...) Jest to opracowanie na wysokim poziomie merytorycznym, cechuje je nie tylko znajomość przedmiotu analizowanych zagadnień, ale i umiejętność przekazu myśli naukowej w celu jej praktycznego wykorzystania. Autor podnosi liczne wątpliwości i podejmuje próbę ich rozwiązania na podstawie przemysłanej literatury, orzecznictwa, jak i własnego stanowiska. (...) Monografia jest istotna dla dalszego rozwoju myśli naukowej i praktyki stosowania prawa.

Z recenzji prof. dr hab. Hanny Paluszkiewicz

(...) Opracowanie z pewnością będzie przydatne dla pracowników służb oraz prokuratorów, adwokatów, sędziów zaangażowanych w procesy karne i gromadzenie w nich (także na potrzeby przyszłych postępowań przed ich wszczęciem) materiału dowodowego powstałego z przekształcenia w procesowy, materiału zdobytego operacyjnie (...)

Źródło: <https://ksiegarnia.difin.pl/wplyw-pracy-operacyjnej-na-proces-karny>

Karol Kozdra

Przeciwdziałanie przestępczości gospodarczej w zakresie akcyzy na wyroby tytoniowe

Wydawnictwo Diffin, Warszawa 2025, 376 s.

Z recenzji prof. dr hab. Elżbiety Feret, Uniwersytet Rzeszowski

Monografia kompensuje wiedzę z zakresu podatku akcyzowego od wyrobów tytoniowych oraz nieprawnych działań w jego zakresie. Przeznaczona jest zarówno dla czytelnika profesjonalnego (funkcjonariuszy), teoretyków (naukowców), jak i osób chcących zgłębić mechanizmy działania sprawców, metody i sposoby zwalczania przestępczości akcyzowej, egzekucji prawa oraz skutków gospodarczych. W książce przedstawiono wyniki badań dotyczące efektywności „systemu” przeciwdziałania i zwalczania przestępczości gospodar-

czej w zakresie akcyzy na wyroby tytoniowe. Analiza wyników pozwoliła na sformułowanie niezbędnych kierunków działania, w celu zniwelowania poziomu szarej strefy w zakresie wyrobów tytoniowych, a tym samym strat dla budżetu państwa.

Istotnym walorem monografii jest formułowanie własnych opinii i poglądów na podstawie znajomości teorii klasycznych z tak wielu różnych dyscyplin nauki. Na podkreślenie zasługuje także walor poznawczy przejawiający się analizą dostępnych informacji koniecznych dla oceny istniejącego poziomu przestępstw gospodarczych związanych z podatkiem akcyzowym nakładanym na wyroby tytoniowe.

Z recenzji dr. hab. J. Radosława Truchana, prof. Akademii Policji w Szczytnie

Autor podjął się ważnego i trudnego zadania a mianowicie dokonania diagnozy bezpieczeństwa ekonomicznego Polski w kontekście kierunkowych oddziaływań współcześnie funkcjonującej przestępczości gospodarczej (ekonomicznej).

Źródło: <https://ksiegarnia.difin.pl/przeciwdzialanie-przestepczosci-gospodarczej-w-zakresie-akcyzy-na-wyroby-tytoniowe>

Lidia M. Rodak

Zranione uzdrowicielki. Od epistemologii kobiecych do sprawiedliwości relacyjnej

Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2025, 107 s.

Z recenzji dr. hab. Anny Śledzińskiej-Simon, prof. ucz., Uniwersytet Wrocławski

Książkę *Zranione uzdrowicielki. Od epistemologii kobiecych do sprawiedliwości relacyjnej* autorstwa dr Lidii Rodak można odczytać jako manifest polskiego feminizmu czwartej fali, a być może nawet jako jedną z pierwszych zapowiedzi nadchodzącej piątej fali. Autorka spleta teorię prawa – w szczególności feministyczną jurysprudencję – z perspektywą socjolożki prawa i własnym doświadczeniem obserwacji i uczestnictwa, tworząc wielowarstwową, momentami wręcz oniryczną opowieść o odkrywaniu sprawiedliwości relacyjnej. W ujęciu Lidii Rodak sprawiedliwość relacyjna rodzi się, praktykuje i rozwija w kobiecych kręgach, stanowiąc alternatywę wobec tradycyjnych, formalnych modeli sprawiedliwości.

Z recenzji prof. dr. hab. Mateusza Stępnia, Uniwersytet Jagielloński

Książka Lidii Rodak jest pracą pionierską, wartościową, odważną i inspirującą. Wnosi świeże spojrzenie na prawo i sprawiedliwość, ukazując je przez pryzmat doświadczeń kobiet i praktyk wspólnotowych. To książka, która otwiera nowe pola refleksji i badań, wprowadzając do dyskursu prawnego perspektywę dotąd marginalizowaną.

Źródło: <https://scholar.com.pl/pl/zapowiedzi/9045-zranione-uzdrowicielki-brod-epistemologii-kobiecych-do-sprawiedliwosci-relacyjnej.html>

Zbigniew Lasocik

O więzieniu i więźniach

Wydawnictwo Adam Marszałek, Warszawa 2025, 462 s.

Jeśli chodzi o system organizacji więziennictwa, zaskakujące jest to, że w okresie ostatnich dwóch dekad nie było żadnej poważnej próby „uwspółcześnienia” go, dostosowania do wymogów nowej epoki. Przeciwnie nawet – w roku 2010 kierownictwo systemu penitencjarnego doprowadziło do zmiany Ustawy o służbie więziennej, którą per saldo trzeba uznać za zdecydowany krok wstecz. Przede wszystkim dlatego, że nowa ustawa petryfikuje istniejącą sytuację w sensie organizacyjnym, natomiast skupia uwagę na zagwarantowaniu jak największych przywilejów korporacyjnych i socjalnych dla tej formacji. Na skutek tego swoistego „egoizmu” SW Polska nadal nie ma nowoczesnej ustawy o organizacji więziennictwa (pomijam Kodeks karny wykonawczy, który reguluje inne kwestie). A już zupełnym kuriozum jest to, że instytucja kierująca polskim więziennictwem to Centralny Zarząd Służby Więziennej, a nie „więziennictwa”, jak podpowiadałaby logika.

Źródło: <https://sklep.marszalek.com.pl/pl/glowna/5750-o-wiezieniu-i-wiezniach.html>

Anna Folgier, Dagmara Jaroszevska-Choraś, Celina Siermińska-Warczak (red.)

Zwierzęta i prawo

Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2025, 268 s.

Z recenzji prof. dra hab. Jerzego Kasprzaka

Niniejsza monografia porusza zagadnienia prawnej ochrony zwierząt. Ma ona charakter interdyscyplinarny i stanowi pokłosie naukowej debaty w obrębie prawa administracyjnego, prawa ochrony środowiska, prawa międzynarodowego, prawa Unii Europejskiej, prawa cywilnego i prawa karnego. Autorzy monografii zaprezentowali wiele aspektów dotyczących prawnej ochrony zwierząt i zwrócili uwagę na wyzwania wiążące się z tą problematyką. Przedstawiono w niej wątki dotyczące w szczególności instytucji czasowego odebrania zwierzęcia, prawnych i etycznych aspektów procedur doświadczalnych prowadzonych na zwierzętach, znęcania się nad zwierzętami gospodarskimi, sytuacji cywilnoprawnej znalezionej zwierzęcia, zoofilii i jej prawnokarnych ocen czy też dochodzenia roszczeń z tytułu wady nabytego zwierzęcia.

Adresatami książki mogą być studenci prawa, administracji, kryminologii, doktoranci, przedstawiciele doktryny, osoby zatrudnione w organizacjach pozarządowych, praktycy zajmujący się prawną ochroną zwierząt oraz wszyscy ci, którym bliska jest idea dobra zwierząt.

Monografia wieloautorska *Zwierzęta i prawo* stanowi niezwykle udaną, ciekawą i wartościową oraz wartą opublikowania pozycję dotyczącą aspektów szeroko rozumianej ochrony zwierząt i problematyki prawnej utrzymywania zwierząt. Dobrze się więc stało, iż Autorki podjęły decyzję o jej publikacji.

Problematyka aspektów prawnych ochrony i utrzymywania zwierząt pozornie jest dobrze znana i dość często podejmowana w opracowaniach naukowych. Przepisy w tym zakresie są jednak dość rozproszone i niekiedy niezbyt jasne. Nie podlega dyskusji fakt, iż problematyka prawna dotycząca zwierząt jest współcześnie niezwykle ważna. Są to fundamentalne kwestie dla praworządnego i demokratycznego państwa, ochrony środowiska i dobrostanu zwierząt”.

Źródło: <https://nowawydawtest.ukw.edu.pl/produkt/zwierzeta-i-prawo/>

Ewa Włodarczyk, Hanna Karaszewska

Widzieć człowieka. Funkcjonowanie oddziałów terapeutycznych dla skazanych kobiet uzależnionych od alkoholu

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2025, 274 s.

Obszarem rozważań w niniejszej publikacji jest specyfika uzależnienia kobiet od alkoholu, powiązane z popełnianymi przez nie przestępstwami i odbywaniem przez nie kary pozbawienia wolności, przy jednoczesnym przebywaniu w oddziale terapeutycznym.

Główny obszar analiz badawczych stanowi funkcjonowanie oddziałów terapeutycznych dla skazanych kobiet uzależnionych od alkoholu. Autorski projekt badawczy zrealizowany został w trzech oddziałach tego typu: w zakładach karnych w Krzywańcu, w Grudziądzu i w Rzeszowie.

Monografia może stać się inspiracją dla praktyków zajmujących się działaniami skierowanymi do osób uzależnionych od alkoholu, a funkcjonujących w przestrzeni zakładów karnych oraz źródłem informacji dla studentów pedagogiki, psychologii, kryminologii.

Źródło: <https://press.amu.edu.pl/pl/widziec-czlowieka-funkcjonowanie-oddzialow-terapeutycznych-dla-skazanych-kobiet-uzalezniionych-od-alkoholu.html>

Aleksandra Polak-Kruszyk

Wykonywanie długoterminowych kar pozbawienia wolności

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2025, 396 s.

Z recenzji dr hab. Joanny Brzezińskiej, Uniwersytet Wrocławski

Długoterminowe kary pozbawienia wolności odgrywają istotną rolę wobec sprawców najpoważniejszych przestępstw. Dopiero orzekane w takim wymiarze czynią zadość poczuciu sprawiedliwości społeczeństwa, które oczekuje reakcji i ochrony ze strony państwa. Rozległa nowelizacja kodeksu karnego uchwalona w lipcu 2022 roku wprowadza zmiany, które stawiają przed polskim systemem penitencjarnym nowe wyzwania: wykonywanie nieznanych wcześniej kar od 25 do 30 lat pozbawienia wolności oraz kary dożywotniego

pozbawienia wolności bez możliwości warunkowego zwolnienia. Tymczasem penitencjaryści coraz częściej podnoszą argument, że cel resocjalizacyjny kar długoterminowych jest trudny do osiągnięcia, a kary takie często sprowadzają się jedynie do aspektu izolacyjnego. Autorka przekonuje jednak, że mimo narastającej krytyki, nie możemy zupełnie zrezygnować z wymierzania kar długoterminowych, a jedynie w dalszym ciągu doskonalić ich wykonywanie. Nadal pozostaje wiele wątpliwości dotyczących postępowania z osobami odbywającymi kary skrajnie długie, a świat skazanych na kary długoterminowe stanowi nieodkryty fragment przestrzeni penitencjarnej.

Aleksandra Polak-Kruszyk na podstawie przeprowadzonych własnych badań oraz odwołując się do innych dziedzin nauki, takich jak socjologia czy psychologia, formułuje piętnaście postulatów zmian w wykonywaniu kar długoterminowych, zmierzających do stworzenia optymalnego modelu postępowania ze skazanymi.

Monografia skierowana jest przede wszystkim do praktyków i teoretyków zainteresowanych problematyką długoterminowej izolacji, osób zaangażowanych w pracę z osadzonymi i pozostających z nimi w bezpośrednim kontakcie, kuratorów sądowych, a także funkcjonariuszy Służby Więziennej. Praca może jednak okazać się przydatna również dla świata nauki oraz sędziów (zwłaszcza penitencjarnych), prokuratorów, adwokatów, radców prawnych i studentów.

Trafność tematu recenzowanej monografii pozostaje bezsporna. Choć w polskiej literaturze karnistycznej występowały opracowania dotyczące kar długoterminowych, zwykle dotyczyły one ich konkretnych postaci (kary 25 lat pozbawienia wolności lub kary dożywotniego pozbawienia wolności). Autorka wyznaczyła sobie zadanie zdecydowanie bardziej skomplikowane. Odnosi się bowiem w swoich rozważaniach do długoterminowych kar pozbawienia wolności, (...) które trwają minimum 5 lat lub dłużej. Wskazana perspektywa badawcza nie była dotychczas przedmiotem analiz naukowych, tym cenniejsze są więc wielowątkowe rozważania poświęcone wskazanemu zagadnieniu.

Z recenzji dr. hab. Piotra Herbowskiego, prof. SWPS

Autorka monografii sformułowała szereg ocen odnośnie do praktyki i regulacji prawnych dotyczących tytułowego zagadnienia, jednocześnie jednak stawia wnioski, które można odczytywać jako postulaty poprawy sytuacji w tym istotnym fragmencie przestrzeni penitencjarnej. (...) Są one bardzo dobrze uzasadnione i w razie potrzeby mogą z powodzeniem stać się podstawą zmian organizacyjnych w postępowaniu ze skazanymi na długoterminowe kary pozbawienia wolności oraz reform regulacji prawnych w tym zakresie.

Źródło: <https://wuwr.eu/produkt/wykonywanie-dlugoterminowych-kar-pozbawienia-wolnosci/>

Adrian Madej, Wolfgang Brylla (red.)

Śladami zbrodni w kulturze

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2025, 274 s.

Zbrodnia jest jednym z najstarszych, a jednocześnie najchętniej podejmowanym przez twórców kultury tematów. Świadczy o tym między innymi niesłabnąca — a od pewnego czasu wręcz wzrastająca — popularność literatury kryminalnej, seriali i filmów przedstawiających śledztwa z perspektywy organów ścigania, prywatnych detektywów lub samych sprawców przestępstw, a w ostatnich latach także powstawanie nowych

gatunków niefikcyjnych lub modyfikacji formatów istniejących, do których można zaliczyć podcasty true crime.

Książka Śladami zbrodni w kulturze przedstawia ten nieustannie intrygujący aspekt ludzkiej egzystencji i jego kulturowe przetworzenia z perspektywy interdyscyplinarnej. Pomieszczone w niej artykuły analizują jego historyczne realizacje, a także twórczość najnowszą, jako pretekst do przyjrzenia się tak różnym zjawiskom jak kultura pamięci (zarówno z perspektywy tożsamości lokalnej, jak i sposobów osvajania traumy dziejowej), intertekstualne gry z tradycją literacką i oczekiwaniami czytelnika, psychologiczne konteksty lektury i pisarstwa kryminalnego czy ich komunikacyjny, dyskursywny wymiar.

Niniejszą pozycję można polecić nie tylko czytelnikowi akademickiemu, chcącemu zapoznać się z niestandardowymi propozycjami analitycznymi, ale także każdemu, kto czerpie przyjemność z kontaktu z twórczością spod znaku crime w dowolnej z jej mnóstwa odsłon. Jest to nie tylko publikacja wartościowa jako zbiór tekstów naukowych, ale też — jak dobry kryminał lub reportaż śledczy — wciągająca od pierwszych stron.

Źródło: <https://wuwr.eu/produkt/sladamizbrodni-wkulturze/>

Kamila Mrozek (red.)

Z problematyki badań empirycznych w prawie karnym wykonawczym Część 4

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2025, 148 s.

Ze wstępu

Z nieskrywaną satysfakcją kierujemy do rąk czytelników kolejny, już czwarty, tom publikacji serii Z problematyki badań empirycznych w prawie karnym wykonawczym. Tom ten jest wydawany w okresie szczególnym. W naszym kraju przyzwyczailiśmy się bowiem do tego, że każdy przełom polityczny niesie ze sobą zmiany także w prawie karnym.

Zazwyczaj są one odpowiedzią na działalność legislacyjną poprzedników na tym polu. Zrozumiałe jest więc, iż wahadło reformy niejednokrotnie zmiernia w stronę przeciwną do dotychczas realizowanej. Możemy jedynie zakładać, że nie inaczej będzie w przypadku projektowanych zmian w obszarze szeroko rozumianego prawa karnego wykonawczego.

Wyrażamy jednak nadzieję, że dla projektodawców nowych rozwiązań głos nauki i wyniki podejmowanych badań nie będą irrelewantne dla rezultatów tego procesu. Nie ma bowiem lepszego probiezra funkcjonowania poszczególnych przepisów prawa niż rzetelne zbadanie praktyki jego realizacji dokonane przez profesjonalistów, niezależnych w swoich opiniach od badanych instytucji wymiaru sprawiedliwości czy też aparatu wykonawczego.

Publikacja dostępna online: https://wuwr.eu/wp-content/uploads/2025/12/mrozek-z-problematyki-badan-cz.4_srodek.pdf

Źródło: <https://wuwr.eu/produkt/z-problematyki-badan-empirycznych-w-prawie-karnym-wykonawczym-czesc-4/>

Rafał Cieśla (red.)

Problemy i perspektywy badań dokumentów

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2025, 243 s.

Publikacja poświęcona jest badaniom dokumentów, które stanowią jeden z najtrudniejszych i nadal dynamicznie rozwijających się obszarów kryminalistyki. Wskazuje na konieczność interdyscyplinarnego podejścia do badań dokumentów, łączącego dorobek kryminalistyki z osiągnięciami innych dziedzin nauki. Zawarte w niej opracowania obejmują szerokie spektrum zagadnień, takich jak analiza pisma ręcznego i podpisu, grafologia, techniczne badania dokumentów, ustalanie wieku dokumentu, fałszerstwa (w tym z wykorzystaniem sztucznej inteligencji), a także rola i znaczenie opinii biegłego w postępowaniach karnych i cywilnych. Publikacja porusza aspekty prawne i praktyczne oraz nietypowe obszary badań, ukazując powiązania kryminalistyki z literaturą i sztuką. Książka została przygotowana przez uznanych ekspertów, łącząc refleksję teoretyczną z badaniami empirycznymi, a nadto wskazuje na istniejące luki w wiedzy oraz podkreśla potrzebę ciągłego doskonalenia metod badawczych. Stanowi tym samym wartościowe źródło poznawcze dla praktyków oraz badaczy zajmujących się kryminalistyczną analizą dokumentów.

Publikacja dostępna online: https://wuwr.eu/wp-content/uploads/2025/12/problemy-i-perspektywy-badan-dokumentow_30.12.2025_final.pdf

Źródło: <https://wuwr.eu/produkt/problemy-i-perspektywy-badan-dokumentow/>

Liwia Palus

Projekt Escapetruck jako innowacyjna forma edukacji o zjawisku handlu ludźmi

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2025, 84 s.

Przestępstwo handlu ludźmi jest obecnie jednym z największych zagrożeń cywilizacyjnych. Każdego roku miliony osób na całym świecie stają się ofiarami handlarzy, którzy bezwzględnie wykorzystują ich słabe punkty — trudną sytuację materialną, brak perspektyw czy zwykłą naiwność. Niestety, świadomość społeczna na temat tego zjawiska wciąż jest niewystarczająca. Niniejsza publikacja przedstawia wyniki badań prowadzonych w ramach edukacyjnego projektu Escapetruck. Zgromadzone dane wyraźnie wskazują, że dotychczasowe rozwiązania nie docierają do grup szczególnie zagrożonych tym procederem, a skuteczne przeciwdziałanie wymaga wykorzystania nowoczesnych narzędzi dydaktycznych.

Publikacja dostępna online: https://wuwr.eu/wp-content/uploads/2025/12/palus_projektescapetruck_ebook.pdf

Źródło: <https://wuwr.eu/produkt/projekt-escapetruck-jako-innowacyjna-forma-edukacji-o-zjawisku-handlu-ludzmi-e-book/>

Maciej Szostak

Psychomanipulacja 2.0. Od psychospołecznych iluzji wpływu do kontroli cyfrowych paradygmatów

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2025, 86 s.

Prezentowana monografia porusza problem ewolucji fenomenu tak zwanej psychomanipulacji od tradycyjnych form wpływu społecznego w relacjach interpersonalnych do społeczno-patologicznych konsekwencji, przez jej egzemplifikację medialną w różnych formach aktywności takich, jak: religia, światopogląd, ideologia, polityka do współczesnych form cyfrowej ingerencji w procesy wolicjonalno-decyzyjne jednostki.

Publikacja dostępna online: https://wuwr.eu/wp-content/uploads/2025/12/szostak-psychomanipulacja-2.0_srodek.pdf

Źródło: <https://wuwr.eu/produkt/psychomanipulacja-2-0-od-psychospolecznych-iluzji-wplywu-do-kontroli-cyfrowych-paradygmatow/>

Magdalena Tabernacka

Dobre praktyki w mediacjach akademickich

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2025, 86 s.

Institucje naukowe realizują misję rozwijania nauki i prowadzenia dydaktyki na poziomie wyższym. Tam, gdzie mamy do czynienia z nauką, powinniśmy liczyć się ze sporami, które czasem mogą przeistoczyć się w konflikty, którymi należy zarządzać w taki sposób, by nie stały się destrukcyjne dla samych instytucji akademickich — uczelni, instytutów badawczych i edukacyjnych, wydawnictw naukowych — oraz osób zatrudnionych w takich instytucjach. Jedną z najefektywniejszych form opanowywania sporów są mediacje. Korzystając więc z mojego ponaddwudziestoletniego doświadczenia badawczego w zakresie mediacji oraz z blisko trzydziestoletnich doświadczeń w instytucjach akademickich zaproponowałam model opanowania sporów akademickich z zastosowaniem mediacji.

Skrótowo przedstawiłam zarys typowych sytuacji konfliktowych w instytucjach akademickich, a na tym tle zaproponowałam model stosowania mediacji między pracownikami instytucji, między studentami, a także między tymi dwiema kategoriami osób tworzących wspólnotę akademicką. Mam nadzieję, że książka ta pozwoli na uzyskanie dystansu do obszarów konfliktowych, które są nieuniknione na uczelniach i w ramach instytucji akademickich, i będzie cenną wskazówką do zastosowania mediacji w ich ramach.

Publikacja dostępna online: https://wuwr.eu/wp-content/uploads/2025/12/tabernacka-dobre-praktyki-w-mediacjach_srodek.pdf

Źródło: <https://wuwr.eu/produkt/dobre-praktyki-w-mediacjach-akademickich/>

Ewelina Tomczyk

Korupcja w handlu ludźmi

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2025, 92 s.

Handel ludźmi to jedno z najpoważniejszych naruszeń fundamentalnych praw człowieka i zarazem jeden z najbardziej dochodowych rodzajów międzynarodowej przestępczości zorganizowanej. Mimo licznych regulacji prawnych przyjętych przez Organizację Narodów Zjednoczonych, Radę Europy i instytucje Unii Europejskiej, skala tego zjawiska w dalszym ciągu rośnie, a do jego najbardziej alarmujących przejawów zalicza się wzrost liczby dzieci wśród ofiar handlu ludźmi. Przestępcy systematycznie wykorzystują luki w systemach prawnych, nieefektywne kontrole graniczne, różnice w poziomie rozwoju gospodarczego oraz słabość instytucji państwowych. Dotychczasowe strategie zwalczania tego przestępstwa okazują się niewystarczające.

Niniejsza publikacja wypełnia istotną lukę w literaturze przedmiotu, koncentrując się na roli korupcji w handlu ludźmi. Korupcja jest bowiem nie tylko przyczyną, ale przede wszystkim czynnikiem umożliwiającym popełnianie przestępstwa handlu ludźmi na każdym jego etapie: od rekrutacji ofiar, przez transport transgraniczny, aż po wykorzystywanie ofiar i unikanie odpowiedzialności karnej. W publikacji zawarto szczegółową analizę mechanizmów powiązań między handlem ludźmi i korupcją oraz regulacji międzynarodowych w zakresie zwalczania powyższych przestępstw.

Krytycznej ocenie poddano efektywność dotychczasowych strategii zwalczania i zapobiegania handlowi ludźmi i związanej z nim korupcji, wskazując jednocześnie szereg rozwiązań, które należałoby wdrożyć w celu efektywnego zwalczania obu tych przestępstw. Publikacja posłuży za źródło nieocenione zwłaszcza dla naukowców zajmujących się badaniem przestępczości zorganizowanej (w szczególności handlu ludźmi) i funkcjonariuszy organów ścigania.

Publikacja dostępna online: https://wuwr.eu/wp-content/uploads/2025/12/tomczyk-korupcja-w-handlu-ludzmi_srodek.pdf

Źródło: <https://wuwr.eu/produkt/korupcja-w-handlu-ludzmi/>

Aleksandra Perchla-Włosik, Joanna Wardała

Socjologiczno-prawne aspekty funkcjonowania pieczy zastępczej. Kontekst deinstytucjonalizacyjny

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2025, 104 s.

Publikacja Socjologiczno-prawne aspekty funkcjonowania pieczy zastępczej na Dolnym Śląsku. Kontekst deinstytucjonalizacyjny to kompleksowa analiza systemu pieczy zastępczej w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem województwa dolnośląskiego. Autorki przedstawiają proces deinstytucjonalizacji — odchodzenia od opieki instytucjonalnej na rzecz rodzinnych form — w świetle teorii socjologicznych, regulacji prawnych

oraz danych empirycznych. Książka zawiera wyniki badań własnych, dane statystyczne, studia przypadków oraz rekomendacje dla polityki społecznej. To niezbędne źródło wiedzy dla praktyków, decydentów, badaczy i wszystkich zainteresowanych problematyką opieki nad dzieckiem w Polsce.

Publikacja dostępna online: https://wuwr.eu/wp-content/uploads/2025/12/perchla-wlosik-wardzala_-socjologiczne-aspekty_ebook.pdf

Źródło: <https://wuwr.eu/produkt/socjologiczno-prawne-aspekty-funkcjonowania-pieczny-zastepczej-kontekst-deinstytucjonalizacyjny/>

Arkadiusz Domagała

Ściganie i karanie sprawców zbrodni międzynarodowych

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2025, 290 s.

Czy prawo międzynarodowe potrafi skutecznie rozliczać głowy państw i szefów rządów? Książka Arkadiusza Domagały podejmuje jedno z najtrudniejszych pytań współczesnej jurysprudencji. Autor wnikliwie analizuje napięcie między ideą indywidualnej odpowiedzialności karnej a suwerennością i immunitetami, które chronią najwyższe organy władzy. To refleksja nad tym, jak prawo mierzy się z polityką i gdzie leżą granice sprawiedliwości.

Opracowanie, oparte na metodzie historyczno-prawnej, analizie porównawczej i studium przypadku, przedstawia szeroki przegląd formalnoprawnych instrumentów ścigania zbrodniarzy międzynarodowych. Na tle przeglądu spraw po 1945 roku rysuje się mapa możliwości ścigania i rozliczania przestępstw międzynarodowych, a także barier i sposobów unikania kary. Szczególne miejsce zajmują aktualne sprawy premiera Izraela Binjamina Netanjahu i prezydenta Rosji Władimira Putina, które ukazują, jak interesy polityczne wpływają na skuteczność działań Międzynarodowego Trybunału Karnego. Autor dowodzi, że choć prawo dostarcza narzędzi, ich zastosowanie zależy od układu sił i woli politycznej. Szczególną wartością jest wskazanie na ryzyka i przeszkody, które napotyka system sprawiedliwości międzynarodowej.

Prawo dostarcza solidnych podstaw i narzędzi, lecz ich zastosowanie wymaga sprzyjających okoliczności zarówno w państwach, jak i na forum międzynarodowym. Książka Domagały nie tylko porządkuje wiedzę, ale także stawia istotne pytania o przyszłość odpowiedzialności karnej za zbrodnie międzynarodowe. Skierowana do prawników, politologów, historyków oraz wszystkich zainteresowanych mechanizmami sprawiedliwości globalnej, jest ważnym głosem w debacie na temat roli prawa w świecie zdominowanym przez interesy państw.

Publikacja dostępna online: https://wuwr.eu/wp-content/uploads/2025/12/domagala-sciganie-i-karanie-sprawcow_ebook.pdf

Źródło: <https://wuwr.eu/produkt/sciganie-i-karanie-sprawcow-zbrodni-miedzynarodowych/>

Karol Kagan

Wykrywanie sprawców zabójstw w świetle założeń taktyki kryminalistycznej

Wydawnictwo UMCS, Lublin 2025, 431 s.

Z recenzji wydawniczej dr hab. Kazimiery Juszki, prof. UKEN

Praca odzwierciedla głęboką znajomość taktyki przeprowadzania określonych czynności procesowo-kryminalistycznych oraz formalnych ram tych czynności wyznaczonych przez prawo procesowe. Opracowanie obejmuje ujęcie teoretyczne badanego problemu, które zapewne przyczyni się do wzrostu wykrywania sprawców zabójstw. Monografia ta świadczy o solidności i rzetelności warsztatu naukowego oraz poprawności metodologicznej badań i analiz (...) W swojej treści jest konkretna, kompletna, oferująca realne propozycje i rozwiązania praktyczne.

Źródło: <https://wydawnictwo.umcs.eu/produkt/5732/wykrywanie-sprawcow-zabojstw-w-swietle-zalozen-taktyki-kryminalistycznej>

Agata Grudzińska

Przestępczość dzieci w myśli prawnej Aleksandra Mogilnickiego

Wydawnictwo UMCS, Lublin 2025, 118 s.

Z recenzji prof. dr hab. Macieja Marszala

Za szczególnie cenne trzeba uznać wywody dotyczące opieki nad dzieckiem opuszczonym i zaniedbanym prowadzone na przykładzie doświadczeń innych państw. Należy pochwalić Autorkę za podjęcie próby oglądu horyzontalnego omawianej kwestii zarówno w kontekście prawnym, jak i społecznym (...).

Część analityczno-opisową (...) wieńczą uwagi końcowe, w których znalazło się (...) podsumowanie całej dysertacji z trafnymi i dojrzałymi naukowo wnioskami. (...) W tym miejscu należy pochwalić Autorkę rozprawy za wypuklenie znaczenia koncepcji Aleksandra Mogilnickiego dla rozwoju prawa, a szczególnie prawa karnego w Polsce. Moim zdaniem uwagi końcowe stanowią najlepiej napisaną część rozprawy, w której Autorka pokazuje się jako wytrawna znawczyni tematu. Bogactwo literatury przedmiotu przytaczanej na koniec rozważań o koncepcjach prawnych Mogilnickiego czyni z pracy pozycję dojrzałą i wartościową.

Źródło: <https://wydawnictwo.umcs.eu/produkt/5722/przestepczosc-dzieci-w-mysli-prawnej-aleksandra-mogilnickiego>

Marcin Józef Kryński

Postępowanie ze skazanymi uzależnionymi od alkoholu w izolacji penitencjarnej

Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2025, 369 s.

Celem publikacji jest analiza postępowania ze skazanymi uzależnionymi od alkoholu w izolacji penitencjarnej na terenie Okręgowego Inspektoratu Służby Więziennej w Białymstoku, działającego do 2022 roku.

Systemy penitencjarne na świecie, także w Polsce, w ostatnich dziesięcioleciach przechodziły dogłębne zmiany. W Polsce nowy Kodeks Karny Wykonawczy wprowadzono w 1997 roku. Nowe prawo karne wykonawcze zostało dostosowane do aksjologii odpowiadającej demokratycznemu państwu prawa. Stąd też w kodeksie karnym wykonawczym wprowadzono m.in. instytucję systemów wykonywania kary pozbawienia wolności. Ustanowiono trzy systemy wykonywania kary, tj. system terapeutyczny, programowanego oddziaływania oraz system zwykły.

Publikacja dotyczy wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wobec skazanych uzależnionych od alkoholu. Praca ma charakter monograficzny. Przeprowadzona w oparciu o model badania triangulacyjnego analiza dotycząca różnych aspektów funkcjonowania systemu terapeutycznego wykonywania kary pozbawienia wolności wobec skazanych uzależnionych od alkoholu została ujęta w ośmiu rozdziałach. Publikacja ma układ problemowy zgodny z określonymi założeniami metodologicznymi.

W rozdziale pierwszym scharakteryzowano pojęcie alkoholizmu, opisano jego etiologię, ujęto alkoholizm jako zjawisko społeczne i czynnik kryminogenny, a także wskazano na poszczególne fazy uzależnienia według WHO i negatywne konsekwencje alkoholizmu. W rozdziale drugim dokonano przeglądu najważniejszych standardów międzynarodowych wykonywania kary dotyczących postępowania ze skazanymi uzależnionymi od alkoholu. W rozdziale trzecim przedstawiono kwestie dotyczące kształtowania się idei odrębnego traktowania skazanych uzależnionych od alkoholu w Polsce w latach 1918–1997. Podjęto też próbę przedstawienia koncepcji zaproponowanych przez wybranych przedstawicieli polskiej penitencjarystyki, które zostały uznane jako oryginalne rozwiązania i były podstawą tworzonych wówczas regulacji prawnych. Założenia systemu terapeutycznego w świetle obowiązujących regulacji prawnych zostały przybliżone w rozdziale czwartym. W rozdziale piątym opisano organy kierujące i omówiono tryb umieszczania skazanych w systemie terapeutycznym z uwzględnieniem badań osobopoznawczych i sylwetki skazanego. Programy terapii prowadzonej w oddziale i poza oddziałem terapeutycznym zaprezentowano w rozdziale szóstym. W rozdziale siódmym dokonano analizy oddziaływań prowadzonych w badanych jednostkach penitencjarnych. Przedstawiono ich charakterystykę i opisano rodzaje zajęć oraz metody pracy ze skazanymi w badanych oddziałach terapeutycznych. Zestawienie i porównanie założeń teoretycznych dotyczących wykonywania kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym z praktyką jej stosowania zostało zamieszczone w rozdziale ósmym. Wnioski z badań i postulaty dotyczące systemu terapeutycznego z uwzględnieniem opinii skazanych, terapeutów i wychowawców zostały zamieszczone w zakończeniu publikacji.

Źródło: <https://temida2.uwb.edu.pl/ksiazka/468-postepowanie-ze-skanymi-uzalezniionymi-od-alkoholu-w-izolacji-penitencjarnej>

Leszek Wiwała

Lewa wódka w świetle prawa. wpływ prawa na rozmiar nielegalnego rynku napojów spirytusowych w Polsce

Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2025, 341 s.

Ta książka to kompleksowa analiza nielegalnego rynku napojów spirytusowych w Polsce, która łączy perspektywę prawną, ekonomiczną, społeczną i zdrowotną. Autorzy przedstawiają genezę zjawiska, jego historyczne uwarunkowania, aktualne regulacje prawne oraz skutki społeczne i gospodarcze, a także opisują metody zwalczania szarej strefy przez służby państwowe, analizując skalę przemytu, bimbrownictwa i fałszowania alkoholu oraz ich wpływ na zdrowie publiczne i finanse państwa.

Źródło: <https://temida2.uwb.edu.pl/ksiazka/467-lewa-wodka-w-swietle-prawa>

